

પ્રાસંગિક

૩૩ મેવા

આમ તો આ વિજ્ઞાનયુગ ગણાય છે. વિજ્ઞાનયુગ એટલે પ્રયોગોનો યુગ ભારતમાં આ જ યુગમાં એક એટલી વિશ્વતિ પેદા થઈ કે જેણે ભારત દ્વારા જગતમાં સામુદાયિક અદિ'સાના પ્રયોગો કર્યાં. સફળાએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભારતીય નરનારીઓથી એનો પ્રથમ પ્રયોગ થયો. જેમાં સારી સફળતા મળી. પછી તો ભારતમાં સામુદાયિક અદિ'સા અને સત્યનો એક મોટો પ્રયોગ એમણે એક રાજકીય સંસ્થાને માધ્યમે કર્યો અને એ સંસ્થાને રચનાત્મક રોલકોનું અને આમ જનતાનું પીઠબળ અપાવ્યું. આ સામુદાયિક અદિ'સાની સફળતાથી દુનિયા સુધ્ધે જાની અને આકર્ષાઈ પણ ખરી. અમારા સફળ શુરુદેવ પૂ. ઠવિ. પં. નાનચંદ્રભાઈ મહારાજની કૃપા પ્રસાદીથી ૧૫૯ જણાંયું કે “ગાંધીજીના આ પ્રયોગની પાછળ સક્રિય અધ્યાત્મ તથા સમાજગત ધર્મની સાધના છે જે જૈન ધર્મનો જ નિર્ચોડ છે.” તો પછી શા માટે એ વિશ્વલક્ષી પ્રયોગને એણે જવા દેવો? અથવા આપણા જન્મપ્રાપ્ત જૈન ધર્મના એ નથી સાધુ કે નથી શાવક; એટલા જ કારણે ગાંધીજીના અંગત અને વિશ્વલક્ષી સમાજગત જીવનને સમજી આવરવા-અચરવાવાનું શા માટે છોડ્યું? જૈનધર્મે તો ૧૫૯ કહી દીધું: ‘સત્ય જ ભગવાન છે.’ વળી સત્ય તો જીવ માત્રમાં આત્મારૂપે એક જ છે. “વગે વાગા” (ઠાણાંગ-સમવાયાંગ સૂત્ર) એટલા જ માટે જન્મપ્રાપ્ત જૈનધર્મીને શોક્ષ થાય જ એમ નહીં! બલકે શું પ્રાપ્ત જૈન શુદ્ધિને (જન્મ પ્રાપ્ત ધર્મ) છે શુદ્ધ?

દોષ તોયે !) મોઘ થાય જ એમ પણ શ્રીદ પ્રકારે " માસ-
 ગતિ થાય " તેમ યાજ્ઞને યાજ્ઞનું કદી રીપું. આમ વિચારીને
 સમીપ જોઈતવાય પછી સદજ પ્રાપ્ત જાતનવકાંઠા પ્રદેશનું
 દોષ મળી મળું અને પ્રયોગની શરૂઆત થઈ ગઈ. જેમાં
 વિશ્વવાસ્તવ્ય (જેનો દુકો બીજમંત્ર છે એ ગીયા) એવ
 મળું અને અદિંસક સમજાય રચના જે ઉદેશરૂપી કલંબ
 બની રહ્યું. જે ગાંધીજી કહેતા હતા :- (૧) સ્વસાધ્ય મિળવતું
 દોષ તો ગામડે ગામડે જોઈતાં જોઈતાં એક મેવક પહોંચી
 બાય. " (૨) શહેરો જે તો ચેતાનના ચરખા જેવાં છે. " (૩)
 ' કિયાન જે જ સાચી કેમિસ છે ' જે સૂત્રો પરથી અને લાગુનું :
 " દુનિયામાં જે સક્રિય અમાત્ય આવવાનું હશે અને આવવાનું
 છે જ, તો તેનો પાયો ભારતીય ગ્રામ્યનું જ બની શકે તેમ છે. '
 જે પરથી મને સૂત્ર લાગ્યું : " ભારતીય ગ્રામ્યનું વિશ્વકેન્દ્ર
 બનશે. " ગ્રામ્યમાં તો કેન્દ્ર રથાને કુપિ અને કિયાન ખેડૂત
 છે. આ નીચેના કાચે પણ કિયાન જે કેમિસ તો છે જ.
 ઉપરાંત જે જમનનો પિતા પણ છે, તેવી પ્રેરણા આપી :
 ' દે ખેડૂત ! તું જરે જમનનો તાત મળાયો, આ સપતો સંચાર
 ધાળનો તું જ જળાયો. ' જેમ જેમ ખેડૂતમંદળ અને પછી
 એના પૂરક ગોપાલકમંદળના કાર્યક્રમો આગળ વધવા લાગ્યા
 તેમ તેમ આજના જમનમાં સદકારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા ખેડૂત જરૂર
 ફરી એક વાર આખા ગામનો દરદી બની શકે છે, તેવી ખાતરી
 થતી ગઈ. સખ સ્વાવલંબન અને સદકારી પ્રવૃત્તિથી ગ્રામ-
 પુનરુચના મંદળ બની શકે છે અને ગ્રામપુનરુચના મંદળનું
 પૂરક નગર રચનામંદળ પણ બની શકે છે. તેમજ આ રીતે
 ભારત દ્વારા જગ કલ્યાણ પણ સાધી શકાયે. અદિંસા, અત્ય,
 નીતિ અને ધર્મ-જે વ્યક્તિગત જીવન ઉપરાંત સમાજજન
 જીવનમાં પણ આવરી-અચર્યાવી શકાય છે. જો જોયા પછી
 વિશ્વલક્ષી અંગ્રાઓ બનવા લાગી ગઈ. કાગ્નુ કે ગાંધીજીની

અહિંસક સમાજ રચનામાં વિશ્વલક્ષી સંસ્થા તો એક માત્ર કેમિસ હતી. અને એ તો ભલે ગમે તેટલી શુદ્ધ હોય તોયે રાજકીય ક્ષેત્રની જ સંસ્થા રહી શકે તેમ હતું, માટે તો ગાંધીજી એમાંથી નીકળી ચૂક્યા હતા. પછી તો એમણે રચનાત્મક કામોની સંસ્થાઓ ખોલી હતી. પણ એનું નહોતું સંકલન કે વિશ્વવિશાળ લક્ષ્ય. બીજી બાજુ ગાંધીજીના પોતાના જ આશીર્વાદે એક વિશ્વવિશાળ લક્ષ્યવાળી જનસંસ્થાનો પાયો નખાયો, પણ તે હતા કારખાનાઓના મજૂરો. જે સંસ્થાનું નામ હતું : 'મજૂર મદાજન.' જેમાંથી દેશવ્યાપી સ્વરૂપ યશુ તે ઈન્દુક. જેનું ગુજરાતી નામ અખિલ ભારતીય રાષ્ટ્રીય મજૂર કેમિસ. જેમ જેમ આ બધાનો ગુજરાતમાં ઊંટો અને વ્યાપક પરિચય બાલનગકાકા પ્રયોગ દ્વારા મને યતો ગયો તેમ તેમ 'સંઘે જીવ કરૂં' સાચન રની ઐગી બાવડયા મન ઉલસી' એ જૈન ધર્મની તીર્થંકરી બાવના આ રીતે જ વ્યવહાર બની શકે એની પૂની પ્રતીતિ ઘર્ષ અને દિને દિને તે નછરે બનતી ગઈ. સદ્મન્યે મુંમઈ ચામાચા માટે ટોલીમાં અમદાવાદ જતાં પહેલાં અમારા સદ્મન ગુરુદેવ પૂ કપિ પં. નાનચંદ્રજી મહારાજ આ પ્રદેશમાં પેતાનાં પ.વન પગલાં પાટી ડુંગરેથી મુનિ અને નેત્રિમુનિની દાજરીમાં શિવાજ કેન્દ્રમાં પધારી તેજો પ્રત્યક્ષ આશીર્વાદ પડ્યો અ.પી ગયા. ત્યારે મીરાંબજેન પણ ગુરુદેવની સ.ધે શિવાજી અમદાવાદના પ્રવાસમાં રહેલા.

બાલનગકાકા પ્રાયોગિક સંઘનું માધ્યમ

નછકાકાના નાનપદા પટેલિયાઓનું 'લોકપાલ પટેલ' નાનકડું યશુ સંવત ૧૯૬૫ની પે.પી પૂર્વિંમઃએ. એ બીજનો જનજાગૃત્વકર્તા હોઈ સંઘે જ.કનડા ખેડૂતોથી એટલે આ રીતે અ. પ્રેરનનું ન.ન પડી યશુ બાલનગકાકાઃ પ્રયોગ અને ગાંધી રાંડનું જનજાગૃત્વ નવનીત્યુ લેવ યું એવે બાલનગકાકાઃ

પ્રાયોગિક સંઘર્ષી સંસ્થા એ માટેનું પૂરેપૂરું માધ્યમ બની. જેમાં ગાંધી વિચારના ગુજરાતના ટોચના સેવકો પણ આબ્યા અને નીચેથી ઉપર ભાલનલકાંડાના જેડૂતો-ગોપાલકો વગેરે પણ આબ્યા. મૂડીવાદ, કામવાદ, સંપ્રદાયવાદ, અશુદ્ધસાધનવાદ, વટાળવૃત્તિ વગેરેથી અજગું આ સંસ્થાકીય બળને રાખવાનું હતું. રાજકારણ લેવું તો હતું પણ બાપુના સ્પર્શથી ઘડાયેલું લેવું હતું અને પ્રલોભનોથી ગામડાંને અલિપ્ત રાખવાં હતાં. એટલે એકબાજુ ગત્ય, અહિંસા, નીતિ અને ધર્મની ચોકી પણ રહે. બીજી બાજુ આ સંઘને ક્રાન્તિપ્રિય સંતનું જાગતું માર્ગ-દર્શન પણ મળે અને ત્રીજી બાજુ કેમિસ જેવી વિશ્વલક્ષી રાજકારણમાં દુનિયાભરમાં ટોચ ગણાય તેવી રાજ્ય સંસ્થા દ્વારા લોકલક્ષી લોકશાહી આવે એ માટે એનું અનુસંધાન એવું રાખવું કે જેથી પ્રસંગ પડ્યે અહિંસક સંઘર્ષ પણ થઈ શકે! તો જ દુનિયામાં જેમ રાજ્યસંસ્થા મુખ્ય બની ગઈ છે અને લોકો, સેવકો અને પ્રતો પછીને નંબરે આવી ગયા છે તે આખો ક્રમ બદલાય જાય! હા. ત. શુદ્ધ રાજ્યસંસ્થાને (પણ) નંબર ઉલ્લો જ હોય. પહેલો નંબર (૧) ક્રાન્તિપ્રિય સંત (૨) સર્વાંગીણ રચનાત્મક કાર્યકરોની સંસ્થા (૩) જન સંસ્થા અને તેમાંય શ્રામ કેન્દ્રિત ખેડૂતમંડળ મુખ્ય હોય અને ઉલ્લે (૪) શુદ્ધ રાજ્ય સંસ્થા કેમિસ હોય!

પૂરક તરીકે વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ

આ કારણે જ પૂરક તરીકે મુંબઈ (ઘાટકોપર) થી લગભગ સોળ વર્ષ પહેલાં વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ શરૂ થયો. મોટાં નગરોના માતૃસમાજો, સર્વધર્મ ઉપાસના સમિતિઓ, પશુબલિ નિવેધક સમિતિઓ, તથા મારી કલ્પના મુજબ તો બલિયે ઈન્દુક અને પ્રામાણિક વ્યાપારી મંડળો, નૈતિક શ્રમાસ્તા મંડળો, શિક્ષક મંડળો, વિદ્યાર્થીમંડળોનાં સંસ્કૃતિ-ગિરણ મંડળો

વગેરેનું સંચાલન આ પૂરક સંઘ (એટલે કે વિ. વા. પ્રા. સંઘ) દરે (એવી કદમના છે.) આ જ દૃષ્ટિએ આંતરરાષ્ટ્રિય કેન્દ્ર પણ ચારેક વર્ષથી એ સંઘની નીચે જ આવે છે. પરંતુ આ બધાં વચ્ચે પેલી ‘ભારતીય ગામડું વિશ્વ કેન્દ્ર અને’ તે મૂળ વાત ન બુલાય માટે વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ ઉપર પણ ભાલનલકાંડા પ્રાયોગિક સંઘનું જ વર્ચસ (નારી-ખેડૂત ગૌરવ સાથે) રહે તે જરૂરી માન્યું છે. કારણ કે આફ્રિકા અને લાલચો વચ્ચે સૌને ઠેકાણે રાખવામાં, તેણે જ (ભા. ન. પ્રા. સંઘે જ) સંસ્થાકીય રીતે ક્રાન્તિપ્રિય સંત તરીકેનું વાહન બની રહેવાની મારી અપેક્ષા એકંદરે પૂરી પાડી છે. મારા એ ક્રાન્તિપ્રિય મુનિ સાથીઓ જે અનુક્રમે યુ. પી. અને હરિયાણા પ્રાંતોમાં આ કામને આગળ ધપાવી રહ્યા છે, તે પણ આ જ અન્વયે થઈ રહ્યું છે.

ક્રાન્તિપ્રિય સંત સાથીઓ

જેમ નેમિમુનિએ જનકમુનિને તૈયાર કર્યા અને તે બન્ને દ્વારા ખીજ સંત સતીઓ તૈયાર થવાની ધારણા રહે છે તેમ જનકમુનિના ઉદ્દારના ચોમાસામાંથી લગભગ અઢી વર્ષથી સંત વિનોબાએ રચનાત્મક સેવકમાંથી રેલવિહારી સંન્યાસી જેવા બનાવેલા માનવમુનિ મળી ગયા છે. જેમના અવિરત અને અપાક પ્રયત્નોથી સંત-સેવકોનો સુંદર અનુભવ તૈયાર થઈ રહ્યો છે. જેને લીધે આ બે સાથી મુનિઓને તો હાથ પગરૂપ સેવકો મળી જ ગયા છે, પરંતુ ખીજ મુનિસાથીઓને પણ હાથપગરૂપ સેવક સેવિકાઓ સાંપડી રહેશે. જિલ્લે જિલ્લે પાક વિહારી અને બિજાચરી પર જીવન વહનારા આછામાં આછા એક સાધુ મળી રહે અને એ સાધુની પૂતિમાં ત્રણેક સાધ્વીઓ અને એક બે સંન્યાસીઓ પણ ગોઠવાઈ જાય. જેથી મીમદ પ્રેરિત દયા ધર્મી ગાંધીજીની પરિભાષામાં અહિંસક

સમાજ રચના અને ભાલનલઠાંડા પ્રયોગની પરિભાષામાં ધર્મમય સમાજરચનાનું આખું ચિત્ર વ્યવહારમાં ભારતમાં વધુ સ્પષ્ટ રીતે મૂર્તિમંત બની રહે ! કારણ કે આ દેશમાં ધર્મીનું એવું ખેડાણ પામેલો માનવ સમાજ કાજરા હજૂર છે. જેને એઈને દેશો દેશમાં ભવિષ્યે યનારી વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંધની શાખાઓ તે તે દેશને અનુરૂપ ભાલનલઠાંડા પ્રયોગ અન્યે આગળ ધપી શકે.

ફલજીભાઈરૂપી રત્ન

આટલા લાંબા પહોળા લખાણ પછી હટું કે 'મને ફલજીભાઈ જેવા ખેડૂત નિસર્ગ મૈલાએ મેળવી આપ્યા' તે પરથી લાગ્યું કે એ યોગ્ય સમયે અને યોગ્ય ધાર્મિક સંતોની જીવંતી જાગતી દોરવણી મળે તો સમલક્ષી ખેડૂત માગ પોતાના જ આખા ગામનું નદી પજુ પ્રાણીમાગધી જે સંભર છે, એવા સમસ્ત જગતનું ચિંતન કરી શકે છે અને એ ચિંતનને આચરી અચરાવી શકે છે એટલુંજ નદી જે ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદ જેવા સ્થળે પહોંચી ખેડૂત દુકળીના પ્રમુખ તરીકે, તોફાને ચઢેલા મહાનગરવાસીઓને સંજોધી શકે છે, તો વખત આવ્યે તેવો ખેડૂત આખાગે દેશને ગામલક્ષી દિલ્લિવાળો અવશ્ય બનાવી શકે તેમ છે. એ રીતે એમને દુ-આમજીવનના રતનાકરમાંનું એક મરજીવાપણાથી જ મળેલું-રત્ન ગણું છું. તેમનું આ પુસ્તક તેના વાચકને મારા જેવી ખાતરી કરાવશે તો મારી સાથે મીરાંબહેનની જેમ લગભગ ત્રીસ વર્ષથી રહેના મલ્લિભાઈએ એમને આ પુસ્તક લખવાની આપેલી પ્રેરણા અને ફલજીભાઈએ એને માટે લીધેલી જહેમત ખરેખર સાર્થક બનશે એમ મને લાગે છે. પુસ્તક પરથી દુલેરાય માટલિયાએ પોતાની સ્વાભાવિક વિશિષ્ટતા સાથે આ પ્રયોગની ઊંડાણભરી લાંબી છળાવટ કરેલી એટલું જ

નહીં હવે એમાં શું ઉમેરવું જરૂરી છે ? તેની પણ મારી શ્રામ ક્રાંતિસ વગેરે વાળી વાતને સામે રાખી તથા અનેક તૈયાર થયેલા અને ધનારાં ભાઈ-બહેનોએ પોતાની દૃષ્ટિએ છણાવટ કરેલી તે હું જોઈ ગયો છું. મને તે ગમી પણ છે, પરંતુ એ પણ એક નાતું પુસ્તક ખની ભય એવી વિસ્તૃત હોવાથી આ પુસ્તકમાં તો એનો સાર જ લેવાયો છે; તે ઠીક થયું છે.

મારી ઈચ્છા હતી તે મુજબ આ પુસ્તકમાં ફલજીભાઈના ચિંતકત્રાથી અને ભાલનલકાંડાના પાયાના કાયંકર્તા શ્રી અંબુભાઈ ઉપરાંત નામાંજી લોખંડે અને સાહિત્યકારોએ જે પાતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે તે પણ ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જવાથી ફલજીભાઈના આ લખાણ પાછળ જે આંતરરકુરિત સહજ સાહિત્યકારિત્વ ઠેરઠેર સરી પડ્યું છે, તે ભારવિ કવિનાં આ વેળેને સાર્થક કરી બનાવે છે : “વાચમર્યોઽનુ ઘાષતિ” અર્થાત્ અર્થને વાળીની પાછળ જે આઈને આવવું પડે છે. અર્થની પાછળ વાળીને જે આવું નથી પડતું ! આવા અનુભવ યુક્ત અને સરળ સહજ લખાણ મટે ફલજીભાઈને મારા અંતરના ધન્યવાદ છે.

સંતબાલ

અંતરનો પ્રસાદ

સંતપુરુષના મુખેથી કેટલીક વખત સ્વાતીના વરસાદ જેવી વાણી ઝરતી હોય છે. અભિમુખ શ્રદ્ધાળુ જે ઝીલી લે તે તેમાંથી મોતી જેવો નિર્મળ વ્યવહાર જન્મે છે. સંત અને સુપાત્રોના યોગથી જ્ઞાનયોગનો આચાર પ્રગટે છે. સંતની વાણી બીના હૃદય પર વરસે અને ભક્તના હૃદયમાં સત્કાર્યના શુભકરણીના બીજ પડ્યાં હોય તે ઊગી નીકળે.

ફલજભાઈની અનુભવી કલમે ભાલનળકાંઠા પ્રયોગમાં ખેડૂતમંડળનો આરંભ, ઊગમ, વિકાસ અને મનોમંથનને આભાસ રીતે રજૂ કર્યા છે. ખેડૂતમંડળના અનુસંધાનમાં જ એમણે આજ મુખીનું પ્રવૃત્તિનું અનુભવો સાથે અવલોકન કર્યું છે. સંગઠનની પાયાની નીતિ સમજાવી છે. સાથેસાથે સંતબાલજી મહારાજના પ્રયોગમાં શ્રામસંગઠન પાયાનું અંગ છે. એથી અધઠારણની શુદ્ધિ સાથે બધી વિગત સંમલજે તો ફલજભાઈનું આખું પુસ્તક સમજવાની ચાવી હાથ લાગે.

શ્રામ સંગઠન દ્વારા ન્યાય, શુદ્ધિ, શુદ્ધનીતિ, ધર્મ, પુણ્ય, સહકાર, સ્વાવલંબન, સ્વચ્છાઈ, સરજત્તા, નિર્ભયતા, કાર્યદક્ષતા અને સામાજિક જવાબદારી સમજીને ઉપાડવાની ભાવના વિકસે તેવાં સદગુણોનો સામુદાયિક ઘડતર કરવાનો સંતબાલનો પ્રયોગ છે તે વસ્તુ ફલજભાઈ એક પછી એક અનુભવો કહીને આ ગુણોના આવિર્ભાવ વિષે કેવા પ્રયત્નો થયા તેનો ઇતિહાસ રજૂ કરે છે.

માત્ર પાંચ છ ગુજરાતી ભણેલા પીઠ અનુભવીની અનુભવ-વાણી એની આગવી શૈલીમાં રજૂ થાય છે ત્યારે ગામડાંને

એ વાણીમાં એમના અંતરની વાતો વણાયેલી લાગે છે. એ અર્થમાં આ લોકવાણી રજૂ કરતો ચિંતનશ્રેય છે. છતાં સરળ અને મુગમ છે. જેડૂતમંડળમાં ફલજીભાઈએ પ્રમુખ તરીકે રહીને જવાબદારી ઉપાડી નાના મોટા અનેક કાર્યોમાં અને અંગત જીવનમાં સંતળાવજી અને સંઘ પાસેથી લીધેલી પ્રેરણાથી સાઠાર ણનાવવા મથામણ કરી છે.

એમની જ કલમે લખાયેલાં એમનાં પોતાનાં સંવેદનો, મનોમંથનો અને અરમાન-તુસિઓ અભિવ્યક્તિમાં એટલી તો જીવંત છે કે તેને પુસ્તક કહેવા કરતાં અંતરનો પ્રસાદ કહેવો વધારે ઉચિત લાગે છે.

સંતના સત્સંગના પ્રતાપે સેવા કરતાં કરતાં સત્યનો જે પ્રસાદ એમને પ્રાપ્ત થયો તેની આ પુસ્તક દ્વારા તેઓ લાણી કરી રહ્યા છે. આપણે પણ તેનો રસસ્વાદ માણીને રસ તરંગોળ બનીએ.

એક એક પ્રકરણ વાંચતા જઈશું તેમ તેમ મૂળ સત્ય સાચવીને નવાં નવાં ઉપકરણો જોવા મળશે. તેમાં ચોરી, લૂંટ, પોલીસ અધિકારી સાથે ચર્ચા, વચનનું પાલન કરવાની, તીવ્ર નિરાશા, ભંગીના મકાનો, ખંભાતની બાજાઓ, છાપું વાંચવું, ડુંગળીના ફાતરા ઉપરથી મગજમાં કટીબદ્ધ વિગતો ગોઠવવી, વાધરીને પકડવો અને હિન્દીમાં બાજાઓનો તેમના માતા-પિતા આધેનો મેળાપ આ બધા પ્રશ્નો રોમાંચ ખડા કરે છે. માનવતાની ફરજ અને મૂલ્ય ઊંચું કરી જનતામાં જાગૃતિ લાવે છે. નિર્મંથતાની માથે માથે ધીરજ, ધગશ અને કાયું કરી જુદવાની ભાવના કેટલી પ્રબળ છે તે આ અનુભવોમાંથી તરી આવે છે. મેરના કામો કરતાં કરતાં મમાજના દૂષણો કેવા ભ.ર ભજવે છે, તેના પ્રત્યાધાતો સદન કરવા, ટકવું, અંતે મનને જય એ એક નેચિકાબદ્ધતા પ્રસંગમાંથી જોવા મળે

છે. સગા જે જોરમાન જાઈ જોતું મનદુઃખ સ્વાર્થના કારણે
 છેલ્લી પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે ત્યારે સમાજમાં શાંતિ, સુલેહ
 અને સંપૂર્ણ માટે વેરને નાબૂદ કરી પ્રેમ વધે એ રીતનો
 વ્યવહાર ગોઠવવા કેવી શૂંભિકા સર્જવી તે સામાજિક પ્રકરણ
 અને લવાઈ મારફતે આવતાં શુભ પરિણામોની દિશા બતાવે
 છે એટલું જ નહિ, એનો અમલ આજે પણ શાંતિ અને
 સંપત્તિ જ થયેલો છે.

સામસામા પરસ્પર હિતો વચ્ચે ઘર્ષણ થતું હોય ત્યારે
 પણ નીતિ અને વિવેક ધ્યાનમાં રાખી મંડળ ન્યાય આપે છે
 તે ગણોત્તરો અને ગરાસદાર જાઈનાં પ્રકરણમાં દેખાય છે.
 તેમાં મંડળ પોતાનું ધ્યેય ચૂકયા સિવાય ફેંસલો ફેટાંમાં
 લવાઈ તરીકે રજૂ કરે છે. આ દરેક પ્રકરણમાં ફલજ્ઞાઈની
 ચીવટ, નિશાન સાચવીને વ્યવહાર ઉકેલ કરવાની આપકળા
 તરી આવે છે.

આમ તો ફલજ્ઞાઈ સાથેના મારો પરિચય જે રીતે હું
 તેમને સમજ્યો છું તેથી હું કહી શકું કે ફલજ્ઞાઈ ઘણું
 સંવેદનશીલ છે. સંગઠન દ્વારા એમના શુભપ્રયત્નોને સારો
 પ્રત્યુત્તર મળે તો એનું અંતર ઉત્સાહથી ઉભરાઈ જાય છે.
 મંદ પ્રત્યુત્તર મળે તો વિચારમાં પડી જાય છે અને રેતીમાં
 ખેતી કરવી કે ખાર જમીનમાં બી વાવવાથી શું વળે? તેવા
 વિચારનાં વમળમાં ફળી જાય છે. કેટલાક સુખી ખેડૂતો માત્ર
 પોતાનો વિચાર કરીને ખેડૂતમંડળની પ્રવૃત્તિનો વિરોધ દર્શાવે
 ત્યારે ફલજ્ઞાઈને વાત વાતમાં એમ કહેતાં સાંભળ્યા છે કે
 જે ખેડૂતમંડળ પોતાનો જ નહીં દરેકના ધેયનો વિચાર કરે
 છે ત્યારે આ ખેડૂતો પોતાથી નાના ખેડૂતોના વિચાર
 કરતા નથી. આમ ફલજ્ઞાઈનું મન આશુર્ણની ન્યાય
 ન્યાયે ખેડૂતોના ઉપર અન્યાય આવે

તેમનો આત્મા ઠકણી ઊઠતો અને ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ તાપર ધડ જતો તે કચ્છના અંજાર, અજોષાળની વાડી અને શ્યાદિના પ્રકરણમાંથી આપણને જોવા મળશે. કાર્યક્ષેત્ર બહાર હોવા છતાં અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવામાં, જનતાને ભગૃન કરવામાં પાછી-પાની ન કરતી જોઈએ એમ તેઓ માને છે.

આમ અનેક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં ફક્તજાઈનું આ પુસ્તક આપણને પ્રેરણા આપનારું અને ગંધની સાફ દૃષ્ટિની દોરવણી સાથે મંડળના કામને આગળ ધપાવવા એલાન કરનારું નિવડશે. સંતબાલજીના વિચારોને સ્પષ્ટ અને સુરેખ રીતે રજૂ કરી રચનાત્મક કાર્યની સમજદારીમાં ઉમેરો કરી કાર્યક્રમની દિશા સંતબાલજીની દૃષ્ટિએ બતાવશે એવા વિશ્વાસ સાથે હું ફક્તજાઈને ધન્યવાદબર્યા અભિનંદન આપ્યા વિના રહી શકતો નથી.

દુલેરાય માટલિયા

જાલની રેશન પત્રની
માટે નીચેની લેખિકા
ધાતી આરે છે. અહીંનું
લગભગ આપું. અંધ
જાણી જ આમાં લેખ ત્યાં
તુલની તે જાન જ રી
કરદી? મીખમાં - કપાક
ગમને વરખાણું કે બીજા
કાણું ગાણું લાણું આણું
મળી આરે આણું!

શ્રી રાજકુમાર મહાબાઈ દામી

મુજ ગામ કાલેશ ને જાંવર ગામ જાણ,
કાલ પડેલી રાત્રી ને જાણી પીવાં ખાણાં
નાથ મિત્રેશ, કાલ આઈ કાલ!

આ આપે પ્રદેશ જમીનદારી પ્રધાની શીલ નીચે
દખાલેલો. તાલુકદારના આરે કાલ.

૪૦ વર્ષ પહેલાંનો જનાવ છે. એક તાલુકદારના કારભારી
થેલા પર પ્રેમીને મામમાંમાં ફેરગી પર નીકળ્યા છે. પડખે
એક થાક પર અસવાર થઈ દરખાવી પચાવનો પણ થાયો
આરે છે. એક ગામની મીખમાંથી પચાર મળાં તેમવો ભેદ
કે વરખાણા ગાક પર મદી કોઈ તેની કાળીઓ પાડી રહું
છે. થોડા તે નરહ દુકાળી પામે જઈને તેમવો પકાશે કપો:
"એલા! કોણ છે એ? ખજર નથી આ દરખાવી ગાક છે તે?"

આ સાંજનાં ગાક નીચે લેખેલો એક ઉકરો મામમાં રોડી

ગયો. નેરો ગામ આખામાં તાન ફેલાવી દીધી કે નરખડાનાં ડાળાં કાપેનાં કારભારીએ આપણા ગામના... બાઈને પકડ્યા છે.

નાડારી તામ અને નેડારીની પ્રજાના મનમાં ભારેલા અગ્નિની જેમ અગ્નિ નેપ પૂંખવાયેગો પડ્યો જ હતો. આ ડીઠામ આગો છે એમ માની ગામમાંથી ૬૦-૭૦ જણનું ટોળું દાયમાં લાડીઓ, પારિંગા, પરોળા જે દાગ આપું તે લઈને દોડ્યું સીધું બળી. ટોળામાં એક રૂપ વર્ષનો સુવાન પલ્લુ હતો. તે પોતાના એક જે ભાગીઓ માથે સોળી આગળ પરોળી ગયો.

પગાયનાએ ડાળાં કાપનાર જેડૂતને એક બાળુ જેસાડમો છે, અને કારભારી ઘોડા પર બેડા બેડા રોક મારતા કેમ કરવાની ધમકી આપે છે. સુવાને કારભારીના મિલજ ઓળખી લીધો. પણ એના કરનાયે તેવો ટોળાના મિલજને વધારે ઓળખ્યો હતો. તેણે કારભારીને કાનમાં અને સાતમાં સમજાવી દીધું કે ‘દમજાં આ લપ લાંબી કરવા જેવી નથી. નમે ડાઘા ધઈને માગ પકડો તો મહેરબાની.’ પણ આ તો કારભારી! આ રીતે બાળી જવામાં તેમની માનદાનિનો પ્રશ્ન હતો. પણ સુવાને ફરી તેમને સમજાવ્યા કે ‘આત્મારે વિઠંબ કરવા જેવો નથી. ટોળું ગાંડું થઈને આવે છે. એનું બહુ પૂછવું. જીવતો નર બદા પામશે.’

કારભારી સમજી ગયા. અગ્નિ ચૂક્યો એ વરસ જીવે અને તેમણે ઘોડો મારી મૂક્યો.

ઘોડી વાશમાં ટોળું આવી પહોંચ્યું. કારભારીનો ઘોડો તો જલ્પ પૂરપાટ! લોકો ઉશ્કેરાયેલા હતા. સુવાન ભણતો હતો. તેણે ઠહુડું મોઢા પડ્યા. કારભારીનો ઘોડો બડકમો, જે બાપ, જુઓ, જે બાપ!

આમ સુવાને પોતાના ગામના જેડૂતને તો છોડાવ્યો જ પણ સાથેસાથ કારભારીની પણ બાંધી મૂકી રાખી.

આટલી નાની ઉંમરે આવી કુનેહ, સમયસૂચકતા અને હયાસૂચક ધરાવનાર તે આપણા ફલજીબાઈ.

વરસાદની અનિયમિતતાથી સર્જાતાં વારંવાર દુકાળ. આને પરિણામે લોકોનાં દેવાં વધી પડ્યાં.

આ પ્રદેશમાં થોડા થોડા માઈલોને અંતરે હટાણા માટેનાં નાનાં નાનાં પીકાનાં ગામ એવા હાઠગામની વાત છે. એક શેડને ત્યાં પહેલી સવારે એક જુવાનિયો ખેડૂત આવીને બિંભો રહ્યો.

શેડે પૂછ્યું : કેમ અસ્થા છોકરા ! કેમ આંચો છો ?

“ મારી માએ મોઢંચો છે. પાંચ રૂપિયા આપોને ! ” છોકરાએ વિચેઢથી ઉત્તર વાળ્યો.

“ શું કરવા છે ? ” શેડે હિસાબ માગ્યો.

“ દાલથી પરણતાં રહે ચાલ છે—રાંધણીક, શીતળા સાતમ, ગોઠળ આઠમના પરણમાં તેલ લેવું છે અને થોડા મેળામાં વાપરવા છે. ” છોકરાએ હિસાબ આપ્યો.

“ હે, ત્રણ રૂપિયા લઈ જા, રૂપિયાનું તેલ લાવજે, રૂપિયાનો ગોળ લાવજે અને રૂપિયો તમે ત્રણે ભાંડુમાં મેળામાં વાપરજો. ” એમ ઢીંને શેડે ત્રણ રૂપિયા છોકરાના હાથમાં મૂક્યા.

પાંચ ગાઉ દૂરથી પગે ચાલીને આવેલો છોકરો મોં મલકાવતો, રૂપિયા સાચવતો ચોતાને પંથે પડ્યો.

૪૦-૫૦ વર્ષ પહેલાંની ધીરધારની આ પ્રધાના ઉપરના હિસાબમાં છોકરાનું પાત્ર તે આપણા ફલજીભાઈ. ચાહુકારોની લાચારીમાંથી ખેડૂત સમાજને છોડવવા, સ્વરાજ્ય મળતાની સાથે જ ગામેગામ સહકારી મંડળીઓની રચના કરવામાં ખેડૂતમંડળના સ્તંભરૂપ બની લાખો રૂપિયાનું ધીરાણ અને લાખોના વેચાણનો પહીવટ સંબાળી આર્થિક શોષણ. ઝોણું કરવામાં ફલજીભાઈનો ફાળો નાનો સૂનો નથી.

[૩]

ફલજીભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૬૩ના આસો વદ ૮મે થયો હતો. કુટુંબમાં મા, બાપ અને તેમનાથી નાનાં એવાં એક બહેન અને બાઈ. કુટુંબની ગામમાં આબરૂ સારી.

રાદાભાઈને સૌ બચત નરીકે જોળજે. તેમને જમતાં પડેતાં પૂજ-જપ કરવાના નિયમ. ગ્રાસમમાં ઘણી વખત, સાંતી લઈને મથા હોય ત્યારે, રાત્ર પગ ત્યાં જ ગાળવી પડે. એવા એક પ્રસંગે વહેલી સવારે ફલ્લભાઈ બાત લઈને મથા. બાત ઉઠીને ખાવા બેસે ત્યાં પૂજનો સામાન નહીં. પૂજ ક્યાં સિવાય જમવા કેમ લેવાય ?

શાંતિથી રાદાભાઈ બોલ્યા :

“ ફલ્લ, પૂજનો સામાન ઘેરથી લઈ આવને ! ”

ફલ્લભાઈ પાછા ઘેર મથા, પૂજનો સામાન લઈ આવ્યા, તેમણે પૂજ કરી પછી જ ખાધું.

આવા શાંત, નિર્મળ અને બહુતુલ્ય પિતાના સંસ્કારો પુત્રમાં કિતયાં.

તેમના જીવન ઉપર એવી જ ઉમદા અસર પાડનાર બીજી બ્યક્તિ તે તેમનાં શાળા જીવનના શિક્ષક પાપટલાલ. તે વટામણ ગામનાં વનની ફના. ફલ્લભાઈની તેજસ્વી બદ્ધજ્ઞકિતિ અને ઠાઠાસૂઝથી તેઓ સદા તેમના પર પ્રસન્ન રહેતા. તેઓ ઘણી વખત રાદાભાઈને સલાહ આપતા કે “ દીકરો બલે એવો છે, તો એને આગળ ભણાવજો. ”

પણ નરીબ પિતા એને ક્યાં મોકલે ?

૭ ચાપડી મુખી પડોંચ્યા ત્યાં તો ઘરકામ અને પેતીકામે તેમને સાદ પાડયો. અભ્યાસ છોડયો પડયો. નાની ઉંમરમાં જ બે ત્રણ દુકાન એવા. આવા દુકાનમાં મા-બાપ મજૂરીએ બધા એટલે તેઓ પણ સામે બધા. સંવત ૧૮૬૮, ૭૨ અને ૭૫ એમ ઉપરા ઉપરી ત્રણ કાળ પછી ૧૯૭૬માં ઘઉંની ફસલ સારી આવી. બાવ પણ સારા ઉપજ્યા. સવા રૂપિયો મળ્યો !

આમ દુષ્કાળમાંથી પાર જીતરી તેમનું કુટુંબ કંઈક પંગબર થવા મથતું હતું ત્યાં જ ઘરનો મોભ તૂટયો. પિતા રાદાભાઈનું

ચંદન ૧૯૭૭માં અવસાન થયું. અને માને માથે આભ તૂટયાને બોલે આવી પડયો. ત્રણ છોકરાં ઉછેરવાં, દેવાં ભરવાં અને ઘર ચલાવવું આ બધું તેમને માટે ભારે બોજરૂપ થઈ પડ્યું. એમાંથી માર્ગ કાઢવા તેમણે જેતી વિખેરી નાખી. જમીન સાંથે આપી. દેવાનાં કાંધાં કરાવ્યાં અને છટક મજૂરી કરી આ દોઢલાં દિવસો શુભરવા માંડ્યા.

એક લેંસ રૂપિયા ૭૫ની માસિક પાંચ રૂપિયાના હપ્તાથી વેચાતી લીધી. મા-દીકરો લેંસની ખાંખત સારી રાખે. થી વેચી હપ્તા ભરે, અને થોડું ઘણું બચે તે ઘરમાં ટેકારૂપ થઈ પડે. બાકી છટક મજૂરી તો હતી જ.

[૪]

ફલભાઈને નાનપણથી કામની ચીવટ. પછી એ કામ ધરતું અંગત હોય કે કોઈને ત્યાં હાડીએ ગયા હોય તેવું હોય. તેમની આ મામાશ્રિકતા અને ચીવટના પરિણામે તેમને રાજ મજૂરી મળી આવે. ઘેર સામે ચાલીને આગ્રહપૂર્વક હાડીએ આવવા રોકી જાય.

એ વખતે અમદાવાદ-ધાળકા રેલવે લાઈન આગળ લંબાવવાનું કામ નીકળ્યું. કોઠથી જૂરખી સુધીની રેલના સહેપાટ પાયરવાની મજૂરીનું કામ ફલભાઈ અને તેમની વીસ જણની ટુકડીએ કરેલું.

આમ ૧૯૭૭થી ૧૯૮૧ સુધી છટક મજૂરી કરીને ચલાવ્યું. પછી લગ્ન કર્યાં અને જેતી ઘેર વાવવી શરૂ કરી. હેતું તો હતું જ. તેમાં લગ્નનું હેતું ઉમેર્યું. અને ભાવોમાં મંદી આવી. આવી યેવડી બીંસ વચ્ચે ૧૯૮૫ સુધીના હાડા ગાળ્યાં.

એ દિવસોની મુરકેલીઓનું વર્ણન કરતાં ફલભાઈ ઘણી વખત કહે છે :

“હું સાંતી લઈને ખેતરે ગયો હોઉં, રાતવાસો ખેતરે જ હોય. મારાં મા બાત લઈને ખેતરે આવે. હું પૂછું : “બીતું

કાંઈ કયું? ” “ જીના તો બેટા! કંઈ મેળ પડ્યો નથી. તું જા, કાંઈ મેળ પડે તો. ”

હું સાંતી છેડી બળદ પડોસીને સોંપી ગામમાં બી ગોતવા નીકળું. દોઢા, બમણા કરીને ‘બી’ મેળવું. પાછો રાતે ખેતરે જઈને સાંતી હાંકું.

ઘણી વખત તો કોઠીનું તળિયું સાવ આવી ગયું હોય. પણ ખાનદાન કુટુંબ. મગાય તો કેમ જ? ખેતરમાં બાજરી ફુંકે આવી હોય. એમાંથી પાકાં પાકાં બાજરિયાને ધાકણાથી ગૂઢીને ફાણા કાઢીએ. આમ તાલે તાલે જ મોલ આવના ફાકા આવેલા.”

[૫]

આવી મુશ્કેલીઓ અને ગરીબી વચ્ચે પણ કોઈ જાતની અનીતિ કર્યા વિના, જાત મહેનતે રળી ખાઈ, જે પૈસા બચાવી દેવું ભરતા રહ્યા.

સંવત ૧૯૬૫ પછી અનાજ, કપાસના ભાવ કંઈક ઠીક આવ્યા. નાના ભાઈ જોડુભાઈ પણ હવે સ્વતંત્ર રીતે ખેતી સંભાળતો થયો હતો. બંને ભાઈઓમાં સંપ સારો હતો. પ્રામાણિકતા અને જાતમહેનત તો હતી જ. સાદાઈ અને કરકસરથી રહેતાં સ્થિતિ દિવસે દિવસે મુધરવા લાગી. જમીન પણ થોડી થોડી વધારતા ગયા. આજે બંને ભાઈઓ પાસે એક એક સાંતીની જમીન છે. ગાર માટીનાં ઘર હતાં તેમાંથી ઇંટરી સગવડવાળાં, મેડીબંધ મકાન બન્યાં છે. આ તેમની પરસેવાની કમાણીથી જીવી કરેલી સંપત્તિ છે.

નવા ઘરના ઇતિહાસને યોગાનુયોગ વર્ણવતાં તેઓ કહેતા હોય છે :

જવારજ સાલુંદ કાકોરનું ગામ. ગામ વચ્ચે તેમનો ચોરો. કાકોર આવે ત્યારે ચોરામાં જિતરે.

૧૯૩૭માં ધારાસભાની ચૂંટણી હતી. ધોળકા-ધંધુકાની

કે પ્રસંગો આવે જઃ એવી જ રીતે તેઓ બજનના પણ બહુ ભારે યોખીન. બજન-મંડળીમાં જેમ તો આખી રાત રમઝટ બોલાવે.

તેમની સ્મરણશક્તિ પણ તેજ. એનું એક ઉદાહરણ અહીં નોંધું. બજનમાં ચારપાંચ ભજનો એક સાથે ગાય, એટલે એક બજનની એક ઠડી, લીલની, ત્રીલની, ચોથાની એમ એક પછી એક દરેક બજનની ક્રમવાર ઠડીઓ બોલીને બધાં ભજનો પૂરાં કરે.

સ્વરામ્ય મળ્યા પછી આ જ ચોરો બીજા એક જોડ સાથે મળીને તેમજે ખરીદી લીધા. ત્યાં નવાં ઘર બિનાં કર્યાં. અને તેમાં મુનિધી સંતબાલજીને સન ૧૬૬૨નો ચાતુર્માસ કરાવ્યો. દુલ્લભાઈની ભાવના ફળી.

[૭]

તેમનું લોહી રજપૂતનું હતું. એટલે હિંમત અને સાહસ તો મગધથીમાં જ મળ્યાં હતાં.

એક ગામમાં રાત્રે ધાટ પડી. તેમને માણસો તેડવા આંબ્યા એટલે તરત તે ગયા. લાગતાવળગતાઓને બોલાવી પગેડું ચોપ્યું. દિશા નહીં યજ્ઞ. ફાળુ હશે તેની કશપના કરી પોલીસ, પસાયના, પગી અને પોને એમ છપમાં ઉપડયા. તેમની કશપના પ્રભાવેના ગામે અને ઘેર જઈને બિમા રહ્યા. બધે ખરા ચોરને ઘેર ઘેરો ઘાફ્યો. અને આ ચોર સામાન્ય નહોતો, પણ ગામનો મુખી હતો. આંગણમાં છપ આવીને બિમા છે. ધાડપાડુઓ મડખેતા ઘરના મેડા ઉપર સંતાઈને બેઠા છે.

‘આ લોકોને આવતાં જોઈ તેઓ સાવધ થયા’ પેનપોતાની બંદૂકો સંભાળી લીધી, અને નિશાન તાકવાની અણી ઉપર છે, ઘોડો ફાળે એટલી જ વાર છે.

પણ કહેવત છે ને કે રામ રાખે તેને કાળ ચાખે !

એકાએક ચેલી તકાયેલી બંદૂક નીચી પડી. હાથ

હડા પડ્યા.

વાત એમ હતી કે આ ધાડપાડુ ટોળોના નાયક એક વખત ખીના કોઈ સમાની સાથે ફલજીબાઈને ઘેર ગયેલ. ત્યાં તેમના રોટલા ખાધેલ. તેણે ફલજીબાઈની પાપડી ભેઈ. બરાબર એ જ પાપડી હતી. બંદૂક નીચી પડી. હાથ ઉપર દેખાએ વિજય મેળખે.

સામેના ઘરમાંથી મુદ્દામાલ પકડાયો. અને સૌ સલામત રીતે ગામ બહાર નીકળી ગયા.

એક ટંકના રોટલાએ બધાના છવ બચાવ્યા.

પેલા સગા મારફત ફરી આ ધાડપાડુને મળવાનું થયું ત્યારે જ આ રહસ્ય રજૂ થયેલ પેલા ધાડપાડુ પાસેથી ભવયો અને ભવયો ત્યારે તેમને પણ બારે નવાઈ લાગી.

[૮]

ફલજીબાઈની પાંત્રીસેક વર્ષની ઉંમર હતો. ગામના એક ખેત સાથે જૂની તકરાર ચાલે. તેની ધંધુકા કોર્ટમાં મુકત, તેથી તેઓ ધંધુકા ગયેલા.

બજારમાં એક હોટલમાં નાસ્તો કરવા બેઠા હતા. ત્યાં બરબબર વચ્ચે હોળાળો સંભળાણો. માણસોનું ખામું ટોળું એકઠું થયું હતું. એક સીને બે બાળુથી જેંચવા પ્રયત્ન ચાલે.

કોઈ બોલ્યું : “એ તો જવારજની વહુની જેંચાએંચી ચાલે છે.”

ફલજીબાઈ ચમક્યા. જવારજની વહુ ! તેઓ બિલા ધઈને ટોળા પાસે પહોંચ્યા.

વાત એમ હતી કે જવારજની વહુ અને તેનું પિયર

રોજકા. સાંસરામાંથી વહુને તેડવા કોઈક રોજકા ગયેલું.
દીકરીને હાથે પહેરવા ચૂડલીઓ લાવેા, પછી લઈ જાઓ. એમ
માએ આમદ રાખ્યો. તેડવા આવનારે કહ્યું : ચાલો ધંધુકા,
ત્યાં લઈ દર્શા. મા દીકરી ધંધુકા આવ્યાં. મણિયારાને ત્યાંથી
રૂપિયા પાંચની ચૂડલી લીધી. મણિયારાએ રૂપિયા માગ્યા.

જવારજથી તેડવા આવનાર ભાઈએ કહ્યું : હમણાં રોકકા
નથી. પછી મોકલી દર્શા.

મણિયારાએ બાકી રાખવાની ના પાડી, અને ચૂડલી તે
દીકરીએ પહેરી લીધી હતી. તે પછી ઠાકવાની થઈ, એમાં ધઈ
હુંસાતુંગી અને માળસો થઈ ગયાં લેગા.

ફલજીભાઈએ આ જોયું. જે ખેડની સાથે તકરાર હતી
તે જ ખેડૂતનાં આ વહુ હત્યાં. તે ભાઈ પણ સાથે જ હત્યા.
તકરારને કારણે મુદતે કોર્ટમાં આવેલા અને સામા જ બેઠેલા.
પણ કંઈ બોધ્યા નહીં.

ફલજીભાઈને ધયું : આમાં તો જવારજ ગામની આંખરૂને
સંવાલે છે. તેમણે તરત રૂપિયા પાંચ ઠાકીને મણિયારાને ચૂકવી
દીધા. અને વહુ તેડીને પેલા ભાઈ જવારજ આવ્યા.

આવી એમની ખાનદાની !

[૬]

તેમના જીવનમાં આવા તો અનેક પ્રસંગો વીરતાના,
બહાદુરીનાં, ઉદારતાના, ખાનદાનીના, કરુણાના, મમતાના ભર્યા
પડ્યા છે. તેમનું જીવન જાહેર સેવક કરતાં જાહેર ખેડૂતનું
જીવન છે. એટલે ખેડૂતે જે જે અનુભવ્યું હોય અથવા તેને
અનુભવવાનું આવે તે તો તેમણે અનુભવ્યું જ હતું. વધારામાં
ખેડૂતોનાં ઠામો કરતાં કેવું અનુભવવાનું, સહન કરવાનું આવે
છે તેના પણ તેમને ખાસ ત્રીસેક વરસનો મુદીલ અનુભવ છે.

આપણા ખેડૂતો વિશે કહેવાય છે કે તેમનામાં હિંમત હોય

છે, પણ સિક્કમત હોતી નથી. હાય હોય છે પણ ભેગું કામ આપતું નથી અને જ્યાં ભેગું કામ આપે છે ત્યાં હાય ચાલતા નથી. ફલજીભાઈ માં સિંમત અને સિક્કમત બનેને સુમેળ ભેવા મળે છે. તેથી જ તેઓ ચાળંગપુરના શુદ્ધિપ્રયોગમાં અધવા તો અંભરના પ્રયોગમાં અતુનમ ઊભા રહી શકે છે. શું ધાર્મિક સંસ્થાઓ કે ગું સામાજિક, રાજકીય સંસ્થાઓ આ બધાનો મૂળ ઉદ્દેશ જનતાની કેવળ સુખાકારી કે સંપત્તિ ન વધારવાનો નહીં પણ શીલ સંપત્તિ વધારવાનો પણ છે. આ પાયાની વાત ફલજીભાઈને મુનિશી સંતબાલજીની દોસ્તલી નીચે કામ કરતાં કરતાં પાકી સમજાઈ ગઈ છે. તેથી જ એક મીથુર સંવાદ 'માં ધર્મ'નું અર્થઘટન કરતાં—તેમના હૃદયમાં જે પાકી ઘૂંટાઈને પડી છે તે ધર્મજુદિ ચારે પાંદડે ખીલી જોડે છે.

પાંચ છ ચોપડી ભવોલા એક સામાન્ય ખેડૂતમાં આ ધર્મજુદિ ખરેખર જાગ્રત થઈ દરેક કંચનલાલની જેમ ખીલને પણ શંકા જાય તેવું છે. પણ જ્યારે તે આપણને 'ભંગી ભાઈ'ઓના ધરમાં પ્રવેશ કરાવે છે ત્યારે આપણને પાકી ખાતરી થાય છે કે ના, આ અંતરથી જોગેલી ધર્મજુદિ છે,

કોઈની ઉછી ઉધાર લીધેલી નથી.

ફલજીભાઈ તો એક પ્રતિક છે. ભારતના ગામડે ગામડે તેમની જેમ ધર્મજુદિ પ્રધાન કિસાનનો આત્મા રાખ વળી ગંગેલ અમિની જેમ મૂરઝાયેલા પડ્યો છે.

આ પુસ્તક રાખને ઉઠાડી અગ્નિના પ્રકાશથી આનુભાવતા અંધારા ઉલ્લેખમાં પ્રેરણારૂપ બનશે એવી અદ્દા છે.

અંબુભાઈ શાહ

આવકાર

મારા રનેદી ફલજીભાઈ કાશીનું આ પુસ્તક વાંચીને હું ઘણો રાજી થયો. મને વાંચતાં વાંચતાં વિચાર થતો કે આ ફલજીભાઈ, જેમણે પાંચ-છ આપડીનો અભ્યાસ કર્યો છે, અને ખેતીની પગોજીમાં રાતરી રૂબ્યા રહેવા છતાં અંતરસૂઝ અને કાકા દેદાપણથી તે પ્રશ્નોને જે સરળતાથી ઉઠેલે છે, એવી જ સાદી શૈલીમાં તેમણે આ પુસ્તકમાં પણ પ્રસંગે લખ્યા છે.

મારો અને તેમનો સંબંધ ઉલ્લાં ચાલીસ વર્ષનો છે. અનેક સામાજિક પ્રશ્નો ઉઠેલવામાં અને જ્ઞાતિના પ્રશ્નો ઉઠેલવામાં અમે સાથે કામ કર્યું છે. તેમના મનમાં એક જ ધગશ કે જ્ઞાતિ આગળ કેવી રીતે વધે. સમાજમાં સુધારો કેવી રીતે ફાળવે થાય. તેમને એઈને મને યત્ન કે આપણા ભાલ પ્રદેશમાં, આપણી જ્ઞાતિમાં આવા ઉછરતાં જુવાનોને તક મળે તો સમાજમાં જરૂર ભગૃતિ આવે. તેમાં આ પ્રદેશના સહભાગ્યે પૂર્ણ સંત્રાસજી મહારાજ આ પ્રદેશમાં આપ્યા. તેમણે ગામડાંના સંગઠનની વાત કરી. ફલજીભાઈએ તે ઝીલી. તેમની સાથે જ્ઞાતિ સંગઠનનું કામ કરવાનું તો જનતું હતું. હવે આ કામ સંગઠન માટે પણ સાથે કરવાની, કામ કરવાની, વિચારોની આપણે કરવાની, ગામડાંના અટપટા અને આંટી-ફાંટીવાળા પ્રશ્નો ઉઠેલવાની અનેક તકો આવી. તેમાં તેમના અનુભવ ખીલતા ગયા. તેઓ લવાદીમાં તટસ્થ અને નિષ્પક્ષ રહી શકતા અને વિવેકમર્યાદાનું જરાજર પાલન કરતા. એમની દેવાસૂઝ અને ન્યાયી ફેંસલાથી હું ઘણો જ પ્રભાવિત થયો.

અમારા રજપૂત સમાજ આગળ પણ વારંવાર તેઓ નવા યુગની વાતો મૂકતા. જમાનાને ઝોળખવાની વાતો કરતા. તે માટે પરસ્પરની ઈર્ષ્યા, અભિમાન, સામાજિક વ્યવહારના ખોટા ખરચા અને વહેમોમાંથી સમાજને બહાર નીકળવું હોય તો આપણે દીકરા દીકરીઓને કેળવણી આપવી જોઈએ અને જૂના રીતરિવાજો તેમજ રૂઢિગત બંધનો છોડવા જોઈએ. આની શરૂઆત કરવામાં ધોડું સહન કરવાનું આવશે, પણ જ્યારે સાચી વાત સમજાશે ત્યારે સૌને ગમશે. આવી વાતો તે અમને સમજાવતા.

અહીં મારા જીવનનો એક નાનો દાખલો આપુંઃ અમારા સમાજમાં કેટલાક પ્રસંગો જેવા કે દીકરા દીકરીયુંના લગ્ન પ્રસંગોમાં જ્યારે મહેમાન આવે ત્યારે કમુંબાનો રિવાજ. આવનાર મહેમાનેને ગામના પ્રતિષ્ઠિત માણસોને બોલાવી કમુંબો પાવો એમાં પ્રતિષ્ઠા ગણાતી. પછી તો પ્રસંગ ન હોય અને આઠેઠાઠે કોઈ સુવાણે આવે ત્યારે પણ કમુંબાની પ્રથા ચાલુ રહેતી. મને પોતાને પણ એ ટેવ પડેલી. અને ખૂબ હાસ્યવિનોદ સાથે અમે કમુંબાપણી કરતા. આવે વખતે ફક્તજાઈ અમને મીઠી ટકોર કરતા : 'કેશુભાઈ! આપણા વહવાઓએ પ્રતિષ્ઠાની ખાતર બલે કમુંબાનો રિવાજ ચાલુ રાખ્યો. પણ હવે આ જમાનામાં આપણને એ ઉપયોગી નથી. આપણે વ્યસનમાં બંધાઈ જઈએ છીએ. અંતે આજસ અને ખર્ચામાં આપણે આર્થિક રીતે ઘસારો મરીએ છીએ. માટે આપણા સમાજમાંથી આવાં કંઈકને નાબૂદ કરવા તમારા જેવાએ પહેલ કરવી જોઈએ. અને પાવા-પીવરાવવામાં રસ ન લેવો જોઈએ.' આ વાત ઉપરથી એ બિલકુલ પીવું-પીવરાવવું છેલ્લી દીપું. એક નાના વ્યવસાયી પણ સમાજને કેટલી હાનિ યાચ છે અને કેવી બરબાદી યાચ છે તેનો

અન્ધારે મને જાણ આવે છે. અને તેમના વિચારોનું મદદરૂપ સમજાય છે.

શામખંડાનની પ્રતિ જાણ નજાણામાં થઈ શકે. શામખંડાના લોકોના કથાનુ મારે દેવે શું શું કરવાનું? તે અને જુઓ અંતમાલે વિચારો મૂળ્ય જ મવા. હલભાઈની સદા અને નિષા એ વિચારો પ્રવે અંમત. હલભાઈ કેવળ વાનો કરીને એથી વટે એથી માટીના નકોળા. એ તો દિવમે દિવમે એ પ્રતિમાં હજાર જ મવા. એ જ પ્રતિને તેમણે એમની જવાબી અને તેમાં મજાનું રહ્યા. એ પચીસ વર્ષની પ્રતિનો આજો મિત્તર તેમની વાદવાને આભેદુજ આમાં ઉતારો છે.

આ પુત્રમાં અંધારેલો મવાલો કેટલાને જરૂર ઉપયોગી થયો. જીભને પણ પ્રેરણા મળ્યો કે સદા, જાવના અને મિત્તનથી એક સામાન્ય માણસ પણ કામ કરે તો હજારમાં તે જરૂર કાંઈક કરી શકે છે. આ પુત્રક વાંચનાર સદુ તેમના વિચારોનું મિત્તન કરી સમાજને ઉપયોગી બનવાની કાંઈક પ્રેરણા મળ્યો એવી આશા રાખું છું.

અડિજા

કેશુભાઈ અણુભાઈ વાળા

તા. ૫/૫/૩૩

બે બેસ

...

જ્યારે જ્યારે આ પુસ્તક લખવા બેઠો છું ત્યારે ત્યારે મારા જીવન-ઘડતરમાં જેમનો મુખ્ય ફાળો છે, અને જેમના સાંનિધ્યમાં રહીને-જીવનનું ધર્મતત્ત્વ-સાંભળ્યું, વિચાર્યું, અને અનુભવ્યું એવા મુનિશ્રી સંતબાલજીને વારંવાર આદરપૂર્વક ધંદન કર્યા છે.

મુનિશ્રી સાથે મણિભાઈ રહે. છે મીયાંગામ "કરજજીના સંસ્કારી કુટુંબના પાટીદાર. જેતી અને વેપાર કરતાં કરતાં સંતબાલજીનો રંગ લાગ્યો. એટલે સંસારનો કાચો રંગ ઊતરી ગયો અને આજીવન અવિવાહિત રહી આત્મ-કલ્યાણનો માર્ગ પકડ્યો. ૧૯૪૭થી-મુનિશ્રીનો ભાલનજાકાંઠામાં જ્યારથી પરિચય થયો ત્યારથી-મણિભાઈનો પણ થયો.

મણિભાઈ એટલે સદાય હસતો અને પ્રસન્ન રહેતો થકેરો.

મણિભાઈ એટલે શરીરે ખડતલ, (મુનિશ્રીનું આલેખું ફરતું ફરતું દફતર-ખલે ઉપાડીને) અને છતાં ડેથે સાવ મીઠું જેવા કેામળ.

મણિભાઈ એટલે સૌના મિત્ર. સંતબાલજીનાં પ્રવાસમાં નાના, મોટા, શહેરી, ગ્રામજનો, બહેનો, ભાઈઓ, અભણ અને સંસ્કારી બધી જાતના લોકો મળવા આવે. પંજું તે બધાંને પ્રેમથી તે સાંભળે. એટલે બધાંના તે મિત્ર.

મણિભાઈ એટલે મહારાજશ્રીનો પકછાયો છતાં અમારા સૌની પ્રેરણા મૂર્તિ.

આવા મણિભાઈએ એક દિવસ મને કહ્યું :
"ફલજીભાઈ! તમે ઘણાં કામ કર્યાં, ઘણાં અનુભવો મેળવ્યાં. એ બધામાંથી કંઈક લખો અને બહેરમાં મૂકો."

મેં કહ્યું : મણિભાઈ! એ લખવાનું મારું ગળું નહીં.

તમે કહેતા હો તો આટલી ઉંમરે સાંતી દાંધી આવું, અને
બેચાર સમાજોમાં ભાવળુ કરી દઉં. પણ કલમ પડી નથી.

મજિમાઈ કહે : જોરલા માટે જ તમને આગ્રહ કરું છું.
તમારા દાયમાં સાંતી શોધે તેમ કલમ પણ શોધશે. મદારાજ-
દીના પ્રયોગોમાં કેવળ કલમે ચલાવનારું કામ નથી. તેમાં
તો પ્રચલ દાર્પમાં પડ્યા હોય તે કલમ જાણે. અને ત્યારે જ
મારે કલમ જીલ્લે તેમાંથી સરસ્વતી ઊતરી આવશે.

મજિમાઈના જોલને હું ઉઘાળી ચક્રો નહીં. અને મેં
મારા અનુભવો લખવા માંડ્યાં.

હું તો એક સામાન્ય ઘરનો ખેડૂનો દીકરો. તેમાંથી
મુનિશી સંતબાલજીને મને ખેડૂતમંડળનો પ્રમુખ બનાવ્યો.
વેળે મુખી હું તે કામ કરતો રહ્યો છું. પણ મારે કબૂલ કરવું
જોઈએ કે આ કામનો મુખ્ય જોલે તો અમારા મંત્રી અંબુભાઈ
જ ઉપાડતા. તે મારા કરતાં નાના, ક્ષતિએ વાળિયા. અમે
બનેલે સાથે કામ કર્યું. તેમાં વિચાર, વાણી અને વર્તન
બધામાં તે મારાથી ઘણા આગળ. છતાં અમે જાને જોતપોત
ધઈ ગયા. સાંતીએ જોરલા બે બજલ સરખા ન હોય ત્યારે
જીવનના પૂરક ધઈને દળ ખેડે છે, તેમ કામ એમણે કર્યું
અને યથેના ભાગીદાર મને બનાવ્યો. હું હાલોહાલ ખેડૂત
જોરલા જ મારે પડેલે વિચેવના મળાવી શકાય.

આ પુસ્તકમાં મેં મુનિશી સંતબાલજીની પ્રવૃત્તિઓ અને
મુશ્કેલીઓના અનુભવો પૂરતી અર્પણ રાખી છે. આ વાંચીને
દાંધીકે કેવા અભિપ્રાયો જાંધશે તે તો હું શું કહી શકું ?
પણ હું ખેડૂત છું. બલુ છું કે વાવેલાં બધાં જીવન
નથી. છતાં બધાં વ્યય પળું જતાં નથી એમ બલુ છું. જોરલા
ખેલોરે તો વાળીને વિદાય લઉં છું.

રચનાત્મક યુદ્ધ

અસ્પૃશ્યતાને કારણે રણમલપુરમાં તાજેતરમાં દલિત વર્ગ ઉપર જે હત્યાકાંડ સવર્ણો તરફથી ગુજર્યો, તેવા એક યા બીજા પ્રકારના બનાવ અવારનવાર બને છે ત્યારે અસ્પૃશ્યતાનું નિવારણ થવું જોઈએ તેવો સ્મશાન વૈરાગ્ય લોકોમાં જાગેલો જોવા મળે છે. પરંતુ તે દિશામાં કોઈ કામ થતું જોવા મળતું નથી. એ કાર્ય રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ વિના શક્ય નથી અને તે સૌને લાંબો માર્ગ લાગે છે એટલે રાજસત્તા દ્વારા બધા પ્રયત્નો હલ કરવાનો દૂંઠો માર્ગ લેવાની વૃત્તિ રહે છે. પરંતુ એ માર્ગે લોક માનસનું પરિવર્તન થતું નથી અને દૂંઠો દેખાતો એ માર્ગ સાચા અર્થમાં ઘણો લાંબો પુરવાર થાય છે.

સંતબાલજીના મતાપે

જ્યારે લાંબો દેખાતો રચનાત્મક માર્ગ કેવો દૂંઠો અને અસરકારક બની રહે છે તેનો જીવંતો-જાગતો દાખલો જવારજ તા. ધોળકાના ૬૭ વર્ષના શ્રી ફલજીભાઈ રાહાભાઈ ડાબીનો છે. ગાંધીજીના રચનાત્મક માર્ગને સ્વીકારીને આઝાદીના આરંભમાં પૂ.મુનિશ્રી સંતબાલજીએ ધોળકા, ધંધુકા, વિરમગામ અને સાલુદના ચાર તાલુકાના ભાલ નળકાંડા પ્રદેશ તરીકે ઓળખાતા વિભાગમાં એક પ્રયોગ આરંભ્યો છે. તેનું કાર્ય કરતી સંસ્થાનું નામ 'ભાલ નળકાંડા પ્રાયોગિક સંઘ' આપ્યું છે. તેનું કામ શામ સંગઠન દ્વારા શામ ઉન્નતિ છે. સંગઠનનો પાયો સત્ય, અહિંસા અને નીતિનો ધર્મમૂલક રાખેલો છે. ધોળકા તાલુકાનું ગુંદી એનું કેન્દ્ર અને શ્રી નવલભાઈ શાહ અને શ્રી અંબુભાઈ શાહ જેવા નિષ્ઠાવાન એના મુખ્ય સેવકો-કાર્યકરો. એ સંસ્થાના પેટામંડળોનું એક મંડળ જેડૂતમંડળ. એના પ્રમુખ ફલજીભાઈ અને મંત્રી અંબુભાઈ.

એ ફલજીભાઈએ જેડૂતમંડળના કાર્ય અને વિકાસના

તેમના અનુભવોનું આ પુસ્તક તાજેતરમાં લખ્યું છે-‘સંત-બાલજી સાથેનાં પચ્ચીસ વર્ષ.’ જેમણે શાળાકીય અભ્યાસ પ્રાથમિક ૬ ધારણાનો કરેલો. અને લેખન-પ્રવૃત્તિ ક્યારેય અગાઉ કરી નથી. પરંતુ તેમનું કાર્ય રચનાત્મક ક્ષેત્રે કામ કરવા માગનારને પ્રેરણાદાયી થઈ પડે તેમ માની સંતબાલજીના અંતેવાસી શ્રી મણિભાઈ પટેલે તેમને એમના અનુભવો લખવાનો આગ્રહ કર્યો. એક ખેડૂત વ્યક્તિ સંનિષ્ઠ કાર્ય દ્વારા કેવો વિકાસ સાધી શકે છે અને સમાજ-વડતરમાં તેનું કેવું મહત્વ છે તેવું પ્રેરણાદાયી પુસ્તક એમની કલમ દ્વારા શુભરાતને પ્રાપ્ત થયું છે.

ફલજીભાઈની અસ્પૃશ્યતા ગઈ

અસ્પૃશ્યતા અંગે પોતે કેવું રૂઢ વલણ ધરાવતા હતા અને ઠોના પ્રતાપે તે માનસ બદલાયું તે જણાવતાં એ લખે છે : “અમે ખેતર જઈએ. ઘઉં વાઢવા કે કાલાં વીણવા હરિજનો મજૂરીએ આવે. બીજું કોઈ પાણીનો છાંટો નાખનાર ન હોય. હવે છાંટા લીધા વિના તો ચાલે નહિ એટલે અમે પાણીની માણ કે માટલામાં એક કાંકરો નાખીએ અને છાંટા જીડે એટલે મનથી માની લઈએ કે છાંટ લઈ લીધી. આવી આવી મનની જડતા અમારા મનમાં હતી. ગુંદી આથમમાં જઈ ત્યાં નવલભાઈ, અંબુભાઈ હરિજનોને અડે. એમના ઘરમાં આવે એટલું જ નહિ સેગા ખાતા પણ ભાળું ત્યારે મને થાય કે આ લોકો કેવું ખોટું કરે છે ? હું એમને કહેતો પણ ખરો. પણ ધીમે ધીમે મને અસ્પૃશ્યતા નિવારણની વાત સમજવા લાગી અને એ વહેમ નીકળી ગયો. અત્યારે મને લાગે છે કે આમડછેટ હરિજનના શરીરને અડવામાં નહોતી પણ મારા મનમાં હતી. મનમાંથી ગઈ એટલે ધર્મને પણ બાધ આવતો નથી. આવું દરેક પ્રશ્નની બાબતમાં સમજવું. એ વિચાર માટે મન ખુલ્લું

રાખીએ તો ઝોણું બળુગર હોય તોપણ ચાલે એવો મારો અનુભવ હશે છે.”

આ રીતે ફલજીબાર્થના મનમાંથી અસ્પૃશ્યતા ગઈ એટલું જ નહિ પણ એ વર્ગનું દુઃખ તેમને સાલવા માંડ્યું. એમના ગામમાં લાંગીના આઠ-દસ ઘર. તેના વિષે એ લખે છે : “લાંગીવાસમાંથી વીસેક જણ મજૂરી કરે. તેમને મજૂરી સિવાય ખીજે આધાર નહિ. જધા વખત તેમને મજૂરી મળે નહિ. એટલે ગામના ખેડૂતો કે શાહુકારો પાસેથી ઢોઢા બમણા કરીને હાણા લાવે. જેને ત્યાંથી ઉપાડ કર્યો હોય તેને ઘેર ઝોણી મજૂરીના દરે ઠામે જવું પડે. આખી જિંદગી મજૂરી કરે તોપણ તેમની સ્થિતિમા સુધારો ક્યાંથી થાય ? તેમને રહેવાનાં ઘર, એ પણ માટીના કુળા કે સામાન્ય ઝૂંપડાં હતાં. ખારણાંનાં ઠેકાણાં નહિ. દિવસ આખો અને ક્યારેક બહાર (ગામ) જાય તો દિવસો સુધી તેમનાં ઘર એમ જ પડી રહે. નાના છોકરાં માટે ઘરમાં રોટલા ઢાંકીને મજૂરીએ જાય, તેમાં ફૂતરાં પેસી જાય તો છોકરાં રોટલા વિના ટળવળે, રાત પડે ઘેર આવીને નવા ઘડે ત્યારે રોટલા લેગાં થાય.”

“સામાન્ય ઠોર પણ સારા માંડવામાં રહેતા હોય છે, તો માણસ જેવા માણસને ઘર નહિ ? ઘર કેમ કરીને તેમને ખંધાવી દેવાં ? સહકારી ઘર ખાંધનારી મંડળી કરી હશે તો થાય પણ તેના હજી બરવા તૈયાર ન થાય. એમને તો તત્તલ રાહતથી જ ઘર મળે તો તૈયાર થાય. મેં મન સાથે ૬૬ સંકલ્પ કર્યો કે આ લોકોને ઘર ખંધાવી આપવાં અને મનમાં ગળ્યું ન ખાવાનું નહીં કર્યું. મને જાગૃતિ રહે એટલા ખાતર જ આવો સંકલ્પ લીધો હતો. આની વાત મેં કેઈ ઠેકાણે બહાર પાડી નહિ. વળી મારી સ્થિતિ પ્રમાણે ઘરમાંથી પાંચસો રૂપિયા લઈને જવારજ સોસાયટીમાં લાંગીઓના ઘર નિમિત્તે અનામત જમા મૂક્યા.”

આમ દલિતોની કે બીજા કોઈની માગણી વિના સ્વયં તેમણે એમના દુઃખે દુઃખી થઈને તે સંકલ્પ કર્યો અને તે કેવી રીતે પાર પાડ્યો તે પુસ્તકમાં આવેલેલું છે. મહાનોના પ્રવેશ પ્રસંગે અસ્પૃશ્યતા નિવારણ કાર્યના મૂળ સેવક શ્રી પરીક્ષિતભાઈ મજમુદાર ગયા હતા. તેમણે એનાથી પ્રેરણાને કહ્યું હતું, "ભંગીઓની સ્થિતિ આપણે સૌ જાણીએ છીએ પણ ગામના જ કોઈ ભાઈના હેવામાં રામ જાગે અને તે પ્રતિજ્ઞા લે, પાર પાડે એવો ગુજરાતમાં આ પહેલો પ્રસંગ છે."

સરકાર સમર્થ કે લોક ?

દેવળ ઉલ્લા અજ્ઞાતા પછાત દલિતભાઈઓની જ ફલજીભાઈ બીડ જાગે છે એવું નહિ, પણ સમર્થ મુળજી સરકાર મળુ જે કામમાં નિઃસહાય બને છે, તેવા કાર્યને તે પાર પાડવા કમર કસે છે. એક વખત બનાસ નદીમાં પૂર આવવાથી સેંકડો એકર જમીન કાંપથી ફળદ્રુપ થઈ હતી. ખેડૂતોએ જમીન ખેડી વાવવા માટે તૈયાર કરી હતી. પૂ. રવિશંકર દાદા ઘઉંના બી માટે સરકારને મળ્યા અને સમયસર તે મળે તો વીસ લાખ મળુ ઘઉં પાકવાની શક્યતા જણાવી. પણ સરકાર બી આપી શકે તેમ ન હતી.

દાદા એ બી મેળવવા માટે સંતબાલજીનો મુકામ ધોળકા તાલુકાના કોઠે ગામે હતો ત્યાં ગયા. એમણે બનાસકાંઠાના ખેડૂતોની મુશ્કેલી જણાવી. સંતબાલજીએ ફલજીભાઈ સામે એણું. ખેડૂત તરીકે એ સમજતા હતા કે વાવણી અને તાવણીની તક ન સચવાય તો ખલાસ. વળી કંટોલનો જમાનો હતો એટલે અનાજની હેરફેર થઈ શકતી ન હતી. એ અંધન સરકાર દૂર કરે પણ સરકારના બાંધ્યાલાવે ઘઉં આપવા ખેડૂતોને તૈયાર કરવાનું કામ સહેલું ન હતું. તુ દાદા ખેડૂતો પાસે ટહેલ નાખે તો પોતે તેમ ફલજીભાઈ અને અંબુભાઈએ

તરીકે દિ'મત ભીડી. એક અડવાડિયામાં ત્રાણું ફળાર મળ્યું
 ઘઉં સરકારના જાંધેલા ભાવે ભેગા કરી શકાયા અને બનાસ-
 કાંડાના ખેડૂતોને સમયસર પહોંચાડી શકાયા. ખેડૂતમંડળનું
 સંગઠન હતું અને એ દ્વારા ખેડૂતોના કાર્યો થયેલાં હતાં એટલે
 સમય સરકારે નન્નો ભર્યો હતો તે કાર્ય લોકોની સેવાની
 મૂલીના પ્રતાપે મંડળ પાર પાડી શક્યું હતું.

વિવિધ સહાય

વ્યક્તિ કે સંસ્થા ધર્મજીવિથી સમાજનું કામ પોતાનું
 હોય એટલી નિષ્ઠાથી કરે છે ત્યારે જે વખતે જે કાર્ય આવી
 પડે તે પોતાના પ્રદેશનું હોય કે બીજા પ્રદેશનું તેના ભે-
 કાર્યા વિના તેમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ખંભાતની ત્રણ બાજાઓને
 કોઈ ઉતરીને ઉપાડી ગયાના સમાચાર છાપામાં છપાયેલા.
 બીજા વાચકોની માફક ફલજીભાઈએ વાંચ્યા, એ બનાવ બન્યાને
 ત્રણ દિવસ થઈ ગયા હતા. પરંતુ એમને જાણવા મળ્યું કે,
 એવી ત્રણ છોકરીઓ એમની સીમમાં થઈને પસાર થઈ હતી.
 ગામની એક છોકરીએ તેમને જાડ નીચે મુકામ કરેલો ત્યાં
 જોઈ હતી. એનું પગેડું પોતાની હાથમાંથી ગયું હોય તો
 એને ચોખી કાઢવામાં સહાય કરવાની પોતાની ફરજ ગણાય
 માની ફલજીભાઈ વિલંબ કર્યા વિના પ્રવૃત્ત થાય છે. બહો
 નિમ્ફળ જઈએ પણ નિષ્ક્રિય કેમ રહી શકાય? સક્રિય બનવાને
 સીધે એ પગેડું ચોખી કાઢવામાં કેવી સફળતા મળે છે અને
 દિલ્લી વેચી દેવા પહોંચાડી દેવાયેલી છોકરીઓને કેવી રીતે
 પાછી મેળવાય છે તે કથા રોમાંચક છે એટલું જ નહિ, પણ
 નાગરિકોમાં ફરજ ભાવના પ્રેમપૂર્વક જાગેલી હોય તો પ્રશ્નો
 કેવા જન્મી અને મુખ્ય ફલ થઈ શકે તે જોઈ શકાય છે.
 ખંભાતના લોકો એની કદર કરીને એમને માનપત્ર આપે તે
 પણ શુભવિચારનું કાર્ય છે.

જેડૂતોનો પ્રાણ પ્રશ્ન ગણોતિયાને ગણોતધારા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થતી જમીનની માલિકીનો છે. સરકારે કાયદો કર્યો પણ તેનો લાભ બેઠાંએ તેટલો જેડૂતોને મળ્યો નથી. જમીન માલિકોએ જમીન કંઈકે લેવામાં સામ, દામ, દંડ અને લેદનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેનો ભોગ જેડૂતને જનવું ન પડે માટે તેને સહાય કરનાર અને પડખે રહેનાર કોઈ સંસ્થા ન હોવાથી વ્યક્તિગત તેને પહોંચી વળવું મુશ્કેલ રહ્યું છે. બાલ નળકાંઠાના જેડૂત મંડળે એવા પ્રમંગમાં શુદ્ધિ પ્રયોગ દ્વારા લડત આપીને સફળતા મેળવી છે તે સાળંગપુરના સ્વામીનારાયણ મંદિરની ૮૦૦ વીઠા જમીનને ગણોતધારાનો જેડૂતોને લાભ અપાવ્યો તે કયા કહી જાય છે. કાયદો થવા છતાં સ્વામીનારાયણ મંદિર જેડૂતો પાસેથી કરેલું ગણોત લેવાને જદલે જૂની પ્રથા પ્રમાણેના ભાગ-લેતું હતું. મંદિર સામે ન્યાય માટે લડવું એકલદોકલ જેડૂત માટે સહેલું ન હતું. લોકો પણ મંદિર પ્રત્યેની અંધ શ્રદ્ધાને લીધે જેડૂતોનો ન્યાયી પ્રશ્ન લેવા તૈયાર ન થાય. જેડૂત મંડળ પાસે એ પ્રશ્ન આવતાં એમણે મંદિરના વહીવટદારોને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો અને તેમાં સફળ ન થતાં એ ગામમાં ઉપવાસનો શુદ્ધિપ્રયોગ શરૂ કર્યો. છેવટ જેડૂત મંડળના એ સંગઠિત અને સાંત્વિક જગ આગળ મંદિરને નમવું પડ્યું અને જેડૂતનો હક્ક માન્ય રાખવો પડ્યો.

જરૂર છે : ચોજકોની

ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં સીઓના આપઘાત અને પૂતને આપઘાતમાં ખપાવી દેવાની સ્થિતિ અજબજી નથી. પાડોસીઓ અને ગામ એ જાણતું હોય છે પણ નાહક કેણુ દુરમન થાય તેમ માની શુનાં તરફ આંખ મિચામણાં કરે છે. ક્યારેક 'કુટુંબીઓ કે ગામ એને' પોતાની જોડી પ્રતિષ્ઠાના પ્રશ્નો જનાવીને શુનેગારોને છાવરે છે. એવી સ્થિતિમાં એક ગામમાં સાસરિયાંએ જુવાન વઢુને મારી નાખી અને ગામે શુને

સવાયા સેવક

મુનિશ્રી સંતબાલજીએ બાલ નળકાંઠાને ધર્મદંષ્ટિએ સમાજ રચના કરવા માટેના પ્રદેશ તરીકેની પસંદગી આપી. એમાંથી જે કેટલાક સેવકો તૈયાર થયા એમાંના એક ફલજીભાઈ છે.

ફલજીભાઈ એમની જાતને સેવક નહિ ગણાવે પણ કહેશે કે હું તો એક ખેડૂત છું. પણ હું એમને ‘સવાયા સેવક’ તરીકે આવકારીશ. સેવા કરવા માટે બેસનારો સેવક એક પ્રકારનો હોય છે. અને પોતાનો ધંધો કરતાં કરતાં પોતાના ગામ કે પ્રદેશની સેવા કરનાર સેવક બીજા પ્રકારનો હોય છે.

જે સમાજ બિલકુલ તંદુરસ્ત હોય એ સમાજમાં ઓછામાં ઓછા સેવકોની જરૂર પડે. કારણ કે એ સમાજની દરેક વ્યક્તિ પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવતી હોય પછી ગઠારનો સેવક શા માટે લાવવો પડે ?

ફલજીભાઈ છે તો એક ખેડૂત. પણ એક જાણત નાગરિક તરીકે પોતાની ફરજ બજાવતા બજાવતા એમનાથી અનેક પ્રકારની સેવાઓ થઈ ગઈ. આમ એમનું આવી પટેલું કર્તવ્ય એ બળવ્યા વિના રહી ન શક્યા; ત્યાં જ એમની સેવાની મીઠાશ છે.

માણસ ભલે બહુ બળેલો ન હોય પણ જેની કર્તવ્ય-પરાયણતા જાગૃત થઈ જાય છે એ સમાજ-જીવનના કેવા કેવા પ્રશ્નો સમજી શકે છે અને ઉકેલી શકે છે એનો ભાઈ શ્રી ફલજીભાઈ જીવતો જાગતો નમૂનો છે.

એમની તળપટ્ટી ખેતી દ્વારા અને ચોટડૂક દર્દાત કથાઓ દ્વારા જલમલ્લ મદારથીએને એમના મુદાતું મહત્ત્વ ઠસાવી દેવાની એમનામાં અનુપમ કળા છે. કાઠા વિદ્યામાં પાવરધા દોવાથી એ જ્ઞાનમાં સામાની વાન સમજી જાય છે અને સામા માણસને પોતાની વાન મમજવી દે છે. સિદ્ધાંતમાં એ પાકા છે અને એમનામાં સત્રિયની વીરતા અને હિંમત છે. આખી મેનામાં મુગંધ બગવા જેવું મયું છે.

એમણે એમના દાદા એમના અનુમતે લખી આપીને આપણી કોની મેડી મેવા કરી છે એ બદલ અમિનંદનને પાત્ર છે.

બાળકભાઈ મહેતા

પ્રકાશકીય

સંતબાલજીને ત્રીએક વર્ષ પહેલાં કાઈકે પૂછ્યું હતું.

“મદારાજશ્રી! આપ જોડૂનો વિષે ઘણી ઘણી વાતો કરો છો. પણ જોડૂનની નજર અંધા મુખીયે પડેલગતી નથી. આવા જોડૂતને વિષે આપની શું કલ્પના છે?”

સંતબાલજીએ જવાબ આપ્યો હતો.

“આજના જોડૂત વિષે તમે કહો છો તે વાત સાચી છે. પણ આવતી કાલેનો જોડૂત વિશ્વને નજર સામે રાખીને જીવતો હશે.”

ફલજીભાઈમાં સંતબાલજીના આ “આવતી કાલના જોડૂત”ની કંઈક અંખી, તેમની સામે કામ કરતાં કરતાં પરિસ્થિતિમાં આવનાર અમારા જેવાને થતી હતી.

તેમના પ્રત્યક્ષ પરિસ્થિતિમાં ન આવ્યા હોય એવા વાચક મિત્રોને પણ આ પુસ્તક વાંચતાં એવી અંખી થશે.

પુસ્તક લખવા મજિંભાઈએ તેમને પ્રેર્યા. લખવા તૃપાર તો થયા. પરંતુ પુસ્તકના રૂપમાં વ્યવસ્થિત અને ભાષાની રીતે બરાબર લખાશે કે કેમ? તે વિષે તેમના મનમાં ગડબાજ ચાલતી હતી.

અમે એમને ગાંધીજીના ચળેાની યાદ આપીને કહેતા, કે કોસ હાંકતો કોસિયો જોડૂત સમજી શકે તેવી ભાષામાં તો તમે લખી શકશો જ. તમ તમારે જેવું કાવે તેવું એક વખત લખી જ નાખો. પછી જોયું જશે.

તેમના આત્મવિશ્વાસે તેમની કલમમાંથી એકધાડું લખાતું ગયું. ભાઈ મનુપ્રસાદ પંડિત તે લખાણ જોતા ગયા. અમે નક્કી

કર્પા મુજબ જ્યાં જિન જરૂરી લાંબાણ ચતુ કે જેવડાતું લાગ્યું અને જોડણીમાં બૂલો જણાઈ તેટલાં પૂરતી કાપકૂપ કે સુધારો કર્યો છે. અને અપવાદરૂપ ક્યાંક ક્યાંક વાક્યરચનામાં જરૂરી ફેરફાર કર્યા છે. તે સિવાય આખું પુસ્તક ફલજીભાર્ગના મૂળ શબ્દોમાં જ છપાયું છે. આસ સમય કાઢી જહેમત ઊડાવી આ કપરું કામ બાઈ મનુપ્રસાદ પંડિને કરી આપ્યું છે.

સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પુસ્તક કેવું થયે ? તે સવાલ અમારા મનમાં ન હતો. સંતબાલજીની પ્રયોગદૃષ્ટિ અને કાવ્યસૃષ્ટિને શબ્દદેહ આપી દેવાય તો બવિધ્યમાં કાંઈકનેય તેમાંથી જરૂરી અને ઉપયોગી મસાલો મળી રહેશે એની અમને પ્રતીતિ હતી.

પુસ્તક છપાયા પછી અવલોકન માટે કેટલાક સાહિત્ય-કારોને મોકલ્યું હતું. તેમાંથી કેટલાક અભિપ્રાયો મળ્યા તે છાપ્યા છે.

લખ્ય પ્રતિષ્ઠિત મહાનુભાવોના આ અભિપ્રાયો પુસ્તકને મૂલ્યવાન અને પ્રતિષ્ઠિત બનાવે છે. સાથે અમારી પ્રતીતિને બળ પલ્લ આપે છે તે અમારું સૌભાગ્ય છે.

સંસ્થા આ સદુના સહકાર બદલ આભારી છે.

અંબુભાઈ શાહ

મંત્રી

મલાવીર સાહિત્ય પ્રમોશન મંડિર

હીજાની વાટી

દિસ્ત્રી દરગાજ બજાર

અમદાવાદ-૧.

ભાતનજકાંડા પ્રદેશ

૧

આપણા ગુજરાતના ઘણા વિસ્તારો તે તે વિભાગની લોકભાતાઓથી ઝોળખાય છે. સાબરકાંડા, જનાશકાંડા, મહીકાંડા, રેવાકાંડા વગેરે તેમ અમારો ભાલ-નજકાંડા. અમારી ભૂમિ ઉપર ઠેકાં લોકભાતાનો વરદ-હાથ છવાયો નથી, પણ અમને નજ-સરોવર મળ્યું તો અમે તેને કડિ વસનાર નજકાંડાવાશી. અને અમારો પ્રદેશ નજકાંડા. નજકાંડાની સાથે ભાલ ભજેલો છે એટલે આખો પ્રદેશ ભાલ-નજકાંડા પ્રદેશથી ઝોળખાય છે.

આ પ્રદેશમાં સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાત બનેની ભાગોળો ભેગી થાય છે. તેમાં ચાર તાલુકાઓ-વિરમગામ, સાળુંદ, ધોળકા અને ધંધુકા આવે છે. હીંબડી હાલ સૌરાષ્ટ્રમાં છે. તેનાં ગામડાં અને સાબરમતીથી પૂર્વનાં ખંભાજ તાલુકાનાં ૩૬ ગામો પણ ભાલનાં જ મળાય. આ આખો પ્રદેશ સૂકો પ્રદેશ ગણાય. તેમાં ભાગ્યે જ ક્યાંક મીડાં પાણી નીકળે. કુદરતની ઠરામત તો જુઓ ! અમારા પ્રદેશની પૂર્વમાં સાબરમતી નદી, પશ્ચિમે નજસરોવર અને દક્ષિણે સમુદ્ર તોય અમારો વિસ્તાર સાવ સૂકો.

આ પ્રદેશની મોટા ભાગની વસતીનો આધાર ખેતી છે. ખેતી પણ આકાશિયા ખેતી. મેવો મહેર કરે તો જ મોલ પાકે, તેથી અમારે જોડ મહિનાથી માંડીને દિવાળી સુધી સતત ચિંતામાં રહેવું પડે.

અમારા પ્રદેશમાં આમ તો પ્રાણજી, વાળિયા, રજપૂત, ભરવાડ, ઠેાળી પટેલ, હરિજન, લોહાણા વગેરેની વસતી પણ

આ બધામાં કેળી પટેલની જગની જગારે પ્રમાણમાં. મુનિની મંત્રમાત્રાએ આ પ્રદેશમાં આજ્યા પાત્રી તેમને 'સોલપાલ' પટેલ એવું નામ આજ્યા છે, જે કોને કહાડે કહાડે પ્રચાર પામવું જાય છે.

પણ આજા નપાત્રિયા મુજકમાં આવી મુખારે કાલ કરાવે? એટલે જેનો પ્રદેશ પાગલ તેની પ્રજા પાગલ. આર્થિક અને સામાજિક બંને રીતે પાગલ.

મારું ગામ જગદરજ એ પાત્રકા તાલુકામાં આવેલું છે. એટલે અમે ભાઈ નિશ્ચારના. ભાઈનિશ્ચારમાં મોટે પાક ઘઉંનો અને નલકાંડામાં ડાંગરનો. મને યાદ છે તે રીતે ઘઉંનો ભાવ મળુનો રૂપિયો મઝા રૂપિયો રહેતો. અને ડાંગરનો પણ એ જ ભાવ. મોટે ભાગે ડાંગર ઘઉંના ભાવ મરખા જ રહેતા. તદ્દ ઉપરાંત બાજરી, જુવાર, કપાસ અને ચણા વગેરેનો પાક પણ મળે. કપાસમાં મોટે ભાગે વાવેતર વાગડનું થતું. તેના ભાવ મળુના બેથી ત્રણ રૂપિયા મુખી રહેતો, કપાસનો આધાર વરસાદ ઉપર રહેતો. એક મહિનાથી બે મહિના મુખી વરસાદ સતત આક્રુ રહે તો કપાસ નાશ પામતો. આમ અમારે માટે પાણી અમૂલ અને પાણી ઝેર-એવી પરિસ્થિતિ રહેતી.

એક તો કુદરતની કહિન પરિસ્થિતિમાં હવવાનું તેમાં શોયજી બાળનું. આ પ્રદેશના મોટા ભાગનાં ગામડાંઓ-તાલુકા-દારો, ગીરાસદારો અને તેમના બાપાતોતાં કાનાં જમીન અંગેના ખેડૂતોને ખાસ હકો કતા જ નહીં, અને જે કંઈ કતા તે ખેડૂતો સાબિત કરી શકે તેમ નહોતા. દા. ત., લેન્ડ રેવન્યુ કોડની કલમ ૮૩ પ્રમાણે ગણેતિયો કાયમી ગણાતો તેમ છતાં અહીં કોઈ પણ ગણેતિયો પરંપરાથી, પેઢી દર પેઢીથી ખેડાતી જમીનમાં પણ કાયમી થઈ શકતો નહીં, માટે કોઈ હક ગણાતો નહીં. એ રીતે તાલુકદારી, ગીરાસદારી

ગામોના ગણોતિયા, અસ્થિર ગણુતા. આ પ્રદેશમાં સાબુદ, ગાંગડ, ઉતેળિયા, ગાંક, ચેરગીયાં, લતીફખાનજી વગેરેની મોટી જાગીરો હતી. તેઓનાં જ ગામો હતાં. તેમાંના કેટલાક મહેમૂલ (વિધોટી) રોકડમાં લેતા, તેઓ બ્રિટિશ સરકારને કુલ આકારના અમુક ટકા ભરતા, અને ખેડૂતો પાસેથી સવાપટથી માંડીને બે પટ સુધી વિધોટી લેતા. આ ઉપરાંત લોકલક્ડ, ગામત વગેરે વેરાઓ અને લાગાઓ પણ હતા. ગામતનો હિસાબ તેમના વહીવટદારો રાખતા અને તેમાંથી સરકારી અમલદારો વગેરેનો ખર્ચ કાઢતા. આ હિસાબો ગામઆગેવાનો પણ જોઈ શકતા નહીં.

મોટી જાગીરોમાં પણ ભાગવટીની પ્રથા હતી. ભાયાતી ગામોમાં આ ભાગવટી મોટે ભાગે ભાગની જ પ્રથા હતી. પણ તે જુદી જુદી. કેટલેક ઠેકાણે અડધા અડધ ભાગ-ખર્ચ કાપીને; કેટલેક ઠેકાણે બે ભાગ માલિકના અને એક ભાગ ખેડૂતનો, કેટલેક ઠેકાણે ત્રણ ભાગ માલિકના અને બે ભાગ ખેડૂતના. આને પાંચ-દુ ભાગ કહેવાતો. આ ઉપરાંત માખજની પ્રથા પણ ચાલતી. ખેડૂતે પકવેલો માલ એક જ જગ્યાએ નાખે તેને માખજ કહેવાય. તે ઉપરાંત માલિક તરફથી થોડી રાખવામાં આવતી. બધા માલ ચોખ્ખો થઈ જાય પછી ખજાં ભરાતાં. તેમાં મૂકડી એટલે વેરા લઈને પછી તોલ થાય. અને દરખારોને ભાગ જે આવે તેનો ગંજ થઈ જાય. પછીથી ખેડૂતો પોતાનો ભાગ લઈ જઈ શકતા. ખજાં ભરાતાં ત્યારે પથારાની પ્રથા હતી અને તેમાં કેટલાક તાલુકદારો, ગીરાસદારો ઉદારતા દાખવીને પથારો આવતા. આના કારણે થોડી રાહત રહેતી. મોટા તાલુકદારો સિવાય, નાના ભાયાતી ગામોમાં દરખારો પોતાની વસ્તીને 'લોક' કહીને સંબોધતા. ગામમાં તેમની મરજી હોય ત્યાં સુધી જ રહી શકાતું. આમ સૌ લોક તેમના દખા-

જામાં જ રહેતું. આવી પરિસ્થિતિના કારણે આ પ્રદેશ આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય બધી રીતે પછાત હતો.

એતીની ઊપજમાંથી બાગ, લાગા, મહેસૂલ વગેરે ગયા પછી ખાસ વધારો રહેતો નહીં. એટલે ઓઠે ભાગે ખેડૂત દેવાદાર રહેતો. શાહુકારોનો વ્યાજનો દર ૧૦૦ રૂપિયાના એક વરસે બારથી તેર રૂપિયા હતા. તેમાં મુદત ગણવામાં આવતી નહીં. ખેડૂતો ઓસમ ટાણે એટલે કે ફાગણ-ત્રીત્રમાં ઉપાડ કરે અને દિવાળીએ પાછા આપે તોપણ વ્યાજનો દર પૂરો જ ગણાય. આમ શાહુકારોનું પણ શોષણ રહેતું.

દાંબારનો નાનામાં નાનો માણસ વેઠતું કહેવા આવે તો ના પડાય જ નહીં. વેઠે જવું જ પડે. દરબારી અમલદારોને કોઈપણ રીતે ખુશ રાખવા પડતા. એ વખતે પણ લાંચ-ફસવત નહોતી એમ નહીં. આ સંબંધનો મારો એક અનુભવ યાદ આવે છે. અમારું ગામ સાળુંદ સ્ટેટનું ગણાય. અને સાળુંદ ઠાકોરનો વહીવટ પ્રમાણમાં સારો ગણાય. એટલું ગામો વચ્ચે એક તલાટીની નિમણૂક થતી તે વિદ્યોતી ઉધરાવે. ઘઉં વાઢનાં પહેલાં તે ગામ ઉપર આવી પહોંચે અને માલ જામીન આપ્યા પછી તે ઘઉં વાઢવાની રજા આપે. મારા બાપુ ગુજરી ગયા ત્યારે અમારે માથે રૂ. ૧૨૦૦નું દેવું હતું. મારી ઉંમર ૧૪ વર્ષની. અમે મજૂરી કરીને ગુજરાત ચલાવીએ. તેમાંથી અમારે શાહુકારના દેવાના વ્યાજ સહિતના હજારો ભરવાના રહેતા. જમીન ૫૦ એકર હતી. એટલે અમારે લોહલકડ સહિત આશરે ૨૦૦ રૂપિયા બેટલી રકમ ભરવાની આવતી પણ એક વખત પૈસાનો મેળ પાડતાં મુરકેલી લામી ધર્મ વિદ્યોતીની રકમમાં રૂપિયા તેર ઘટયા. અમે ફાંફાં માર્યાં પણ મેળ ન પડતાં ઘેવટે તલાટીને વિનંતી કરી કે આટલી રકમ બાકી રાખો. આવને વર્ષે ૦.૨૨ દર્જગું. તેણે તે વાત સ્વીકારી.

પણ આટલી રકમના બદલામાં રૂપિયા સાતની લાંચ લીધી. અને અમારા ઉપર મોટો ઉપદ્રવ કર્યો (૧)

સરકારી વહીવટી તંત્રની એટલુંકમી, વેડ અને લાંચ-રુશવતથી તો ખેતોતોનું ચોપણ થતું જ હતું. પરંતુ તેના પાતાના સામાજિક રીતરિવાજો અને રૂઢિનાં અનિષ્ટો પણ જોઈતાં નહોતાં. રીકરીઓના પૈસા લેવાના તે રીકરાના બાપે દુરનિયાન આપવા પડતા. જો ઉપરાંત રિવાજ મુજબ કપડાં, ઘરેલું પણ કરવાં પડતાં. આવાં જ્ઞાતિનાં બંધનો વચ્ચે સામાજિક કામો કરનાં તેને વધારે દેવાના ખાંડમાં ડૂબવું પડતું. માંડ દસ દહા લોકો દેવા વિનાના હોય. મોટો સામ-નેવું દહા તો દેવાદાર જ.

શાળાઓ બહુ જોઈ. અને તેમાં પણ માંડ એ-ચાર ધાપડીનું શિક્ષણ મળતું. પરંતુ પરિસ્થિતિ વચ્ચે એટલું શિક્ષણ પણ લઈ શકાતું નહીં. નિશાળમાં જાય ન જાય અને ત્યાં તો ખેતીનું કામ આપી પડતું. આ બધી કડબાઈઓમાં એક-એ વસ્તુ તે વખતે સાદી હતી. એક એ કે વસ્તીનું પ્રમાણ આજના કરતાં ઘણું ઓછું હતું. જમીનો પડતર હતી. વરસાદ અનિયમિત હોવાથી જમીનો જોઈ ખેડાવી. પડતર જમીનો વધારે રહેતી એટલે ઘેર સખી શકનાં. તેનું ખર્ચ બહુ પડતું નહીં. તેથી ગામના તમામ વર્ગના લોકો ભેંસો પાળી શકના. તેનાથી દૂધ-ધી મળી રહેતાં. ખોરાક સાદો એટલે આદાન્ય પણ સારું. શરીર ખટનત્ર અને મજ્જિશાળી હતાં. મહેલાએ દેશી વેશોના ઉકાળા, દરડે, સૂંઠ, પીપરી મૂળ વગેરે દામમાં આવતાં. દવાખાનાં બહુ જોઈતાં. શહેરોનો સંપર્ક તદ્દન નહીં જેવો. બાર મહિને એકાદ બે વખત હટાળા માટે ગાડાં લઈને ધાળકા, ધંધુકા, પોલેરા વગેરે જતા. ત્યાં અનાજ વેંચીને ભઈતો સરસામાન લાવતા. વ્યયનો બહુ જોઈતાં. ચા પીડી, તમાકુ માટી ઉંમંગના ઘરડાઓ પીતા. શુવાનિયાઓમાં એ પાપ જોઈતું હતું. તેઓ વડીલોનો માન-

થયો. પણ તે પહેલાં તેમના પ્રયત્નથી આ પ્રદેશમાં કોળી પટેલોમાં સામાજિક સુધારણાનું કામ, ઔચકાલય એટલે કે આરોગ્યનું કામ અને જળસહાયક સમિતિ મારફતે જ્યાં પાણીની બહુ તકલીફ હોય ત્યાં તળાવો સુધારવાં, પરબો બેસાડવી, ફવાનાં થાળાં અને આરા બંધાવવા વગેરે કામો ચાલતાં. સમાજના બધાં અંગોને સ્પર્શતા કામો માટે-લાલ-નળકાંઠા પ્રાયોગિક સંઘ-નામે સંઘની રચના કરી. આ વિચારને ઝીલીને તેને સાકાર કરવા કેટલાક કાર્યકરોએ મદદ કરી. તેમાં શરૂઆતના પ્રમુખ રવિશંકર દાદા હતા અને મંત્રી પરીક્ષિતલાલ મજસુદાર હતા. ત્યારબાદ પ્રાયોગિક સંઘની દોરવણી તો સંસ્થાઓ ઊભી થઈ. તે સંસ્થાઓમાં કેટલાંક બાઈ-બહેનો કાર્યકર્તાઓ તરીકે આગળ આવ્યા. તેમાં શ્રી કુરેશીબાઈ, અંબુબાઈ, નવલબાઈ, દેવીબહેન, હોટ્ટુબાઈ મહેતા, કાશીબહેન, નાનચંદબાઈ, જ્યંતીલાલ શાહ, સુરાબાઈ, હરિ-વલ્લભ મહેતા વગેરેએ સક્રિય સેવા બજાવી.

પ્રાયોગિક સંઘની દોરવણી નીચે જે સંસ્થાઓ સ્થપાઈ તેમાં બાલનળકાંઠા બેકૂન મંડળ પણ એક સંસ્થા થઈ. મારે મોટે ભાગે તે સંસ્થામાં જ કામ કરવાનું આવ્યું.

સંતબાલજીના આ પ્રદેશમાં પ્રવેશ પછી અમારા પ્રદેશને જે લાભ થયો તેનો રૂપિયા પૈસાના લેખે હિસાબ કરીએ તો કરીદોનો આંક વટાવી જાય. પણ આ તો કેવળ ભૌતિક પ્રગતિ મળાય. સંતને પગલે તો સદ્વ્યારિય, નીતિ, સામાજિક અનિષ્ટોનો અદિસક રીતે પ્રતિકાર, નિર્ભયતા જેવા જે ઉમદા ગુણો અહીંની પ્રજામાં ખીટ્યા, તેનું મૂલ્ય તો આંકી શકાય તેમ નથી. સંતોને પારમમજિ દેવા છે તે ખરેખર કેટલું સાચું છે ! તેમના પગલે પગલે આ નપાણિયા મુલકમાં પ્રેમની, સરાચારની અને માનવતાની ચરવાણીઓ ફૂટવા માંડી.

ધર્મદષ્ટિએ સમાજરચનાનો પ્રયોગ

૩

ઈ.સ. ૧૯૪૭ના ઓગસ્ટ માસની ૧૫મી તારીખે ભારતને આઝાદી મળી. બ્રિટિશ સરકારે સત્તાનાં સૂત્રો સોંપી દીધાં. ગાંધીજી, જવાહરલાલ નહેરુ, સરદાર વલ્લભભાઈ વગેરે જેવા મોટા મોટા નેતાઓએ ભેગા મળી રાજ્યવ્યવસ્થા ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હવે પછીનું રાજ્યતંત્ર લોકશાહી હોય ત્યાં તે માટે કેંદ્રિયે દેશનાં મુખ્ય મુખ્ય પરિણામોના સહકારથી ગોઠવણ કરી, પણ ભારતના ભાગલા થતાં શરૂઆતથી જ મુશ્કેલીઓ ઊભી થવા લાગી. તેના ઉત્તિહાસ તો જાહેર છે એટલે તેની વિગતોમાં ઊતરવાની જરૂર નથી. મારો હેતુ તો આ પ્રદેશમાં સંતબાલજીના આગમન પછી અમારા સમાજમાં કેવું પરિવર્તન થયું અને કેવા કાર્યક્રમોથી થયું, તેમાં અમને કેવા અનુભવો થયા તે જ લખવાનો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સામાજિક બળો કેવો સાથ આપે છે, ક્યાં વિઘ્નો નાંખે છે, તેમાં કેવાં પરિણામો કઈ જગિકાથી ભાગ લે છે તે પ્રસંગવાર આ પુસ્તકમાં આલેખ્યું છે.

પરદેશી સત્તાથી દેશ આઝાદ બન્યો. પણ આઝાદીની સાથેસાથ તેની આબાદી ખીલી જીડે તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવવાની પાડી હતી. તે વખતે કેંદ્રિય સંસ્થાની બાલબાલા હતી. તેને ગાંધીજી જેવા નેતાનું માર્ગદર્શન હતું અને તેમાં ઘણા દેશ-દાઝવાળા નેતાઓ હતા. તેમણે બંધારણ તૈયાર કર્યું અને એને આધારે લોકશાહી રાજ્ય વ્યવસ્થા સ્થપાય એવી ગોઠવણ થઈ.

લોકચાલી કે પ્રજામનામાં ફોર્મ માલિક નહીં. પાંતોને અંગત : સત્તા આપી. પાનમખાઓ રચાઈ. મર્ગોગ્ય સત્તા તરીકે લોકમખા રહી. નેની ગાદી દિશ્વીમાં રાખવામાં આવી. આ પાનમખાઓ અને લોકમખામાં જનનાને પાનાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટી શિક્ષણના નેમની મુદત પાંચ વર્ષની રાખવામાં આવી. આ ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિ રાજ્યપદ્ધતિમાં ભાગ લે. આ પ્રતિનિધિની મંજૂર વસ્તીના પારલો નખી કરવામાં આવી. આમ સરમ શોડવનુ થઈ

પણ લોક એટલે કોણ ? કરળા, સરેરા, નમરો, અને મદાનગરો કરનાં આ દેશનો મોટા ભાગની પરતી-છાટકા જેટલીતો ગામડામાં પથરાયેલી હતી. 'મ' ઉપર લખ્યું તે સમજ તો મને બાલનજકાંડા પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા પછી જ આવી એટલે ગામડાં આવી લોકચાલી રીતરમમથી અજાણ હતાં. અને લોકચાલીમાં તો લોકોના અચાજ જ મુખ્ય રહે. પણ એ અવાજ શહેરાનો મુખ્ય રહે. એટલે લોકચાલી લોકોના દિનમાં જ આલશે એ વસ્તુ ખીમે ખીમે ગોળુ બનવા લાગી. કોંગ્રેસ-પક્ષ જે રાષ્ટ્રીયપક્ષ હતો તે રાજકીયપક્ષ બની ગયો. તેનું લક્ષ્ય પણ ખીમે ખીમે મત્તા મેળવીને, તે માયવી રાખવા તરફ જ વિશેષ રહ્યું.

આ પરિસ્થિતિમાં સંતબાલજીએ સમજાવવા માંડ્યું કે ગામડાંઓએ પોતાનો સબળ અને ન્યાયી અવાજ રજૂ કરવો હોય તો ગ્રામસંગઠનો બિના કરવાં જોઈએ. જેમાં બધા જ વર્ગના લોકો આવે પણ તેની ધરી રૂપ જેટલ રહે; જે ગામે ગામ તે છે જ. વિવિધ કાર્યક્રમોથી લોકોનું ધડતર કરા. બધા વ્યવસાયકારોનાં દેશમાં મોટાં મોટાં અંગડનો છે, પણ એક જેટલનું જ નથી. આપણે આજો દેશ વ્યવસાયે મુખ્ય ખેતીપ્રધાન છે. ગામડાંમાં રહેનાર તમામ લોકોની આજીવિકા

મુખ્યત્વે જેવી સાથે જ સંકળાયેલી છે. આ વાત મુનિશ્રીએ બારપૂર્વક સમજાવી. તેમણે સમજાવ્યું કે નવું ઉત્પાદન જેવીમાંથી જ થાય છે. રૂપાંતર કરનારાં કારખાનાં પણ જેવીના ઉત્પાદન ઉપર જ નભે છે. અને છતાં વધુમાં વધુ મુખીબત જોગવતો હોય તો તે ખેડૂત જ છે. તેથી સંગઠિત થઈ, પોતાનાં સંગઠનો સ્થાપી દરેકના હિત માટે કામ કરવાનું માર્ગદર્શન આપ્યું.

જગતનો તાત ગણાતો ખેડૂત બ્રિટિશ હકૂમત વખતે હડપૂત થયો. રાજસાહીમાં વેડ-વેરા અને શુલામી સહન કરી કચડાયો. આવા ખેડૂતને 'તાત'નું બિરુદ તો તેના અપમાન બરોબર હતું. કોર્ટ કચેરીમાં જવાનું થાય તો ત્યાં તેની બિલકુલ કિંમત જ નહીં. બજેલા માણસો બદ્દ ગણાતા અને ખેડૂતો અખુધ. આવેલી આઝાદીમાં ખેડૂતો જ દેશના મુખ્ય નાગરિકો હતા. આ વાત સમજી જઈ સંવળાણજીએ તેના સમગ્રજીવનના વિદાસની યોજનાઓ પ્રયોજવા માંડી. પણ અબણ અને અસાનતામાં રૂબેલા લોકોનું સંગઠન કરવું એ કપરું હતું. ગરીબાઈથી દબાઈ ગયેલા લોકોને આગળ લાવવા, તેમનામાં હિંમત કેળવવી, તેમના હિતની વાત તેમને ગળે ઉતારવામાં બારે પરિશ્રમ કરવો પડતો. બ્રિટિશ સરકાર વખતનાં ગામડાંમાં જામી ગયેલાં પરિબળો આડખીલી રૂપ હતાં. તેમાં સ્થાપિત હિતો પોતાના પેમાના જોરે અનેક લોકોને દબાવે, બચ્માવે, અને પોતાનો સ્વાર્થ, પ્રતિષ્ઠા, આગેવાની જાળવી રાખવા અનેક ઠાવા-ઠાવા કરે. બીજું પરિબળ ચોરી અને લૂંટફાટ કરીને વગર પૈસે પોતાનું ગુજરાન ચલાવનાર વર્ગનું હતું. એ વર્ગ પ્રમાણમાં નાનો છતાં લોકો તેના દબાણમાં રહેતા. સ્થાપિત હિતો પ્રસંગોપાત્ત, આવા લોકોને યાબડતા, તેમને ટેકો આપના-લેના. આવા દાંડ લોકોની સામે કેઈ સરકાર, દરબાર ફરિયાદ કરવા બંધ તો આગેજી

હતું. તેના બુદ્ધિ પજુ આમાં સમાવી લેવામાં આવ્યા. મંડળનું નામ બાલ નળકર્કા યેદૂતમંડળ રાખવામાં આવ્યું.

આ મંડળના પાયામાં કેટલીક મહત્વની જાળનો રાખવામાં આવી.

૧. બચત :- જે મંડળનો સભ્ય બને તેણે પોતાના ગણના વેચાણ ઉપર મળે રૂપિયા લેખે બચત કરવી.

૨. લવાદી પદ્ધતિ :- મંડળના સભ્યોમાં કોઈ જનનો અથડો કે તકરાર હોય તો કોરટ કચેરીએ ન જતાં લવાદી-પ્રયાયો નિશ્ચય કરવો.

૩. બિનરાજકીય :- મંડળનું સંગઠન બિન-રાજકીય રહેશે. છતાં લોકશાહીમાં રાજકીય સવાલો આવે ત્યારે આ મંડળ કોમિશનને જ ટેકો આપશે. આમ કોમિશનનું માતૃત્વ સ્વીકારાયું.

તેના કાર્યક્ષેત્ર તરીકે બાલનગકાંડા વિસ્તાર એટલે પાલકા, મંધુકા, વિરમગામ અને સામુંદ આ પ્રદેશ કાર્યક્ષેત્ર તરીકે સ્વીકારાયો.

મંડળ તો સ્થપાયું પણ તે વખતની પરિસ્થિતિ વિકટ હતી. કટ્ટાણનો જમાનો હતો. આખા દેશમાં રેશનિંગ ચાલતું હતું. ખેડૂતો ગમે ત્યાં ઘઉં વેચી ન શકતા. બાંધેલા બાવે અને નક્કી કરેલાં કેન્દ્રોમાં જ તેને વેચવા જવું પડતું. ખેડૂત ૫૦ મળુથી વધુ અનાજ સંગ્રહી શકતો નહીં. વધુ હોય તો મામડગદારને ભાંધાવું પડે. અને ન ભાંધાવે તો ગુનો ગણાય. ખેડૂતોની ચુરકેલી એ હતી કે જે કેન્દ્રો દ્વારા ત્યાં જ તેને વેચવા જવું પડતું. તેમ તો હોઈ શકે નહીં. કેટલાંક ને

૬. ગોઠાઉન-પ્રીયરે-સરકારે

લેના

દા.ત., ઘઉંમાં ધોળા અને લાલ કાકા એવી બે જાત હતી. તેમાં પણ ધોળા ઘઉંમાં બે પોટિયા દાળા હોય તો તેના ટકા કપાતા. આવા ટકામાં ખેડૂતોને ખજાર પડે નહીં. હવે ધોળાને લાલ ઘઉંનું. ખેડૂત જાને જાતના ઘઉં વાવે. જાને સાથે તૈયાર થાય એટલે સાથે, ભેડાભેડ ખજારમાં લેવાય. તેમાં વાવણી કે કાપણી વખતે ટોક દાળા સેજભેજ થયા હોય તેમ જણાય. તેના પણ ભાવમાં અચૂક ટકા કપાય, ચાંણો થયા પછી જ માલ તોલાતો. આમા ખેડૂતોને રગરગવું પડતું. માલ ચારણે ચાળીને જ આપવો પડતો. તોલમાં વધારો હોય તે કાઢી લે. અને પછી ટોઈ ખેડૂતને નામે ચઢાવી તેના પૈસા આવે તે જલસામાં વાપરના. મેન્ટરો ઉપરના બધા સંપીને આવું કામ કરતા. પૈસા તરત ચૂકવાય નહીં. અડવાડિયે ફરી આવવું પડે. રેવન્યુ ટિકિટ ખેડૂતે લાવવી પડતી. એ મળે નહીં, ભૂલી ગયો હોય ત્યારે આ ટિકિટનો ભાવ રૂપિયા સુધી પહોંચી જતો. છ-સાત માર્ઝલ દૂરથી આવેલ ખેડૂતને પૈસા માટે ફરી ધકકો ન ખાવો પડે એટલા માટે આ બધું મૂંઝે મોંઝે સહન કરી લેતો. ઉપરે તા.૧૦-૧૨-૧૯૪૭ના રોજ પ્રિન્ટિંગ મશીન લાદેલો કંટ્રોલ બિડાવી લીધો અને ખેડૂતો પોતાનો માલ ફાવે તે વેપારીને વેચી શકે એવી સ્થિતિ આવી.

આ વખતે દેશમાં અનાજની ખેંચ તો હતી જ. વસ્તીના પ્રમાણમાં અનાજનું ઉત્પાદન ઓછું થતું. પરદેશમાંથી પણ અનાજ આયાત કરવું પડતું. આ સંજોગોમાં ભાવો જિંથા ભથ તે સ્વાભાવિક હતું. ખેડૂતોને કંટ્રોલ ભાવ કરનાં ભાવ વધારે મળવા લાગ્યા. આ જોઈ મંત્રણાલયએ અમારી આગળ એક નવો વિચાર મૂક્યો : તમે જ અનાજનું ઉત્પાદન કરો છો. દેશમાં અનાજની ખેંચ છે તો ખાનારને અને ખેડનારને પર-વડે એવા નૈનિક ભાવ નહીં કરો અને તે જ ભાવે અનાજ

ને સમાજના દિન માટે લાંબી દિલ્લે જ આ વાત કરું છું. કેઈ નીતિ ન પડે અને અમે જ પગીએ આ વાત ઉપર ઉપરથી માચી લાગે છે. પરંતુ આપણે તો નીતિનાં મૂલ્યો આચરણમાં લાવ્યાં છે. આ કામ સામયિકાન મારફતે શરૂ કરીએ.

અમે કરું : આપણું સંચાલન તો હજી ઊંચું ધનું જ, હિમનું જ સંચાલન છે. તેમાં મજબૂતી મંજૂર પગ કોઈ છે તેનાથી અમરવાદ એવા મુદ્દા કે આપણા મિત્ર દેશને મું અમર મવાની છે? વગી અમારી આચરણના જિલ્લા પેટા, મરેસાજી વગેરે તે કંઈ આ નીતિ આચરણના છે? આપણું કરવા જતાં અમે ખેડૂનો પગાવ રહી જવાના.

અમારી દલીલો મંજૂર થઈ મેમ્બર્સ શાંજળના હના અમારું કરેવાનું પૂરું હનાં હમણાં હમણાં કરેવા લાગ્યાં. તમણી આમજ આ અમરવાદ અને જાલન દેશ છે. મારી સામે આખા જગતના ખેડૂનો છે આપણે આપણા દેશની સાથે દુનિયાના ખેડૂનોને પણ કદી શકીએ કે 'જમનનો તાલ' તે આપણું નામ. એટલે આ વિશ્વમાં કેઈએ પડેલ તો કરવી જ પડે. આપણા દેશમાં પડેલાં ધર્મ આપે છે. પુરુષાર્થના પગ વિશ્વમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મિત્ર છે. પણ આજે તો ધર્મની જગ્યા અર્થે લીધી છે. આ કંઈ નથી વાત નથી. તમને નથી લાગે છે. કદાચ વખતે સમાજનું પાલન નીચું મળું. કદાચ કે હવે જરૂરિયાતની જમી જ મદરવની ધોળો મોજ, ખાંડ, અનાજ, કેરોમીન, રીવાજની મુદાં જમી જ ગીએ કદાચમાં આવી ગઈ. આથી વધીવટ કરનારા, સંધરો કરનારા અને વેચનારા બધા જ કાં તો ખોટા કાં કે ખોટા ગિલમાં પડી વતો જોઈ અમે નીતિદીન જાન્યા.

પણ હવે સ્વરાજ્ય આવ્યું છે. તેમાં તો અર્થન જાલે

છે. પરંતુ કેટલીક જાળનો તમારે તટસ્થ ભાવે પણ વિચારવી પડશે. હવે આ દેશમાં અંગ્રેજ સરકાર નથી. આપણા દેશની સરકારને જ તમામ પ્રજાની ચિંતા કરવી પડશે. અનાજની અછત છે એટલે ભાવ ઊંચા જવાના જ. તમે ધરતીના ખેડનારા છો. માટે ખાનારની પણ તમારે ચિંતા કરવી જોઈએ. આપણા સંગઠનમાં નીતિને પાયાના મૂલ્ય તરીકે સ્વીકારી છે. નીતિ પાળવાનો અને તેને આચરણમાં મૂકવાનો અભ્યારે જ વખત આવ્યો છે. એ વખતે આપણે દીલ્લા પડીએ તો ગૌરવ ભેર કોઈનીયે આગળ નીતિની વાત કરી શકીશું ખરા? તમને હું નૈતિક ભાવની જે વાત કરું છું તે વાત એ છે કે વિચાર કરીને વાજબી ભાવની મર્યાદા તમે જ નક્કી કરો. અને સ્વીકારો. પછી ભાવ વધે તો પણ આપણાથી વધુ ભાવ લેવાય નહીં, અને આપણે નક્કી કરેલા ભાવથી જ આપણા સંગઠન મારફતે ખાનારના ઘેર પહોંચી તેવી વ્યવસ્થા તમારે જ કરવી પડશે. તેથી તમારા નૈતિક ભાવનો કોઈ ખોટો લાભ ન ઉઠાવે. તમે તમારા હિતની સાથે બીજાનો પણ વિચાર કરો છો એ વાત મહત્વની છે. અને તમો ગૌરવપૂર્વક સરકાર અને સમાજને કહી શકશો કે અમે અમારું, જગતના નાનગું બિરુદ માગ્યું છે. બીજી વાત પણ વિચારવા જેવી છે. જો ભાવો વધુ ઊંચા જાય તો સરકારને વળી વધુ આવક પડે અને મરકાર પાતે તો અનાજ ઉત્પન્ન કરી નહીં શકે એટલે સરકાર પાતે કંટોક્ સિવાય બીજો રસ્તો કયો? કંટોક્ ફરી આવે તો પહોંતાના જેવો જ પરિસ્થિતિ થાય ત્રીજી વાત, તમને ભાવો પરવડતા ન હોય, ખર્ચ વધુ આપતું હોય, બહાર ભાવ નીચા હોય તો વખતે તમે સરકારને કહી શકો કે અમારું ખર્ચ જોઈને અમને પરવડતા ભાવ મંજૂ તેવી વ્યવસ્થા કરો. આ તમની વાતોને તો જ બજા મંજૂ કે નો તમે નૈતિક ભાવ રાખ્યાએ સ્વીકારીને અચરો બતાવો. આટલા માટે હું તમામ

હતી. તેનો ભાવ મળુનો રૂપિયા ૧૭ જોલાતો હતો. ખેડૂત મંડળ બજારભાવે ડાંગર વેચે તો ઝાઝામાં ઝાઝો તેને એક લાખ રૂપિયાનો નફો તાત્કાલિક જ થાય એમ હતો. પણ મંડળ મક્કમ રહ્યું. જેમ ડાંગર નૈતિક બાવે મળી હતી તેમ ઘઉં આપનાર ખેડૂતો પણ નીકળ્યા હતા. એટલે જે ખેડૂતને ચોખાની આવશ્યકતા હોય તેને તે જ ભાવે આપવા ઠરાવ્યું.

એ વરસે વરસાદ ખેંચાયો. એટલે ગિયારળના ભાવ પણ ઊંચકાયા બજારમાં એક મળુના ૨૭ રૂપિયા જોલાવા લાગ્યા. પણ ખેડૂત મંડળે હજુ થોડી ડાંગર સંઘરી રાખી હતી. એટલે આ ટાણે બી માટે તે ડાંગરનો ઉપયોગ થયો. તે પછતર ભાવે જ-ત્રણ થી પાંચ મળુ-જેવી જરૂરિયાત તે પ્રમાણે ખેડૂતોમાં તેમની જ ડાંગર વહેંચાળી.

આમ પહેલા જ વર્ષે ખેડૂતોને સંતબાલછની વાત સમજાઈ. જે આપણે બજારભાવે ડાંગર વેચત તો કદાચ લાખ વધુ આવત, પણ ડાંગરનું બી આપણને આ ભાવે મળત નહીં. અને બી વગર નવી લાખો મળુ ડાંગર શી રીતે પકવી શકત ? ઘઉંનો નૈતિક ભાવ

ડાંગરનો પ્રશ્ન ઉઠેલાયો કે તુરત જ ઘઉંના નૈતિક ભાવનો પ્રશ્ન આવ્યો. તા. ૩૦-૧-૧૯૪૮ના રોજ પંધુકા તાલુકામાં શયકા સ્ટેશન પાસેના ધાળી મુકામે પૂજ્ય રવિ-શંકર દાદા, શ્રી લક્ષ્મીદાસ આમર અને મુનિશ્રી સંતબાલછની હાજરીમાં ૮૦ ગામોના ખેડૂતોનું મોટું સંમેલન મળ્યું. તેમાં બીજા ઠરાવો ઉપરાંત ડાંગરની હકીકત અને ઘઉંના નૈતિક ભાવનો પણ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો અને ભાવો નક્કી કરવા એક સમિતિની નિમણૂંક કરવામાં આવી. આ સમિતિએ બધા વિચાર કરીને તા. ૨૦-૨-૪૮ના રોજ મુનિશ્રી સંતબાલ-છની હાજરીમાં શુદ્ધીમાં શ્રી લક્ષ્મીદાસ આસરના પ્રમુખપણા

૧૨ મે ૧૯૫૦ રજુ: નેમને બધી રીતે કાયદો થયો. આથી
 ૧૨ મે ૧૯૫૦ સ.પ્રે.૫:૧ સમાજિક પ્રવિષ્ટા ૫૫૫ વધી. અને
 ૧૯૫૧ રજુની ૧૨ કેડી સમાજ ઉપયોગી હતી તેનો પ્રયત્ન
 અરુમ્બ બધાને થયો.

૫૬ જુવારનો બહોલો

જા: ૧૨ મે ૧૯૫૦ ખેડૂતમંડળ આગળ સવાલ આવ્યો: આપણા
 આ: પ્રદેશમાં સૂડી ખેતી માટે ચિયાતુ જુવાર લોઈએ. અહીં
 બી મને તેમ નહોતું. આ બી માટે જુવાર-સોલાપુરી-જુવાર
 ૧ કામ આપે. બજાર માટે ચિયાતુ જુવારની ચાર ન હોય તો
 બજાર કામ આપી શકે નહીં, એટલે ખેતી થઈ શકે નહીં.
 અહીંની ડેરી જુવાર વાપરીએ તો તેના પૂળા અતુલ્ય આવે
 નહીં. સવાલ એવો હતો કે ઘઉંની વાવણી મોટે ભાગે
 ઓકટોબરની રજૂઆતે આવે. કારણ કે સ્વાતી નક્કર કોઈ
 ૫૫૫ સાલમાં એ જ તારીખે આવે. તેથી ઘઉંની સાથે જ
 અથવા બે પાંચ દિવસ આવીપાછી આ જુવાર વાવવી પડે.
 આ જુવારને કાળો આવે તો પહેલાં હિસેબનર આખરે ખેતી
 હેવાની. આ જુવારના પૂળા અખાત્રીજથી માંડી દિવાળી
 મુધી-આખું ચોમાસુ... બજારને મળે તો જ બજાર કામ આપી
 શકે. આ કડબમાં શક્તિ સારી.

ખેડૂનોએ આગ્રહ કર્યો, આપારે ઉદોલ છે તેથી વેપારી
 કોઈ સોલાપુર જિલ્લામાંથી જુવાર લાવી શકવાના નથી, માટે
 આપણે સરકાર પાસે માગણી કરી મંગાવવાની જ્યવરથા કરો.

૧૯૫૦ જુલાઈને રજુ કરેલ આપણે ૫૫૫ કરી લોઈએ. ૫૫૫
 સરકારનો મહત્ત્વ ઉપર લેવા આપાર છે. તેનો અમલવાદ માં.
 લાભિતિમાં લેવામાં (કે: ૧૯૫૦ જુલાઈ)ને મળીને સરકાર
 પાસે ખેડૂત મંડળ વારંવાર માગણી કરી.

મુંબઈ સરકારે જળાશયું કે દુષ્કાળ છે, અનાજની અછત છે, નેમી જુવાર આપી શકાય નહીં. અહીં મોલાપુર જિલ્લામાં જુવાર મુખ્ય ખાન તરીકે વપરાય છે. તેથી મોલાપુરના કલેક્ટરે કટોકટી હોવાથી આપવા ના પાડી.

અંજુભાઈ લાલાશાહાને ફરી મળ્યા. અને તેમની આમળ વિચાર મૂક્યો કે બાલના ખેડૂનો જુવારના બદલામાં ઘઉં આપે તો આપણને જુવાર મળે ? કરાચી મરફાર સ્વીકારે. નેમણે ખેડૂનો આમળ આ વાત મૂકી કે આપણે ઘઉં આપવાની તૈયારી બનાવીએ તો વિનિમય તરીકે કરાચી આપણને જુવાર મળે.

દરે પ્રદેશ એ દરેકે કે બધાં મુખ્ય અનાજના બાવ ધરકારે બાંધેલા હતા. તે રીતે જુવારનો બાવ મળના સાદાછ રૂપિયા દેનો. જ્યારે ઘઉંનો બાવ નવ રૂપિયા ને સાત આના દેનો. આમ મણે ત્રણ રૂપિયા નેટકો તકાવત દેનો. પણ બાલમાં ઘઉં સિવાય બીજું અનાજ મળે નહીં એટલે ઘઉં આપ્યા સિવાય છૂટકો નહોતો.

પણ જુવારના બીની જરૂર હતી જ. તેથી ખેડૂનો ઘઉં આપવા સંમત થયા. આખા પ્રદેશ માટે ૩૦ થી ૩૫ હજાર મણ જુવારની જરૂરિયાત હતી.

અંજુભાઈએ પ્રયાત શરૂ કર્યો. તેથી તેમણે મોલાપુરના કલેક્ટરને જળાશયું કે અમે નેટલી જુવાર મળે તેના બદલામાં તેટલા બાતના ઘઉં આપને આપીએ, પણ અમને જુવારની વ્યવસ્થા કરી આપો.

કલેક્ટરનો જવાબ આવ્યો : આ પ્રદેશના લોકો ઘઉં ખાવાને ટેવ ચેલા નથી, તેથી એ શક્ય નથી.

ફરી પાછી વિનંતી થઈ કે આપના પ્રદેશ સિવાય મોટા

મંત્રી તરીકે ખેડૂત મંડળના જ મંત્રી શ્રી અંબુભાઈ કામ કરતા હતા. તેનું વહીવટી કામકાજ એ જ ગામના શ્રી હરિભાઈ ચતુરભાઈ શાહ સંભાળતા.

અમારા ગામના ૬૧ સભ્યો ગુંદી મંડળીમાં હતા. જે વર્ષે મને પણ યોગી નજર પડી ગઈ. એટલે મેં અંબુભાઈ આગળ વાત મૂકી કે હવે આપણે બીજું ગૃપ બિલું કરીએ. તે રીતે જવારજ, અરણેજ, કેસરગઢ, વેજળકા અને ધોળી એમ પાંચ ગામના સભ્યો બનાવી જવારજ ગૃપ મંડળી રજિસ્ટર્ડ કરાવી. તા. ૭-૨-૫૦ના રોજ અમારી મંડળીની સ્થાપના થઈ. હું તેના પ્રમુખ તરીકે રહ્યો. અમે ખીરાણ, વેચાણ અને બંદાર ચલાવવાનું એમ ત્રણેય કામ શરૂ કર્યાં. અમારા સદ્ભાવે વેજળકાના ખેડૂતનો દીકરા જેણે મેટ્રિક ગુપ્તિનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત થયું હતું તે શ્રી કાનાભાઈ અરજણભાઈ બદલ અમને મળી ગયા. તેમણે અભ્યાસ અને ખંતથી પોતાની આવડત વધારી અને આજે છેલ્લાં ૨૪ વર્ષથી તેઓ જ મંત્રી છે. ૧૨ વર્ષ સુધી હું મંડળીનો પ્રમુખ રહ્યો. આ રીતે અમારી મંડળીનો પાગો મજબૂત નાંખાયો. નાના સરખા ખેડૂતો પણ પોતાનું મંગડન રચી સહકારી બાવના ડેળવે છે તો તેનાં કેવાં સુંદર પરિણામો આવે છે તે અમારી મંડળીના અભ્યાસથી જણાઈ આવે તેમ છે. આજે શેર બંદોળ, બચત, રિઝર્વફંડ બધું મળી મંડળી પાસે માત્રેક લાખ રૂપિયાની પોતાની મૂકી છે. બંદાર અને ખીરાણની કામગીરી ઉપરાંત બધા સભ્યોના માલનું રૂપાંતર કરી વેચી આપવો, માલ એકત્ર કરવો વગેરે વહીવટી કામોમાં ૧૫ માણસ ઉપરાંતનો રટાફ છે. આમાં બધા ખેડૂતોના જ દીકરા છે. ત્રણ ગોડાઉનો છે. ખેડૂતો ઉત્પન્ન થયેલો માલ પૂરેપૂરો મંડળીને જ આપે છે અને વસૂલાત પણ પૂરેપૂરી થાય છે. આ મંડળીએ જિલ્લાની હરીફાઈમાં પ્રથમ નંબર મેળવ્યો છે.

સદકારી પ્રવૃત્તિનો વિકાસ અને મુશ્કેલીઓ

૫

સદકારી મંડળીઓની અસર પ્રદેશમાં ધીરે ધીરે થવા લાગી. કારણકે તેમાં કેવળ જેડૂતો જ નહીં પણ ઊભડ મજૂરો અને કારીગરો પણ તેના સ્વયે જની શરૂ એવી ભેગવાઈ રાખી હતી. ગામેગામથી સ્વયે જનવાની અને એવી મંડળીઓ ફરવાની ઉત્સાહજનક વાતો આવતી હતી. જેડૂતમંડળ પોતાનાથી જનતું સંપત્તિ માર્ગદર્શન આપી તેને સ્થિર અને સાચા અર્થમાં સદકારી ભાવના ખીલે તે પાયા પર વિકસવાનું પણ આપતું.

મોટાભાગની મંડળીઓ ધીરાણનું કામ કરતી. અને આગળ જણાવ્યું છે તેમ ખાસ ખાસ સંભોગો સિવાય ધીરાણની વસૂલાત આવી રહેતી. મંડળી પોતાનું ધીરાણ નિયમિત વસૂલ કરે તો તેની શાખ ધીરાણ કરનારી મધ્યસ્થ સંસ્થા-એક પાસે જળવાઈ રહેતી. અને મંડળી જેટલી સદર રહે તેનો લાભ તેના સ્વયેને જ મળે. પોતાની મંડળી સદર રહે તે માટે પ્રમુખ-મંત્રી જાગૃત રહેતા અને તકેદારીનાં પગલાં ભરતા.

એક વખત અમારી જ મંડળીના કેટલાક કારોબારીના સ્વયેએ જ પૈસા ન ભર્યાં. હવે મારી એવડી મુશ્કેલી ઊભી થઈ. એક તો હું આ મંડળીનો પ્રમુખ તે રીતે અને જીજ્ઞાસુમત્ર જેડૂતમંડળના પ્રમુખ તરીકે. કારણકે જેડૂતમંડળના જે પ્રતિનિધિઓ મંડળની કારોબારી ઉપર રહેતા અને વસૂલા-

તમાં મદદ કરતા. સમયસર પૈસા ન આપ્યા એટલે મને ગિંતા થઈ. મને યુગું કે જે આને શેષ બીજાઓને લાગશે તો આજે આટલા સ્વચ્છ અને કાલે તેમાંથી વધવાના છે. એટલે મેં કારોબારી બોલાવી તેમાં વાત મૂકી કે પૈસા વખત-સર ન બરે એને માટે આપણે વિચારવું જોઈએ. જેણે પૈસા ભર્યા ન હોતા તે પણ હાજર રહ્યા. મેં કહ્યું: સમયસર વસૂલાત ન આવે તો આપણે કડક ઉધરાળી કરીએ.

જે સભ્યોએ પૈસા ભર્યા ન હોતા તે બોલ્યા: હવે પૈસા-બેસા નથી. વરસ મોઝું છે અને વિવાહ વગેરેમાં પૈસા વપરાઈ ગયા છે. હવે અત્યારે કશું વળે તેમ નથી.

મેં કહ્યું: આ રીતે મંડળીના વહીવટ કરીશું તો આપણે વિકાસ અટકી જશે. અને જે શાખ બંધાણી છે તે શુભાવી બેસશું. બીજી મંડળીએ પણ આનો હાખલો લેશે. અને સરવાળે આપણા ખેડૂત સમાજનું જ અહિન થશે.

તો આમાં શું કરવું? બીજા કેટલાક સભ્યોએ પૂછ્યું.

‘શુદ્ધિપ્રયોગ’ મેં ભારપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

કેટલાક ચોંક્યા અને વિચારમાં પડી ગયા. એમાં તો ઉપવાસ કરવાની વાત આવે છે. તો લોકો એમ નહીં કહે કે અમારી સામે ત્રાશું કરે છે!

મેં કહ્યું: આપણી ભાવના ચોખ્ખી છે. આપણે મંડળીના માલિક નથી પણ ફક્ત વહીવટ કરનાર છીએ. બધા સભ્યોએ વિશ્વાસથી આપણને વહીવટ સોંપ્યો છે. તો તેમના હિત ખાતર આપણે આ પગલું ભરીએ છીએ.

તો પછી જે કાયદેસર થતું હોય તે શા માટે નથી કરતા? વળી કેટલાક સભ્યોએ દલીલ કરી.

કાયદેસર કરવામાં આપણને વાંધા નથી. પણ એ માર્ગ

મદારાજશીની વિચારસરણી પ્રમાણે આપણે માટે અપ્યારે બહુ ચેત્ત્ર નાથી લાગતો. તેમાં દુકમનામાં યાવ અને પેશા વમૂલ પજુ આવે. પણ પછી આપણે એમાં એમીને જે જ્યાં કરીએ છીએ તે ન થાય.

આમ બધી ગયાં વિચારવાને અતે ઉંચટે શુદ્ધિપ્રયોગ કરવાનો દરાવ થયો. દરાવ એટલમંડળને મોકલ્યો અને તે અમને મદદ કરે તેથી વિનંતી કરાઈ. જે ગામના સજ્જોની વમૂલાન બાડી દતી તે ગામને પણ દરાવ મોકલ્યો અને આવાદિયાની મુદત આપી. અમે પ્રાયોગિક સંધે નીમિશી શુદ્ધિપ્રયોમની સમિતિને બજુ કરી. સમિતિએ મંજૂરી આપી. અને પ્રયોગ કરવા માટેનો નિર્ણય પાડો થયો.

પ્રયોગ શરૂ થવાનો દતો તેના આગલે દિવને મંડળના મંત્રી સદિન અમે ગામ ઉપર પહોંચી ગયા. ગામના મદારાજના મંદિર આગળ સભા બોલાવી. લોકોને આપી વાતની સમજ આપી. દગુ આઠની આપી રાત વિચાર કરવાનો સમય છે. પ્રમ્તનો કંઈ સમાધાનકારક નિકાલ નહીં આવે તો અમે આવતી કાલથી આ મદારાજને એટલે શુદ્ધિપ્રયોગ શરૂ કરીશું.

સાંજે ગામમાં જુદે જુદે ઘેર જમીને અમે મદારાજ આપ્યા. ત્યારે અમારે ઉનારે ગામના આગેવાન અને મંડળીના કારોબારીના સજ્જ પણ આવ્યા દત્તા. તેમણે કહ્યું : તમે કાપડેસર જે કરવું હોય ને કરો પણ અમારા ગામ ઉપર આવા લાંબા ન કરો. વળી મંડળીમાં પાંચ ગામ છે. તો પછી તેમાંથી અમારા ગામને જ શા માટે પસંદ કયું ?

મેં જવાબમાં કહ્યું :

બાંધી દોરી પ્રેમની, તાણે તુટી જાય;
તૂટ્યા પછી સાંધતાં, ગાંઠ વળી જાય.

ઠાયદેસર કરવાથી બધું જ થાય પણ આવા ભાણામાં બેઠીને પાવાના પ્રેમ જતા રહેશે. આપણું મન આતાં નહીં રહે. આ રસ્તો તો પ્રેમનો છે, અમે અમારી જાન ઉપર જ સહન કરીએ છીએ કેઈના ઉપર ડંખ રાખના નથી. અમારી વાત તદ્દન સાચી છે કે મંડુળી તમારી જ છે. તેમાં જમા કમવો અને ફરી પાછું ધીંગણ મેળવો આ તો ગજવામાંથી જમા કરાવો અને પાછા મંડુળીમાંથી મેળવી વાપરવા લાગો... એ ભાઈ સમગ્ર હતા, વળી આગેવાન હતા. એમને ગળે લાગ જીનરી ગર્દ. અને તેઓ પૈસા ભરવા નેયાર થયા. ૩૦-૪૦ સજ્જાની વસૂલાત ભરવાની બાકી નીકળતી હતી તે બધા સમજ્યા. ક્રુદ્ધ આર જળ પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે ન બરી શક્યા. આમ આ પ્રયોગથી રૂ. ૩૫,૦૦૦ની વસૂલાત આવી ગઈ.

સૌનાં દિલ એક થયાં.

વાત એમ બનેલી કે આ ભાઈએ થોડા લોકોની આશાએ પોતાનો માત વેચ્યો નહીં. અને ધીરાણના પૈસા લઈ વગેરેમાં વાપરી નાખેલા. અમે તેમને પૂછ્યું કે, ‘આ સાલ દીકરાના લક્ષ લીધેલાં કે નહીં?’ તો કહે, હા. તેમાં રૂપિયા પાંચ હજાર વાપર્યા એ વાત જરાજર છે? તો કહે હા, અને કુવળમાં ઘઉં કેટલા સાચ્યા છે?’ ૪૦૦ મળુ બેટલા હશે.

ત્યારે ભલાભાઈ! આટલી સોસાયટીની રકમ નથી ભરાતી?

એમણે ખુલાસો કર્યો કે આ દિવાળી ઉપર ઘઉં વેચાય તો ભાવ સારો આવેને? આ મહાદેવને મંદિરે બેસીને મારે ખોટું બોલવું નથી.

માણસની વૃત્તિઓ ઘણી વખત તેને અસત તરફ ખેંચી લાય છે, પણ તેની મૂળ પ્રકૃતિ એ નથી. અહીં મંદિરનું પવિત્ર વાતાવરણ, શુદ્ધિપ્રયોગનું હૃદયસ્પર્શી સાધન અને

નિઃસ્વાર્થી' ખેડૂતોની સમજાવટ આ બધાને પરિણામે અમારે પ્રથમ બહુ મુખદ રીતે બ્રિટીશ ગયો. આમ ઠ્યારેક ઠ્યારેક સ્વાર્થના વાદળાંએ અમારી સહકારી પ્રવૃત્તિને ઘેરી પણ છેવટે તો તેમાંથી શુભ સંદેશોનાં બીજ જ પાંગર્યાં.

હવે એક બીજા પ્રશ્નની વાત કરું છું. આગળ મેં જણાવ્યું છે કે અમારી મંડળીનાં દ્વાર સૌને માટે ખુલ્લાં રહેશે. પણ તે સાચા સહકાર વાંછુએ માટે, શ્રમજીવીએ અને ખેડૂનો માટે. એક વખત એક ભાઈની સ્વચ્છ થવા અરજી આવી. એ ભાઈ હતા તો ખેડૂત પણ જરા માથાભારે. થોડા વખત પહેલા જ તેમણે જ્ઞાતિના આગેવાનનું ખૂન થયું હતું. પકડાયા હતા. પણ આજની ઠોરોનું કહેવું શું? કેસ ચાલ્યો પણ સાબિત ન થઈ શકવાથી નિર્દોષ છૂટી આવ્યા. એટલે તો વળી ગૌરવભેર ઊંચા માથે ક્યાં કરતા.

એક વખતે મંડળીની સામાન્ય સજા ચાલતી હતી. ૨૦૦ થી ૨૫૦ જેટલા સજ્યો હાજર હતા. તેઓ પણ તેમાં હાજર હતા. મેં પૂછ્યું: તમારે મંડળીમાં જાને માટે દાખલ થવું છે?

‘બીજાઓને મંડળીના જે લાભ મળે છે, તે મને પણ મળવા ભેઈએ.’ તેમણે જવાબ આપ્યો.

પણ તમે આ ગામના કાયમી વતની ક્યાં છો? વળી તમારે હાથે એક એવા માણસનું ખૂન થયું છે કે જે તમારી જ્ઞાતિને ઉપયોગી હતો. આવું ધોર કૃત્ય ક્યાં પણ તમને પરતાવે? થવો ભેઈએ તેને બદલે તમે તો અભિમાન ધરાવો છો. તમે તો સમાજના ગુનેગાર છો. તમારી રહેણીકરણીમાં કંઈ પરિવર્તન થયું નથી. ત્યાંસુધી તમે તમારું વર્તન સુધારો નહીં ત્યાંસુધી તમે મંડળીના સજ્ય બની શકો નહીં.

તેઓ મિત્રજી અને આખાજોલા હતા. તેમણે કહ્યું:
'એઉં છું કે કેમ દાખલ નથી કરતા ?'

પ્રશ્ન કેવળ સભ્ય બનાવવાનો નહોતો પણ મંડળની નીતિનો હતો. એક બાજુ સત્ય, પ્રામાણિકતા અને સૌને સરખા ગણી સૌને માટે પુરુષાર્થ કરવાની ભાવનાવાળા સભ્યો હતા તો બીજી બાજુ દાંડતરવ અને દાદાગીરી હતી. દેખીતી રીતે જ આથી મંડળીમાં સંઘર્ષ જિઓ થાય.

એટલે મેં અમારી એ મંડળીના સભ્યો આગળ જણાવ્યું કે, જુઓ ભાઈઓ, આપણી મંડળીઓ નીતિના પાયા ઉપર ચાલે છે. એની પાછળ આ પ્રદેશમાં પુરુષાર્થ કરી રહેલા મહારાજશ્રી સંતબાલજીનું માર્ગદર્શન છે. સભ્યો નીતિ પાળે તો જ મંડળીમાં નીતિ અને ચારિત્ર્યનું વાતાવરણ જળવાય. જો તમે ઢીલા પડ્યો તો મંડળીમાં આવાં તરવો દાખલ થઈને ફાવે તેવો વહીવટ ચલાવશે. એટલે આ બધી પરિસ્થિતિના વિચાર કરી તમે નિર્ણય કરજો. જે સભ્યો તેમને દાખલ કરવા ઇચ્છતા હોય તે પોતાના હાથ જોંચા કરે. ફક્ત જો જ હાથ જોંચા થયા. સૌએ હિંમતપૂર્વક તેમને ના પાડી.

પ્રશ્નગ તો નાનો દેખાય છે, પણ સભ્યો ઉપર તેની બારે અસર પડી. નિર્બંધતાનું એક પ્રકારનું બળ સૌમાં વધ્યું.

ખેડૂન મંડળે આમ ડગલે ને પગલે ભ્રમત રહીને માર્ગદર્શન આપવું પડે. આવા તો નાના મોટા ઘણા પ્રશ્નો આવે. પણ તેમાંથી મેં ફક્ત ઉપરના જો જ પ્રશ્નો વળંબ્યા છે. કારણકે દરેક સંસ્થાના વિકાસ તેના સભ્યો અને તેની કામગીરી ઉપર રહેલો છે. સભ્યો ભ્રમન રહે તો સંસ્થા શીથલાન બને જ.

સરખાનની આવી બધી મુશ્કેલીઓમાંથી અમરું મંડળ

ધીમે ધીમે પાર છીતરતું ગયું. એટલે અમારા સભ્યોમાં પણ હિંમત આવવા માંડી કે હવે આપણે કંઈક મોટો કુદકો મારી શકીશું એટલી હિંમત આવી છે.

સહકારી જિનિંગ પ્રેસો અને કોટન સેલ સોસાયટી :

ભાલ નળકાંઠાના સુખ પાકોમાં ઘઉં, ડાંગર અને કપાસ. ઘઉં અને ડાંગરનું કામ ગોઠવવું તો સહેલું હતું. તે પ્રમાણમાં કંઈક પાર પાડી શક્યા. હવે કાલાંના પ્રશ્ન આંચો, આ પ્રદેશમાં કાલાં (કપાસ)નું ઉત્પાદન લાખો મણનું થાય. વેપારીઓ ગામઠે આવીને રાખી જાય, પણ સિઝનમાં પાંચ-પંદર દિવસ સુધી કોઈ ઘરાક ન આવે તો ખેડૂતો ગાડાં જરી પીઠે જઈને વેચી આવે, વેપારીઓ માલ જોઈ હરાજી બાંહે અને તે પ્રમાણે બજારભાવ કરતાં રૂપિયા-દોઢ રૂપિયા બાંહે આપી માલ લઈ લે.

એક વખત અમારા મંત્રી શ્રી અંબુભાઈએ મંડળમાં વાત મૂકી કે આ કાલાંના શોષણ બજારમાંથી આપણે ઉગરી જવું જોઈએ.

ખેડૂતોએ પૂછ્યું: કેવી રીતે ?

તમારાં પોતાનાં સહકારી જિનિંગ પ્રેસો કાઢીને.

ખેડૂતો આશ્ચર્ય પામ્યા. એવાં કારખાનાં ચલાવવાનું આપણું ગળું નહીં અને એટલી મૂઠી જ ક્યાં છે ?

પણ અમારા મંત્રી બાહોશ અને હિંમતવાન હતા. તેમણે કહ્યું: એક વખત તમે નિર્ણય કરો. પછી બધું થઈ રહેશે.

હેવટે ખેડૂતો કોટન સેલ મંડળીઓ રચવા તૈયાર થયા.

ખીજી તરફ ખાનગી જિનિંગ પ્રેસના માણસોએ પ્રચાર શરૂ કર્યો, આ તમારું કામ નહીં. નાહકના આમાં શીદ પડે છે !

અમારાં જિન એ તમારાં જ છેને ! તમે માત લાવો, અમે તમને જિનિંગ કરી ગાંસડીઓ બાંધી આપીશું. અને પ્રેશના દર પણ જોછા લઈશું. પણ આવા લોકોના દાયમાં તમારી ચોટલી સોંપશે નહીં.

પણ અમારી મંડળી તો શરૂ થઈ જ. શરૂઆતમાં ધંધુકામાં અમે એક જિનિંગ પ્રેસ ભાટે રાખ્યો અને કામ શરૂ થયું. શરૂઆતના વર્ષે માલ જોછો આવ્યો તોપણ બજાર ભાવ કરતાં મળે એ રૂપિયા હિંમત વધારે ઉપજી. જેડૂતોમાં હિંમત આવી. પછી તો જેડૂતોએ પોતાનો જિન અને પ્રેસ બનાવી લીધો. માણસોને અને જેડૂતોને તાલીમ મળી અને અમારા મંત્રી અંબુભાઈની વાત સાચી કરી.

અત્યારે અમારા પ્રદેશમાં જેડૂતોનાં પાંચ સહકારી જિનો ચાલે છે.

આમ આ પ્રદેશમાં સહકારી પ્રવૃત્તિની ધીમે ધીમે જાળ ફેલાવા લાગી. કામના અનુભવથી જેડૂતો પણ સમજતા થયા કે આપણા અવિઠસિત પ્રદેશમાં સહકારી ભાવના વિના છવડું મુશ્કેલ છે. 'વિના સહકાર નહીં ઉદ્ધાર' એ વાત જેડૂતો માટે તો સો ટકા સાચી છે.

૪૭ અપદ્મજાગાઓની આશિષ

૬

એક મંડળની કામગીરી જાણતી વાતની હતી. સદાકારી પ્રતિભાનો વિશ્વાસ થયે જનો હતો. નવી નવી મંડળીઓ ઊભી કરી, જ્યાં મંડળીઓને મામંદર્યાન આપવું, તેમની વદીવદી રૂનામાં ઉપયોગી થવું વગેરે નાના મોટા પ્રશ્નો અંગે મારે થતા અમલ જદાર કુવાનું જ રહેતું. એવી રીતે હું જદાર મામળી આવીને એક વેપારીની દુકાને છાપું વાંગવા ગેઠો. એમાં એક અમાચાર દેતા : 'ખંભાજા ખાંધીવાપરાની પણ મામૂમ જાગાઓના અપદ્મજ'.

જવારજથી ખંભાજ આવીએક માર્ગ દૂર થાય. અમારો પાંજરા તાપુકો, અને સ.જરનની નરીને સામે હાંડે ખંભાજ તાપુકો. આમ અમારી વચે નરીનું અંતર. નેમ છતાં આ પ્રદેશ અમરો કાર્યક્રમોમાં માવનો નહોતો. પણ આ અમાચાર વાંચીને મને મનમાં કંઈ કંઈ ચટપટી થઈ ગઈ.

મેં મારી પડખે બેસેલા કેટલાક જુવાનિવાઓને પૂછ્યું : વાંચ્યા આ અમાચાર? ખંભાજમાંથી પાટીલાની રીકરીઓને કાંઈ ફાલવાની ઉપાડી ગયું છે. તેમાંના એકે કહ્યું : આપણા મામમાં પણ એવી એક વાત ચાલે છે કે એ તો આપણી દેલવેની ચટકે થઈને, આપણી મીમમાંથી પસાર થઈ છે.

મેં કહ્યું : સાચું? આ વાત તમે ક્યાંથી સાંભળી? સાહેબ આપણે અચારે જ તપાસ કરીએ. આમ અમારી ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યાં તો આસપાસથી ૨૦-૨૫ ભાઈઓનું ટોળું

હતો. આ ત્રણે બાળાઓ એક ઠપડા ઉપર સૂતી હતી. તે ગુપચૂપ વાતો કરતી હતી. મારી મા મને સંભારતી હશે, તારી મા પણ રોતી હશે. આ સાંભળી ભરવાડની દીકરીએ તેમને માથેથી ઠપડું છાંયકયું અને તેમના ચહેરા ભેંધ લીધા. તેને પાકો વહેમ પડ્યો. વાઘરણે આ ભેંધ લીધું એટલે પેલી ભરવાડની દીકરીને ધમકાવીને ઠપડું ઝોઢાડી દીધું. ભરવાડની દીકરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. થોડે દૂર એક ટાંગો પણ વાછડું ચારતો હતો. તે અમારા ગામનો જ હતો. પેલી દીકરીએ કહ્યું : હાહા, પેલી ભજ નીચે વાઘરી જેવાં કોઈકની દીકરીઓને લઇને જાય છે. ટાંસાએ કહ્યું : મેંડ્યને લપ, આપણે શું ? ટાંસાએ પણ ધ્યાન આપ્યું નહીં. પણ પેલાં વાઘરી થેની ગયાં અને એમણે ત્યાંથી ચાલતી પકડી. આ વાતને દિવસ ત્રણ વીતી ગયા.

અમે ભરવાડવાસમાં જઈને દીકરીને બોલાવી. દીકરી કંઈ બોલી નહીં. તેની મા આવ્યાં. તે બોલ્યાં : ફલજીભાઈ, જવા દોને વાત, આ તો છેકડું કહેવાય. એની વાત ઉપર શો ભરોએ ? એમ કહીને એણે વાતને ટાળી.

પણ હું સમજી ગયો. મેં કહ્યું : તમે વાતને છુપાવવા માગો છો. તમારા મનમાં બીક છે કે પોલીસની કનડગત થશે. દીકરીનો અવતાર. તેને કોર્ટ કચેરીએ ધક્કા ખવડાવે અને હેરાનગતીનો પાર નહીં. બોલો સાચું ?

તો કહ્યું હા, વાત તો સાચી જ. અમે મહેનતુ માણસ. થાણે ધક્કા ખવડાવે તો કોણ ખાય ?

મેં કહ્યું : હું બેડો છું. દીકરીનો વાળ વાંકો નહીં થવા દઉં. તમારી દીકરી તે મારી દીકરી, ગામની દીકરી છે. અને ધક્કો ખાવો પડે તો પૈસાની ચિંતા ન કરો. એ બધી

જવાબદારી હું લેવા તૈયાર છું પણ તમે મને બધી હકીકત સાચે સાચી કહો. એની માને ભરોસો બેઠો. તેણે દીકરીને બોલાવી અને આગળ મેં જણાવી તે બધી હકીકત કહી.

મેં દીકરીને પૂછ્યું : આ વાત તું મને કહે છે તેમ પોલીસવાળા પૂછે તો કહીશ ?

ત્યાં એની મા બોલી ઊઠી : ના, બાઈ ! અમારે એ પંચાતમાં પડવું નથી. માટે આ વાત જ પડતી મૂકો ને ! જે જેના ભાગ્યમાં હશે તે લોગવશે. આવી જંઝટમાં અમને નાખશે નહીં, એમ કહેતાં કહેતાં તો તેમની આંખોમાં જળ જગિયાં આવી ગયાં. મેં કહ્યું : સાંભળો, આ આપણી દીકરીને કોઈ ઉપાડી ગયું હોત તો આપણને કેવું થાત ? તમે દીકરીનાં મા છો. માટે વિચાર કરો. એના મા-બાપ ધાન નહીં ખાતાં હોય અને આપણે ખીકનાં માર્યાં વાત બાણીએ છતાં બહેર ન કરીએ અને બેસી રહીએ એ કેવું ?

મા બોલ્યાં : મારી દીકરીએ તો સાંજે આવીને તરત જ મને બધી વાત કહી હતી. પણ મને ખીક લાગી એટલે અમે વાત ક્યાંય ના ફેલાવી.

મેં કહ્યું : તમે કેટલી મોટી ભૂલ કરી ! આપણા ગામને મીઠાદેથી વઘ્યાં ગયાં એ વાતને ત્રણ ત્રણ દિ થઈ ગયા. જે તરત ખબર આપી હોત તો આપણે પોડાં ફોડાવત ને ! દીકરીએ મળી જ રહેત. તેમનાં માવતર રાજી થાત અને ગામની શોભા વધત, ચાલો બગવાનની ઈચ્છા.

બરવાડની દીકરીએ જે ટાસાને વાત કરી હતી તેમનું નામ અરજજી બરવાડ. ઘેર આવીને મેં તેમને મારે ઘેર બેઠાવ્યા અને પૂછ્યું કે આ દીકરીએ વાત કહેલી તે માચી ? તો કહ્યો હા ત્યારે તમે કેમ ના ગયા ?

ટોચા કહે, સાચું કહું ? આ ચાવુવાળા આટલી ઉંમરે
 બે દુઃખમાંથીયે ન જવા દે. પાલખાટ કહે અને આપણી
 ટાકમાં દોડિયા બસાયે. છે બીકે મેં ઉઘીને કહ્યું, મિલ માયાકૃત
 અને અમે સાંજે વાહકું લઈને ઘેર આવી પૂજ્યા. તમારા
 જ્ઞેવાને વાન કરી ટોચ નો ઘાતું ચાન. પણ અમારા બરવાડ-
 બાઈની નજર દંડી. નેમી દું ડોં.

અમે બે બાઈઓ સાંજે વાગુ કરવા બેઠા. મામ નાનાબાઈ
 પોદુમ.ઈએ વાગુ કરનાં કરનાં વાન ચક્ર કરી કે, બાઈ! પરમ
 દિવમે દું મગનલાલની દુકાને બેઠો દનો ત્યાં વેળાવદરને
 કુકલો વાણરી દુંગળી લેવા આવ્યો દનો. તેને મેં પૂછ્યું :
 કેમ કુકલા ! તે જોયો, આરું. મેં કહ્યું : અત્યારે કયાંથી ?
 તેણે કહ્યું : મજૂરી કરવા આવ્યા, મીમાટે ડિનર્માં બીએ, સાક
 લેવા આવ્યો છું એમ કહીને દુંગળી લીધી. મેં ઘેર આવવાનું
 કહ્યું. પણ ને આવ્યો નહીં, કહે મારે ઉનાવગ છે. મને લાગે
 છે કે આ રીકરીએને લઈ જનાર આ કુકલો તો ના મેલ ?

આ કુકલો વાણરી જયલજ-વીંછાવા પામે વેળાવદર
 મામમાં રહેતો. અમારે બાલમાં અત્યારે ઘડીની કાપણી હોય
 ત્યારે બદારથી મજૂરી લાવવા પડે. એ રીતે આ કુકલો ચારેક
 વર્ષ પહેલાં અમારા મામમાં તેની ટોચી લઈને ઘઉં વાઢવા
 આવેલો. અને અમારા ઘઉં વાઢેલા. નેમી મારા પોદુમ.ઈ
 તેને દિગજે.

અમે વાગુ કરીને બદાર જાનમાં આવ્યા. મી બેમા
 થયા. જરવાડ પામેથી પેતી જગ્યાની જરાજર એ પાત્રી લીધી.
 રાન અંધારી હોવાથી ફાનસ લઈને બે જગ પેતી જગ્યા
 તપાસ કરવા ગયા. દુંગળીનાં ફાનસ પડ્યા હોય તો કુકલો
 સાથે. તપાસ કરવા ગયેલા બાઈઓ તપાસ કરીને આવ્યાં.
 વાન કરી દલી તે ઠેકાણે ચલો દનો અને બાગુમાં દુંગળીનાં

દ્વાતરાં પણ પડ્યાં હતાં. અમારી કથના મજબૂત થઈ. હવે આગળ શું કરવું? અમે દીકરીઓને તો જોળખના નહોતાં. પણ પગેરું સાચી દિશાનું છે એટલી મનમાં ખાતરી થઈ. એટલે થયું કે આની જાણ ખંભાત કરીએ. જેથી નકામા ધોડા ન કરે. પણ ખંભાતમાં અમે કોઈને જાણીએ નહીં, પેલી દીકરીઓનાં મા-બાપનાં નામ પણ નહીં. પણ ત્યાંના સ્વામિ નારાયણના આચાર્ય મયાતીતાનંદજી બહુ પવિત્ર અને પ્રખ્યાત છે. તેમનું નામ સાંભળેલું. તેથી અમે તેમના ઉપર તાર કરાવ્યો કે દીકરીઓ આ બાજુના વિસ્તારમાં ગઈ હોય એવી ભાગ મળી છે.

ખીજી બાજુ એવો વિચાર કર્યો કે અમે તેમ કરીને આપણે કુકલાને પકડવો. પણ એને ક્યાં પકડવો? તેમ છતાં બે માણસ લીંબડી મોકલ્યા, બે માણસ રાણપુર મોકલ્યા.

અમારો તાર મહંતથીને મળી ગયો હશે. તેમણે ખબર આપી. એટલે રાતની ચટલમાં બે પોલીસ, એક હોમ ગાર્ડઝ અને દીકરીઓનાં સર્ગાવહાલાં અમારા પેવાઈને તેડીને આશરે ચાલીસ માણસ જવારજ આવ્યું. તે લોકોની એવી સમજ હતી કે દીકરીઓ મળી ગઈ છે. તેમનાં મા-બાપ ચાર પાંચ દિવસથી ધાન ખાધેલું નહીં. અમે તેમને બધી વિગતવાર માહિતી કરી. પણ દીકરીઓને ન જોતાં એ બધાં નિરાશ થયાં. મેં કહ્યું આમ હિંગમ હારી ન જાઓ. આપણે પૂરેપૂરો પુરુષાર્થ કરીશું ને દીકરીઓ મેળવીશું. માટે તમે બધા વાજુ કરી ક્યાં તેઓ જમવા તૈયાર થાય નહીં. મેં આમ્રદ કરીને તેના પિતા પગેરું ને જમાડ્યા. મોટી રાતે સૌ સૂતાં.

સવારે જીડીને બધાએ બેગા મળીને વિચાર કરવા માંડ્યો. અમે કહ્યું : તમે આ પ્રદેશના બોમિયા નહીં એટલે જમાનો ખપ ત્રાજો નહીં પડે. માટે તમારામાંથી ચાર જણ રહો. બાકીના

ખંભાત જાયો અને આપણે અહીંના માણસો મારફતે તપાસ
ગોઠવીશું.

સોળ માણસોની ચાર ટુકડીઓ પાડી. અને જ્યાં જ્યાં
અમને શંકા હતી, જ્યાં આ વાઘરીઓનો પગરવ હતો ત્યાં
જવાનું ગોઠવ્યું.

પણ ખંભાતથી પોલીસ આવી હતી. તેણે કહ્યું : પેલી
ભરવાટની દીકરીને બોલાવો, અમારે તેનો જવાબ લેવો પડશે.
અમારે દફતરે ફરિયાદ નોંધાણી છે. માટે અમારે જવાબ વગર
નહીં ચાલે.

મેં તેમને ધીરા પાડ્યાં કે દીકરી જવાબ નહીં આપે
અને હજી બાજુ બધી ગોઠવાતી જાય છે ત્યાં જ વીખરાઈ
જશે. માટે જવાબ લેવાનો આગ્રહ છોડી દો.

તો કહે, પણ અમારા માટે તો નોકરીનો સવાલ છે.
બાતમી મળ્યા પછી અમે જવાબ ન લઈએ તે કેમ ચાલે ?
અમારા ઉપરી અધિકારી અમને કપકો આપે. આ તો નોકરીનો
સવાલ છે.

મેં કહ્યું : તમે મારા ઉપર બરોસો રાખો. એક વખત
આપણે દીકરીઓને ચોધી કાઢીએ. પછી તમારે જેટલા જવાબ
જોઈતા હશે તે બધા અપાવીશ. એ લોકોએ મારે વિશ્વાસો
બધી વાત કરી છે. જવાબ લેવા જતાં તમારી તેમને બીક હતી
તે સાચી કરશે. તમને બેસી આંચ નહીં આવે. માટે ચિંતા
ન કરશો. અને તમ તમારે ખંભાત જઈને તમારા અધિકારીને
બધી વાત કરશે.

મારો વાતથી હોમગાર્ડના ભાઈ પ્રભાવિત થયા હોય
તેમ લાગ્યું. તેઓ રોકાયા અને અમારી સાથે આવ્યા. તેમનું
નામ ભગવતી, જાતિએ બારોટ, પણ બહુ ચપલ અને હોશિ-

યાર માણસ. અમારી એક ટોળી બોટાદ મર્મને જસદણ ગઈ. તેમાં ભગવતીબાઈ સાથે હતી. જસદણથી એક દ્રક બાટે બાંધી વેળાવદર આવવા નીકળ્યા. ગામથી થોડે દૂર દ્રક ઊભી રાખી ને બે જણ કુકલાની તપાસ કરવા ગયા.

ગામમાં પેસતાં એક કુંભારનો જીવાન દીકરો મળ્યો. તેને પૂછ્યું: કુકલો ઘેર મળ્યો ?

કુંભાર બોલ્યો : ઊભા રહો, શું કામ છે ?

અમારા માણસોએ કહ્યું : અમારે મેળે જવું છે. બોટાદથી આવીએ છીએ. મારગ બૂડ્યા છીએ. કુકલાને અમે ઓળખીએ છીએ. તેથી ભોમિયા તરીકે ભેળો લેવો છે.

કુંભારના છોકરાએ કહ્યું : હું તેની સાથે બોલતો નથી. છેટેથી તેનું ઘર બતાવું. બે ત્રણ દિવસથી જ આવ્યો છે. માણસ બહુ સારો નથી. છોડીએ ઉપાડીને વેચવાના ધંધા કરે છે. મારી એક બાર તેર વર્ષની બહેનને એની વહુ થોરનું દૂધ આંખમાં આંછીને લઈ ગઈ છે. હજી પત્તો નથી. મોટે ભાગે તે બહારગામ ફરતો હોય છે. કોઈ દાળ આપે તો રાત્રે આવી ઘાસની ગંજીમાં કે ઘરમાં દીવાસળી મૂકે. એવા માણસનું કોણ નામ લે ? જુઓ, તમારે જવું હોય તો બસે, પણ બાઈસાબ, મારું નામ ન લેના. પેકું ઘર એનું.

ભગવતી અને બે બાઈએ દ્રક પાસે રહ્યા. બે શાઈએ તેને ઘેર ગયા. કુકલો ઘરમાં સૂતો હતો. અવાજ પારખી તે બહાર આવ્યો. ખાટલો લેવા અંદર ગયો. અમારા માણસોએ વાત કરી કે અમે રસ્તો બૂડ્યા છીએ, અમારી પાસે દ્રક છે. તું અમને બાજરાના મેજાનો રસ્તો બતાવ. તેણે કહ્યું : મારી આંખો આવી છે. છતાં ચાલો, એમ કહીને તે આવ્યો. પણ દ્રક પાસે હોમગાડને બેનાં જ વહેમ પડ્યો ને જવારજને

સીમાટે પેલી બરવાડની ઊંકડીની વાત યાદ આવી દશે. તે મુંઝવાળો અને આનાકાની કરવા લાગ્યો. કહેવા લાગ્યો: મારી ગલમ લઈને આવું. ત્યાં અમારા માણસો અને બગવતી ફરી વળ્યા અને તેને દુકમાં બેઠાડયો. યોટાદ આળ્યા. શત્રે તેને મનાવવા પોલીસોએ તજીની કરી તેણે કહ્યું: મને ફલજીકાકા બેગો કરો. તેમને હું જાણી વાત કરીશ. મને ધાલ ધપાટ કર્યો નહીં. એમ કહીને તેઓ મારીએ ગેમી ધંધુકા ડીન્યા.

હું કાંડા વિસ્તારના ગાગેમા ગયો હતો. ત્યાંથી મુનિશ્રી સંતખાલજીનું આનુર્ભસ બડિયાદ ગામે ચાલતું હતું ત્યાં રાતે આવી સૂતો હતો.

સવારમાં ધંધુકાથી ટેકરી લઈને જે બાઈઓ મને તેડવા બડિયાદ આળ્યા. તેમણે કહ્યું: કુકલાને લાવ્યા છીએ. તે ધંધુકા સ્ટેશને છે. તમે આવો. અમે મદારાજશ્રી સંતખાલજીની સલાહ સચના અને આશીર્વાદ લઈ ઉપડ્યા.

ધંધુકા ખંભાળના જે પોલીસો, બગવતી, અમારા ચાર માણસો અને કુકલાને મેં જોયો. કુકલાએ મને જોયો એટલે મારી પાસે આવી રડવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો: ફલજીકાકા, આ તમારા માણસો મને મારે નહીં. હું તમને સાથે સાચી વાત કહી દઈશ એમ કહીને મને એક જાગુ લઈ ગયો. મારી સાથે મારા વેવાઈ રામાબાઈ હતા. અમે જાને અને કુકલો એક તરફ ગયા. મેં બગવતીને ઈશારો કર્યો કે સાવધાન રહેજો. ચિકાર છટકી ન લ્યય.

કુકલાએ વાત શરૂ કરી:

ફલજીકાકા, દીકરીઓ અમે લાવ્યા છીએ તે વાત સાચી છે. મારી જેડી કેસર દીકરીઓને લઈને દિંદહી ગઈ છે. હું યોટાદના સ્ટેશનેથી ગેર આળ્યો. મારી આંખો આવી હતી. આ વાત તદ્દન સાચી છે.

અમે તો વિચારમાં પડી ગયા. ક્યાં દિલ્હી ને ક્યાં વેળા-વદર ! આ વાઘરી આપણને છેતરવા ખોટું જોતો લાગે છે. અમને શંકા થઈ. મેં કહ્યું : સાચે સાચું કહેજો હો કુકલા, તારી દિલ્હીની વાત અમને સાચી લાગતી નથી. તું અમને આંટ મારે વાળી છોકરીઓને શુભ કરવા માગે છે. પણ અમે તને છોડવાના નથી, એ નક્કી જાણજે.

મને થયું : આ આખો પ્રસંગ જન્યો કેરી રીતે તેના ઊંડાણમાં જવું જોઈએ. એટલે મેં તેને આખી વાત પ્રશ્નો પૂછીને કઢાવી. તેનો સાર અર્થ નીચે આપું છું.

હું ને મારી જૈરી કેસર મજૂરીએ ખંભાત ગયેલાં ખંભાતમાં ગવારા પાસે ખાંધીયાપરા પાસે એક તળાવની પાળ ઉપર અમે ઊતરેલાં. મારી જૈરીને તો તમે જાણખો છે. બહુ ચાલાક છે. આ ત્રણે દીકરીઓ તળાવની બાજુના રસ્તા પર યાત્રીઓ લઈને વામણ માંજવાની વેળુ લેવા આવી હતી. મારી જૈરી તેમને જોતાં તે તેના ખોળામાં આજલીના કોર લઈને ઊઠીઓ પાસે ગઈ. ઊઠીઓને આપ્યો. તેમણે વધુ માગ્યો. મારી જૈરીએ કહ્યું, ચાલો મામી પાળે તમને વધુ આપું. દીકરીઓ પાનપાનને ઘેર યાત્રીઓ મૂકીને પાછી આવી. મારી જૈરી અમે જ્યાં જિનયાં હતાં ત્યાં દીકરીઓ લઈને આવી. મને ઈશારો કર્યો તું ચાલનાં થયો. તે કોર અપાવવાને જવાને દીકરીઓને લઈને ચાલી. ગવારા આગળ યઈને સડક ઉપર આગળ લઈ ગઈ. મારી જૈરી આજલી ઉપર ચરીને કોર પાડવા લાગી. ઊઠીઓ લાત્રયમા મઃયે રહી. ત્યાં અંધારું થવા આંધુ. સંજ પડી ગઈ. અમે આંજલીના ત્રાડ વટારી મોટે ત્રાડી હતી તેના પેની ગયા. દીકરીઓએ પાછા વળવાના પ્રયત્ન કર્યો. મારી જૈરીને છરી જતારી અને મારી નાખવાની પમની આવી. હે કનીઓ ને : ત્રણ રૂડ ગઈ. અંધારું જગમગ

છીએ. આમાં કોઈને ખબર ન પડે ત્યાં અમારા દલાલ છે. સળજીમંડીમાં અમારાં છાપરાં છે. આવો ધંધો તો કેટલાંયે વર્ષોથી ચાલે છે. આવી રીતે છોકરીઓને ફાસલાવવી એ તો રમત વાત છે. દીકરીઓ દિંદી ભેગી થઈ ગઈ હશે. હજી વેચાણી નહીં હોય. ત્રણે દીકરીઓની આંખો આવી હતી.

મારાથી એકદમ પુછાઈ ગયું: ત્રણે દીકરીઓની એક સાથે આંખો કેવી રીતે આવી ગઈ!

એ તો અમે આંખમાં એવું આંજીએ કે તેમને આંખું દેખાય નહીં, આંખું આંખું દેખાય. કોઈને જરાબર ઓળખી શકે નહીં. એ તો અમારો કળા છે.

મેં ભગવતીને બધી વાત કરી અને તેમની સલાહ પૂછી. તેમણે કહ્યું: ફલજીભાઈ! આપણે કુકલાને લઈને દિંદી જઈએ. મોડું થશે તો વાપરી કહે છે તેમ પસ્તાઈશું.

પણ પેલા પોલીસો અમારો કેટો મૂકે એમ નહોતા. એ કહે: હવે અમે કુકલાને ખંભાત ફાજદાર સાહેબ પાસે લઈ જઈએ. ત્યાં તેનો ગુનો નોંધાવ્યો છે એટલે જવાબ તો તેવો જ પડશે. છેવટે ભગવતી અને પોલીસો કુકલાને લઈને ખંભાત બાગુ ગયા. મેં કહ્યું, જોજો આ મુદ્દામાલ શુભ ન થાય! જો એક વખત શુભ થયો તો પછી કુકલો, કેસર કે દીકરીઓ કોઈનાંયે મોઢાં નોવા નહીં પામીએ.

હવે દિંદીની વાત જોઈએ.

કેસર દિંદી પડોંચી ગયેલી. પણ લાંબી મુસાફરીમાં દીકરીઓ અસ્વસ્થ થયેલી, વળી તેમની આંખો ડગુ જરાબર સુધરી નહોતી. છોકરીઓ પ્રમાણમાં મોટી હતી. એટલે કેસરને વધારે કિંમત મળવાની લાલગ. એણે વિચારેલું કે છોકરીઓ જરા સ્વસ્થ થાય પછી વેચીશું. અને અહીં તો એને કોના બાપની ખીંક હોય!

પણ માણસ ધારે કંઈ અને કુદરત કરે કંઈ. કેસરની જેમ બીજા વાઘરીઓ પણ આવા ધંધા કરે. તેમાં એક વાઘરી સૌરાષ્ટ્ર તરફની એક ભરવાડની દીકરી ઉપાડી લાવેલો. તે હશે તો ચોટક વર્ષની પણ એણે સાડું ગયું કાઢેલું. એક વેશ્યાને ત્યાં એનો દલાલ લઈ ગયો. એણે હજાર રૂપિયામાં માગણી કરી. પછી એ તો બીજે ઘેર, ત્રીજે ઘેર એમ ઘરાક શોધતો રહ્યો. વેચવા બેઠો એને શું ? માલની કિંમત જ્યાં વધારે આવે ત્યાં જ વેચે ને ! બીજી કે' બારસો, પંદરસો એમ અડાવો કર્યો. પણ આગળની વેશ્યાએ પોતાનો લાગ જતો ભેઈ તેણે પોલીસમાં એની બાતમી આપી દીધી, ફોજદારે સબજામંડીમાં તપાસ શરૂ કરી. પણ પેલી ભરવાડની દીકરી કે દલાલ હાથ આવ્યાં નહીં. પણ તપાસ કરતાં કરતાં એક છાપરામાં એણે કેસર અને ત્રણ દીકરીઓને ભેઈ. એને વહેમ પડ્યો. પૂછપરછ કરી. નામ પૂછતાં કેસર કહે, માડું નામ ઠાન્ટા છે. મારો ધણી મરી ગયો છે. હું પાંચ છ વર્ષથી દિલ્લીમાં રહી દાતણનો ધંધો કરું છું. આ મોટી મારી બેનતી દીકરી છે. આ બે નાની મારી દીકરીઓ છે. આ ખુલાસાથી ફોજદાર આદ્યો ગયો,

ફોજદારને રાતે ઘેન ન પડ્યું. એને થયું કે નાની દીકરીઓ બંને ઉંમરમાં એક સરખી જ લાગતી હતી. વળી આવી દીકરીઓ વાઘરણની હોય નહીં, એટલે બીજે દિવસે સવારે તેમણે ફરી તપાસ આદરી. કેસરે તો એ જ જૂનો જવાબ આપ્યો. તેણે કહ્યું : એ તો મારી ભેડલાંની અવતરેલી છે. ફોજદાર બાળાઓને બાળુએ લઈ ગયા. છોકરીઓ કહે : અમને કંઈ ખજાર પડતી નથી. આ લોકો અમને છેતરીને લઈ આવ્યાં છે. ફોજદારે કેમરને અટકમાં લીધી અને ત્રણ બાળાઓને ત્યાંના વિકાસગૃહમાં મોકલી આપી. આમ કુદરતી રીતે જ દિલ્લીમાં કેસર ગંડપાઈ ગઈ હતી.

અહીં જીજી તરફ પોલીસ કુકલાને ખંભાતની કેટ'માં રજૂ કરી, તેની જુગાની લઈ વધુ તપાસ માટે દિલ્લી લઈને આવી.

એ લોકો ત્યાંના પોલીસ અધિકારીને મળ્યા. બાળાઓની બાતમી મેળવી, તેમની રજાચિઠ્ઠી લઈ તે વિકાસગૃહમાં દીકરીઓને મળવા ગયા. વિમળાએ તેના મામા ભગવાનદાસને થોડીવાર પછી જોળખ્યા અને તેમને બાઝી પડી શૂણ રહી, બાળાઓનો પત્તો તો મળ્યો. પણ તેમને પાછી મેળવવા માટેની કાયદેસરની વિધિ બાકી હતી. કેસરને ખંભાતની પોલીસને મેંપવાની હતી. કેસર જેલમાં હતી.

મેજિસ્ટ્રેટ આગળ કેસરને રજૂ કરવામાં આવી. કેસર કબૂલ કરે જ નહીં. એ કહે: મારું નામ તો કાન્તા છે, આ મારો ધણી છે જ નહીં.

કુકલાએ જુગાની આપી: સાહેબ! અમારી વાઘરીની ઠોમમાં કાન્તા નામ હોતું નથી. આ મારી બેરી કેસર છે. અમે માથે જ ખંભાતથી ઇકરીઓને ફાસલાવીને લાવ્યાં હતાં.

કુકલાના જવાબ ઉપર મેજિસ્ટ્રેટે કેસરને ખંભાતની પોલીસને સોંપી.

કેસર કેટલી બધી દિ'મનબાજ! તેનો દાખલો આપતાં ભગવતી કહેતા કે અમે દિલ્લીના સ્ટેશને બધાં આ પીતાં હતાં. ત્યાં કેસરે વાઘરીને લેવડાવ્યો. ફટ ભૂંડા. તું ખરો વાઘરી નહીં. આ તો તેં આપણો આખી ન્યાતના ધંધાને ઉઘાડો પાડ્યો. આના કરતાં તું મરો ગયો હોત તો હું જીજી વાઘરી શોધી લેત. પણ આ ધંધો તો ચાલત. તું માંગ્યો અને આ લોકોને દિલ્લી દેખાડી. સીઓમાં કેટલી દિ'મન હોય છે! પણ તેનો કંપોગ અયોગ્ય સ્થાને થાય તો તે ગમાજને એટલો જ પીડાજનક થઈ પડે છે.

દિલ્હીથી મુનિશ્રી ઉપર તાર આવ્યો કે આપના આશીર્વાદથી અને ફલજીભાઈના પ્રયત્નથી બાળાઓ મળી ગઈ છે.

ખંભાતના નાગરિકોએ અમારું જાહેર સન્માન ગોડબુંદ. મોટો મંચ ગોઠવી બાળાઓને ખાંકડા ઉપર બેસાડી અને અમને સન્માનપત્ર આપ્યું.

સન્માન પત્ર

સ્વકર્તૃવ્ય નિષ્ઠ, શ્રીમાન રજપૂત શ્રી ફલજીભાઈ રાહાભાઈ
મુ. જવારજ

પરમ કૃપાળુ, દયાધન પરમાત્માની અગ્રીમકૃપાથી આપની પ્રેરણા દ્વારા ખંભાત શહેરના જેડૂનોની ત્રણ અપહૃતા, કુમળી, કોળી, નિર્દોષ બાળકીઓના કંડા આર્તનાદો આપના અંતઃકરણમાં અથડાયા. આપનામાં રહેલી માનવતા અને સ્વકર્તૃવ્ય-નિષ્ઠા જાત્રત ઘઈ અને ખંભાતના દિશા ભૂકેલ માનવીઓને તાર દ્વારા સાચી દિશાનું સૂચન કર્યું; એટલું જ નહીં પણ આપે અમારી માસૂમ બાળકીઓની શોધ માટે માણુગો, વાહનો અને અન્ય રીતે સાથ સહાય અને સહાયપૂર્તિબર્યો સર્વાંગી સહકાર આપ્યો છે તે બદલ અમે આપના ત્રણી છીએ.

આપે માનવ સંસ્કૃતિનો આદર્શ રજૂ કર્યો છે તથા નિષ્કામ, નિઃસ્વાર્થ સેવા-ભાવના દ્વારા તપ અને પ્રત્યુધાર્થીની આરાધના સાધી સિદ્ધ કરી છે. મૃત્યુની ખીણ જેવા જંગલના હુંગરો વચ્ચેથી અપહૃતાઓના કાળને જંધનમાં જકડવામાં સાથ આપીને બાળકીઓ માટે આપે દેવદૂત સમું કાર્ય બજાવ્યું છે. જેના પરિણામ સ્વરૂપ દિલ્હી જેવા દૂરના સ્થળેથી ધાતક પંજાઓમાં ઘઈ એ નિર્દોષ, માસૂમ બાળાઓને પ્રાપ્ત

કરના રૂપ સફળતા મેળવી શકાઈ છે એ જાહેર આપનો અને આપના મૌ સાથીઓનો આ તકે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આપને સન્માનતાં અમેને ઘણા હર્ષ થાય છે અને માનવ-ધર્મની મહત્તાના માર્ગનું દિગ્દર્શન આપે કયું છે એ અમારી સ્મૃતિપટમાં સદાને માટે અંકિત રહેશે. એ સચરાચર પ્રેરણાદાયક, દયામૂર્તિ ભગવાન આપને, આપના કુટુંબને, સાથીઓને સ્વસ્થ અને દીધાયું જશે એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

ખંભાત

ખંભાતના અગ્રગણ્ય નાગરિકો

તા. ૧૦-૬-૧૯૫૧

નાખી નજર ન પહોંચે એટલી માનવમેહની એકઠી ધઈ હતી, મારે માટે તો મારા જીવનમાં આવો પ્રસંગ પહેલ-વહેલો જ હતો. અમે તો ત્યાંની પ્રજાના પ્રેમમાં દબાઈ જ ગયા.

મારે આનો શો જવાબ આપવો ? મેં કહ્યું : બાઈઓ ! તમે અમારું આટલું બધું આદરમાન કરો છો, પણ આ બધા પ્રતાપ સંતબાલજી મહારાજનો છે. તેઓ જૈનમુનિ હોવા છતાં અમારા પ્રદેશમાં તેમણે કેટલીયે પ્રવૃત્તિઓ ચરૂ કરી છે. એ બધાના પાપામાં તેઓ અમને નીનિ અને માનવતાના પાઠ શીખવે છે. હું જૈન ન હોવા છતાં મુનિશ્રીની વાતોમાં મને રસ પડે છે. મેં સંદેશ વાંચ્યું. મને વિચાર જન્મ્યો અને જે કરવા જેવું હતું તે કયું. આમાં તો આપણા સહુનો સહિયારો પુરુષાર્થ રજ્યો છે. કયાં ખંભાત, કયાં જવારજ, કયાં વેળાવદર, કયાં કુકલો અને કયાં કેસર ! દિવદી જેવા પાટનગરમાંથી બાળાઓનો મેળાપ, ડુંગળીનાં ફાનરાં ઉપરથી આખી વાનગી અનુસંધાન કરવાનું મનોબળ આપ્યું. તે કાલે

આપું ? આ દીકરીએને તેમના માળાપથી છૂટી પાડવાની કોઈની તાકાત ન હોવી. આટલી નાની વયે તેમને મુરકેલી ભોગવવાનું આગું, પણ એ એમના આખા જીવનમાં અને આપણા સમાજમાં એક અગૃતિરૂપ દાખલો બની જશે.’

પ્રસંગ તો ચરિત્રાતમાં તદન નાનો હતો પણ નિઃસ્વાર્થ. ભાવે, કલંબ્યભાવે કરી છૂટનાં તેનું પરિણામ કેવું ભવ્ય અને મુંદર આવે છે ! અમને પણ એથી ઘોંટી આશ્ચર્ય બંધાઈ.

સાંભળવા મળ્યું કે કેસરને એક વર્ષની જોડની સખ થઈ અને કુકતો નિર્દોષ છૂટી ગયો. આજ્ઞાલ કરનાં બાવીસ વર્ષ આ પ્રસંગને થઈ ગયાં. તેમ છતાં એ આખો પ્રસંગ હજુ પણ મારી આંખ આગળ તરવરે છે. અને તેમાં પણ એ બને વાઘરીના જોડ :

કેસર કહેલી : ફર બૂંઘ, તું વાઘરી નહીં, નહીં તો આખી નાતનો ધંપા ઉઘાટો પાડી આ દિવ્દીનો ફરતો ન દેખાડત. આના કરનાં તો તું મરી ગયો હોત તો તારી શ્રદ્ધિયો ભાંગી હું જીલ્લો વાઘરી ગોલી લેત.

કુકતો કહેનો : કાકા, મારી જખાન ઉપર ભરોસો રાખો અને ઝટ દિવ્દી આવો. નહીંતર દીકરીઓ વેચાઈ જશે અને હું ખોટો પડીશ.

બને વાઘરી-પુરુષ અને સ્ત્રી-અને બનેના ચખ્દો જુદા.

એકની વાણીમાં પોતાના માની લીધેલા ખોટા ધંધાની, પોતાના સમાજની વફાદારી હતી અને બીજામાં ખોટું થયાનો પશ્ચાત્તાપ અને માનવનો ઈતખાર ફેડે નહીં તેનું કંઈક દઢ હતું.

જુગાર સામે જંગ

૭

શુનિશ્ચી અંતબાલજીએ આ પ્રદેશને પોતાના કાર્યક્ષેત્ર તરીકે ક્ષીકાયાં પછી તેનું સામાજિક મુધારવાનું કાર્ય જોર-જોરથી શરૂ કર્યું હતું. તેમાં તેઓ પોતાના ચારિત્ર્યના બળથી સીધી અસર કરી માનવોનાં હૃદય પરિવર્તન કરે તે એક દિશાનું કામ અને બીજી બાજુથી તેઓ જુદી જુદી જાતિનાં સંમેલનો બોલાવી તેની મારફતે સમાજમુધારણા કરાવતા. આનું પરિણામ એ આખું કે લોકપાલ પટેલોમાંથી આક્રુ પર ભાંગીને લખણાં ફરી કરવાં, દિવરવટાં વાળવાં, વળતર લેવાં, સચેલાં ઉપાડી જવાં (પરજોતર સીને ઉપાડી જવી) આ બધાં અનિષ્ટો ઓછાં થવા લાગ્યાં. એ ઉપરાંત વ્યસન ત્યાગનો મોટો કાર્યક્રમ ચાલતો. તેમાં ચા, બીટી, પરમાટી, દારૂ વગેરે હાનિકારક દ્રવ્યો ત્યજવાની ગામેગામ પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાતી.

તેમ છતાં આ પ્રદેશમાં જુગારની બહી નાના પાયા પર, શુપ્ત રીતે ચાલતી. તે જન્માટમીના તહેવાર આવતાં ગામેગામ ફૂટી નીકળતી. લોકોમાં એક ઉત્સવ હોય તેમ જુગાર રમાતો. માળાપો પણ એમ જ માને કે છોકરાં તહેવારોમાં રમે એમાં વાંધો શો? જે લોકોએ જુગાર નહીં રમવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તે લોકો પણ આ બે દિવસની છૂટ રાખતા.

સામાન્ય જુવાનિયા બે પાંચ રૂપિયાની બાજી ખેલી આવે પણ જેના હાથમાં ઘરનો સંપૂર્ણ વહીવટ હોય એટલે કે માળાપ કે કોઈ વડીલ કહેનાર ન હોય એ લોકો મોટી રકમોની પણ હારજીત કરી બેસતાં. પરિણામે ચોરીનો ઉપદ્રવ ઘૂપી રીતે

ગામમાં પંચતો. આમ એકમાંથી બીજાં અનિયોને પ્રોત્સાહન મળતું. દારૂદાનમાં ઘણી પદેલાંના બે મિત્રો દુઃખન બની બપ અને તેમાંથી ઘણા ગંભીર પ્રશ્નો ઊભા થાય. જુગારમાંથી જૂઠ અને ચારી પાંચરે એમ સંતબાલજી અમને મગબલવા, તે ખરેખર સાચું કરતું.

આગળે વરને જ બની ગયેલો અમારા ગામના એક પ્રસંગ મારી નજર આગળ તરવરવા લાગ્યો. વાત એમ બનેલી કે એક બાઈ જુગારમાં પૈસા દારી ગયો. એક દારે એટલે બીજો હતો, જે છાગો તેણે પૈસા માખ્યા. પણ તેની પાસે પૈસા નહોતા. રોજ માખ્યા કરે પણ પૈસા કાઢે ક્યાંથી ? એક દિવસ એ બાઈ બગદને પાણી પાવા તળાવે લઈ ગયો. ત્યાંથી પૈસા છતનારે બગદને વાળી લાખી પાતાને ઘેર બાંધી દીધા. દારનાર બાઈને સાંતી ભેટું હતું એટલે જમીન એકલા સિવાય છૂટકો નહોતો. ઉપરે મોમમમા બ્યાજ સદિત પૈસા આપવાના જમીન આપી બજાર ઊઠાવી ગયો. દારજીતણું પરિણામ આવા કંઈક અનિયો સજો છે.

આ અંગે કંઈક કરવું ભેઈએ એમ મને થયા કરે પણ શું કરવું તે સૂઝે નહીં. જ-માણી આવી પડેલી. રામજી મંદિરમાં કૃષ્ણ જ-મનો દિવસ પામપુમથી ઉજવાય. હું મંદિરમાં ગયો. ભેથું નો સંખ્યા ગદુ બોલી હતી. મેં પૂછ્યું, અન્ને બજારમાં બહુ બોલા આખ્યા છે કે શું ? એક બાઈએ કહ્યું : 'આ પડએ મંજીપાનાં બજન ચાલે છે, અને થયું : આનો ઉપાય આજે જ કંઈ કરવો ભેઈએ, અવસર વૃક્ષ પછી જોગેલુ દહાપણ નકામું બપ છે. પણ કરવું શું ? મને થયું : સંતબાલજી મદારાજ એમના જીવનમાં ઘણી વખત જે તપ કરી બનાવે છે તે ઉપવાસ કરું ? જવારે આપણે દહાપણની શીખામણ આપવા જઈએ ત્યારે સામેથી ઠસીલા કરે. આ ખેતી પણ જુગાર જ

છે ને ? તેમાં જમીન ખેડતાં અનેક જીવજંતુઓ માર્યા જાય છે. આ જુગારમાં પાપ તો નથી કરતા ને ! હારજીતમાં તો નસીબમાં હોય તેનું પાનું ખૂલે. આવી વિચિત્ર દલીલો કરીને પોતાનો ખયાલ કરે. વળી છેલ્લાં કેટલાક વખતથી તો જન્માટમી શરૂ થયા પહેલાં જુગારની રમત શરૂ થઈ જતી. અને તે આંકડો ક્યારેક તો સેંકડો સુધી પહોંચી જતો.

રાત્રે કૃષ્ણ જન્મની આરતી ટાણે બધા દર્શન કરવા લેગા થયા. મંદિર આખું ભરાઈ ગયું. સંખ્યા સારી થઈ. આરતી પૂરી થઈ. પ્રસાદ, ચરણામૃત લઈ, દર્શન કરી સૌ ઘેર જવાની ઉતાવળમાં હતાં. મેં સૌને રોક્યા. બિભા રહો મારે તમને બે શબ્દો કહેવા છે : આપણા મંદિરમાં સાતમઆડમના ઉત્સવે માણસ સમાતું નહીં. બહેનો ગાળું ગાતી, બાઈઓ ભજન ગાતા, વૃદ્ધો સાંજળતા, બાળકો નાચતાં રૂદતાં, અને એક આનંદમય વાતાવરણ સર્જાતું. પણ જ્યારથી આપણા ગામમાં જુગારનો પ્રવેશ થયો છે. ત્યારથી આનંદ ઓછો થયો છે. હાજરી ઓછી થતી જાય છે. સૌ કેપવાસ થઈ પડી છે. પછી જન્મ ટાણે આરતીનાં દર્શન કરવા જ ફક્ત આવે છે, અને ફરી પાછા જુગાર રમવા માટે છે. આપણા ગામમાં ઝાત્રી વરતી રજપૂતોની છે. આપણી શરમે ભરમે કોઈને કહેના નથી. માવજત પણ આંખ આડા કાન કરે છે, કે છોકરો બલ્લે બે દાંડા રમે. છોકરો બે પંચા જીત્યો તો ઠીક છે નહીં તો રાજી તો થયો. છોકરાંને પણ વેપાધારણ છે કે આપણા માળાપ આપણને વડો નહીં અને જેને કોઈ કહેનાર કે પૂછનાર નથી, દિસાજ આપવાનો નથી તેને દાર યાય કે જીન યાય તેને ચો પાંધા ? માટે આ બાબતનો વિચાર કરવા તમને મીને મેં રોક્યા છે તમારે વરનાં બદલનાં દાખલો નાખે કયો. પગી કયુ : આતું કંઈ જાને ને : પરિણામ કેતું મારું અને ?

કોઈ જોડ્યું નથી. એટલે મેં ફરી મારી વાત આગળ ચલાવી. આ બાઈએને રમવાની ઉનાવળ લાગે છે. એટલે કોઈ જોડ્યું નથી લાગતું. ફરી પાછી મેં એ પાંચ મિનિટ રાહ જોઈ. આનો કોઈ ઉદ્દેશ જનાવે છે? પણ પાછી એની એ જ શાંતિ. મેં કહ્યું : જુઓ ત્યારે આજે કુળજન્મને! પવિત્ર દિવસ છે. વળી મ્યજ પણ મંદિર છે. આજે મેં પણ જન્માષ્ટમીના ઉપવાસ કર્યો છે. મારો અંતરાત્મા કહે છે કે મારે પાશ્વું ન કરવું. હું આવવી હાલથી બીજા પણ એ ઉપવાસ કરીશ. આ જુગાર વિષે તમે બધા વિચાર કરીને મને જવાબ આપો. આ આપણા ગામનું એક લાંછન છે. એને માટે આપણે કંઈક વિચારવું તો પડશે ને ?

ટોળામાંથી એક બાઈ આગળ આવીને કહેવા લાગ્યા, તમારી વાત સાચી છે. હું પણ તમારી જોડે ઉપવાસ કરીશ.

મારે હવે ઝાઝો વખત બધાને રોકવા નહોતા. સૌ પોતા-પોતાના ઘર બળી વળ્યા. અને હું પણ મારે ઘેર આવીને સૂઈ ગયો.

બીજે દિવસે સવારે જીડી, પ્રાર્થના વગેરેથી પરવારી હું પાંચતો હતો ત્યાં દશેક જુવાનિયા આવ્યા. કહેવા લાગ્યા, કાકા ! તમે ઉપવાસ છોડી દો અને પાશ્વું કરો. અમે આજથી જુગાર નદી રમવાની પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ.

મેં કહ્યું : રમીને શા માટે રમવાની ના પાડો છો !

તે જોડ્યા : તમે ઉપવાસ કરો ને અમે રમીએ તે અમને સાફ લાગતું નથી.

મેં તેમને મારી પડજો બેસાડ્યા. તેમને કહ્યું, મારા ઉપર તમારો પ્રેમ છે અને એ લાગણીથી પ્રેરાઈ તમે પ્રતિજ્ઞ લો છો. એ ઠીક છે પણ તમારી પ્રતિજ્ઞા ટકશે ખરી ? તમારા મનમાં એ વસ્તુ જ્યાં સુધી જીવે નદી કે જુગાર એ

માને તેને બેઠા થઈને કહીશું. આખા ગામની ઉપરવટ થઈને આવા ખોટા કામમાં કોઈ નહીં પડે. આ તો દેખાદેખીની રમે છે. માટે આ ફળજી વધે છે. પછી તો રમનારને પણ શરમ લાગશે, મારું ખોટું દેખાશે. આમ સામાજિક દળાણ લાગશે અને હરેક જ્ઞાતિમાં તેની અસર થશે.

શ્રી ઉડવા. ગામને લત્તે લત્તે ફર્યા. રજપૂત, ઠગજી, ભરવાઠ, બ્રાહ્મણ, હરિજન વગેરેના લત્તાઓમાં ફરીને બપોર પછી ચોરે આવ્યા, હરેક જ્ઞાતિના આગેવાનો આ અટકાવવા એકમતે તૈયાર થયા અને પોતપોતાના મહોલ્લાની જવાબદારી ઉપાડી લીધી.

પણ એક સવાલ આડો આવ્યો. ખેતીના કામ માટે છ માસિક, બાર માસિક સાથીઓ રાખવા પડે છે. આ સાથીઓમાંના કેટલાક બહારગામના હોય છે. તેમને પણ આ ભુગાર રમવાની ટેવ હોય છે. હવે જોને આપણાથી ના શી રીતે પડાય ? ના પાડીએ તો નાસી જાય. ત્યો આ તમારી ખેતી, તો આપણી ખેતીનું કામ બગડે. વળી જોને પહેલેથી પગારના પૈસા પણ આપવા પડતા હોય છે તે જાય. એટલે પૈસા પણ જાય અને ખેતી બગડે. ખીજો માણસ તાત્કાલિક મળે નહીં. એટલે આવા માણસોની જવાબદારી શી રીતે લેવાય ?

. મેં વિચાર કરીને કહ્યું : આપણે ગામના પ્રશ્નો ઉકેલવા બેઠા છીએ તો આટલો નાનો પ્રશ્ન નહીં ઉકેલી શકીએ ? તમે કોઈ ગમરાઓ નહીં. જોની જવાબદારી તમારા કોઈની નહીં. બહારગામના માણસોની જવાબદારી મારે માથે, પણ સાથે સાથે મારી જો વાતો સાંભળો. એક તો જ્યારે આપણે માણસ રોડીએ ત્યારે તેની સાથે શરત કરવી પડશે કે

અમરા આમમાં જુગારખંધી છે એટલે નારાખી જુગાર નહીં
રમાય, જેને ત્યાં તે આપી રહે છે તેના ઘરના ઉઠરાઓના તેને
મીઠા કે આડગદા ટેકા દોષ છે તે આપણે એવું પડ્યે
અને ઊનાં રમાયે તો દુઃ સમજાવવા જઈશ, પણ જેને કદુ,
જેના લાગનાવગમના દોષ તેમણે મારી સાથે આપવું પડ્યે.
આટલું ફરીશું તો મને લાગે છે કે આ પ્રથમ લેખો જ નહીં
થાય અને થયે તો નરન જ નિરાકરણ આવી જશે. કોઈનું
ખેતીનું કામ રખડાવવું નથી, પેસા પણ ખોટા કરાવવા નથી,
પણ દિવમાં પાપ રાખીને વાન કર્યો તો આપણને જ
એ પાપ નહયે.

આમ અમારી ચર્ચા ઠીક ઠીક ચાલી દતી અને સૌના
મનમાં આ દુષણ કાલ્યાની તત્પરતા દેખાતી હતી. ઉચ્ચે
જપાના દુષ્ટમાં જાણે અગવાન કુખ્યને જન્મ થયો. જપા એકી
અવાજે બોલી લેવા : આવું થાય તો આના જેવું બીજું કદુ
શું ? ઉચ્ચે કૃતિયાવાર જવાબદારી લેનારનાં નામો નક્કી થયાં
અને પાસણાં કરી લેવાની વિનંતી થઈ.

અમે જાને બાઈઓએ—જેમણે ઉપવાસ કર્યા હતા
તેમણે-મોદનકાકાને દાણે લીંબુનું પાણી લઈ પાસણાં કર્યાં.
સૌને યાંત્રિ થઈ. પછી તો વાતો નીકળી. આ જાદુ સાડુ
થયું. જુવાન ઊઠરા માનવા નહોતા, કહેવા જતાં દુઃખ લેખું
થયું હતું. આ બધી સફાઈ થઈ ગઈ. હવે તો અમે જ
અમારી જાને ઊઠરા નહીં માને તો જાહેર ફરીશું અને
ઉપવાસ ફરીશું. એટલે આપોઆપ દેહાણે આવી જશે.

કોઈપણ અનિષ્ટ ત્યારે જ ટકી રહે છે જ્યારે તેને આપણે
ટેકા દોષ છે. ટેકા ન મળે એટલે દુષણ આપોઆપ આડું
વધ છે. આપણે તેને વજન્યા દના. હવે આપણે ઊંડી રહ્યું

એટલે તે આપોઆપ જ ગામમાંથી ચાલ્યું જશે. આપણે
 ઝીલવટથી વિચારીશું તો એકેએક દ્વંષણને ઠાકવાનો આ જ
 માર્ગ છે. આપણે જામત રહી નિઃસ્વાર્થ ભાવે પુરુષાર્થ કરતા
 રહેવું જોઈએ. દરેક ગામના આગેવાનો આટલી વાત સમજે
 અને તે પ્રમાણે અમલ કરે તો ગામડાંઓ ખોટાં દ્વંષણ અને
 વ્યસનોમાંથી બચી જાય.

ઉવટે અમે સમૂહ પ્રાર્થના કરી છૂટા પડ્યા.

ધર્મ અમારો એક માત્ર એ સર્વધર્મ સેવા કરવી,
 ખેડ અમારું છે વાસણતા વિશ્વમહી એને ભરવી.

અમારી જન્માષ્ટમી સફળ રીતે ઉજવાઈ.

સવારી પદ્ધતિના સાંકળિત અનુભવ

૮

પેટુ પંડિતની કમડીની આગળ અમલી હતી. તેની આગળ અનેક લાગભેદા પ્રાંતો આવતા હતા. આ જગ્યા પ્રાંતોના ઠીક નીચે બેસે છે. એવને કોઈના રાજાને રાજાના રહેઠા. અરજાઓના આગળ પ્રવેશ જ પર્વદિને મહાજ રાજાને. દેવો. કેવળ કમળને પાતાના રાજાના વહુમાંથી નીકળે. કેટલું મહાન રાજુ' ૫૩ છે ! તેમાં આ તેા મેક મેક માયુના પ્રેમ. જેના રાજા અને અદિ'માંથી પેટુ પ્રેમ જ નહીં ને. પ્રવેશ.

પેટુ પંડિતના પ્રાંતમાં તેના મિત્રોમાં જે મિત્રોના અગ્રણી છે તેમાં સવારી પદ્ધતિ મેક મુખ્ય છે. જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ છે વાણવયા ૫૩ જ્યાં પ્રવેશ અને નીચેના પાત્રમાં રાજાને પંચ માતાને તેના ઠીક રાજામાં આવે. અને કેમકે આગળ પડી તે પૂરેપૂરે પડાવ તેના પુત્ર આગલ રાજા.

અહીંના પ્રવેશમાં મેક આગળમાં પ્રાંત નાગરાધારી, મેકાનદારી, મેકાનદારી અને રહેઠા અને અગ્રણીના દર્શા. પંડિત જેના નાગરામાં ૧૩૨ પ્રાંતમાંથી ૬૦ દર્શાના આગળ પ્રવેશ દર્શા. તેમાં મેક રહેઠા પ્રવેશ રાજાના મેકાનદારીના દર્શા. તેમાં પ્રવેશમાં ૧૦૦ દર્શાને દિશાને પ્રાંતમાં આવે. અને પ્રાંતની રહેઠાની મેકેલી. આ પ્રાંતના પાતાની કેટલી જમીન પરમેશ્વરના પેટુ અને આગળની જમીન પ્રાંતમાં રહેઠા પ્રવેશ પ્રવેશ. મેકાનદારી પ્રાંતમાં આવે.

પાછી આવા ખેડૂતો ગણોતિયા જન્યા. તેમનો પામેથી ગણોતિયા પળ ગણોતિયારા (દિનન્ગી એકટ)માં નક્કી કરતા મારણે જ લેવાનું હતું. તેમાં કેટલાક નાના જમીનદારો ગણોતિયા પામેથી વધુ ગણોતિયા લેતા ઉપરાંત જમીનમાં ગણોતિયાનો હક ન રહે અને જમીન છટ્ટી થાય એ માટે જનજનની તરફથી અજમાવતા. જ્યાં જ્યાં આવા પ્રગંગો ઝિભા થતા ત્યાં ત્યાં ખેડૂત મંડળે વચમાં પડતું પડતું. ખેડૂત મંડળ નૈનિકતાની સાથેસાથે સાધનશુદ્ધિનો પણ આમલ રાખતું. સારા હેતુ માટે પણ અશુદ્ધ સાધનનો ઉપયોગ ન થાય એમ અમને સંતબાલજી વારંવાર સમજાવતા. આવા પ્રસંગોમાં માલિક અને ગણોતિયા વચ્ચે ધર્પણ થાય તે સ્વાભાવિક હતું. ખેડૂત મંડળ ગણોતિયાના હિત માટે છે એમ જમીન માલિકો માનતા. કારણકે મોટે ભાગે અન્યાય તો ગણોતિયાને જ થયો હોય તેથી ખેડૂત મંડળને જમીનના માલિકને જ કંઈ કહેવાનો અને કરવાનો વખત આવતો. આથી માલિકોમાં એવી માન્યતા હતી કે ખેડૂત મંડળ આપણું હિત જુએ જ નહીં.

એવામાં એક ગરાસદારનો પ્રશ્ન ખેડૂત મંડળ પાસે આવ્યો. પોતાની માલિકીની જમીન ઉપરાંત તે ગણોતિયા તરીકે ખીલતની જમીન પણ ખેડતા હતા. તે ગીરાસદાર ભાઈને અન્યાય થયેલો. ખેડૂત મંડળ તો સાચું છે તેના શુભદોષ ઉપર જ વિચાર કરતું. પ્રશ્ન એવો હતો કે તે ગીરાસદાર ભાઈએ મુનિશ્રી સંતબાલજી પાસે આવીને પોતાની હકીકત રજૂ કરી. હું ગીરાસદાર છું. મારા ગામમાં મારી પાસે ભાઈઓ ભાગમાં આવેલી ક્ષેત્ર ૩૫ એકરથી પણ ઓછી માલિકીની જમીન છે. મારી પામે ઓછી જમીન હોવાથી મારા પડોસી ગામના એક મોટા ગીરાસદારની જમીન પણ હું ખેડું છું. તેમનો ગણોતિયો છું. મારે ચાર છોકરા છે.

મારી આટલી દુઝી જમીનમાં મારું પાણી ચતું નથી. તેથી નજીકના ગામમાં ખેડું છું. તમારા ખેડૂત મંડળમાં મારું વર્ગસ્થ પરાવના ખેડૂત મંડળના સભ્યે મારી આ ગળીનતી ખેડ દફની જમીનમાંથી સરકારી રફતરમાંથી મારું નામ મળેાનિયા તરીકેનું કઠાવી નાખી બીજા બાઈનું નામ દાખલ કરાવી દીધું. તાલુકા અધિકારી પામે એન્ડ્રી પાસ કરાવી, દાવદેસર કરાવી લીધું. હું જેમની જમીન ખેડેનાં દતો તે ગીરાસદાર બાઈ આજે દયાન નથી. તેમના દીકરા છે. તે પુજન ઉમરના છે. તેમને મઝીને જ આ બધી મોડવણ કરી છે. એટલું જ નહીં પણ તેમની પામેથી વેચાણ લેવા માટે કિંમત નક્કી કરીને બાનાના પૈસા પણ આપ્યા છે. આ બધું કરીને મારી ઉપર ફરિયાદ કરી છે કે આ જમીનમાં તમારે પ્રવેશ કરવો નહીં.

એ જમીન આ સાલે ખેડેલી, વારેલી અને બપાદી જુવાર વાદીને નેના પૂજા વાળી બોલા કરેલા તે આ બાઈ ફરિયાદ કરીને મારા પૂજા ભરી ગયા. બાઈની જમીનમાં કપાસ છે. મને બપારે મારી ઉપર ફરિયાદ થઈ ત્યારે જ આ બધી વિગતની ખબર પડી. મારા ત્રણ દલ્દર પૂજા તો લઈ ગયા, પણ કપાસની સિત્રન આવે ત્યારે હું ખેતરમાં ન જઈ તે માટે તાલુકાની મિલિલ કોર્ટમાંથી મારી ઉપર મનાઈ દુકમ પણ મેળવ્યો. આમ જ ફરિયાદો અને મારી મહેનતની ઉપજના પૂજા લઈ ગયા.

મદારાજશ્રી ! હું છું તો ગીરાસદાર. ખેડૂતમંડળ અને ગીરાસદારો વચ્ચે મોણુંવધતું આવા પ્રશ્નો અંગે ધર્ષણ ચાલે છે. તમારી સલાહ પ્રમાણે ખેડૂતમંડળ ચાલે છે. નીતિનો દાવો કરે છે. અને એ જ ખેડૂતમંડળના આગેવાનો આવાં કૃત્યો કરે છે. અને તેમાં આપ જેવા સંત પુરુષોનો ટેકો મળે

તો ખેડૂતમંડળને નામે આવા માણસો મારા જેવાને હેરાન કરે. હું સાધારણ માણસ છું. તે યુખી છે. કોરટ કચેરીમાં હું તેમની આગળ ક્ષાવી શકું નહીં. તેમને બે.પાંચ હજારનો ખર્ચ થાય તોયે હિસાબ નથી. લાગવગવાળા છે. મારી પાસે તેમના જેવું સાધન પણ નથી. માટે હું શું કરું? હાં તો મારીશ કે મરીશ, મારો તો રોટલો જાય છે. અકળામણને પાર નથી પણ પગ પહોંચતાં નથી માટે આપની આગળ આવ્યો છું.

મુનિશ્રીએ પૂછ્યું : અહીં આવવાનું અંતરમાં ઊભું કે કોઈએ સલાહ આપીને આવ્યા ?

મહારાજશ્રી ! આવ્યો છું તો જીજ્ઞાસી સલાહથી. મને એમ હતું કે સંતબાલજી પાસે જવાથી શું વળવાનું છે? ખેડૂતમંડળ સંતબાલજીએ જ ઊભું કરાવ્યું. અને તે ગીરાસદાશ સામે ખેડૂતોનો પક્ષ લે છે. એ અમને શું મદદ કરે? એટલે મેં બે ડાકા માણસોની સલાહ લઈ લેઈ. તેમણે કહ્યું, સંતબાલજી પાસે જાઓ અને તમારો કેસ ખેડૂતમંડળને સોંપો. મને તરત જ શક પડ્યો. મેં કહ્યું, પણ મને અન્યાય કરનાર જ ખેડૂતમંડળના આગેવાન છે. એટલે ખેડૂતમંડળ મારું બોલશે કે તેમનું?

પેલા બાઈએ કહ્યું : ‘તમે એવું માનશો નહીં. સંતબાલજી અન્યાયને પક્ષે કોઈ દિવસ જિત્યા રહે નહીં. તેમને મન તો શ્રી સરખા છે. આ તો આપણે માની બેઠા છીએ કે આ ખેડૂતમંડળ સંતબાલજીનું. પણ એમ નથી. તેઓ તો સત્ય અને ન્યાયની રીતે તપાસ કરાવી તે પ્રમાણે વર્તવાની સલાહ આપશે. માટે ગમરાગો નહીં.’

આવી દેશાધારણ મળ્યા પછી આપને મળવા આવ્યો છું. શ્રી આ દિલ ખોલીને વાત કરી.

મદારાજશ્રીને તે બાઈને પ્રેમપૂર્વક પેનાની પાને લેમાણી બપી વાગ કાંજણી અને જે કશા જેવું દરેક તે જાણ થોડે એવું આપામન બાપુનું. પણ તેમને જાદ દેવદાનુનું કે જુઓ, તમને અન્વાય થય છે એમનુમે કરો છે અને તેનું દુઃખ છે. તમારો યેદરો બધ છે એટલે તમને વધુ મિંગા છે. કેમ બાપુજી?

“હા, છ.”

તો આ રીતે તમારા બીજા ગ્રામદારબાઈએ મજો નિવાને કનકન કરે તો મજોનિવાને પણ તમારો જેવું દુઃખ થાય કે નહીં? વળી આ જેવું મુખી છે. તમે કરો છે તે રીતે તમે પણ કોઈ કમીરીએ જઈ કાઢના નથી. તે રીતે તમારા અનેક બાઈએ મુખી છે. તેમને મજોનિવા રી રીને પહેાંધી થોડે? માટે જ આપણે ગામમાં માનની વાગ કરીએ છીએ. તેમાં ઘીરામદાર, જેવું એવા કોઈ બેર છે જ નહીં. જેવુંમંદજ મોનું છે. તે જેને પછી ન્યાય દરેક ત્યાં જ છેનું રહેશે. એ જો આમે મજીને પછી મારફતે આવા પ્રય- દાનું મમાપન કરો તો પ્રથમ મરી બધ. ખર્ચ બપી બધ અને આમેઆમે મુખ-શાંતિ જગવાય. જેવુંમંદજ તેમનું છે એટલું તમારું પણ છે. માટે તમારી દરોહન લખીને જેવું- મંદજને આપો.

મદારાજશ્રીની સલાહ પ્રમાણે તેમણે લેખિત અરજ જેવુંમંદજને આપી. જેવુંમંદજના મંત્રીઓએ તેની પ્રાગમિત તપાસ કર્યાં માત્રમ પાડ્યું કે ગ્રામદારબાઈની વાતમાં તથ્ય છે. તેઓ ગ્રામદારબાઈને પણ મળ્યા. તેમને જણાવ્યું કે તમારી તપાસ કરી છે. જેવુંમંદજ તો આવા પ્રશ્નો ધામાન્ય રીતે મક્કામી તેમાં તથ્ય લાગે તો બને પણને એકલા કરી લવા- નીમી તેનો નિકાલ લાગે છે. તમે પંચ મારફતે આવતા

નિર્ણયને સ્વીકારવા તૈયાર હો તો તે પ્રમાણે જણાવો. પંચના ચુકાદાથી આગળ વધી નદી' સકાય. તે પ્રમાણેની ખાતરી આપવી પડશે. આ લવાદી પ્રયામાં તમને વિશ્વાસ હશે જ એમ માનું છું. તો તમારા તરફથી જે પંચનાં નામ આપો. જે પંચ સામ! પક્ષના અને એક પંચ જેસૂતમંડળનું રહેશે. આમ પાંચ જણનું મંડળ જે ફેંસલો આપે તે બંનેએ પાળવાનો રહેશે.

આ પ્રમાણે જેસૂતમંડળના સભ્ય જે પક્ષકાર હતા તેમને પણ વાત કરી. થોડી આનાકાની બાદ બંને તરફથી પંચનામાનાં લખાણમાં સહીઓ થઈ. બંને પક્ષ તરફથી લવાદનાં નામ માગ્યાં. ગીરાસદારભાઈએ મારું નામ (ફલજીભાઈ) પંચ તરીકે આપ્યું. બીજા પક્ષે એક બીજા ભાઈનું નામ આપ્યું. બંને પક્ષે એક એક નામ જ આપ્યું.

ગીરાસદારભાઈએ મારું નામ લવાદીમાં સૂચવીને મને કસોટીમાં મૂક્યો. હું મંડળનો પ્રમુખ, બીજા તરફ અમારા મંડળના પ્રતિનિધિત સભ્ય, પણ બ્યારે હવે તેમણે સૂચવ્યું જ છે ત્યારે ના પણ શી રીતે પાડી સકાય? હું તેમને મળ્યો. મેં કહ્યું : તમે મારું નામ આપ્યું છે પણ અમે જે ફેંસલો આપીએ તે તમારે પાળવો પડશે.

તે બોલ્યા : હા, પાળવો જ પડેને !

મેં કહ્યું : બુઝો, અમે ફેંસલો આપ્યા પછી આ લાકડી નદી' ઝલાય, માટે ફેંસલો પાળવો હોય તો જ નામ આપજો. અને તમને જેમાં વધુ વિશ્વાસ હોય તેવા કોઈ ભાઈને રાખ્યા હોત તો વધારે સારું હતું.

બ્યારે તેઓ એકના જે ન થયા, ત્યારે મને લાગ્યું કે તેમણે મારું નામ વિશ્વાસથી જ સૂચવ્યું લાગે છે.

તેમણે કહ્યું : મેં તો તમને સમજાવે જ મારા પંચ તરીકે સ્વીકાર્યા છે. ભગવાન માથે રાખીને તમે જે ફેંસલો આપશો તે પાળીશ. અરે ! તમે જમીન છોડી દેવાનું કહેશો તો પણ હું કબૂલ કરીશ.

આમ તેઓ તો કસોટીમાંથી બિગરી ગયા અને અમને કસોટીમાં મૂક્યાં. પણ અમે વિચાર કર્યો કે અંતે તો સાતનો જ જય થવાનો છે. અને અમારે સત્ય શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે.

પછી હું જમીનમાલિકને મળ્યો. તેમણે કહ્યું, અમે તો પાંચહજારમાં વેચાણુ આપ્યું છે. અમારે પૈસા સાથે સંબંધ છે, જમીન સાથે નહીં. એથી અમને તો જેના તરફથી વધુ પૈસા મળે તેમાં સંમત થઈએ.

મેં કહ્યું : તમારી વાત ઠીક છે. પણ આ જમીન તમારા બાપુના વખતથી આ ગરાસદારભાઈ ખેડતા એ વાત સાચી ?

“હા.”

“તો તે તમારા ગણોતિયા કહેવાય કે નહીં ?”

“હા.”

હવે જ્યારે તમારો ગણોતિયો તે ખરીદવા ઈચ્છે તો તેનો હક પહેલો ગણાયને ? થોડા પૈસા વધુ મળે એટલા ખાતર તમે જમીન બીજને વેચો તે વાજબી લાગતું નથી. પહાણી-પત્રકમાં નામ ફેરવાવતાં તમારે સ્પષ્ટ કહેવું બોધવું હતું કે અમારા બાપુના વખતથી આ જ ભાઈ જમીન ખેડે છે. તો આ ખોટું નામ દાખલ થઈ શકત નહીં. હવે તો તમારે બાનાના પૈસા પાછા આપી દેવા બોધાએ, નહિ આપો તો તમારા

બાપુના નામને પણ ધક્કો લાગશે. માટે વિચાર કરશો. તમે
તો ગળાતિયો આ હોય કે તે હોય. તમારો પૈસાનો હક્ક
હતો જ. સરકાર પણ પૈસા તો અપાવત જ. પણ જે
જમીન જય તેને તો રોટલો જય. તમે જે નવું નામ દાખલ
કરાવ્યું છે તેમની પાસે તો જમીન સારી એવી છે. તેમણે
રોટલા માટે નામ દાખલ કરાવ્યું નથી. તે તો તમે ગામમાં
રહો છો એટલે જણતા જ હશે. તો પછી આવા કામમાં તમે
જે સાથ આપ્યો તે અમને ચોખ્ખું નથી લાગતો.

પછી હું નામ દાખલ કરાવનાર ખેડૂતમંડળના સભ્ય-
ભાઈને મળ્યો. તેમને પૂછ્યું : બોલો, આમાં સાચું શું છે ?
તે બોલ્યા : મેં તો તેના જમીનમાલિક પાસેથી જમીન
વેચાતી લેવાનો કરાર કરી અમુક પૈસા બાના ચેટે આપ્યા. અને
પછી રેકર્ડમાં નામ દાખલ કરાવવાની તજવીજ કરી. નામ
દાખલ થયું. જમીન ઉપર તો મારો જ હક્ક ગણાયને ? મેં
માન્યું કે સામાવાળા તકરાર કરશે એટલે મેં ફરિયાદ દાખલ
કરી. અને મનાઈ હુકમ મેળવ્યો. આ તમારી આગળ સાચે-
સાચી વાત કહી.

મેં કહ્યું : તમે આ જમીન ખેડતા હતા ?

“ના.”

“ત્યારે આ સાત તમે ખેડેલી ?”

“ના.”

“તેણે હજાર પૂજા ભરી લાવેલા, તે શુવાર તમે વાવેલી ?”

“ના.”

“ત્યારે તો તમે તમારી વગર મહેનતની જિપજ લાવ્યા
મયું ને ?”

“આ તો ખટપટ કરી કોરટના આંટાફેરા ખાધા, માલિકને સમજાવી જવાળ અપાવ્યો. આ જાધી મહેનત જ કહેવાય ને ! તેમાં વગર મહેનતની જીપજ શી રીતે કહેવાય ? ચાંતી હાંકીએ, ખેડીએ, વાવીએ એના જેવી જ મહેનત છે. કોઈ જાતમહેનત કરે, કોઈ જુદીની મહેનત કરે એમાં ફેર શો ?”

મેં કહ્યું : ફેર તો ઘણો બાર્ડ ! જાતમહેનત એ તો નીતિપૂર્વકનો ખેતીનો પ્રાધા છે, માટે કરીએ છીએ. આ તો કોઈની મિલકત પડાવી લેવા માટેની તમે ચાલાકી કરી. ખેતીની મહેનત સાથે આની સરખામણી કરો છો તે બરાબર નથી. આપણા મંડળના તમે જવાબદાર માણસ છો. સંતબાલજી મહારાજ આપણને હમેશાં નીતિને માર્ગે ચાલવાની પ્રેરણા આપતા હોય છે તે વમારાથી ક્યાં અબજ છે ?

“પણ આ પ્રત્યક્ષ વહેવાર ચલાવવામાં એવું ચાલતું નથી. વળી આ ગીરાસદારોએ મણોત પહેલાં ખેડૂતોને કેટલો ત્રાસ આપ્યો છે ! માથે તે ભાગ આપવો પડે, વેઠ કરવી પડે, ફાવે ત્યારે જમીન પડાવી દે. હવે અત્યારે જ્યારે આપણો ઘા આવ્યો છે ત્યારે તમે નીતિની વાત લાવીને મૂકો છો. આ બધું સમજીને ન્યાય કરજો. જો આવા ઘોખલિયા-વેડા કરશે તો પછી મંડળને કોઈ ટેકો નહીં આપે.” આમ જરા અભિમાનપૂર્વક તેમણે આખી વાત મને કહી.

હું મૌન રહ્યો, પછી અમે જુદા પડ્યા. બે પક્ષકારો અને માલિકની મુલાકાત પછી મને ખાતરી થઈ કે સરકારી રેકર્ડમાં નામ જોડું દાખલ કરાવ્યું છે.

પછી અમે બંને પંચો સાથે મળ્યા.

તે કહે, “કેમ બધાને મળી લીધું ?”

“હા.”

૭૮

“કેમ લાગ્યું ?”

“સરકારી દફતરમાં નામ ફેરવવામાં આવ્યું છે. વાત તો સાચી છે.”

“અરે ફલભાઈ! એ છે માટે તો આ બધો છે. નહીં તો લવાઈ શાનું અને ફેંસલો શાનો ? હું તમને એ પૂછું છું કે જેમનું નામ દાખલ થયું છે તે નામ કદાવી નાખી, જમીન પાછી આપવા તૈયાર છે ?”

મેં કહ્યું : જો સંમત હોત તો તો આપણે પછી નિકાલ શાનો કરવાનો ? સંમત નથી માટે તો આ માથાફટ કરવાની છે. બોલો છું કરીશું ? તમારો મત હોય તે તમે કહો.”

તેઓ બોલ્યા : જુઓ, મને તો એમ લાગે છે કે આ જમીન છે તેમાંથી અડધી-અડધી બનેને આપીએ અને જે ખર્ચ કર્યો છે તેના પૈસા પણ સરખાભાગે બનેને માથે નાખીએ. આમ તો હવે કાયદેસર રીતે પેલા જૂના ખેડનાર બાઈનો હક્ક રહ્યો નથી. જમીનમાં તેમનાથી પૈસી શકાય તેમ નથી. આ તો ખેડૂતમંડળ આગળ વાત આવી ત્યારે આપણે કૃષ્ણી નજર રાખવી પડે. માટે આવી રીતે ભાંજગડ કરીને નિકાલ લાવીએ. વળી માલિકને બાનાના પૈસા પણ અપાઈ ગયા છે, તે બોહા હવે પાછા આવવાના છે ? માટે મને તો આ રીતે ઉકેલ થવો હોય તો બરાબર છે એમ લાગે છે.

મેં કહ્યું : તો આ ન્યાય નદી કહેવાય. કારણ કે જમીન તો વરોધી પેલા ભાઈ જ ખેડના આવ્યા છે. અત્યારે પણ તેમણે જ ખેડી છે. આ ત્રણદબર પૂજા વગર હક્કના આ ભાઈ લાવ્યા છે. એમાં અડધી જમીન આપીએ તો બળિયાના

જે બાત્ર જોવું થાય. માટે જમીન આપવાની વાત તો સાત્ય અને નીનિતી વિરુદ્ધ લાગે છે. માટે ગળે જો વાત જિતરતી નથી. તેથી આપણે આ પ્રશ્નમાં ક્યા ક્યા મુદ્દા વિચારવાના ■ તે નક્કી કરીએ.

તેઓ મંમન થયા. એટલે અમે મુદ્દાની નોંધ તૈયાર કરી :

૧. આ જમીન ગીરાસદારબાઈ ખેડના દના કે નહીં ? અને ખેડના દના તો કેટલાં વર્ષથી ?

૨. સરકારી દફતરમાં ગણોત્તપારો આપ્યા પછી કેાનું નામ ચાલતું ?

૩. ગણોત્તિયા તરીકે કાયદેસરનો હક કેાનો ?

૪. આ સાલની અખાત્રીજ પછી આ જમીન ખેડીને કેાણે વાપેલી ?

૫. બરના ત્રણ હજાર પૂજા ઉપર ખરેખર હક કેાનો ? વાવનારનો કે લઈ જનારનો ?

૬. પોલીસમાં ફરિયાદ કરી, હાથકડી કરાવી, ગામની બજારમાં ફેરવીને આખર લીધી, જે સતો જેલમાં રહી જમીન ઉપર છૂટ્યા. સિવિલ કોર્ટમાંથી મનાઈદુકમ મુકાબ્યો આ મુદ્દાએનો આપણે વિગતવાર સાચું શું અને ખોટું શું તેનો વિચાર કરીએ.

જોલોઃ આમાં કંઈ ઉમેરવા જેવું લાગે છે ? તો કહે, ના.

તે બાઈ જોડ્યા : આપણા સભ્યે જમીન ખેડી જ નથી અને નામ દાખલ કરાવી ફરિયાદ કરી અને પૂજા ત્રણ હજાર ભરી ગયા.

મેં કહ્યું : તો તો આપણા સભ્યે ખોટી હેરાનગતિ

ભિલી કરી. સાચા ખેડનાર ઉપર જીલમ કર્યો. તેની માનહાનિ થઈ અને ઉપરથી આપણે બાંજગડ કરીને અડધી અડધી જમીન આપીએ એ ફેંસલો ન્યાયી ગણાયે ? વળી ખેડૂતમંડળ ગીરા-સદારોનું વિરોધી છે એવો જે પ્રચાર કરે છે તેમને પણ એક કારણ મળી જશે. માટે આપણે પંચોએ તો સાચી વાતને વળગી રહેવું જોઈએ એમ તમને નથી લાગતું ?

તેમણે કહ્યું : આપણે એ મુદ્દો પણ ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ કે આ લાઈનું નામ સરકારી હક્તરમાં છે. કાયદો તેમની તરફેણમાં છે. ફરિયાદ તો દાખલ કરેલી જ છે. વકીલ પણ સારા રોક્યા છે. બધી જમીન તેમને જ મળવાની છે, વળી માનો કે આ કોર્ટમાં કદાચ હારી જશે તો અપીલ કરશે. એક કોર્ટ, બે કોર્ટ, છેલ્લે હાઈકોર્ટ—આમ ઓછામાં ઓછાં પાંચ-સાત વરસ તો નીકળી જવાનાં. તેટલાં વર્ષો મુધી જીપજ તો ખાશેને ? માટે આપણે પંચો નિર્જન્ય કરવાનું બંધ રાખીએ અને કોર્ટ મારફતે ન્યાય થવા દઈએ. અત્યારે તો કાયદેસર રીતે આ ભાઈના લાયમાં લોકડી છે અને સામેના પાસે દોળી છે. આ ત્રણ હજાર પૂજા તો ઘેર લાવ્યા છે, હજાર ત્રણસો મજુ જેટલાં કાલાં ઘરો. માટે મને તેટલું ખર્ચ ? તોપણ વાંધા નહીં આવે. છેવટે અકબાઈને સમાધાન કરી સામાવાળા આવવાના જ છે. તે દિવસે જેમ કદીશું તે તેમને માનવું પડશે. માટે લડવા દઈએ, એ જ રસ્તો મને તો વાજબી લાગે છે. જે અડધી જમીન આપણા સંમત થાય તો આપણે પૂછી જોઈએ. સંમત ન હોય તો આપણે કદી દઈએ કે તમે કોર્ટમાં લડી લો. કોર્ટ ન્યાય આપશે એમ કદીને આપણે છટી પચીએ. મારો તો આ મત છે.

મેં કહ્યું : ખેડૂત મંડળના બંધારણમાં લવાલીનો સ્વીકાર આપણે કરેલો જ છે. વળી બંને પક્ષકારોએ આપણને લવા

ઉપર સહી કરી આપી આપણું નામ મૂક્યાં છે. કોર્ટમાં તે કાયદો કાગળ ઉપર જ ન્યાય આપશે, વળી પૈસા ખર્ચવાની જેની શક્તિ હશે તેને વકીલ પણ સારા મળી રહેવાના. આ ખર્ચમાંથી બચે અને સાચો ન્યાય મળે માટે તો લવાઈ છે. આપણા સંગઠનનું કામ પણ ન્યાય સ્થાપન કરવાનું છે. આપણે ઘણા કેમોમાં જોયું છે કે ન્યાય નથી મળતો. ન્યાયાધીશને પણ કાયદો કહે એમ જ ન્યાય આપવાનો છે. માટે આપણને આ રસ્તો સંતભાલજીએ બહુ વિચારપૂર્વક બનાવ્યો છે. તેમાં ખર્ચ બિલકુલ નહીં અને ન્યાય સાચો જ મળે. માટે તમે ફરી વિચારી જાઓ. આપણાથી છટકી શકાય નહીં. વળી ખીજ વાત વિચારવા જેવી એ છે કે આપણા પ્રદેશમાં મોટા ભાગના જમીન માલિકો ગીરાસદારો છે. ખેડૂતો ગણોતિયા છે. આ તમારા ધંધુકા તાલુકા એકમાં જ ૬૦ ગામે છે. આ આપણા સભ્ય જ આ ખોટો રસ્તો પાડે છે, અને પદાણી-પત્રકમાં નામ પૈસા ખર્ચીને ફેરવી શકાય છે એમ સૌને બતાવે છે. માટે લાંબી દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો અંતે તો તુકસાન ગણોતિયાએને જ થવાનું. ગણોતભારો કરીને સરકારે ગણોતિયાએને રક્ષણ આપ્યું ત્યારે એનાં રેકર્ડ સાથે આવાં એકાં કરીને આપણે જ આવું ચલાવીશું ત્યારે ગરાસદારો નહીં કરે તેની શી ખાતરી? અને જ્યારે તમારી પાસે કોઈ ગણોતિયા આવી ફરિયાદ લઈને આવશે ત્યારે તમે કયે મોઢે બાલી શકવાના છો? આમ ખોટી બાબતને ઊવરવાથી કોઈ બાતને કાયદો નથી, એમ મને તો લાગે છે. વળી આ આપણું સંગઠન યથા પછી આવા પ્રશ્નોમાં ગણોતિયાના હક્કો માટે પૂરેપૂરી બાંધવિધિ રાખી છે. માટે તો માલિકો ચૂપચાપ બેઠા છે. ખોટું કરતાં ખચકાય છે. નહીં તો કેટલાય ગણોતિયા જમીન વગરના (બિલડ) થઈ જાત. તેથી આપણે ખેડૂત મંડળના અગ્રણી તરીકે જે મોઢે વાત કરીએ તે આપણને

ગોભે ખરી ? તેમાં આપણી અને ખેડૂન મંડળની પ્રતિબ્ધિ
 પણ મવાત છે. જો ખેડૂન મંડળના મુખ્ય માળખે તમે કહે
 છો ને રીતે વિચારશે તો તમારી ઉપર ભરેમો કોણ શપથે ?
 ખેડૂન મંડળ નામ તો ખેડૂતોની વધારે મંજૂર, હોવાથી
 છે. બાકી તો ગામડામાં જમના તમામ મજૂરો, વેપારી,
 અને જમીન માલિક પણ અને તો ખેડૂન અને ખેતી ઉપર જ
 નબે છે. અને નેમી સૌના દિનનો વિચાર કરીને આપણે
 ચાલવાનું છે. માટે સાચી વાતને છોડી શકાય જ નહીં.
 સામે પક્ષે કોણ છે તે ન જોતાં સત્ય કોને પક્ષે છે તે જોવાનું
 છે. તો જ આપણે ન્યાય ચોભે. તો જ આપણું સંગઠન ચોભે.
 આપણે આપણા સ્વાર્થનો વિચાર કરીશું અને મર્યાદાને ખોદું ?
 પ્રોત્સાહન આપીશું તો મંડળ પ્રત્યે સૌ કેવી દૃષ્ટિથી જોશે ?
 મારી વાત સાંભળીને તેઓ જોડ્યા : આજે તો આપણે
 છૂટા પડીએ. અડવાડિયા પછી ફરી મળીશું ત્યારે પાકો
 નિર્ણય કરીશું.

અમે છૂટા પડ્યા. દરમ્યાન પદાધિકારીઓ કોર્ટમાં મુદત
 માગી.

અડવાડિયા પછી અમે ફરી મળ્યા. સિવિલ કોર્ટમાં
 મુદત પણ જો જ દિવસે હતી. મેં કહ્યું : આપણે મળ્યા અને
 જે વાતો થઈ તે અંગે તમે શો નિર્ણય કર્યો ?

તેઓ કહેવા લાગ્યા, તમારી વાત તો સાચી છે, પણ
 મારી એક મુરકેલી છે. માડું પેટ ખોલીને આજે તમને તેની
 વાત કડું છું : આ ભાગ્યે રેકર્ડમાં નામ ફેરવાવ્યું ત્યારે
 મારી સલાહ લીધેલી. મેં કહ્યું : કરો વાંધો નહીં, કરો તમ
 તમારે. તલાટી વગેરેએ પણ જાણ છતાં આંખ આડા કાન
 કરેલા. માલિક સાથે વેચાણ ગોડવાયું ત્યારે હિંમતના જે
 શબ્દો માલિકને પણ કહેલા. પંથમાં પણ માડું જ નામ

આપ્યું. એ જો ન આપ્યું હોત તો સવાલ જ નહોતો. આપણે તટસ્થ રહીને ન્યાય આપવો જોઈએ એ વાત સાચી લાગે છે, પણ આ ભારી મૂંઝવણ છે. તેથી મારું માન સરવાળ એવી કોઈક બાંધછોડ કરીને ન્યાય આપીએ તો સારું.

મેં કહ્યું: તો તો તમારો બેવડી જવાબદારી છે. મંડળના આગેવાન યદ્યપે આપી સલાહ તમારાથી કેમ અપાય? માટે હવે તો સંપૂર્ણ ન્યાય આપીએ તે જ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

અમે બધું ફરી વિચાર્યું. પદાધીપત્રકોની નકલો, બંનેની ફરિયાદો થયેલી તેની અરજીઓ, મનાઈદુકમ પણ વાંચ્યો અને બંને પંક્તિઓ સંમત થઈને નીચે પ્રમાણેના ફેંસલો લખ્યો :

૧. સરકારી રેકર્ડમાંથી ગીરાસદારનું નામ કમી કરાવ્યું છે તે ખોટું કહ્યું છે. માટે કેટ'માં યોગ્ય અધિકારી પાસે જવાબ આપી મૂળ જે ગરાસદાર ખેડત હતા તેમનું નામ દાખલ કરાવવું. હાલ જેમણે પોતાનું નામ દાખલ કરાવ્યું છે તેમણે જ જવાબ આપી દેવો કે આ જમીન હું ખેડતો નથી.

૨. ફાજદારી કેસો પાછા ખેંચી લેવા.

૩. વ્રજ હજાર પૂજા જે લઈ ગયા છે તે ગાડાં ભરીને પાછા ખેતરમાં અથવા ખરા ગરાસદાર ખેડતને ઘેર પહોંચતાં કરવા. તેમાંથી વપરાયા હોય તે મજરે આપવા.

૪. સિવિલ કેટ'નો મનાઈદુકમ ઉઠાવી લેવો. અને ખરા ખેડતનું નામ દાખલ કરવા માટે બંનેની સહીથી તુરત જ અરજી કરી દેવી. આ જમીન મેં ખેડી નથી એવો સ્પષ્ટ જવાબ આપવો.

૫. માલિકની સાથે જે સમજૂતી થઈ હોય તેમાં તેમની જવાબદારી છે. માટે માલિકનું મન મનાવવું.

૬. ખર્ચ જે કયું હોય તે જાને પસંદગીએ સી સીનું લોગવવું.

આ જાતનો અમે જાને પંચાએ લેખિત ફેંસલો આપ્યો. તે સિવિલકોર્ટમાં રજૂ થયો.

અમારો ફેંસલો સાંભળી ગીરાસદારબાઈ ખોલી બિડયાઃ ખેડૂતમંડળ આવે ન્યાય કરશે એવું અમે નહોતા માનતા. એ તો અમારું વિરોધી જ છે એમ માનતા, તમારો ન્યાય તો અદલ ઈન્સાફ નીકળ્યો. પણ મારે હવે એક વાત કહેવાની છેઃ આ લોકોએ ભલે મારી આબરૂ લીધી, હાથકડી નાંખી મારું સ્વમાન હણ્યું. મારે તેમને બેઆબરૂ કરવા નથી. મારા જે પૂજા લઈ ગયા છે તેનાં ગાડાં બરાવવાં નથી. મને તેના વાહુ ભાવે જે પૈસા થતા હોય તે આપી દે. હું વેચાતી બીજી રાખી લઈશ, આમાં તેમની અને મારી ચોભા વધશે.

ફેંસલો રજૂ કરીને જાને પસંદ અને પંચો મળી આ-પાણી કયાં. અમે કહ્યુંઃ અમને ભગવાને સૂઝાડ્યું તે પ્રમાણે અમે ફેંસલો આપ્યો છે. તમે ગઈ યુજરી જૂલો જાને. મનમાં કોઈ ડંખ રાખ્યો નહીં. કોઈની મિલકત ખોટી રીતે ગાઝા દિ દકતી નથી. તેમાંથી અંતે તો વેરનાં બીજ બીગે છે.

જજસાહેબના શબ્દો મને યાદ છેઃ તેમણે કહ્યું કે “આ નામ પંચ અને આ સાચું લવાઈ કહેવાય.”

સંતબ્રાતજી મહારાજે પણ તેમનો આનંદ વ્યક્ત કરતાં કહ્યુંઃ તમે ક્યાંને આંચ આપવા ન લીધી તે મારે મન ખોટી મૂડી છે. આ જ પ્રમાણે માલિકો અને મજૂરોનાં પંચ

મારફતે પોતાના પ્રાંતોનો નિકાલ લાવે તો ઘણું કામ સરળ થઈ જાય. સરકાર અને કાયદાને વચ્ચે ન પડવું પડે. કોર્ટના પક્ષા અને ખર્ચમાંથી ઉગરી જવાય. તદ્દન જિનખર્ચાજ અને છતાં પરસ્પર પ્રેમને વધારનારી જે લવાદી પદ્ધતિ છે તેનું સમાજમાં પુનઃસ્થાપન થાય.' -

મને થયું કે એક જૈનમુનિને લવાદીના પ્રાંતમાં પણ કેટલો રસ છે ! તમામ ધર્મોના સંતો આવી કાળજી રાખી સમાજને યોગ્ય દોરવણી આપે તો સમાજમાં ધર્મ ટકે અને નીતિમય વ્યવહાર ગોઠવાય. તેમનો ધર્મદષ્ટિએ સમાજ રચનાનો પ્રયોગ કેટલો ઉપયોગી છે તે તો આવા પ્રત્યક્ષ અનુભવો ઉપરથી જ સમજાય છે.

ધાર્મિક સંસ્થા સામે શુદ્ધિપ્રયોગ

૯

મારો ઘણોખરો સમય આ પ્રવૃત્તિ પાછળ જતો હતો. સંસ્થાના નાનામોટા અનેક પ્રશ્નો આવતા. તેમાં હું અને અમારા મંત્રી શ્રી અંબુભાઈ શાહ સાથે અમારો વિચાર વિનિમય થયા કરતો. પોતે જેટલું ન હોવા છતાંય અંબુભાઈ સતત જેટલોના હિતવું ચિંતન કર્યા કરતા. જેટલોના પ્રશ્નોને અભ્યાસ કરીને તેને યોગ્ય ઠેકાણે જ્યાં રજૂ કરવા જેવા ભાગે ત્યાં રજૂ કરતા. નઅતા, મૃદુભાષા અને કનૈયા નિષાધી તેમણે જેટલોનો સારો પ્રેમ સંપાદન કર્યો હતો. જેમ કેઈ ઠોર તરફથી થયું હોય અને હવાટે આવી પાછી પી પોતાની તરસ મીટાવી જાય તેમ જેટલોને જ્યારે મૂંઝવણ થાય ત્યારે તેઓ અંબુભાઈ પાસે આવી પહોંચતા.

અમે શુંદી આશ્રમમાં બેઠા બેઠા ચર્ચા કરતા હતા ત્યાં ત્રણ-ચાર ભાઈઓ આવ્યા. અમને જોતાં તેઓ બોલી બેઠ્યા :
 'એ રામ રામ ! આયો, બેમા.' અમે પૂછ્યું : કયાગી
 એ રામ રામ !

તેમણે કહ્યું : અમે સાગંગપુરથી આવીએ છીએ.
 સ્વામીનારાયણજી, હનુમનજીનું પ્રખ્યાત ધામ છે એ
 સાગંગપુરથી કે ?

તેમણે કહ્યું : હા. અમે જ્યાં જ રહીએ છીએ. અને
 મંદિરની જમીન ખરીદીએ છીએ. મંદિર અમારો પગથી

અમુક ભાગ લે છે. તેના બદલામાં માલ પાકે ત્યારે ઠપાસ, મગફળી જે ભાગે તે મંદિરની વખારોમાં નખાવે છે. અને સિઝન પૂરી થાય ત્યારે તોલ કરીને તેનો ભાગ લઈ લે છે. અમારો બાકી રહેલો ભાગ તેમનું લેલું ન હોય તો ઘેર લઈ જવાની છૂટ આપે અને જો લેલું હોય તો બબરબાવે લઈ વસૂલ કરી લે. વધે તો આપે., આ તો ઠીક પણ સરકારે ગણોત્તધારાનો કાયદો કર્યો છતાં અમારી સાથે તે પ્રમાણે વર્તતા નથી. અમે જો કહીએ તો જમીન લઈ લે. અને બીજાને આપી દે. માટે મૂંગે મોંએ સહન કરીએ છીએ. વિચાર કરીને તમારી પાસે આવ્યા છીએ કે આવું ને આવું ક્યાં મુખી સહન કર્યા કરીએ? વળી અમારામાંના કેટલાંકને મકાનો પણ મંદિર તરફથી રહેવા મળેલાં છે, અને વર્ષોથી તેમાં રહીએ છીએ.

“ ઠીક, પણ અહીં શા માટે આવવું થયું? ”

“ અમારા સર્ગાઓએ અમને જજ્ઞાન્યું કે સંતબાલજી મહારાજે એક ખેડૂતમંડળ ઠાવ્યું છે, તે ખેડૂતોના પ્રશ્નોમાં મદદ કરે છે. અમે વિચાર્યું કે ચાલો, ત્યાં જઈને આપણી હકીકત જજ્ઞાવીએ તો ખરા! એમ સમજીને અહીં આવ્યા છીએ.”

“ અમે પૂછ્યું, તમારા જેવા કેટલા ખેડૂતો છે? ”

ત્યાં તેમણે એમના હાથમાં રાખેલ કાગળ અંશુબાઈના હાથમાં મૂક્યો. જોયું તો તેમાં ૩૨ ખેડૂતોની સહીઓ હતી. આ ગદ્યા વધતી જોઈ જમીન ખેડતા હતા.

અમે કહ્યું: તમે સંતબાલજીને જાણજો છો?

તો કહે: “ ના.”

તો સાંભળો, સંતબાલજી તો જૈન સાધુ છે, અને આ

જોડૂનોની વાત સાચી છે. જોડૂ તેમણે ત્યાંના મંદિરના વ્યવસ્થાપકને કહ્યું: તમે જોડૂનો પામેથી ભાગ લેવો છે. પદાભીષતકમાં નામ પણ નથી લખવા દેતા. તમારી જમીન જોડતા ગળોતિયા પામેથી કાયદેસર રીતે તમે ભાગ લઈ શકતા નથી. ગળોત લેવું નોઈએ. એક ધાર્મિક સંસ્થા તરીકે આ ખોટું નથી થતું? તમે વિચારી નેશો.

વ્યવસ્થાપક બોલ્યા: આ જમીન મંદિરની છે. તેમાં શું લેવું અને કેટલું લેવું તે અમારે જોવાનું છે. અમારી સંસ્થાનો વહીવટ ચાલે છે તે પ્રમાણે અમે લઈએ છીએ. આ અમારા ગળોતિયા નથી. સરકારો દફતરે તેમનાં કાઈનાં નામ નથી. આ તો ભલભનચાઈથી જમીન જોડવા આપીએ છીએ. તેમને ભાગ આપવો ન ચોસાય તો અમારી જમીન જોડતી બંધ કરે. અમે પરાણે જમીન થોડી જોડાવીએ છીએ?

આ તો ભલટા ટાકમાં ટાંટિયા નાખીને અમે જોડું નથી કરતા એવું ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અંબુભાઈએ કોડારીથીને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, ત્યાંના આચાર્યશ્રીને પણ મળ્યા. પરંતુ તેમણે વહીવટમાં માથું મારવાની ના પાડી.

પછીથી જાણા જોડૂતોને જોલાવી કોડારી સાથે થયેલી વાતચીતથી તેમને વાકેફ કર્યા. જોડૂતો કહેવા લાગ્યા: અમને તો ખબર જ હતી, કે કોડારી તમને સીધા જાણા આપશે જ નહીં.

અંબુભાઈએ કહ્યું: તો પછી તમે જાણા જોડૂતો બેગા મળી આ સંબંધમાં નિર્ણય કરી તમારો પ્રશ્ન લેખિત રીતે મંડળને સોંપો. અને મંડળ જે નિર્ણય કરે તે તમારે માન્ય રાખવો પડશે. અને મંડળનાં તમામ પગલાં સાથે તમારે મક્કમ રહેવું પડશે.

જેડૂતોએ એ માગની કબૂલ કરી અને તે પ્રમાણેનું તપાસ આપ્યું.

અંબુભાઈ પાછા સંતબાલજીને મળ્યા. અને એમના તપાસની બધી વિગતો મહારાજશ્રી આગળ રજૂ કરી. સંતબાલજીએ કહ્યું : આ તો ધર્મની સંસ્થા કહેવાય, ધર્મની સંસ્થાને અધર્મ કરે તો તેને અટકાવવા માટે સાધુ સંતોએ જ વિચારવું જોઈએ. પરંતુ જેડૂતમંડળ આગળ પ્રશ્ન આપ્યો છે તો મંડળે જ શુદ્ધિ પ્રયોગ કરવો રહ્યો.

જેડૂતમંડળે તેની કારોબારી બોલાવી. તેમાં આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરી. છેવટે નિર્ણય થયો કે શુદ્ધિપ્રયોગ કરવો.

શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિના એક સભ્ય શ્રી નાનચંદ્રભાઈ ફરી પાછા જેડૂતોને તથા મંદિરના વ્યવસ્થાપકશ્રીને મળ્યા. પણ તેમાં કંઈ થાય એવું લાગ્યું નહીં. તેથી મંડળે મંદિરને અડવાડિયાની મહેતલ આપી કે તમે અડવાડિયામાં જેડૂતોને પ્રશ્ન નહીં ઉઠેલો તો મંડળને ના છૂટકે શુદ્ધિપ્રયોગનો આરંભ કરવો પડ્યો.

મંદિરે તેના જેડૂતોને લેગા કરી બચ અને લાલચ આપી તોડવા-ફાડવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો, જેટલું હજાજી લાવી શકાય તેટલા બધા પ્રયત્નો મંદિરે કર્યા. પરંતુ જેડૂતો મક્કમ રહ્યા.

અડવાડિયાની મુદત પૂરી થવા આવતી હતી. અને મંદિર તરફથી કોઈ ઉકેલની આશા ન જળાતાં જેડૂતમંડળની કારોબારી આગલે દિવસે શાળંગપુર મુકામે મળી. હજુ પૂરતો સમય હતો. એટલે ફરી પાછો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેમાં સફળતા મળી નહીં. દરમિયાન જેડૂતો ઉપર ચારે તરફથી એટલું બધું હજાજી આવવા લાગ્યું કે તેમનાં મન ઢીલાં પડતાં ગયાં. ફક્ત પાંચ જેડૂતોએ બધી રીતે સહન કરવાની તૈયારી બતાવી.

મંદિરની ધજા તો જોવી ને જોવી જ અણનમ હતી.

ચુદન પૂરી થઈ. રાત્રે મંદિરના ચોકમાં બહાર સખા થઈ. તેમાં શુદ્ધિપ્રયોગનો કાર્યક્રમ બધાને સમજાવવામાં આવ્યો : આવતી કાલથી ઉપવાસ શરૂ થશે. એક બાઈ ત્રણ ઉપવાસ કરશે, તેમની સાથે પાંચબાઈઓ સહાયક તરીકે એક દિવસનો ઉપવાસ કરશે, બીજો દિવસે ચાર બાઈઓની દુકડી બદારગામથી આવશે અને તે પ્રમાણે ઉપવાસની સાંકળ ચાકુ રહેશે. સવારમાં પ્રાર્થના, વાચન, કાંતણ વગેરે કાર્યક્રમ ચાલશે. કોઈ બતની વસ્તુ અમે ખાનગીમાં કરીશું નહીં. અને જેને અમારે ત્યાં આવવું હોય તે આવી શકે છે. અમારાં બારણાં સૌને માટે ખુલાં રહેશે.

પ્રથમ ત્રિઉપવાસી તરીકે નાનચંદબાઈ જોડા. અને તેમની સાથે બીજા પાંચબાઈઓ એક ઉપવાસી તરીકે જોડાયા. તા. ૧૩-૭-૧૯૬૧ના રોજ અમારો શુદ્ધિપ્રયોગ શરૂ થયો. પ્રથમ દિવસ સાંતિથી પૂરો થયો.

બીજો દિવસે ખગર મળી કે જે ખેડતો મુશ્કેલ રહ્યા છે તેમનાં પેનરોનો બિનો મોલ પાડી નાખે છે. એ લોકોએ મગફળી કરેલી. મગફળીનો પાક પણ સારો થયો હતો. પણ અ. લોકોને કોઈપણ રીતે વગ કરવા માટે મંદિરે ચાર સાંતી મોકલી બીજી મગફળી ખેડી નખાવી.

૬ અને જયંતીકાલ પુ. શાહ ખેતરમાં ગયા. જોગાનું જોમ તે વિનાશના સરકત પણ હતા, સુખી પણ આવ્યા. આપું ખેતર લીકું છમ હતું. તેમાં ચાર માંતી ફરતાં હતાં. દિવસના બે વાગ્યા હશે.

માંતી કાંકનારને અને પૂછ્યું : આ ત્રેનો બેઠા શા માટે ખેડી નાખે છે ?

તેમણે કહ્યું : એ બાળકમાં અમને કંઈ જુદું નથી
મંદિરના વદીવટદારોને જઈને પૂછો.

અમે મુખીને કહ્યું : પંચનામું કરો.

મુખીએ પંચનામું કહ્યું.

અમે ધાંતીવાળાને પૂછ્યું : આ ખેતર કેટલું છે ?

તેમણે કહ્યું : અમે તો દાકિણા છીએ. જે દેશમાં
હામે આપ્યા છીએ.

આ ખેતર કેલો વાયેલું ?

તો કહે : અમે બલુના નથી.

અમે પૂછ્યું : તમે સાગંગપુરના નથી ?
આવો છો કે મું ?

તો કહે ના, આ ગામના જ છીએ.

અમે કહ્યું : તમે આ ગામના છો. તો ખેતર કેલો
ખેતર કેલો ખેડ્યું તે બલુના નથી. આપો મરસ મેલનો નાશ કરે ખેડે.
આવો મરસ મેલનો નાશ કરે ખેડે.
પાંચ પંચ બરો છો ?

એક બાઈ ડિખા થઈને બેઠી. આ બીગડબાઈનું ખેતર છે, તેણે
અમારાથી લખાવાય નહીં. ખેડે તો ખેડે
ખેડે તો ખેડે મળું વાદર. એણે
જેના આંગેવાન પાંચ નહીં. એણે
આમ વાંતો થઈ, પંચનામું કર્યું. એણે
પાછા ફર્યા.

આરેક વાંચ્યા હોય છે. નામ
નામું થયું છે તે જુદું નથી.
તેમણે બહી લીધી.

ફરિયાદ તો થશે જ. મુખીની સલાહથી કોડારીએ છાવણીમાંથી અમને બોલાવવા માગ્યું મોઢયો.

અમે મંદિરમાં ગયા. અમને આવકાર આપ્યો. પછી જયંતીલાલ શાહ સાથે મુખીએ વાત શરૂ કરી. આ મગફળી પડાવી નાખી તેથી આચાર્યશ્રીએ કોડારીને કપકો આપ્યો અને કહ્યું કે તમે ખોટું કરો છો. તેથી આચાર્યશ્રીએ મને તથા તમને બોલાવ્યા, અને સમાધાન કરવાની સલાહ આપી છે, માટે તમને બોલાવ્યા છે.

કોડારી બોલ્યા : તમે ઉપવાસ બંધ કરો. આ મગફળી પાડી નાખી તે બદલ જે પંચો જે નિર્ણય આપશે તે મુજબ ખેડુતું દિલ મનાવીશું.

અમે કહ્યું આ સવાલ તો વચમા તમે બોલો કયો છે. મૂળ વાત તો ખેડૂનો સાથેના કાયમી વડીવડની છે. બપુ' સમાધાન કરવાની તમાની નેપારી છે? આચાર્યશ્રીને પૂછી શુઓ. સંમતિ હોય તો અમે વિચાર કરીએ.

કોડારી બોલ્યા : પંચો જે નક્કી કરશે તેમાં અમારી સંમતિ જ છે.

પંચોની અને લવાઈની વાત નક્કી થતાં અમને થયું કે ચાલે આપણે પ્રથમ સારી રીતે પની જમે કોમ માની છાવણીના બ.ઈ.કોમ સાથે અર્થોવિચારણા કરવા અમે છાવણીએ આવ્યા.

જે નામ મંદિર તરફથી. જે નામ અમારું તરફથી અને એક તરફથી બીજા એ રીતે પ.ચ પંચોનો અમ.રે: નિર્ણય કરે. પંચ નિર્ણય અંગેને બંને પા: પા:જ: બંધ.પ છે એ બંને તરફથી થઈ. તેમાં અને અને કોડારીએ મંદિરની

પછી કોઠારીએ અમને મંદિરમાં જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું. પાંચ ખેડૂનો જે મહત્તમ દળા તેમને પણ બોલાવ્યા. નાનચુંદમાઈને જધાની દાજરીમાં આવ્યાઈએ ફૂલદાર ક્યાં. અમને યયુ' : આવ્યાઈએ અને કોઠારીએ ગરબુદિ મૂત્રી તે સારું યયુ'. આપણા પ્રશ્નો દ્વેષે ધરમેજે મુખદ ઉકેલ આપી જશે.

અમે છાવણી મકેલી લીધી, અને ત્યાંથી સંતજાલજી પાને ગયા, અને તેમને બધી વાતથી વાકેફ ક્યાં.

મંતજાલજીએ અમારી વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી. પછી કહેવા લાગ્યા : તમે પંચનામું શા માટે કહ્યું ? આપણે કાયદાનો આશરો ન લેવો જોઈએ. કાયદેસર કોર્ટમાં જશે તો હિલ્લેટો રોષ વધશે. તેથી શુદ્ધિ નહીં થાય. આપણે તો ખેડૂનો અને મંદિર વચ્ચે પ્રેમની ગાક જોડવી છે. કાયદાથી પ્રેમ નહીં વધે, શુદ્ધિ નહીં થાય. મંદિરના વહીવટકારને જો દિલથી પ્રતિષ્ઠા થાય તો જ પ્રેમ વધશે. તમે ક્રીએ પંચ ઉપર ઘોઠયું છે ને સારી વાત છે. બાકી આપણે કોર્ટમાં આવી પણ ન જઈ શકીએ, અને ફરિયાદીનો રસ્તો પણ ન લઈ શકીએ. બધા મેલ પૂરેપૂરો નીકળી ન જાય ત્યાં સુધી શુદ્ધિ થાય જ નહીં. આમ અમને મુનિશ્રીએ શુદ્ધિપ્રયોગનું ચર્ચણ શ્રમજાન્યું.

આલો, જમવાનની ઇચ્છા, કોમ કદીને સંતજાલજીએ અમને આંતરન આપ્યું. પછી અને આજંગપુર ગયા અને શ્રમજૂતી પ્રમાણે પંચનાં નામ માગ્યાં. સામેથી જવાળ મળ્યો કે કોઠારી ગદારગામ ગયા છે, આવ્યા પછીથી નામ આપીશું. આમ ગદાંતરણ કરવા માંડ્યા. અમારા સાંભળવામાં આવ્યું કે મંદિરવાળા ત્રમાધાન નહીં કરે. કારણકે ફરિયાદીની એમને બીક હતી. પરંતુ સંતજાલજી ફરિયાદનો રસ્તો લેવાની

ના કહે છે તે એ લોકોએ જાણ્યું. તેથી તેમની બીક મરી ગઈ છે. હવે તેઓ સમાધાન કરવાના નથી.

મેં કહ્યું: આપણે લખાણ કર્યું છે. આચાર્યશ્રી પણ જાણે છે. કોઠારી અને મુખી બંને જવાબદાર માન્યો છે. એ લોકો એમ ફરી બોલે એમ માનવામાં આવતું નથી. માટે આપણે સાંભળેલી વાત ઉપરથી માની લઈએ તે જરાખર નહીં.

આમેથી જવાબ મળ્યો કે, ધોળે દિવસે મગફળી પાડી, મુખી અને સરકલ ગાહેજની રણરૂ પંચનામું થયું. તેમાં તમે બંને પંચમાં રહ્યા જાંટલે એ લોકોને ગજરામણ હતી, બાકી તો મંદિર સામે પંચનામું કરવાનું કોણ? ગરુડ હોય? હવે તે લોકોને ખાતરી થઈ ગઈ લાગે છે કે આ લોકો ફરિયાદ કરવાના નથી એટલે સમાધાન શું અને વાત શી?

બીજે દિવસે ખબર મળી કે કોઠારીજી આવી ગયા છે. અમે તરત જ મુખી અને કોઠારીજીને મળ્યા.

કોઠારીજી કહ્યું: જાલો, આમાં પંચોનું શું કામ છે? આ મગફળી પાડી તેથી ખેડૂતને બહુ વૃક્ષાન જવાનું નથી. બીજે પાક એથી પણ સારો થશે છતાં તમે કહો છો તો પાંચ-પચીસ ફરિયા બીયારણ ભેગ ખેડૂતોને આપીશું. બીજે મોલ વાવશે તેના સામું અમે નહીં ભેઈએ.

આ વાત સાંભળીને અમે તો ડોકયા, અમારી માથે અંજીમાઈ હતા. તેમણે કહ્યું: આ શું તમે બોલો છો? પ્રથમ: બીકેલ માટે તમે પંચોની વાત ફીકારી, લખાણ કરી સદાંઓ કરી. આ કંઈ પાચપચીસ ફરિયાનો સવાલ નથી આપણે મુખ્ય સવાલ તો ખેડૂતો પ્રત્યેના ન્યાયનો છે. એક ધાર્મિક સંસ્થાના જવાબદાર વડીલદાર તરીકે તમારાથી બોલેલું ફરી જવાબ કેમ? હવે તો તમારે પંચોનાં નામ જ આપવાં ભેઈએ. કોઠારી જવાબ : એ રીતે અમે અમારી માંટલી કોપના

હાથમાં આપવા તૈયાર નથી. અમારી મિલકતમાં અમારે વહીવટ કરવાનો છે. તેમાં વળી પંચે શાના ? જમીન થોડી અમે જળરજસ્તીથી ખેડાવીએ છીએ ? તેમને ખેડવી હોય તો ખેડે ને ન ખેડવી હોય તો પડતી મૂકે. બાકી અમારે પંચે કહે તે રીતે ખેડતો સાથે વ્યવહાર કરવાનો નથી. આમ ચોકખે ચોકખું અમને સંભળાવી દીધું.

આ સાંભળીને અમે સૌ બાઈઓ સડક ચર્ચ ગયા. અમારી સાથે નાનચંદભાઈ, નવલભાઈ તથા જયંતીલાલ શાહ પણ હતા. જયંતીલાલે મુખી સામે નજર ફેરવીને પૂછ્યું : બોલો મુખી ! આપણે શું નક્કી કર્યું હતું ?

મુખી કહેવા લાગ્યા : આ લોકોનો બહુ મોટો વહીવટ છે : એક ઠેકાણે આમ કરે તો બીજે ઠેકાણે એવો વિવાજ પડવાની બીતિ જામી થાય. તેથી આ એક જ કંડારી આવેો નિર્ણય કરી શકે નહીં. આવા તો કેટલાય કંડારીઓ છે. આમ બાકીને મુખીએ પણ વાતને રોળીટોળી નાખી. ખેડૂતોની વાત સાથી પડી. અમને પણ એક નવો જ અનુભવ થયો. અમે ત્યાંથી જોડયા. ખેડૂતોને ઘેર આવ્યા.

સંતબાલજીની વાત કેટલી બધી સાચી હતી ! સિદ્ધિ માટે કંઈ તપસ્યા જોઈએ. એ માટે અમે બધા મિત્રોએ ધર્માવિચારણા કરીને રાત્રે જાહેર સભા ભરવાનો વિચાર કર્યો.

રાત્રે સભા મળી. તેમાં ગામના લોકોને અમે કંડારી સાથે થયેલી બધી વાત અથથી ઇતિ મુખી સમજાવી. સમાજમાં સ્વાર્થ માટે લોકો વ્યવહારમાં ખોટું કરતા હોય છે. નીતિને નેવે મૂકતા હોય છે. અન્યાય કરવામાં પાછું વળીને જોતા નથી. તો જેમને અન્યાય થાય એવા માણસો ન્યાય માટે ફોની પામે ભય ? રાજ્યે ફાયદા કર્યા છે અને ફોટો સ્થાપી.

ઉ. ૫૧ ન્યાય એટલો ભડા ખરાબ અને લાંબી મુદતનો
 નીવડે છે કે ને માન્યને પકડો નાખે છે. ગદ્દિમંત્ર માન્ય
 પોતાના પગાને જોરે માન્ય કરાવી શકે છે. માન્યની માન્ય
 મું કરે? ને કેના આગરો ગાપમે? નો એવા તોડો માટે
 આ મંડળ છે આ મંડળ ગુદ્દિપ્રયોગના રૂને મમાજ
 પરિવર્તન કરી શકે નામે સાથે વેરનર જોછા થશે. લોકોને
 પણ દિંમન આવશે કે અમાને વાત સાબળનારું કો'ક છે.
 નો જ અન્યાય કરનારાં ગાળા પડશે ગામમા રહેનાર તમામ
 સાનિઓ પરરપર પ્રેમથી રહી શકે આખા મામમા ગમે તે
 સાનિનાં જોગાર ઘર દશે નેઓ પણ નિમિત્તવાથી રહી શકે.

સંતબાલજી દેવ મુનિ દોવા છતાં દરેક સંપ્રદાય પ્રત્યે
 આદર રાખે છે. સર્વ ધર્મની પ્રાર્થના કરે છે. સાથે સાથે
 સમાજમાં અનોતિ અને અનાચાર વધે તો તે અટકાવવામાં
 ધાર્મિક સંસ્થાઓ અને સાધુમંત્રીની ફરજ મુખ્ય છે, એમ
 પોતે માને છે. કારણકે ધર્મને ટકાવવો અને અચરાચરો એ
 કામ વિશેષે કરીને તેમણે છે. તેથી ખુદ ધાર્મિક સંસ્થાઓના
 દિત માટે પણ આ જરૂરી છે. આ દષ્ટિએ જ અમે તમારા
 સાળંગપુરમાં આભ્યા છીએ. મંદિર માટે અમને માન છે.
 છતાં ધર્મના જડાના નીચે જોડું થતું હોય તો તેમને સમાજે
 જોતવવા જોઈએ. વચન આપીને ફરી જવું એ કોડારી જેવા
 માણસને શોભે? આ અમારી દષ્ટિનો સી વિચાર કરજો.
 આવતી કાલથી અમારો ગુદ્દિપ્રયોગ શરૂ થશે. તેમાં આ
 પ્રદેશના સેવક શ્રી નવલભાઈ શાહ પાંચ ઉપવાસનો કાર્યક્રમ
 પ્રારંભ કરશે. અને પછીથી ત્રણ ત્રણ ઉપવાસનો કાર્યક્રમ
 ચાલશે. સહાયક ઉપવાસીઓ તો ખરા જ. એ પ્રમાણે અમે
 બહાર સમામાં બધી વાત સમજાવી ગુદ્દિપ્રયોગની બહારાવ
 કરીને છાવણીમાં આભ્યા.

શુદ્ધિપ્રયોગના વિષ્ટિ મંડળમાં અમે ગાન જણ દત્તા. એ સાન પેહી ત્રણ ઉપવાસમાં વેગે અને અન્ય બીજી જવાબદારીઓ સંભાળે. નવતબાઈ પછી મારો વારો હતો. તારીખ ૨૩, ૨૪ અને ૨૫ (જુલાઈ ૧૯૫૬) એમ ત્રણ ઉપવાસમાં હું બેઠો. એ રીતે કાર્યક્રમ ચાલ્યો. બહારગામથી રોએરોજ ચાર જણની દુકડી આવતી. તેઓ આગલે દિવસે સાંજે આવી પહોંચતા. બીજે દિવસે ઉપવાસમાં બેસતા અને ત્રીજે દિવસે પારણું કરીને જતા. આમ દુકડીઓ આવવાનું શરૂ થઈ ગયું. તેથી છાવણી બરાબેલી રહેતી. શ્રી નાનચંદ્રભાઈ તથા મીરાંબહેન સંચાલન અને વ્યવસ્થાનું કામ સંભાળતાં. અમારો આખો દિવસનો કાર્યક્રમ બીંતપત્રો મારફતે જાહેરમાં મુકાતો.

સાળંગપુર 'હનુમાનજી'ના પ્રખ્યાત મંદિરથી યાત્રાધામ તરીકે બાંધીતું હતું જ. તેમાં અમારી ખેડૂતોની શુદ્ધિપ્રયોગ અંગે આવતી દુકડીઓથી તે શુદ્ધિપ્રયોગનું ધામ બન્યું. સમગ્ર ભાલપ્રદેશમાંથી ખેડૂતોની દુકડીઓ આવવા લાગી. પોલીસ વગેરેની અવરજવર પણ શરૂ થઈ ગઈ. આમ હવા વ્યાપક બનવા લાગી.

મંદિરના વહીવટદારોએ પણ કમર કસી. જે પાંચ ખેડૂતો મફતમ રદ્દાહતા તેમને કનકગન કરવા માંડી. તે દોકો ખેતીનું કામ કરવા એકલા વગડામાં પણ જઈ શકે નહીં. જ્યારે મરદોની આ સ્થિતિ હોય ત્યારે તેમનાં બાળબચ્ચાની અને બહેનોની તો વાત જ શી કરવી? ઢાર ભૂનાં મુકાય નહીં. ગાય કે બેંસને ઘેર ખીલે જ બાપી રાખવાં પડે. એટલે ધાસનો સવાલ આવ્યો કે ઢારને ખવડાવવું શું? ખેતરમાં તો જઈ શકાય નહીં, એક દિવસ એક ખેડૂત જાર વાઢવા ખેતરે ગયો તો તેને ફરી પાછો ન આવવાની મંદિરના માલુમોએ

ધમકી આપી કેરને પાણી પાગ માટે લગાડે તબ્બજ સકાય
નદી ખેડતો અકળાયા અને પોતાનાં કેર તેમજ મગેવડાકે
મોડડી લીધા

બીજી બાજુ રાજેરાજ આવતી દુકડીઓને હેરાન કરવા
માડી નાએક જળનું ટોળું કેલ, ત્રામાં, દમિયારા-ભાત્રાં-
તાકડીઓ વગેરેથી મજજ-મગાત સહિત ખડું રહે. જેવી
દુકડી દેખાય કે તરત તેની પાછળ પડે અથવા ઘેરી વળે.
અને આખે રસને ધાંધલ ધમાલ કરે. મગાંઠા ઉડીને છાત્રિયાં
લેવડાવે, બેરાંઓ મરશિયા ગાય, અપરાધો તો હોય અને
તોફાન કરાવવાના પેનરો મોડવે. પણ અમે શાંતિથી આ
બધું હસતે મોઢે સહન કરીએ.

જે મકાનમાં છાવણી રાખવામાં આવી હતી તેના ઉપર
પથના દેંકાય સાંજની પ્રાર્થનામાં મોટાં ટોળા આવી, ચારે
તરફ ફરી વળી ધોંધાટ કરે અને અમને અકળાવે. ઉવડે
અમારે નીન પ્રાર્થનાનો આશરો લેવો પડે આમ પજવણીની
જે જે યુક્તિઓ મળી તે બધી અમારા ઉપર અજમાવવામાં
આવી. જેમ દૂધ ચૂલા ઉપર હોય અને નીચેના તાપના
જોરથી દૂધ ઊમરાઈને ચૂલામાં પડે તે રીતે શુદ્ધિપ્રયોગના
મતાપે બધા કચરો-માનસિક મેલ-ગંદવાડ નીકળવા માંડ્યો.
નવલભાઈના પાંચ ઉપવાસ અને અમારા છ જળુ મળી
અઢાર એમ કુલ ૨૩ દિવસનો શુદ્ધિપ્રયોગનો પહેલો તબક્કો
પૂરો થયો.

પણ હજી એનાં ધાર્યાં પરિણામોની અસર કયાંય દેખાતી
ન હોતી. એટલું ખડું કે આખા પ્રદેશમાં આ આખા પ્રસંગની
વાત ચર્ચાતી થઈ ગઈ હતી. વળી અમારી દુકડીઓમાં પણ
જે ખેડતો આવતા તેમાં સત્સંગીઓ પણ ખરા. તેમની પણ
સહાનુભૂતિ વધતી જતી હતી.

હવે એક બીજા પ્રકારનો નવો ફણગો ફૂટ્યો. અમારા નામે એટલે કે શુદ્ધિપ્રયોગને નામે ગામ ઉપર એક જાસાચિટ્ટી બાંધાઈ. તેમાં લખ્યું હતું કે આ ખેડૂતોને હેરાન કરશે. તો વહીવટદારોએ હેરાન થવું પડશે વગેરે...આ લખવાનો આરોપ અમારી છાવણી ઉપર મુકાયો એટલે અધિકારી તપાસ કરવા આવ્યા. અમે જણાવ્યું કે આ કામ અમારું નથી, અમારાથી આવું હીન કૃત્ય થાય જ નહીં. તેમ છતાં તમને યોગ્ય લાગે તે કાર્યવાહી કરી શકો છો. મુનિશ્રી સંતબાલજીને આની જાણ થતાં તેઓ પણ દુઃખી થયા અને ઉપવાસ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું.

અમારા સાથીદારોને જે જે રીતે હેરાન કરી શકાય તે બધી સુક્તિઓ અજમાવતા ગયા. પ્રત્યક્ષ ક્રિયાઓ જાણે પૂરી થઈ ગઈ એટલે પરાક્ષ ધમકીઓ આવવા લાગી. એક બાઈ વાત લાવ્યા કે આજની રાત તમે આ છાવણીના મકાનમાં ન ગાળો તો સાડું. એ બાઈ અવારનવાર છાવણીમાં આવતા હતા. અમે પૂછ્યું : એવું શું છે ? વાત એવી સાંભળવા મળી છે કે આજે રાત્રે આ મકાનમાં આગ ચાંપવાના છે. પણ અમારામાંથી કોઈ એને ગણકારે એવા ન હોતા. અમે કહ્યું : જે થવાનું હોય તે થાય. અમારું રક્ષણ હજાર હાથવાળો કરનાર છે અમે તો અહીં ખુશામાં જ સૂઈ જઈશું. વળી બીજી વાત આવી : આ મીરાંબહેનને તમે સાચવજો. અમે તો એ વાતને પણ હસી કાઢી.

મંદિરે કેટલાક બાતગીદારો ગોઠવેલા. જે અમારે ત્યાં આવજા કરતા, બધી માહિતી મેળવતા અને મંદિરને પહોંચાડતા પણ અમારે ત્યાં કંઈ છુપાવવા જેવું હતું જ નહીં. અમે તો રોજેરોજનો કાર્યક્રમ બહાર બીંતપત્રો ઉપર લખતા જ હતાં.

ખીજા તબક્કામાં ત્રિઉપવાચી તરીકે મારે પ્રથમ બેસવાનું હતું. હું બેઠો. વગી પાછા પેલા ભાઈ આવ્યા. અને આડી-અવળી વાતો કરવા લાગ્યા. મેં કહ્યું : ભલાભાઈ, આવો સરસ માનવદેહ મળ્યો છે તેને જોતી પ્રવૃત્તિથી શું કામ અબડાયો છો ? પેલા ભાઈ કહે. તમને મારી વાતમાં વિશ્વાસ નથી પડતો તો ભેઈ લેજો આજે રાતના શું થાય છે ? મેં કહ્યું : આ જિંદગી કરતાં તો કંઈ વધારે છે જ નહીં, અમે બધા બલિદાન આપવા તૈયાર છીએ. બહે અમારું ને થવાનું હોય તે થાય.

રાત પડી. અંધારું જામવા લાગ્યું. ત્યાં વીસપચીસ જણુવું ટોળું મથાલો લઈને આવ્યું. અમને થયું : પેલા ભાઈની વાત કંઈક સાચી જણાય છે. પણ અમારા મનમાં કોઈ ભતતો ભય હતો નહીં. અમારે ઉરકેસાટનું વાતાવરણ કરવું ન હોતું. એટલે તેઓ ખૂમખાડા પાટીને છેવટે ચાડ્યા ગયા.

એ વખતે ધંધુકા તાણકાના ધારાસભ્ય શ્રી શુભાનરસેલ કુરેશી હતા. તેઓ સંતખાલજીની પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલા. એક દિવસ પ્રાંત સાહેબ સાથે તેઓ આવ્યા અને ખેડૂતોની મગફળી વગેરેનો નાશ તથા ત્રાસ અંગે અમારી કિલટ તપાસ કરવા લાગ્યા. અમે કહ્યું : અમારી ફરિયાદ તો મોટી સરકાર આગળ રજૂ કરી દીધી છે. એટલે આ સરકાર આગળ અમે ફરિયાદ નહીં કરીએ. તેઓ વિચારમાં પડ્યા. એટલે મેં કહ્યું : સાચી કોટ' તો ઉપરવાળો ચલાવે છે. તેના દરબારમાં અમારી ફરિયાદ પહોંચાડવા પ્રાર્થના, ઉપવાગ અને દંદય-શુદ્ધિના શુદ્ધિપ્રયોગ ચાલુ જ છે અને તે રહેશે તેઓ તેમની રીતે ગંધી તપાસ કરીને ગયા.

અમારો શુદ્ધિપ્રયોગ બરોબર ચાલતો હતો. તેમાં કેવળ આ પ્રશ્ન જ નહીં પણ મામનાં બીજાં અનિષ્ટો-ચારી, દારૂ,

બુઝાર જેવાં પશુ-જાય અને પ્રજાની સમગ્ર શુદ્ધિ થાય તે અંગેના ભાવણો, ચર્ચાઓ અને પ્રાર્થના સભાઓ થતી.

આ વાત વડતાલના મંદિર સુધી પહોંચી. સાળંગપુર મંદિર વડતાલની ગાદીના તાબાનું ગણાય. ત્યાંથી બે બાઈઓ નપાસ કરવા આંખ્યા, તે તપાસ કરીને ગયા. વડતાલનો વહીવટ એક કમિટી કરે. એ કમિટીના પ્રતિનિધિ જાતે મુનિશ્રી સંતબાલજી પાસે આંખ્યા અને આખો પ્રશ્ન સમજાયા. ખેડૂતો સાથે સમાધાન કરવા તે તૈયાર થયા. અંબુભાઈએ પણ તેમને આખો પ્રશ્ન સમજાવ્યો. છેવટે નીચે પ્રમાણેનું સમાધાન નક્કી થયું.

૧. જે ખેડૂતોનાં નામ પહાણીપત્રકમાં દાખલ થયાં નથી તે મંદિરના વહીવટદારોએ દાખલ કરાવવાં.

૨. કાયદેસરનું જ ગણોત મંદિરે લેવું.

૩. આ પહેલાં જે ગણોત વધારે લેવાયું હોય તેના કિંમત કરીને ખેડૂતોને મજરે આપવું.

૪. પ્રયોગ દરમ્યાન પાંચ જ ખેડૂતો ટકી શક્યા છે તેમ છતાં બધા ખેડૂતો સાથે આ સમાધાન પ્રમાણે વર્તવું.

૫. ખેડૂતો પ્રત્યે કોઈ જાતની કટુતા કે ડાંખ રાખવો નહિ અને કાયદેસર બ્યવહાર ચોડવો.

૬. જે ખેડૂતો મંદિરના મકાનોમાં રહે છે તે ખાલી કરાવવાં નહીં. તેમનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવો.

આ રીતે મંદિરના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી મધુભાઈ જશભાઈ પટેલે અને ખેડૂતોના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી અંબુભાઈએ તેના ઉપર સહીઓ કરી.

મંદિરમાં આખા ગામનું સંમેલન મળ્યું. જે ખેડૂતો છેવટ સુધી ટકી રહ્યા તેમને કેડારીજીએ ક્ષારતોરા કરી સન્માન

કચું. બીજા જેવો જોડી ગયા હતા તેમને પણ દાજર રહેતા આમંત્રણ હતું. જાણને નેરજેર જૂની જ્ઞાનો પરસ્પર વિનંતી થઈ. જે બાઈજો આમારી દુકડીઓને રોસાન કરતા હતા, મરથમો કાઢીને જોડી પાપલ કરતા હતા તે જાણને પ્રેમભાવથી મંજોર્યા. પહેલું સમાધાન ફરિયાદના ભયથી થયેલું પણ આ સમાધાન પ્રેમથી થયું એટલે હવે કોઈના મનમાં મેલ રહ્યો નહીં.

મંદિરના વરીવટદારો સમાધાનની શરતો પ્રમાણે વત્યા. અને એક ધર્મની સંરચાને ચોતે જોયો આચાર કરી બતાવ્યો. આમ આ શુદ્ધિપ્રયોગ ૧૩૨ દિવસ ચાલ્યો. મને ધયુઃ આ મંદિર પામેથી એક વીધો જમીન પણ પોતાના નામે લખત કરાવવી હોય તો ખેડૂતમાં તાકાત નથી. કાયદો જ્યાં અટકી ગયો ત્યાં પ્રેમભર્યા સામાજિક દળાણે ૮૦૦ વીધાં જમીન ખેડૂતોને અપાવી. એ આખી પ્રક્રિયા પૂરી કરી. રાગ-દ્રેષથી પર રહીને સાચી દિશાને પ્રયોગ હૃદય-પરિવર્તનમાં કેવો મહત્વનો ફાળો આપે છે તે અમને સાળંગપુરના શુદ્ધિપ્રયોગે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું.

અને સંતબાલજીના આ શુદ્ધિપ્રયોગે આ પ્રદેશ ઉપર વળી એક પ્રેમની પતાકા ફરકાવી.

એક મધુર સંવાદ

૧૦

ઝોટાદથી ધોળકા બાજુ આવતી રેલવેમાં જવારજ આવવા માટે હું ચડ્યો. જે ડબ્બામાં હું ચડ્યો તે જ ડબ્બામાં મારી ઝોળખાણ વાળા જે ત્રણ બાઈઓ બેઠા હતા. તેઓ મને જોતા વેંત ઝોટ્યા : એ રામ રામ, આવો, આવો, ફેલબાઈ ! ક્યાંથી આવો છો ?

મેં કહ્યું : રામ રામ. સાળંગપુરથી આવું છું. તમે ક્યાંથી ?

તે ઝોટ્યા : અમે ભાવનગર ગયા હતા. તેમની પામે હું બેઠો. તે હતા કંચનલાલ, શાન્તિબાઈ અને મેવકરામ. મારે થોડો સંજંઘ ખરો. કંચનલાલ ઝોટ્યા : આ હનુમાનભત્રું પ્રખ્યાત ધામ છે તે જ સાળંગપુર ને ?

મેં કહ્યું : હા, તે જ.

કંચનલાલ કહે : શું ગાધા હતી ?

મેં કહ્યું : ના, ગાધા તો નહોતી. પણ હમણાં આંટા ફેરા માપ છે. ત્યાં શુદ્ધિ પ્રયોગ ચાલે છે. પછીથી ટંકમાં શુદ્ધિ પ્રયોગ વિરે વાત કરી.

કંચનલાલ : આ બધું શું ધર્તિંગ લઈને બેઠા છો ! આવાં મંદિરો સામે ત્રાગાં કરો તે વાજબી છે ! તમારા જેવા રજપૂતોએ ધર્મની સંસ્થાઓને ટેકો આપવો જોઈએ. તેના બદલે સાધુ સંતોનાં દિલ ફૂલવો, તેમનાં અંતઃકરણ કકળે તે તમારા જેવા રજપૂતોને શોભે ખરું ?

મેં કહ્યું : ધર્મની જગ્યાઓમાં સાધુ સંતો ખોટું કરે તે
 નેમને સાચી વાત કહેવાય કે નહીં ? તમે જ કહો કંચનલાલ !
 કંચનલાલ : જરૂર કહેવાય પણ તે વાત કહેવાનો ફલજી-
 ભાઈ, તમારો અધિકાર નહીં. ખોટું ન લગાડશો. તમે તો
 રહ્યા સંસારી. તમારે બધાહારમાં સાચું-ખોટું કરવું પડે.
 માટે તમે આવા સાધુસંતોના દોષો જોવા જાઓ તો ઊલટા
 પાપમાં પડો. અને નિસાચા લાગે તે શુદ્ધ

મેં કહ્યું : અમે બ્યક્તિગત ક્યાં કશું કરીએ અને કહીએ
 છીએ ! આ તો ભાતનળકાંડા જેટલમંડળ આગળ વાત આપી.
 સાળંગપુરના મંદિરના ખેડૂતો જ ફરિયાદ લઈને આવ્યા.
 અમે સંસ્થાની કારોબારીની સભા બોલાવી વિચાર કર્યો.
 અમે આમાં સાચું કેટલું અને ખોટું કેટલું તેની તપાસ કરી.
 મંદિરના કોઠારીને મળ્યા. પરંતુ આમાં વાત ખેડૂતોની સાચી
 લાગી. અમે મંદિરના વહીવટકારોને વિનંતી કરી પણ તે
 લોકોએ અમને સીધા જવાબ ન આપ્યો. અમે યુનિથી
 સંતબાલજીની દોરવણી માગી. નેમણે અમને સંસ્થાગત શુદ્ધિ
 પ્રયોગ કરવાની સલાહ આપી, અને શુદ્ધિપ્રયોગની ભૂમિકા
 સમજાવી. પછીથી જ અમે સાળંગપુર ગયા.

કંચનલાલ : શું સંતબાલજીએ સલાહ આપી ? સંત-
 બાલજી અમારા જેનોના સાધુ કે તમારા ? અમે વાળિયા
 સંતબાલજીને સમજીએ. તમે રજૂનો શું સમજો ? તમે અમારાં
 જેન શાસ્ત્રો વાંચ્યાં છે ? તેના નિયમો જાણો છો ? કે તે બધા
 સિવાય મંત્રબાલજી જે રવાટે ચડાવે તે રવાટે ચડે છે ?

મેં કહ્યું : તો આવા ખોટે રસ્તે અમને ચડાવવાનું
 સંતબાલજીને શું પ્રયોજન હોય ?

કંચનલાલ : એ તમે ન સમજી શકો. જ્યો, એ દુઃ-
 નામને જરાજર મમજર્વ. અમાના શાસ્ત્રમાં રીસા લીધા પછી

સાધુનો વેશ પહેરીને કંઈક નિયમો પાળવાના હોય છે. તે નિયમો સંતબાલજીએ ન પાળ્યા તેથી અંધે અંધડા બદાર મૂક્યા. પછી બીજા સાધુ સાધ્વીઓની માફક અમારા અપાસરામાં ઊતરી શકે નહીં. ખાવા માટે ગોચરી જેનાના ઘેરથી ન મળે. અમે તેમનું પ્રવચન ન સાંભળીએ, દર્શન પણ ન કરીએ. પછી તેમને ઊભા રહેવાનું કેમણું તો ભેઈએ ને ? માટે તમારા જેવા અમારાં શાસ્ત્રો ન બંધે તેવા લોકોને જોખળીને આવાં પતિંગ ચલાવે છે.

મેં કહ્યું : કંચનલાલ, તમે જ મને કહ્યું કે સંસારીઓને સાધુ પુરુષોને કહેવાનો અધિકાર નથી. તો તેમને સંધાડા બદાર કેમ મૂક્યા, સંતબાલજી સાધુ તો ખરાને ?

કંચનલાલ : તમે સમજતા નથી. અમારો સંઘેટો એટલે શું ? જેવી તમારી નાન એવો અમારો સંઘ. જેને દીક્ષા લેવી હોય તે અમારા સાધુ, શુરુ માની સંધમાં દીક્ષા લે. પછીથી અમારા સંધો અમારા શાસ્ત્રો પ્રમાણે સાધુસાધ્વી વર્તે તે માટે ઘણો ખર્ચ કરે. અપાસરા બંધાવે. સાધુઓ ચાતુર્માસ કરે. તેના ખર્ચની વ્યવસ્થા ફાળો કરીને કરે. તેનો વહીવટ પણ કુશળતાપૂર્વક કરે. બીજી કોઈ પણ શાંતિ કરતાં સાધુઓ માટે અમારા વાળિયાઓની અજળની વ્યવસ્થા કહેવાય. છતાં આનો લાભ અમારા નિયમો પાળે તેને જ મળે.

મેં કહ્યું : સંતબાલજીએ એવું શું કહ્યું કે જેથી તમારા નિયમોનો ભંગ થયો ? અને તમે એમને આટલી બધી મુશ્કેલીમાં મૂક્યા ?

કંચનલાલ : સાંભળો, અમારા સાધુથી મદાપીર તથા અમારા તીર્થંકરો સિવાય બીજાનાં નામ ન લેવાય, સંસારીઓના ઝણડામાં ન પડાય, રાજકારણમાં ન પડાય. અમારા જેનો સિવાય ગોચરી પણ ન લેવાય. ગ્રામે ઘામે નિયમિતપણે કેટલીક

ક્રિયાઓ પણ કરવાની હોય છે. તમે તો અમારાં ચાઓ બહો
નહીં એટલે શું કહું ?

મેં કહ્યું : પણ સંતબાલજી રાજકારણમાં ક્યાં પડયા છે ?
તેમણે ધારાસભાની કે લોકસભાની એકેય રાજકીય પક્ષના
સભ્ય થઈને ટિકિટ માંગી નથી. તો પછી રાજકારણમાં પડયા
એમ કેમ કહેવાય ?

કંચનલાલ : ટિકિટ ન માગી એટલે શું થયું ? પણ
ચૂંટણીઓમાં ભાગણો તો કર્યાં ? અને રાજકારણી માણસો
મળવા આવે, તેમને સુલાકાત આવે, ચર્ચા કરે એ રાજકારણ
નહીં તો ખીતું શું ?

મેં કહ્યું : કંચનલાલ ! સાંભળો ત્યારે, સંતબાલજીએ કોઈ
વ્યક્તિ માટે ભાગણો કર્યાં નથી. સંસ્થા માટે કર્યાં છે. પોતાને
મળના હિતની દૃષ્ટિએ જે ઉત્તમમાર્ગ લાગે તે બતાવે
જ. લોકો સામે ચાલીને તેમને પૂછે પણ ખરા. ત્યારે શું તે
મૂંઝા બેસી રહે ? આવે ટાણે સંતો કોરવણી ન આવે તો
કોણ આવે ?

કંચનલાલ : તમે તો સંતબાલજીની વાતોથી બારે રંગાઈ
ગયા છો ! પણ તમને એક સ્નેહી તરીકે ચિત્રવું મું કે અમારા
સાધુઓ લખિવાળા હોય છે. તે તમારા જેવાને ધરીવારમાં
વશ કરી નાખે. માટે ધનના રહેજો. અમે શું ગાઝા ધના કે
તેમને સંધ બદાર મૂક્યા ?

મેં કહ્યું લખિ એટલે શું ? મને જરા વિગતથી
સમજાયો તો ખરર પડે

કંચનલાલ : માનજો. ત્યારે એ તો ધાગે કદાચ તારા
માટે, એવા અમનકારો પડે કેની બનાવે તમરા જેવા તો અંબાઈ
બાપ, તમ મનમાં સિદ્ધિઓ કરેવાનું છે તે અમરમાં લખિએ :

દહેવાય, પાંચ મિનિટ તમારી સામે નજર નાખે ત્યાં તમે આંધળા બીંત. પછીથી બીજાની વાત તમારે ગળે ઊતરે જ નહીં. હો, અમારા સાધુઓ આવા હોય છે.

મેં કહ્યું : સંતબાલજી તો ચમત્કારમાં માનતા નથી. જ્યાં કંઈક એવું હોય ત્યાં જાગૃત કરીને ચેતવે છે, અને સાચા ધર્મનું રહસ્ય સમજાવે છે.

કંચનલાલ : શાનું રહસ્ય સમજાવે છે ! ધર્મને વેચે છે વેચે, બધા ધર્મોની પ્રાર્થના કરે છે. સંસ્થાઓની ખટપટોમાં પડે છે, તેની સલાઓમાં હાજરી આપે છે. આમાં અમારા શાસ્ત્ર પ્રમાણે નિયમો શી રીતે સચવાય ?

મેં કહ્યું : ધર્મને વેચે છે કેવી રીતે ? ધર્મની વાતો કરવામાં કોઈની પાસેથી પૈસો પણ લેતા નથી. તેમજ જાહેર વ્યાખ્યાન માટે પણ કંઈ ફી લેતા નથી, પૈસાને મહત્ત્વ આપતા નથી. સંસ્થામાં કોઈ દાન આપવા આવે તો સ્વયં સમજાવે છે કે તેમાં નામની કીર્તિ રાખવી નહીં. તખ્તી લગાડાશે નહીં, ઈમારતોને નામ બેડાશે નહીં. એટલું જ નહીં પણ એ તો એવું સમજાવતા હોય છે કે તમે દાન કરો તે પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે કરો, ધનની શુદ્ધિ અર્થે કરો; કીર્તિ માટે નહીં. મને તો સમજાતું નથી કે આમાં ધર્મ વેચ્યો કે સાચો ધર્મ સમજાવ્યો ? આથી તો જૈન ધર્મની પ્રતિષ્ઠા વધે છે. અને જૈનોની અહિંસાને આંચ આવતી નથી.

કંચનલાલ : શું ધૂળ આંચ આવતી નથી ! બધા ધનકર્કો વળે છે. આ તો જૈનોમાં આશરો ન રહ્યો એટલે રજપૂત, કોળી, ભરવાડ, હરિજન બધા લોકોને ભરમાવે છે. અને તમારા જેવાને આંધળા પાટા બાંધી આવા રવાડે ચડાવે છે.

મેં કહ્યું : તમે સાચા ધર્મનું રહસ્ય સમજાવો તો અમારા જેવાને કંઈક સમજાવું પડે અને અમે પણ સંત-

મોઢાનાં ગાખા થોડાં મરાય છે ? વળી કંચનલાલ કહે છે : તમે રજપૂતો જેન ધર્મમાં મું સમજો ? તો હું કંચનલાલને પૂછું કે જેનના બધા તીર્થ કરો રજપૂતો ખરા કે નહીં ? આમ બધી બાબતનો વિચાર કરતાં કંચનલાલ કહે છે કે તે અમારા સાધુ નહીં તે વાત મને ગળે બિતરતી નથી. બોલો શાંતિભાઈ ! તમારો ચો મત છે ?

શાંતિભાઈ : ખરેખર ફલજીભાઈ ! તમે સચોટ ઠાપલા સાથે સાચું રહસ્ય સમજાવ્યું. તમે આ બધાં પુસ્તકો કપારે વાંચ્યા ? તમારા જેવા ચાર પાંચ ગુજરાતી બહેલા ખેડૂત પામેશી આ બધું સાંભળું છું ત્યારે મને તો આશ્ચર્ય થાય છે મેં કહ્યું : શાંતિભાઈ, આમાં બજારની જરૂર નથી. શ્રદ્ધાપૂર્વકની સમજવાની નિષ્ઠા જોઈએ. આ બધું વંચાય તો કપારે ! પણ સંતોના મુખેથી સાંભળીએ અને ક્રિયા પાછળનો ભાવ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ તો તુરત જ સમજાય. આમાં સાંતિનો મવાલ જ નથી. અદ્ભૂત ભાવ છોડી શ્રદ્ધા રાખે તેને સંતપ્રકરણોનાં વચનો સમજાય. કંચનલાલ મારા સંબંધી છે, જોડું ન લગાડ્યો. મારે જે વાતો કહેતી છે : કંચનલાલની દ્રષ્ટિ ધર્મ અને સાધુઓ કરતાં કંચન (સોના) તરફ વધુ છે. મારે સાચી વાત સમજાતી નથી. માંબળો, ચોપડામાં જોડું વાતે, વ્યવહારમાં પણ લોકોને ત્રાસ બજારીએ તો પણ લોકો મારજના માર્યાં ચલાવે છે. તમારા જેવા પૈમાદાર આગેવાન માણસને મારે કોઈ કહે નહીં. શા મારે હું જ લગાડે ? પણ ધર્મમાં અને સ્થાનકોમાં માણસો જોડું ચલાવે ને ન ચાલે. આ જ વાત સંતમાત્ર કહે છે.

શાંતિભાઈ : તમારી વાત નોંટકે મારી છે. જો ધર્મ-સ્થાનકોમાં અને મંદિરોમાં પ્રવચ્ચ ચાલે અને સમાજ કંઈ હોતે. મરવ જે કંઈક ને બદલે તુરંત જ શાંતિભાઈ !

ફલજીભાઈ ! તમે જેન ન દોવા છતાં સંતબાલજી ઉપર જીવરી
ચઢા ધરાવો છો અને તેમની વાનો સમજણપૂર્વક જીવનમાં
ઉતારી છે એ વિના આવી વાતો થાય નહીં.

મેં કહ્યું : ચઢા વિના જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી એમ
ગીતાજી પણ કહે છે. આ સાચું કે તે સાચું એમ વિકલ્પો
કર્યા કરીએ તો આખી જિંદગી જાય. તેમાં શું વળે ? સંત-
બાલજી એમ નથી કહેતા કે તમે આ ધર્મ પાળો. તેઓ તો
દરેક ધર્મને સાચો માને છે. પણ પોતાના ધર્મમાં જે
રૂપણો અડચણરૂપ બનીને આડાં આવે છે તે રોકવાનો પ્રયત્ન
તો કરવો જોઈએ ને ? એ કામ હું અને તમે યોડા કરી
ચકીશું ? એ કામ તો સાધુસંતો જ કરી ચકવાના છે. એટલા
માટે તો સમાજ તેમને પોષે છે. તેમણે પણ પોતાની જ્યાજ-
દારી સમજી સામાન્ય માણસોને કસ્યાળુને માર્ગે ચલાવવા
જોઈએ ને ?

હવે ચોક, તમે પરતગ્યો. આવા પવિત્ર અને નિર્મળ
ચારિત્ર્યવાન સાધુને તમે સંયેદા બદાર મૂક્યા ! તમારાં
જૈનોનાં ચાલો ઉપરાંત ગીતા, રામાયણ, કુરાન વગેરે ધર્મ-
ચાલોની વાનો સાંભળ્યો ત્યારે તમારા જૈન ધર્મની મદત્તા
વધ્યો. સંયેદા બદાર મૂકવાની વાત તો ચારિત્ર્યહીન સાધુ
હોય તેને માટે કદી શકાય. અમને તો લાગે છે કે તમારાં
બીજાં સાધુ-સાધ્વીઓએ પણ તેમનો જ માર્ગ સ્વીકારવો
પડ્યો. કારણ કે તેમાં જ અહિંસા અને સત્યનો મર્મ છુપા-
યેલો છે. માટે હું કહું છું કે સંયેદાના જડ ચોટકામાંથી
બદાર નીકળી તેમને જોળજો.

અત્યાર સુધી અમારી બધી વાતો શાંતિથી સેવકરામ
સાંભળતા હતા તે જોઈયા :

ફલજીભાઈ ! તમારી વાત સાચી છે. ગાંધીજી પણ આ જ

૫.૧ જાણી જાણી ને તેમ જાણી ગામે તો જ અને અહિં ગામી
 તો જ અને અહિં ગામી નથી. અને એવાં કેવાં પો.
 ત્રિવેણી તરફ જે દી ગામી તો જાણી ન. તોના અધિવાર
 ગામી નથી અને જે દી ગામી તો જાણી નથી. તોના અધિવાર
 અધિવારો કેવો ગમતાર? આપણા દેશમાં ઘણા માણસો
 કહેતા: દી. કે આમ માત્ર જાણી કે જેમાં જાણી કાંઈ
 જાણી આવી જાણી છે? જાણી જાણી આપણે તે આપણે
 મોંને નજરે લેવું

મેં કહ્યું જાણી કે અન્યથા મેં જાણી અને માંને છે,
 જાણીમાં જાણી પૂરું મેં

કેવનત. તો બાઈ! જાણી અને તો માણી. તેમાં
 બજારમાંથી માંને જુદે નથી જરાકે પોત જાણે નથી માટે
 તો તરફ છતાં મહા-મા કહેવાળા અને એમની સાદાઈ કેવી!
 રાત-દિવન નવ અને અહિં માંને ગિતન કરે. કોઈ વાન
 તેમની ખાતરી તો તોય જ નહીં, પ્રજા આગળ બધું પુરુષ.
 આવા પુરુષો તો જુદું જોઈ પાકે છે, તેમજ તો આપણા
 માટે કાયા ઘસી નાખી.

મેં કહ્યું: તો કેવનલાલ! આ સંતબાલજી પણ એવા જ
 છે, સ્વરાજ્યમાં લોકશાહી સાચી દિશામાં ચલાવવી હશે તો
 તેમ સંગઠન કરીને, ધર્મમય સમાજ નિર્માણ કરીને જ કરી
 શકે. તો જ સાચી શાંતિ મળશે. એ વિના સત્તા મળશે
 પણ શાંતિ નહીં મળે. રાજ્ય ચલાવનારા જોડું કરે તો તેને
 પણ કહેનાડું એક બળ જોઈશે. ધર્મસંસ્થાઓ જોડું કરે તો
 તેમને પણ ચેનવવી જોઈશે. આ કામ સાધુસંતો નહીં કરે
 તો બીજાં કાણ કરશે?

સંતબાલજી ગામડાંનું નીતિમય સંગઠન કરે છે. એ
 સંગઠનને સ્વાર્થ નહીં એવા સેવકો દોરવણી આપશે. આ

મેષકોને સંતપુરુષો મતાદ આપશે. તેથી ગામડાંની અમળ, અજ્ઞાન અને પછાત પ્રજામાં કંઈક જાગૃતિ આવશે. આ જે જે કંઈ સાચી વસ્તુ છે તેનાથી કોઈને શાંતિ નથી, તેમાંથી બહાર નીકળવું હશે તો કંઈક વ્યવસ્થિત ઉપાય તો કરવો જ પડશે ને? આ બધું મંતવથી જોણું થઈ જવાનું છે? હવે સાજાંપુરમાં ખેડૂતમંડળને સંતજાલજીએ રવાદે ચડાવ્યું છે કે સાચી દિશાનો શુદ્ધિપ્રયોગ છે તેનો વિચાર કંચનભાઈ ચોક જ કરે! ગાંધીજીએ પણ જનતાને કૈંદિસ મારફતે આવા કાર્યક્રમો આપવા જ પડ્યા હતા ને? જો બેડાં બેડાં સાધના કરી હોત તો સ્વશબ્દ યોદ્ધા મળી જતો! નૈનિક મૂર્યોનાં વશજી માટે પણ આવા સંસ્થાનના કાર્યક્રમો આપવા જોઈએ. જોડણી વાત સાચી કે નેમાં અશુદ્ધિ ન પેસી બધાં જોની જાગૃતિ રાખવી જોઈએ. અને તે સંતજાલજી રાખે છે. સાથે સાથે એમ પણ કહે છે કે પ્રજાના રોજ, વજ્ર, રોડાણ વગેરેના સ્વાદો ઉઠેલવા માટે પણ પુરુષાર્થ કરવો પડશે. તો જ સાચા અર્થમાં સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનાં મૂર્યો સચવાશે. તેમ છતાં પોતે કોઈ સંસ્થાના સ્વયં કે હોદ્દાદાર થતા નથી, સંસ્થાને દોરવાળી જ આપે છે. આજે કંચનભાઈ ચોક 'તેઓ ખટપટમાં પડ્યા છે' એમ કહે છે. બાઈ! જરા વિચાર કરો, આપણી ખટપટોનો પાર નથી. તેમ છતાં કોઈ સાધુ જાદોરમાં તમારા જેવા આગેવાનોને કંઈ કહી શકે છે? આ સાજાંપુરના ખેડૂતોને અન્યાય થયો અને સંતજાલજીએ ખેડૂતમંડળને સલાહ આપી અમે ઉપવાસ કરીએ છીએ. જેમાં સાધુઓને મન દુઃખ થેતું થાય કે અમે પાપમાં પડીએ. જિલ્લા આ તો સાધુઓને પાપમાં પડતા રોકવાનો માર્ગ અમે લીધો છે. સાધુઓને ધનવવા બદલ ખરું જોતાં તો તેમણે એમનો પાક માનવો જોઈએ. આથી ધર્મની સંસ્થા તેજસ્વી બનશે, યાત્રાંગીઓની યાદા વધશે. તેમાં તલભાર નુકસાન થવાનું

નથી. અંતરમાં ખોજ કરશે તો તેમને પણ તરત આ વાત સમજાય એવી છે.

હવે કંચનલાલ શેડ ! એક સીધા દાખલો આપું. તમે ગામના શેડ છો. તમારા ગામના છોકરા ખોડું કરશે તો તમને સાચી વાત કહેવાની હિંમત ગામમાંથી કેળુ કરશે ? નહીં કરે. કારણ કે આપણે તો હું તમારું ઢાંકું, તમે મારું ઢાંકો - એવી મોંની શરમ કોઈ તોડશે નહીં; તો આવી રીતે સમાજ શી રીતે ચાલવાનો છે ? ધર્મ શી રીતે ટકશે ? એટલે સાધુઓ જ સાચી વાત કહે તો ધર્મ ટકે. સમાજમાં માથે ભારે માણસો અન્યાય કરે છે તેમને માટે આ જ રસ્તો અમને તો યોગ્ય લાગ્યો છે. આગેવાન જો સાચી વાત કહેવા તૈયાર થાય તો જ ગરીબને રાહત મળે. પણ આગેવાનો કેવું બોલે છે ? તમે નથી જાણતા ? જો તો જેવું પડ્યું નમે ત્યાં જ બેસે. આ બધું વિચારશો તો તમને સમજાયે કે સંતખાલજીનું કામ કેટલું બોલસ છે. તે સમાજનાં તમામ પાસાંનાં રૂપાં કરી મેલ ફર કરે છે.

એક બીજો દાખલો લઈએ. તમારા સાધુ આવ્યા છે, અને વ્યાખ્યાન રાખ્યું છે. તેના નિયત સમયે તમે આવી શક્યા નહીં. તમે આગેવાન છો એટલે તમે મોડા પડ્યા છતાં ધીરે ધીરે આગળ આવીને બેસો છો. આ સભાના નિયમ મુજબ વાજળી નથી પણ તમને કહે કેળુ ? જો વખતે સાધુની ફરજ નહોતી કે તમને ચેતવે ! આમાં તમારું બ્યક્તિગત માન સચવાયું પણ સભાનું અપમાન થયું ગણાય.

શાંતિભાઈ અને સેવકરામ બોલી બિડચા : ફલભાઈ ! તમારી વાત સાચી છે. સાધુ પુરુષોએ આવી વાત ચલાવી લેવી ન જોઈએ.

તો સંતખાલજી આ જ વાત કહે છે કે અમે સાચી

વાત નદી' કરીએ તો તમે આવું ચલાવી લેજો. તેથી પ્રેમથી સમન્વયવા એ અમારી ફરજ છે. અને આ વાત આપણા પ્રાચીન ધર્મગ્રંથો સમાયજી-મહાભારતમાંથી પણ મળી આવે છે. તેઓ રાજકારણમાં પડતા નથી પણ તેનાથી નિરાળા ધર્મને શુદ્ધ બનાવે છે. માટે રાજ્યદંડ ઉપર ગ્રન્થ અને ન્યાયનો દંડ રાખવો હોય તો સંતોનો ઉપદેશ માનવો જ પડશે. સમય પ્રમાણે સંસ્કૃતિના રક્ષણ અર્થે સાધુ સંતોએ જાગૃત રહેવું પડશે.

આજે લોકશાહી આવી છે. 'રાજ તેવી પ્રજા' એ સૂત્ર ફરી ગયું. હવે તો જેવી પ્રજા તેવો રાજા. તેથી આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય બધા ક્ષેત્રે લોક ધડતરનું કામ કરવું જ પડશે. એ વિના નીતિ, ન્યાય કે ધર્મ ટકી શકશે નહીં. જરિયાનની છત્રીઓ નીચે બેસી, છત્રીઓ પેઢાસવતા આપણા મડોના મહંતો ગાદી ઉપરથી હેઠા નહીં ઊતરે તો લોકધડતર ઠેલું કરશે? આ કામ સંતબાલજી કરે છે. તેનો અમને રંગ લાગ્યો છે. આ કોઈ કામજી દમજી નથી, સમજ્યા?

હંચનલાલ : ફલજીભાઈ! તમારો અભ્યાસ, વિચારવાની રીત મને ઘણી આકર્ષક લાગી છે. આવો મને ખ્યાલ નહીં. માટે મેં સફાતમાં કદી નાખ્યું એ અમારી ભૂલ ધર્મ. હવે સાચું કહેજો તમે અમારા જીનોનાં શાસ્ત્ર-પુસ્તકો કેટલાં વાંચ્યાં છે!

મેં કહ્યું : બહા માણસ, પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવવા કરતાં આ જીવતું જમતું પુસ્તક વાંચવું શું જોડું! અમે તો તેમની વાતો સાંભળીને આ થોડું ઘણું પ્રાપ્ત થયું છે.

હંચનલાલ : તો તો અમારા મધે પૂરેપૂરો વિચાર કર્યા વિના જ તેમને સંબેડા બહાર મૂક્યા એમ જ ને?

મેં કહ્યું : ના, એમ તો કેમ કહેવાય? સંઘના આગેવાનોએ વિચાર કરીને જ નિર્ણય લીધો હતો. તેઓ પણ

મુનિશ્રી મંત્રબાલજીનું આત્મભાગ ધાજકા વાતુકાના કોડ ગામમાં આતનું હતું. તાલુકામાં કોડ ગામ આગળ પડતું ગણાય. આસપાસનાં વીંમેક ગામોનું કટાણું ચાલે. રોકડે તેમજ ઉપાર જને રીને વેપાર ચાલે. જ્યાં વેપાર સારો હોય ત્યાં વેપારીઓની સ્થિતિ પણ સારી હોય જ. જૈનોનાં ઘર પણ ડીક. મુંદર ઉપાચય પણ ખરો.

પરંતુ સંતબાલજી જૈન ઉપાચયમાં ન રહેતાં એક ભાર્ગિના અંગત મકાનમાં જીવ્યાં હતા. ત્યાં જાપી ભતની અનુકૂળતા હતી. સાંજસવાર નિયમિત પ્રાર્થનાઓ અને ધાર્મિક પ્રવચન થતાં. અને ગામના જાધા વર્ગોના પ્રેમ સારો રહેતો.

સંતબાલજીનું ખેડૂત મંડળ તો આ પહેલાં આ પ્રદેશમાં કામ કરી રહ્યું હતું. તેવી જ રીતે ગોપાલકો-બરવાટોનું સંગઠન પણ જીભું થયું હતું. એવી જ રીતે જીભડ મજૂરોના સંગઠનની વાત પણ ચાલતી હતી. આ બધામાં સંતબાલજીનું ધ્યાન વેપારી તરફ દોરાયા વિના કેમ રહે? વેપારી કામ જાહુ જ છુદ્દિશાળી અને ભારે વ્યવસ્થા-શક્તિ ધરાવનારો છે. પણ તેનો પૂરો લાભ દેશને મળતો નથી. એટલે તેમણે એક દિવસ કોડ ગામના વેપારીઓને જાલાવ્યા અને તેમની આગળ પોતાની વાત રજૂ કરી.

આજે કંટ્રીલ છે. અને તમારો ધંધો વેપાર કરવાનો છે, આવા સંજોગોમાં તમે અચુક નીતિનિયમો સ્વીકારીને

તેપાર નદી' સાથે. એટલે સરકાર સાથે પરતીટની સાથે તોલની
પણ વાત કરી લેશે.

દાદાને અમારી વાતથી કંઈક આશ્ચર્ય મળ્યું.

સંતળાવજીએ વેપારીઓને કહ્યું : બેયુને ! આ ખેડૂત
મંડળ તો હમણાં જ ઊભું થયું છે. તેમ છતાં ફલજીભાઈ
હિંમત કરે છે. સંગઠનથી આપોઆપ જ તાકાત આવે છે.
ફર એટલો કે એ સૌના હિતને માટે થતું જોઈએ.
સ્વાસ્થ્ય કરીએ તો તેમાં લેજ ન આવે. અનાજની દેશમાં
અછત છે, વધુ અનાજ ઉત્પાદનું જોઈએ. પણ સરકારેય બી
પૂરું પાડી શકતી નથી. ત્યાં આ ખેડૂતો એવી હિંમત બતાવે
છે, જે તમે સંગઠન કરશો તો આ પ્રદેશનો જ નદી' પણ
દરિયાપારનો વેપાર ખેડી શકશે. નાનામાં નાનો ગામડાનો
વેપારી પણ તેનો લાભ લઈ શકશે. નગરો અને મહાનગરોમાં
તો આ બધું ગોડવાઈ મળું છે. વેરવિખેર ફક્ત ગામડું જ
રહ્યું છે. એ માટે તમામ ક્ષેત્રમાં સંગઠનની વાત કરું છું.
તેમાં વેપારીઓ, ખેડનો, માલધારીઓ, શ્રમજીવીઓ આ બધાં
સંગઠનો પરસ્પરના સહકારથી આવે તો ગામડાંની સિદ્ધિ
બહુલઈ જાય, આ બધી શક્તિઓ સાથે મળીને હામ કરશે
તો આખા દેશમાં એક મુંઠર નમૂનો ઊભો કરી શકાયે.

આ સાંભળીને જે ચાર આગેવાન વેપારીઓ હાથ ભેટીને
ઘાટ્યા : મહારાજ સાહેબ, અમે વિચાર કરીને ફરી મળવાનું
ગોઠવીશું.

દાદા આવે ત્યારે તેમની સાથે મારે તથા અંબુભાઈએ
ફરવું અને ખેડૂતોને સમજાવવા એમ નક્કી કાર્યક્રમ ગોઠવી
દાદા પણ દેશ-ધરપન લઈ ગયા અને તરત પાછા આવ્યા.
આ વખતે દાદા તેમની સાથે રાસ ગામના બળીતા સત્યાગ્રહી
ખેડૂત આશાભાઈને પણ લાવ્યા હતા, અમે જવારજથી શું

જમીન ફળદ્રુપ થઈ છે. ખેડૂતોએ ખેડીને જમીન તૈયાર કરી છે, પણ વાવવા માટે જી નથી. મારે ઘઉં જોઈએ છે. સરકારને મળ્યો પણ તેની પામે પણ જી નથી. સમયસર જી મળે તો ૧૫ થી ૨૦ લાખ મળુ ઘઉં પાકવાની શક્યતા છે. મારે તો અત્યારે જ એક લાખ મળુ ઘઉં જિયારણ માટે જોઈએ.

જમીન વરાપે આવીને બરાબર તૈયાર થઈ ગઈ છે. સરદાર સાહેબ અને મુનશીજીને વાત કરી. દિનકરરાવ દેસાઈને પણ મળ્યો. બધાને મળ્યો. તેઓ કહે છે કે તમારે જોઈએ છે તેવા ઘઉં અમારી પાને નથી. દાદાના બોલવામાં બારોબાર ચિંતા હતી.

આ સભા તો વેપારીઓનો મળી હતી. પણ હું આ સભામાં હાજર હતો. સંતબાલજીએ મારી સામે જોયું.

હું વિચારમાં પડી ગયો. દાદાની વાત તો સાચી છે. વાવણી અને તાવણી. સાચબ્યા નહીં તો ખલાસ. પણ એ કંટોલનો જમાનો હતો. એટલે મેં દાદાને કહ્યું : દાદા, તમે તો જાણો છો કે અત્યારે કંટોલ ચાલે છે. સરકારનો બહુ ભારે કડપ છે. અનાજની હેરફેર થઈ શકતી નથી. સરકાર છૂટ આપે તો જ થઈ શકે.

દાદા : ખેડૂતો સંમત થાય તો સરકાર આગળ વાત મૂકીએ. પણ શરત એટલી કે સરકારના બાંધ્યા બાંધે ઘઉં આપવા ખેડૂતોએ તૈયાર થવું જોઈએ.

મેં સિંમન રાખી દાદાને કહ્યું : તમે સરકારને વાત કરો, અમે અમારો બનતો બધો જ પુરુષાર્થ કરીશું. પણ દાદા, સરકારે એક સગવડ આપવી પડશે. અત્યારે અહીં પણ વાવણી ચાલે છે એટલે બજાર થાકી ગયેલા હોય. તેથી તોત ગામ દરેક જ કરવો પડે. ગાડાં ભરીને કેન્દ્રમાં આપવા જવા ખેડૂતો

તૈયાર નહીં થાય. એટલે સરકાર સાથે પરમીટની સાથે તોલની પણ વાત કરી લેશે.

દાદાને અમારી વાતથી કંઈક આનંદાસન મળ્યું.

સંતબાલજીએ વેપારીઓને કહ્યું : બેચુને ! આ ખેડૂત મંડળ તો હમણાં જ બિચું થયું છે. તેમ છતાં ફલજલાઈ હિંમત કરે છે. સંગઠનથી આપોઆપ જ તાકાત આવે છે. દેર એટલો કે એ સૌના હિતને માટે થયું બેઈએ. સ્વાસ્થ્ય કરીએ તો તેમાં તેજ ન આવે. અનાજની દેશમાં અછત છે, વધુ અનાજ ઉગાડવું બેઈએ. પણ સરકારેય બી પૂરું પાડી શકતી નથી. ત્યાં આ ખેડૂતો એવી હિંમત બતાવે છે. જો તમે સંગઠન કરશો તો આ પ્રદેશનો જ નહીં પણ દરિયાપારનો વેપાર ખેડી શકશે. નાનામાં નાનો ગામડાનો વેપારી પણ તેનો લાભ લઈ શકશે. નગરો અને મહાનગરોમાં તો આ બધું ગોઠવાઈ ગયું છે. વેરવિખેર ફક્ત ગામડું જ રહ્યું છે. એ માટે તમામ ક્ષેત્રમાં સંગઠનની વાત કહ્યું છે. તેમાં વેપારીઓ, ખેડૂતો, માલધારીઓ, શ્રમજીવીઓ આ બધાં સંગઠનો પરસ્પરના સહકારથી આવે તો ગામડાંની સિકલ પ્રહલાઈ જાય. આ બધી શક્તિઓ સાથે મળીને કામ કરશે તો આખા દેશમાં એક સુંદર નમૂનો બોલો કરી શકાશે.

આ સાંભળીને એ ચાર આગેવાન વેપારીઓ હાથ બેઠીને બોલ્યા : મહારાજ સાહેબ, અમે વિચાર કરીને ફરી મળવાનું ગોઠવીશું.

દાદા આવે ત્યારે તેમની સાથે મારે તથા અંજીભાઈએ ફરવું અને ખેડૂતોને સમજાવવા એમ નહીં કાર્યક્રમ ગોઠવી દાદા પણ હૈયા-ધરપત લઈ ગયા અને તરત પાછા આવ્યા. આ વખતે દાદા તેમની સાથે રાસ ગામના બાણીતા સત્યાગ્રહી ખેડૂત આસાબાઈને પણ લાવ્યા હતા. અમે જવારજથી ચુંદી

આશ્રમ થઈને ધંધુકા જવા નીકળ્યા. પણ રસ્તામાં બોગાવો આવે, તે વળને આવના જેવો પુલ નહીં. એટલે કીચડમાં અમારી છપ ફસાઈ ગઈ. દાદા પણ હેઠે ઊતર્યા. દાદા, આશા ભાઈ, અંબુભાઈ અને હું અમે બધા છપને ધક્કા મારવા લાગ્યા. આટલા વયોવૃદ્ધ દાદાને કછોટો મારીને છપને ધક્કા મારતા જોવા એ પણ અમારા જીવનનો એક લહાવો જ ગણવોને ! આટલી ઉંમરે એ બળ દાદામાં આવ્યું ક્યાંથી ! એ બળ બનાસકાંડાના ખેડૂતોને બી પહોંચાડવાના પ્રેમનું હતું. તેમનો ઉત્સાહ અમારો ઉત્સાહ વધારતો. અને અમે ધંધુકા પહોંચ્યા.

ઘઉંનો મોટો જથ્થો ધંધુકા તાલુકામાંથી મળે તેમ હતો. અને તે અંગે સરકાર સાથે વાતચીત કરીને દાદા આવેલા. થોડા ગામોમાં દાદા સાથે અમે ફર્યા. પછી તાલુકાના મામલતદારને મળ્યા. તે દાદાના પરિચિત હતા. તેમણે વિનયપૂર્વક કહ્યું : કલેક્ટર સાહેબનો ઓડર મારા ઉપર આવ્યો નથી. એટલે મારાથી કશું થઈ શકે નહીં આ મારી મુરકેલી છે.

દાદા સમજી ગયા. અમને કહે : તમે ગામડે જાઓ, મારે અમદાવાદ પાત્રું જવું પડશે. દાદા ગયા અમદાવાદ. તેમની સાથે આશાભાઈ પણ ગયા અને હું તથા અંબુભાઈ ગામડામાં ફરવા નીકળી પડ્યા, અહીં પણ ઘઉંની વાવણી ચાલતી હતી. અમે રોજકા, ભડિયાદ, ગાંધી, ઉમરગઢ, પચ્છમ વગેરે ગામોમાં ફરી વળ્યા. ખેડૂતોને તૈયાર કર્યા. ખેડૂતો ઘઉં આપવા તૈયાર હતા, પણ મેં આગળ જણાવ્યું તેમ વાવણી ચાલતી હોવાથી ગાડાં ભરીને પીછે ગામ તોળવા માટે તૈયાર નહોતા.

આમ ખેડૂતોને તૈયાર કરીને અમે ગુંદી આવ્યા. દરેનું કામ તો દાદાના આવ્યા પછી જ શરૂ થાય એમ હતું. હેરફેર થઈ શકે તેમ હતું જ ક્યાં ! દાદા તો તરત જ આવવાના હતા તેનું જાણે આરખાંચ દિવસ થીની ગયા.

હાહા આબ્યા. અમે કહ્યું: હાહા! કેમ આટલીવાર ધઈ? વાવણી અને ધીની નાવણી સરખાં. ચૂલા ઉપર ધી મૂક્યા પછી જેટલી કાળજી રાખવી પડે તેટલી વાવણી માટે રાખવી પડે. હાહા હસ્યા અને જોડ્યાં: તમારી વાન માથી છે કે અત્યારે બરાબરની તક છે, પણ આ તો સરકાર સાથે કામ લેવાનું છે. અહીંથી જઈને દુ' કલેક્ટર સાહેબને મળ્યો. નેમલે પણ પાતાની મુશ્કેલી બતાવી. એટલે ઉભટે મારે મુંબઈ જવું પડ્યું. ત્યાં પ્રવક્તા મંત્રી થી દિનકરરાવ દેસાઈને મળ્યો. બધી વાન સમજાવી અને બ્યવસ્થા ગોઠવી.

મેં રમૂજમાં હાહાને કહ્યું: હાહા, અત્યારે દેશને અનાજની ખેંચ છે. બનાસકાંઠાને બી મળે તો આરુ' ઉત્પાદન થાય. તમારા જેવાને પણ આવા ધક્કા ખાવા પડે તો અમારા જેવા ખેડૂતનું શું મળ્યું?

અમે ધંધુકા ગયા. મામલતદારે બધી બ્યવસ્થા ગોઠવી આપી. ગામ ઉપર જ તોણાઈની બ્યવસ્થા ધઈ. ખેડો તકતું મૂક્ય બળુગા હતા. એમલે પણ બારે પરિશ્રમ કરીને ધઈ કાઢી આપ્યા. અડવાડિયામાં તો ત્રાણું હબર મળુ ધઈ તોણાઈ ગયા, પણ આ ધઈ તાણુકાને મથકે આવે, ત્યાંથી બનાસકાંઠાના ખેડોને ગામડે ગામડે સમયસર પહોંચે ત્યારે જ ખરું કામ થયું ગણાય.

જિલ્લામાંથી બહાર જવા દેવા માટે કલેક્ટરની પરવાનગી જોઈએ. આવી કંઈ ને કંઈ ગુ'ચો આબ્યા કરતી હતી. હાહાએ પાછો દિનકરરાવનો સંપર્ક સાધ્યો. દેસાઈ સાહેબ અમદાવાદ આબ્યા. તેમલે સરકારી અધિકારીઓ સાથે વાત કરીને હાહાને દેવા ધારણ આપી કે બધું સમયસર ગોઠવાઈ જશે. એમ કહીને દેમાઈમાહેબ મુંબઈ જવા પાછા ફર્યા.

દાદાને મનુ કે હવે કંઈ વાંધા નહીં આવે. કાગુપુર સ્ટેશન ઉપર દાદા પણ દેસાઈસાહેબ સાથે આવ્યા હતા. અહીં એક વાત નોંધ કરવા જેવી છે. ગાડી ઉપડવાને હસ-પંદર મિનિટની વાર હતી. એક પુરવડા અધિકારીએ દાદાને એક ખામુ લઈ જઈ વાત કરી. જુઓ દાદા, બધી મોઢાની વાતો થઈ છે. અમને લેખિત હુકમો ન મળે ત્યાં મુખી જિલ્લા બદાર અમે ઘઉં મોકલી શકીએ નહીં. આ સાંભળી દાદા ચોંક્યા, ગાડી આવી ગઈ હતી. દેસાઈસાહેબ ડળામાં બેઠી ગયા. દાદા પણ તેમની પાછળ ચડ્યા અને કહ્યું : દિનુભાઈ! તમે લેખિત હુકમ આપતા જાઓ. ખેડૂનોની જમીન મુકાય છે, વિલંબ થયે તો અમારી બધી મહેનત નકામી જશે. તેમણે ડળામાં જ પત્ર લંખી આપ્યો અને હુકમ કરાવ્યો. ત્યારપછી જ દાદાને શાંતિ થઈ. આ બધી વાતો દાદાને મોઢેથી અમે સાંભળી ત્યારે જ આ વહીવટી તંત્રનો ખ્યાલ આવ્યો.

હવે ઘઉંને રેલવેમાં વહેલી તકે પહોંચાડવાના હતા. દાદા તેની પણ પાછળ પડ્યા. કલેક્ટર સાહેબે બધી સગવડ કરી આપી. આમ સમયસર બનાવકાંડાને બી મળ્યું. સમયસર વાવણી થઈ શકી એટલે ત્યાં સારો-મબલખ પાક થયો.

અમારું વાર્ષિક સંમેલન હતું. મુનિથી સંતબાલજી પણ હાજર હતા. કેટલાક આગેવાન કેંગ્રેસી નેતાઓ પણ હાજર હતા. એ સંમેલનમાં મેં પ્રશ્ન ચર્ચોઃ સંતબાલજી કહે છે કે આવાં પ્રભુકીય સંગઠનો મારફતે સ્વરાજને ગામડાં મુખી પહોંચાડી શકીશું, તેમ કહીને બનાવકાંડાને બી પહોંચાડ્યું તેનું ઉદાહરણ આપ્યું. અમારું નાનકડું પણ સંગઠન હતું તો તે આડ જ દિવસમાં લાખમળ જેટલા ઘઉં એકઠા કરી શક્યું, તો આવાં સંગઠનો જેટલાં વધારે કેંગ્રેસ વિકસાવશે તેટલું સ્વરાજ દીપી નીકળશે.

પણ આ તો રાજદારી નેતા હતા. એટલે કહેવા લાગ્યા : એ તો દાદા અને અંતગાલજી હતા તેથી તમે ઘઉં એકઠા કરી આપ્યા. અમે કહ્યું હોત તો થોડા એકઠા કરી આપત !

મેં કહ્યું : એવી શંકા કસ્વાની જરૂર નથી. પણ એવું લાગતું હોય તો આવા પુરુષોની ડોરવળી લઈ સંગઠનો જિભા કરો.

ગમે તેમ પણ ત્યારથી જાણનો અને જનાસકાંડાનો જલ્દે એક મીડો સંબંધ બંધાયો. ‘ બીડમાં જિભો રહે તે બાર્ડ,’ આ બધાની પાછળ જને તપસ્વી પુરુષોનો પ્રરુવાઈ હતો. તેમ છતાં એટોની તાકાત તો તેના સંગઠન મારફતે જ વ્યક્ત થઈ અને ત્યારથી અમારા મંડળની કામગીરીમાં યશનું એક નવું પીંછું ઉમેરાયું.

અને મામાજિક ક્રાંતિકારી જિન્દગણીયું. દરીકામાં જે પાંચમે વર્ષથી જે જમીન ખેડના આવીના તેમના વડવાના વડના પણ તે કાયમીની ભેગતાઈમાંથી બાકાત રહી જના અને વજતર (કિંમત) ઝિંચું આપવાનું થનું.

આ વખતે સૌરાષ્ટ્રનું અલગ રાજ્ય હતું અને ત્યાંના મુખ્ય પ્રધાન દેવરભાઈ હતા. ત્યાં પણ આવે જ-દરેક પ્રકારની જમીનદારી નાબૂદીનો કાયદો લાવેલા. તેમાં ગણોત્તિયા ૭૫૮ જ આપે અને ૨૧ થી ૨૭ ૫૮ મુખી વજતર ડરાયેલું. ૭૫૮ ઉપરના ૫૮ મીંગણ સરકાર આપે. અમારા ભાલમાં જ સૌરાષ્ટ્રના લીંબડી રાજ્યનાં ખટોળ, ફતેહપુરા, પચ્છમ વગેરે ગામો હતાં. તેઓ લીંબડી સ્ટેટને ભાગ આપતાં પણ સૌરાષ્ટ્ર સરકાર અને ખાસ તો દેવરભાઈની કુનેહથી ૭૫૮માં સૌ માલિક બની ગયા. જ્યારે મુંબઈ સરકારે તા. ૧૫-૮-૧૯૫૦ પછી જમીનદારી નાબૂદ કરતા ઘણા કાયદા કર્યાં. તેમાં તાલુકદારી, ગીરાસદારી, મલ્કી, ઇનામદારી આવી જુદી જુદી જમીનદારી પ્રધાને નાબૂદ તો કરી અને મોઝે મો ટકા એમેસમેન્ટ લીધું. છતાં વજતરમાં સરકારે એક પૈસો પણ આપ્યો નહીં. સને ૧-૪-૫૭ પછી ગણોત્તિયાએ જમીન ખરીદવાની અને માલિકે ફરજિયાત વેચાણ આપવાની હતી. મેં આગળ લખ્યું તેમ અમે મુંબઈ સરકારનું ધ્યાન રોયું કે તમે કલમને બોદે સરકારી લીજેરીની આવક વધારી છે, માટે આ ગણોત્તિયાને આપવા પડતા વજતરમાં ભાગીદારી નોંધાવો. સાથે સાથે લેન્ડરેવન્યુ કોડના કાયદામાં તેની કલમોમાં સુધારો કરી આ કાયદા સાથે તેનો મેંજ બેસાડો કે વર્ષો જૂતા ગણોત્તિયાને કાયમીના હક્ક મળે. બીજી વાત જે મોટાં મોટાં એસ્ટેટો હતાં તેવા મોટા જમીનદારોને વજતર ઝોણું આપશે તો પણ ઘણી રકમ મળશે અને નાનાને-ઝોણી જમીન ધરાવતા

જાહેરનામું જાહેર પકનાં અમને તેની જાણ થઈ. એટલે અમે ૨૨-૨-૬૦ના રોજ જલગામડા મુકામે ખેડૂતોની એક સભા મુનિશ્રી સંતબાલજીની હાજરીમાં યોજાવી. તેમાં ખેડૂતોને બધી વિગતવાર સમજૂતી આપી. તેમાં છેવટે નક્કી થયું કે પ્રતિવાદી તરીકે બાલનજીકાંડા ખેડૂત મંડળે તેમાં જોત્તા રહેવું. તે રીતે મારું અને અંબુભાઈનાં નામ રજૂ થયાં. અને ખર્ચની બ્યવસ્થા યોજવાઈ.

પણ આ આખી કાર્યવાહી દિલ્હીમાં ચાલે. વળી તે બધી અંગ્રેજીમાં ચાલે. અને અમારી મુશ્કેલી એ હતી કે અમે બને-માંથી એકેય અંગ્રેજી જાણીએ નહીં. આમ અમારા માટે આ ક્ષેત્ર તદ્દન નવું અને અજાણ્ય હતું. પરંતુ અંબુભાઈ અભ્યાસ રહ્યા. તેમણે જે અભ્યાસ કર્યો હતો તેના અર્થો તે અમાંગ વધીતોને સમજાવતા. મને પણ તેમાંથી થોડું થોડું સમજાવા લાગ્યું.

અમારા પક્ષે અમને મદદગાર એ એડવોકેટ હતા. એકે હતા શ્રોફ અને બીજા હતા નથવાળી. આ એક જણા સંત-બાલજીના નામથી પરિચિત હતા જ. તેમાં તેમની આવી લોકો-પયોગી પ્રવૃત્તિ સંબંધતાં પ્રભાવિત થયા. અને વિના ફીએ અમારો કેસ લડવાની તત્પરતા બતાવી

દિલ્હી જઈ એક્સિટેન્ટ કરી અને અન્ય કરવા જેવી કામગીરી બજાવી અમે પાછા આંબ્યા. તા. ૧૭-૭-૧૯૬૧એ તાર આંબ્યો અને અમને દિલ્હી યોજાવ્યા. અમે દિલ્હી પહોંચ્યા. કેસ ક્યારે ચાલશે તે નક્કી નહોતું. વળી ત્યાંની પદ્ધતિથી અમે માવ અજાણ. અમે અમારા એડવોકેટ શ્રી નરેન્દ્ર નથવાળી અને શ્રોફને મળ્યા. તેમણે સમજાવ્યું કે આપણે કેસ તારીખ ઉપર આંબ્યો છે એટલે આપણે તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ. કોઈ કેસ અડવાડિયું પણ ચાલે અને કોઈ

વિચારણા કરી. મેં અને અંગુભાર્થએ આ કાયદાથી ખેડૂતોને પડતી મુશ્કેલીઓ તેમની આગળ રજૂ કરી. તેમણે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી. અને ચોખ્ખું કરવાની દેખાદારણા આપી. તે પ્રમાણે મુંબઈ ધારાસભામાં મુધારેનું બિલ પસાર કરાવ્યું. તેમાં કાયમી હક્કની જોગવાઈ કરી. આ બિલને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી મળતાં તેણે કાયદાનું રૂપ ધારણ કર્યું.

અમારી લડતનું કંઈક પરિણામ આવ્યું એવું અમને લાગ્યું. ગળોનિયાને શાંતિ થઈ અને અમને આનંદ થયો. છતાં રવિશંકર દાદા દાખલો આપના હતા તેમ-સસલાની પાછળ ફતરો પડ્યો. સસલો યાક્યો. જરાક ખાટો જોઈને બેસી પડ્યો. સસલાએ વિચાર્યું કે મારા કાનથી મારી આંખો ઢાંકી હઈ તો ફતરો મને કંઈ કરી શકશે નહીં. આમ સસલો પોતાના કાનથી આંખો ઢાંકી દે એમ અમારે બન્યું. આ કાયદા સામે કેટલાક તાલુકદારો આવ્યા. તેમણે સારા-મોટા વકીલોની સલાહ લીધી. તેમને સલાહ મળી કે મૂળ કાયદામાં જે મુધારા લાવ્યા છે તે બરાબર નથી એટલે ૧૯૫૮નો કાયદો જો આપણે લડીએ તો ટકી શકશે નહિ. તેથી તે બધા ભેગા મળી સરકાર સામે સર્વોચ્ચ અદાલતમાં ગયા.

અમને થયું આ તો બારે થઈ. સરકારને પણ તાલુકદારોએ પડકાર ફેંક્યો. કેસ તો દાખલ થઈ ચૂક્યો હતો. મુખ્ય કોર્ટમાં પાંચ જજોની જે-થે આ કેસ ચલાવ્યો. તેમાં વડા જજ સિંહા, આયંગર, દાસ, મુખેશકર અને સરકાર હતા. પ્રાયમિક મુનાવણીમાં જજોએ મવાલ ઊઠાવ્યો: આ કેસ ભલે સરકાર સામે હોય, પણ તેનાં પરિણામની અમર તો ખેડૂતો - એટલે ગળોનિયા ઉપર જ થવાની. માટે આમાં પ્રતિવાદી તરીકે સરકાર સામે કેઈ ગળોનિયાઓને દાખલ થવું હોય તો આપણે બહેરનામું બહાર પાડી એવી તક આપવી જોઈએ.

તેને ખર્ચ જ થઈ જાય. અહીં તો શ્રીમંતો સિવાય કોઈનો
ગજ વાગે જ નહીં. આવી ઘણી જેન્નો ચાલે.

અમારા કેસમાં સરકાર તરફથી દફતરી હતા. અને
અમારા તરફથી નયવાળી તથા મોર, તાલુકદારો તરફથી પાકક
અને હાદા માનજી હતા. કેસ હાખલ થયો ત્યારે દિમાપી
મુંબઈ રાજ્ય હતું. પણ પાછળથી ગુજરાત રાજ્યની રચના
થઈ. એટલે આ કેસમાં ગુજરાતના વકીલ પણ હાજર રહેતા.

તા. ૧૬-૮-૧૧એ અમારો કેસ પૂરો થયો. કેસમાં પાંચ
જજોની જેન્નમાંથી મુખાલફર અને સરકાર બંને જજોએ આ
કાયદો બંધારણીય છે એમ જણાવ્યું. બ્યારે હાસ અને
આયંગરે કાયદો બેરબંધારણીય છે એમ જણાવ્યું. વકા જજ
સિંહાએ પોતાનો મત હાસ અને આયંગરની તરફેણમાં આપ્યો.
એટલે બહુમતીથી કાયદો બેરબંધારણીય ઠર્યો.

સરકાર મુખિમ કોર્ટમાં હારી ગઈ. તેથી ગલ્ગતિયાને
૧૯૫૭ના કાયદા મુજબ જે કિંમત કરાવે તે આપવાની રહી.
ખેડૂત મંડળે સમાધાનના પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા. અને છેવટે
સમાધાન થયું. તાલુકદારો જે મોટા હતા તેમણે ૩૦ થી ૪૫
પટ મુખી સમાધાન કર્યા. નાના એાછી જમીનવાળાઓએ
૫૦ પટની આસપાસ કર્યા. અંતે સમાધાનથી આ પ્રકરણનો
અંત આવ્યો. મોટા ભાગના માલિકો અને ગલ્ગતિયાઓએ
સમાધાનકારી વલણ અપનાવ્યાં.

હવે એક બીજી વાત નોંધું છું. ગુજરાત સરકારે અને
૧૯૬૧માં ટ્રાયમર્ચાદનો કાયદો કર્યો. અને તે ૧૫-૧-૫૬
એટલે પાછલાં જે વર્ષથી લાગુ પડ્યો. આ કાયદાનો ખેડૂત
મંડળે અજ્ઞાસ કરી તેનાં સૂચનો કરેલાં. તેમાં સૂદી ખેતીમાં
પાંચ માણસના કુટુંબ માટે ૬૦ એકરની ટ્રાયમર્ચાદ રાખવી
એવી ભલામણ કરેલી. જેથી તેની ખેતી ટકી શકે.

કદાચ મોડા હતાકમાં પણ પૂરો થઈ જાય. માટે આપને આગળથી જાણી તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ.

મેં ત્યાં જોયું કે આપણી અહીંની કોર્ટો કરતાં ત્યાંનું કામકાજ જુદું જ હતું. આપણે ત્યાં તો ઘણા જાણના વ્યક્તિ જતો માત્રમ પડે, ઉપરા ઉપરી ગુદન પડે. અહીં તો મિનિટે મિનિટની કાજજી. ચોગ્યગરની દલીલો થાય. જાણે તરત ખુલાસો માગે. ખુલાસો કાયદેસર અને વાજબી કથા પછી દલીલો આગળ ચાલે. ન્યાયની પદ્ધતિ પણ નૈનિક રીતે પ્રબળી બની જોઈ અમારા મન પર છાપ પડી.

કોર્ટમાં કેસ નીકળતાં જ કેસ ચાલે છે એમ ઠરાવવા માટે દલીલો વાદી તરફથી થાય. જાણે તે કાનૂન બદલ લાગે તો પ્રશ્ન પૂછે અને ખુલાસો ગળે બીજરે તો જ આગળ વધી શકાય. એડવોકેટોએ પણ અજાણસ કરીને તૈયાર રહેવું પડે. આ વાત બંને પક્ષોને લાગુ પડે. જેથી કેમ કેટલેક લાંબાશે, ક્યારે પૂરો થશે એ ચોક્કસ કહી શકાય નહીં.

અમારો કેસ તા. ૧૭-૭-૬૧એ ટ્રટ (તારીખ) ઉપર આવેલો તે તારીખ ૬-૮-૬૧ના બપોરની રિશ્તેષ પછી ૨-૪૫એ શરૂ થયો.

મને એ જાણીને પણ બારે નવાઈ લાગી કે આ એડવોકેટોની ફીલ્ડ પારણ પણ ઘણું બિંચું હતું. ૧૬૦૦ રૂપિયા રોજના. અને તે પણ બીજા કેસમાં રોકાયેલા હોય અને કેસ બીજા બેન્ચ સમક્ષ આવે તો તે ત્યાં ચલાવવા જાય. એટલે આપણે બીજા વકીલને પણ તૈયાર રાખવા જ પડે. અને તેની અડધી ફી ૮૦૦ રૂપિયા આપવા પડે. આવી સ્થિતિમાં ગ્રામજાના સામાન્ય માણસનું ગળું કેટલું ? પાંચ દસ હજાર માટે તો સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જવાય જ નહીં. કારણ કે એટલું તો

તેને ખર્ચ જ થઈ જાય. અહીં તો શ્રીમંતો દિવાય કોઈનો
જજ વાગે જ નહીં. આવી ધર્મી જેના વાગે.

અમારા કેસમાં સરકાર તરફથી ફરિયાદો દેવા. અને
અમારા તરફથી નયવાળી તથા મોટા, નાણાદારો તરફથી પાસ
અને હાદા માનજી દેવા. કેમ દાખલ થયો ત્યારે દિવાળી
મુજબ રાખ્યું હતું. પણ પાછળથી ગુજરાત રાજ્યની રચના
થઈ. એટલે આ કેસમાં ગુજરાતના જણે પણ દાખલ રહેતા.

તા. ૧૬-૮-૧૯૫૬એ અમારો કેસ પૂરો થયો. કેસમાં પાંચ
જાણેની જેમમાંથી મુખ્યત્વે અને સરકાર અને જાણેને આ
કાયદો જાહેરનીય છે એમ જણાવ્યું. અમારે દાસ અને
આવંતરે કાયદો જરૂરજાણીય છે એમ જણાવ્યું. વચ્ચે જજ
મિત્રાએ પોતાનો મત દાસ અને આવંતરની તરફમાં આપ્યો.
એટલે જલુમતીયા કાયદો જરૂરજાણીય થયો.

મરકાસ મુખિમ કોર્ટમાં દારી થઈ. તેથી મજાલિયાને
૧૬૫૭ના કાયદા મુજબ જે દિવસ કરાવે તે આપવાની રહી.
એટલે મંડળે સમાધાનના પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા. અને એવે
સમાધાન થયું. નાણાદારો જે મોટા દેવા તેમજે ૨૦ થી ૪૫
૫૬ મુખી સમાધાન કર્યાં. નાના એટલી જમીનવાળાઓએ
૫૦ પડની આમપાસ કર્યાં. અને સમાધાનથી આ પ્રકરણનો
અંત આપ્યો. મોટા બાગના માલિકો અને મજાલિયાઓએ
સમાધાનકારી વલણ અપનાવ્યાં.

દ્વે એક બીજી વાત નોંધું છું. ગુજરાત સરકારે અને
૧૯૬૧માં ટેલિયમવાઈના કાયદો કર્યો. અને તે ૧૫-૧-૫૬
એટલે પાછલાં જે વર્ષથી લાગુ પડ્યો. આ કાયદાનો એટલે
મંડળે અજ્યાસ કરી તેનાં મૂલ્યનો કરેલાં. તેમાં મૂડી જેતીમાં
પાંચ માત્રના કુટુંબ માટે ૬૦ એકરની ટેલિયમવાઈ રાખવી
એવી ગણતર કરેલી. જેથી તેની જેતી ટકી શકે.

પાગ માણસ કરના એ વધુ માણસો હોય તો કે એટલે કે એક માણસ રીડ ૧૨ એકર જમીન તમારે ગણવી. બાઈઓને વહેંચાણીને અધિકાર આપવો હા.ન. બાપના નામે જમીન હોય તે ગણાતિયો હોય તો તેના રીકરને ટેંગમયાંદાનો હક્ક આપવો. એ જ પ્રમાણે બાપ મરી ગયો હોય અને મોટા બાઈને નામે જમીન ચાલતી હોય. અને ખીજા બાઈઓ બેગા રહેતા હોય તો તેમનાં ખાનાં જુઠાં ગણી સિલિંગ જેટલી જમીન ખરીદવાનો હક્ક આપવો. કારણકે ત્યારે ખરીદી થઈ નહોતી. સમાધાન તો પાછળથી થયા. અમારી રેની વાગ સરકારને અવ્યવહાર લાગી. સરકારે કાયદામાં ૬ વિભાગ પાડ્યા. જમીનની જાત, પ્રત વગેરે જોઈને જિંયામાં જિંચી જમીનની ૧૩૨ એકરની મર્યાદા રાખી. ગણાનધારમાં ગણાતિયો ૭૨ એકર સુધી જમીન ખરીદી શકતા હોય. જ્યારે સિલિંગ એક્ટ-ટોચ મર્યાદાના કાયદામાં ખરીદવાની જોગવાઈ નહોતી. આ લખવાનો મારો હેતુ એ છે કે જ્યારે આજે ૧૧૨ વર્ષ પછી શુજરાત સરકારના ટેબલ ઉપર જિલ્લા આપીને પડ્યું છે, તે પ્રવર સમિતિને સોંપાલું છે. તેમાં ૧૧૨ વર્ષ પૂર્વે ખેડૂત મંડળે સંતબાલજીની દોસ્તગીથી કરેલાં બધાં સૂચનોનો સમાવેશ થયો છે. એટલું જ નહીં પણ આ અંગેની ટોચની કમિટીએ પણ તેનો સ્વીકાર કયો છે. આ અત્યારે વહેવારુ લાગ્યાં છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સંતબાલજી પોતાના અનુભવ ઉપરથી જે નક્કર સૂચનો કરતા તે કેટલાં સચોટ હતાં એ સહેજે સમજી શકાય છે. આ પાંચ માણસના કુટુંબની વ્યાખ્યાનો સ્વીકાર આખા દેશમાં થયો છે.

આ પ્રશ્નને મેં એટલા માટે વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચો છે કે આ ગણાતિયા ખેડૂનો માટે તે પ્રાણ પ્રશ્નરૂપ છે. ખેડૂત મંડળ પહેલેથી જ તેના બધા લયસ્થાનો વિચારતું આવેલું. અને જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે રજૂ કરવા ચોગ્ય લાગ્યા ત્યાં કર્યા.

અમે નાતુકા સમિતિ અને જિલ્લા મંિનિને જાણ કરી
—જવાબ મળ્યો ચિંતા કર્યો નહીં. અમે પ્રાંતિક સમિતિને
જાણ કરી—જવાબ મળ્યો : ચિંતા કર્યો નહીં. અમે ધારા-
સભ્યો અને ખુદ મહેસુલ પ્રધાનને જાણ કરી—જવાબ મળ્યો,
ચિંતા કર્યો નહીં; સરકારના હાથ લાંબા છે. છતાં અમારા
અગાઉના અનુભવે અમે શુદ્ધિપ્રયોગ કર્યો.

જવાબ મળ્યો : આવું કંઈ કરવાની જરૂર નથી, સરકાર
જામન છે.

સરકાર જાગી, મોટે મોટે સુધારો કર્યો, પણ ઉંચકે
કારી મળે.

૧૯૫૦ના ઓગોસ્ટિયન એક્ટમાં ૧૯૫૫માં તેની કલમ
૫ મુધારી ૫મ ટાખલ કરી. અમને સલાહ મળી કે માલિક
આકારના છ પટ ન હો તો સરકારમાં જમા કરાવી દો. તમને
કાયમી હક્ક મળી જશે. અમે માલિકો પાસે ગયા. માલિકોએ
એ પૈમા ન લીધા એટલે મામલતદાર કચેરીમાં છ પટ લેણે
લાખો રૂપિયા બરાબરી દીધા. પણ ૧૯૫૭માં જે કાયદો થયેલો
કે ૨૦ પટથી ઓછું વજતરે આપી શકાય નહીં તે મુદ્દા ઉપર
ગેર કાયદેસર કર્યો. ખેડૂતોના બરેલા લાખો રૂપિયા સરકારની
લીજેરીમાં પડ્યા રહ્યા. ખેડૂતોને શાહુકારોનાં વ્યાજ બરવાં
પડ્યાં. જેમાંથી હજુ પણ કેટલાક તો જિંચ્યા આંચ્યા નથી.

સરકારના લાંબા હાથ ખરા, પણ તે સમયસર રક્ષણ ન
આપે તો તેની અસર મારી જાય છે. અને અમને તેનો અનુ-
ભવ થયો. અમારું નાનકડું ખેડૂત મંડળ હતું તો ખેડૂતોને
કંઈક આધારરૂપ લાગતું હતું. વાકી ઉપર વર્ણવી તેવી કોર્ટોની
પીંજણમાં ખેડૂત કેટલું ટકે એ મમળુ વાચક મહેલાઈથી
સમજી શકે તેમ છે.

દિલાપી રાજ્ય અને ગ્રામીણ દુકુલીઓ

૧૩

તા. ૨૧-૬-૫૬ના રોજ ધોળકા મુનિશ્રી સંતબાલજીની હાજરીમાં પ્રાયોગિક સંઘની મીટિંગ મળી. તેમાં એકાએક પ્રશ્ન આવ્યો. મધ્યસ્થ સરકારે રાજ્ય પુનરંચના કમિશન નીમેલું. તે કમિશને મુંબઈ, મહારાષ્ટ્ર, વિદર્ભ મરાઠાવાડ, ગુજરાત સહિતનું દિલાપી રાજ્ય બનાવવું એવો નિર્ણય આપેલો. આ નિર્ણય મહારાષ્ટ્રને મંજૂર નહોતો. તેથી તેમણે મુંબઈ સહિતનું મહારાષ્ટ્ર જોઈએ તે માટે આંદોલન ચલાવ્યું. ગુજરાત જુડું પડે. ગુજરાતીઓને એમ થયું કે ગુજરાત ભણે જુડું પડે પણ મુંબઈ મહારાષ્ટ્રને મળે તો ગુજરાતને અન્યાય થાય. મુંબઈના વિકાસમાં ગુજરાતીઓનો પણ ભાગ હોવો જોઈએ. આ માગણી ગુજરાતની હતી. અને હાલ પણ ગુજરાતીઓ મુંબઈમાં વસે છે. આ પ્રશ્ન છેવટે સંસદમાં આવ્યો અને જોવી હરખાસ્ત આવી કે (૧) મુંબઈ શહેરનું અલગ રાજ્ય (૨) મહારાષ્ટ્ર, વિદર્ભ અને મરાઠાવાડ (૩) સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ સહિતનું ગુજરાત એમ ત્રણ રાજ્યો કરવાં. આ હરખાસ્તને રૂઝર મતોનો ટેકો મળ્યો. તેમાં એક ચરત હતી કે પાંચ વર્ષ બાદ મુંબઈ પોતે પોતાનો નિર્ણય કરે કે તેણે ગુજરાતમાં ભેડાવું કે મહારાષ્ટ્રમાં. પણ આવી ત્રણ રાજ્યની હરખાસ્ત ગુજરાતને પસંદ પડી નહીં. તેથી અમદાવાદમાં તોફાનો થયાં. મુંબઈમાં પણ અગાંતિ થઈ.

આ આખો પ્રશ્ન પ્રાયોગિક સંઘની મીટિંગમાં ચર્ચાયો. મંત્રણાલયને કહ્યું : અત્યારે ગામડાંઓએ શહેરને કહેવું

લેઈએ, આખા દેશનું દિન રોય એવા વિચારો રજૂ કરવા
લેઈએ. દિગ્રાપી રાજ્ય સ્વતંત્ર જ ભારતીય સંસ્કૃતિ માટે
ઉત્તમ છે. આ વાત બાલ નણકાંડા જેટલ મંડળે અમદાવાદમાં
જઈને કહેવી લેઈએ.

જેટનો માટે અમદાવાદમાં જઈને પ્રચાર અને ઉપદેશ
આપવાનું મુરકેલ જ નદી પરંતુ ગળા બદારની વાત હતી.
વળી ગામડાંના જેટોને બલજી અને અખુધ મલ્લ દ્વારા કાઢે.
ત્રીજી વાત જે શુદ્ધિ પ્રયોગો શાસ્ત્ર દ્વારા. તેમાં જેટોનો શક્તિ
શાકાયેલી હતી.

સંતબાલજીએ કહ્યું : ચોખ્ખ તકે વાપેલું જી ફળ આપે
છે. વળી આ જે ખરી તક છે. સરકાર સામે તોફાનો થાય છે,
સરકાર ગોળીમાર કરે છે, માલમિલકતને નુકસાન થાય છે,
તેવા સંભોમાં ગામડાંઓએ પાળાને અવાજ રજૂ કરીને
શાંતિ માટે પ્રયત્નો કરવા લેઈએ. આ જ જેટનમંડળ જ
વિચારીને અવરિધન શરૂઆત કરે.

અમદાવાદમાં ૮મી ઓગસ્ટ ૧૯૫૬થી તોફાનો શરૂ થયેલાં
તેમાં માલમિલકતને નુકસાન ઉપરાંત ઓઢ જેટલા માણસોએ
જન શુભાવેલા. સરકારને ગોળીમાર કરવા પડેલા. ક્રાંતિમીઓ
પ્રત્યે ભારે નફરતનો વટોળ જાગેલો. પાળી દોષીને તો બાજે
ત્યાંથી ઉડાવે. આખું આરોહન ભેરચોરથી ચાલે. આ આંદો-
હનની આગેવાની ઇંદુલાલ યાજ્ઞિકે લીધેલી. આખું દ્વિ'ચાત્રક
આંદોહન લેઈને સંતબાલજીનું હૃદય ડ્રવી ઊઠેલું. આવી
અસાજકતા લેઈને મોગરજીભાઈનું દિલ ફુભાયેલું. તેમણે શાંતિ
ન સ્થપાય ત્યાં સુધી અચોક્કસ સુદનના ઉપવાસ જાહેર કર્યા.
મોગરજીભાઈના આઠ ઉપવાસ થયા છતાં શાંતિ થતી નહોતી.
અમદાવાદના આગેવાન એવા પદ જેટલા નામરિકોએ પોતાની
સહીઓ સાથે એક અખીલ બદાર પાટી મોગરજીભાઈને

તેમના ઉપવાસ છાત્રી દેવા એક લેખિત નિવેદન કયું એવો મારો ખ્યાલ છે. અમે શાંતિ માટે મદદ કરીશું. તમે ઉપવાસ છાત્રી દો એમ વિનંતી કરી. મોરારજીભાઈએ ઉપવાસ છાંડ્યા. જાહેર સભા મળી તેમા તેઓ ગયા. છતાં પૂરેપૂરી શાંતિ રચાઈ નહીં.

આ સંલોગોમાં મુનિશી સંતબાલજીએ ખેડૂતમંડળના અગ્રણીઓને જોલાવી તેમની સુમશ જે કાર્યક્રમો સૂચવ્યા. એક શાંતિ સેનાનો અને બીજો શાંત પ્રચાર દુકડીઓનો. અત્યારના સંલોગોમાં કોંગ્રેસને ગામડાંઓ ટેકો નહીં આપે તો લોકશાહી સુરક્ષિત રીતે વિકસશે નહીં. શહેરો તો તોફાને ચડ્યાં છે. અહિંસક માર્ગ છાત્રીને હિંસક માર્ગે જાય છે. આથી સરવાળે ફાયદો થવાનો નથી. માટે આ કાર્યક્રમ ઉપાડવો જોઈએ.

દુકડીઓના કાર્યક્રમમાં અગિયાર માણસોની એક એવી દુકડી અમદાવાદમાં સવારે પહોંચી જાય. ત્યાંના જાહેર માર્ગો ઉપર ફરી, સરથસ ઠાલી, મૂત્રોચ્ચાર કરે અને સાંજે પાછી ફરે. આમ બીજો દિવસે બીજી દુકડી. આવો કાર્યક્રમ ચાલે.

શાંતિ સેનામાં જોડાય તે તો જ્યાં હિંસા થતી હોય તેની વચ્ચે જઈને શાંતિ માટે સમજાવે. તેમ કરતાં જે જોખમ આવી પડે તે હસતે મોઢે સહન કરે. આટલી હિંમત હોય તે જ શાંતિ સેનામાં જોડાઈ શકે. અમદાવાદનું વાતાવરણ જ એવું હતું કે કોઈ કોંગ્રેસની યાને દ્વિભાષીની વાત કરી શકે જ નહીં. આવી પરિસ્થિતિમાં દુકડીઓમાં જવા ખેડૂતોને તૈયાર કરવા એ કપરું કામ હતું. જે પ્રયોગો ચાલે અને આ બીજો કાર્યક્રમ. વળી અમદાવાદ જેવા નગરમાં દુકડી મારફતે જવાની વાત પણ અઘરી, એ પોતાને ગળે શી રીતે ઊતરશે? અંતુભાઈ આગળ મારું મંથન ગેં હતું.

આતુ' ગવા છતા દુકડીવાળાઓ ડગ્યા કે માક્યા નહીં. તે લોકો તો આવે, સૂતોચ્ચાર કરતા સરગસ કાઢે અને સાંજે પાછા ગામ્યા જાય. આ જોઈને પેલા લોકો વધુ અકળાયા. એક દુકડીમાંથી એક બાઈનું પોતિયું ખેંચી નાખ બનાવ્યા. વળી એક બાઈને ઉપાડી ગાર પાંચ જણ પોળમાં લઈ ગયા. લઈ જઈને દલાળપૂર્વક પૂછતા લાગ્યા કે સાચું બોલો તમને ઠાળ મોકલે છે, કેટલા પૈસા આવે છે, કેમિસવાળા મોકલે છે કે ? આવા અનેક પ્રશ્નો પૂછવા માંડયા. પેલા બાઈ તો એક અબળ બરવાડ દેતા.

તેમણે જવાબ આપ્યો કે પૈસા જોમાની વાત ના કરશો. આ તો બાલનજકાંઠા ખેડૂતમંડળ અને ગોપાલક મંડળ બનેના અમે સહયો છીએ અને અમારા ઘરના બાડાથી જ અમે આવીએ છીએ. અમારા મંડળ તરફથી મળતા ભાડાના પૈસા પણ અમે ન લઈએ તો વળી કેમિસીઓના તો લઈએ જ શાના ? આ તો અમારા મંડળે એક કાયદમ નક્કી કર્યો છે. તેથી આવીએ છીએ.

“આમ કયાં સુધી તમારી દુકડીઓ આવ્યા કરવાની છે ?”

“અમારા મંડળ તરફથી આદેશ મળશે ત્યાં સુધી.”

“તમારે ઘેર કંઈ કામધંધો છે કે નહીં ?”

“અરે ! ધંધો તો કાયમ હોય જ ને ! એમાં એક દી કાઠવાનો હોય તેમાં શું બગડવાનું હતું ?”

“આ કાગળ ઉપર અંગુઠો પાડી આપો. નહીંતર વધુ હેરાન કરીશું.” આવી જાતની ધમકી આપી.

પણ તે બાઈ ડગ્યા નહીં. બરવાડનું લોહી હતું. તેથી તેણે કહ્યું : તમારે જે કરવું હોય તે કરો. એનાથી હું ડરવાનો નથી, પણ આવી રહી કરે છું બીજા.

જન્યારે તમે મને ધાકધમકી આપીને જાણ્યો મારો ઇં, પણ અમને જમણા મંડળની અને મંત્રજાતી પ્રદાસજની વિજામતુ છે કે અમારે ફેરની માટે નજારમાં બેસવું નહીં, પણ જન ઇંજર સવન કાનું. તેથી મેં ધારી તારી ફેરિય દાવેશમાં મૂકી છે, જ્યાં જારણ તારી જમર ચાલીએ નહીં, આ તો તમે પાંચ જણ ઇં, પણ પચાસ દો લોકજુ છું મારું તમું? મારા દાવમાં તારી દોષ તો ફેરની મારે મુંઝે આપી છે કે મારે ઘેરે આજની જાણી થશે? પણ છું કરીએ! આજની જાણીએ છીએ. જેમ આ જાણીએ દિંમતપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

આ જાણી દોશી તો આ દુકાની પાળી આવી ત્યારે જાણ્યા મની.

રાજેરીજ નવી નવી દુકાનીએ જાણી, એટલે આમજની દુકાનીના અનુભવ થીજે રિવમ જનાર દુકાનીને જણાવવામાં આવતો. જેથી તે પ્રમાણે તેઓ માવજ રહે.

આ રાજકમમા એક રિવમ જાહેનાની દુકાની પણ મિલકવાનો રાજકમ દતો. અમને રાજક દતી કે આવી રાજકમાં જાહેના દિંમતપૂર્વક થાહેશમા ફરી રાજકે ખરાં? પરંતુ જાહેના મારા, અને તેઓએ પણ પાળાનું સરખમ કાકનું અને રીજના કમ પ્રમ છું સુત્રો વનરે ઉપચાર્યા. અને અમદાવાદ જેવા સંરસારી રાજકે માટે થતું માન છે, તેથી લખના મોકામ રાજ છે કે ફેરલાંક અસામાજિક નરખાએ જાહેનાનાં કપડાં મારે પણ ઘેરાં થયાં. પરંતુ આ જાહેનાએ પાળાની દિંમત છેવટ મુખી દુકાની રાખી.

આમ દુકાનીએ મિલકવાનો રાજકમ નારીજ ફર-૧૦-૫૬ મુખી જાણવાનો દતો. ૧લી નવેમ્બરે ગિલાખી વાળ્યો અમત

જવારજમાં ભંગીભાઈએનાં મકાનો

૧૪

એક દિવસ મુનિશ્રી સંતળાલજીએ એમના પ્રવચનમાં કહ્યું : માણસને બનવાને બુદ્ધિ આપી છે. તેથી તે પશુ પક્ષી કરતાં અધિકારી છે. માનવ જાતિ એક કહેવાય છે. એટલે માણસે માનવતાના ગુણોના વિકાસ થાય તે રીતે જીવવું જોઈએ. પોતાના જીવનમાં અમુક મર્યાદાઓ સ્વીકારીને જે મૂલ્યો સંસ્કૃતિને અને સમાજને પોષક હોય તેવાં મૂલ્યોની વ્યાપકતા અર્થે તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેવો પોતાની જાતને સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થમાં જોડવી જોઈએ. અને એવી દૃષ્ટિ રાખીને, માણસ જીવન વિતાવશે તો પોતાની જાત, સમાજ તથા આપણી ભારતની પરંપરા સચવાશે. માટે આપણે આ પ્રયોગમાં તેવી કાળજી પણ રાખવી પડશે. તેથી જ આપણે આપણી પ્રાર્થનામાં કહીએ છીએ :

નિર્ભય જાતીને જનમાલની, પરવા કદીએ નવ કરોએ,
અમ માસિકાની વસ્તુનો, મૂઠ સ્વાર્થ પક્ષ પરદરીએ.
ખાતું, પીતું, દરતું, શરતું, સત્તું, જામતું ને વદતું,
રાત્રિ ક્રિયાઓ કરતાં પહેલાં, પાપ વિકારોથી ડરતું.
જનાં માય મદક્ષત જે કંઈ તે, ક્ષમા માગી લજવાં ધઈએ,
સર્વક્ષેત્રમાં રહીએ તો પણ, આત્મજ્ઞાન નદિ વિરમરીએ.

આ પ્રાર્થનાની પંક્તિઓનો અર્થ જ એ થાય છે કે આપણે આપણી જાતને નિર્ભય જનાવીને જીવન જીવવાની રીત આચરવી જોઈએ. આપણા દેશમાં સંસ્કારના સિંચન માટે, મહાપુરુષોએ સદાચાર જનાવ્યો છે કે જેમ રામાયણમાં તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે :

પરદિન સરિસ પરમ નહીં ભાઈ,
પરપાડા સમ નહિ અધમાઈ.

પારકાનું લલું ઇચ્છવું અને ખીજાને માટે થઈ શકે તેટલું
કરવું તેના જેવું રૂઢું ખીજું શું? ખીજાને દુઃખ દેવું તેના
જેવું એકે પાપ નથી.

આપણા શાસ્ત્રો, પુરાણો અને સંતો તેમજ ઇતિહાસ
પણ એ જ વાત કહે છે. આમાયા, ખીમો દડાળિયો વગેરેના
દાખલા મોજૂદ છે એમ ઇતિહાસ કહે છે. જ્યાં બહુજન
સમાજનું હિત હોય ત્યાં તેમજે પોતાની કમાણી વહાણી
કરી નથી. અને ઉદારતાથી લોકોના સંકટમાં ફાળો આપ્યો
છે. માણસની આંતરડી કહે એને પારાવાર વેદના ધામ તેની
વાણીમાંથી 'હાય' શબ્દ નીકળે તેનું પરિણામ કેવું આવે!
તેથી દુલ્લભીદાસજીએ કર્યું છે કે,

નુસરી દાય જરીગજા કબી ન ખાતી વ્યથ,
મૃત્યા રોર કે આમસે સોદા ભરમ દો વ્યથ.

મતલબ કે કોઈનું દિલ દુભાવતાં પહેલાં વિચાર કર્યો.
સત્તા, ધન, અને ભોજન આ વસ્તુ અવિચળ નથી કે તે ટકી
રહે. તેનું તો સમયની સાથે સાથે પરિવર્તન થવાનું જ છે.
બાળપણ પછી યુવાની, પછી ઘટપણ. આમ ભોતભોતામાં ફેરફાર
થઈ જ જાય છે. માટે માણસે જીવનને સાર્થક બનાવવા માટે
જીવવાની રીત રીખી લેવી જોઈએ.

જીવવાની રીતો ત્રણ છે : (૧) જે માણસ આખી જિંદગી
પારકાના હિત માટે જોટલે કે પરમાર્થ માટે જ જીવે છે. તેને
પોતાનો સ્વાર્થ નથી હોતો. તે પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવી
આનંદ મેળવે છે. આ ઉત્તમ રીત ગણાય.

(૨) માણસ એવી રીતે જીવે કે પોતાનો સ્વાર્થ

સાધવા જતા બીજાને નુકસાન તો નથી થતું તેની કાળજી રાખે. એ છે મધ્યમ રીત.

(૩) માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાનો વિચાર જ ન કરે, બીજાના ભોગે જ જીવે, પોતાના સ્વાર્થમાં જ રચ્યો પડ્યો રહે. આ છે કનિષ્ઠ રીત.

આમાં ત્રીજા પ્રકારની રીત એવી છે, કે મનની અંદર પ્રાંધિ મજબૂત બની જાય છે. પછી લોભ સવાર થઈ જાય છે. ચમટી તૂટે પણ દમટી ન છૂટે. પછીથી આખી જિંદગી કાળાં-પાળાં કર્યાં જ કરે છે. તેથી માનવતા ખીલતી નથી. અને મનુષ્ય જેવો, દેવને દુર્લભ દેહે કરીને જીવન વેડફી નાંખે છે. તેનું શ્રેય નથી આ લોકમાં થતું કે નથી પરલોકમાં થતું. માટે મનુષ્યોએ આ બધી બાબતોનો વિચાર કરીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પોતાનો વ્યવહાર ગોઠવવો જોઈએ. અને પોતાની શક્તિ સુજળ હૃદયમાં દયા અને વ્યવહારમાં નીતિપૂર્વક વર્તવું જોઈએ. એ રીતે માણસ ભગૃતિ રાખશે તો તેનું શ્રેય થશે. સમાજને પણ ઉપયોગી બનશે. આવા માણસોનો બીજા દાખલો લેશે.

અમે આ પ્રવચન સાંભળતા હતા. મને થયું કે આ કેવી ચિતવણી છે ! આવા ઉપદેશ માટે આપણે સંતોનો પાઠ માનવો જોઈએ. પોતાની જાતને કંઈ આપીને પોતાના આત્માના કલ્યાણની સાથે સાથે તેઓ સમાજનું પણ કલ્યાણ થાય એવા માર્ગો ધર્મની રીતે બતાવે છે. આનું સાંભળ્યા પછી પણ આચરવાની શક્તિ તો સંતોના સહયોગ અને પૂર્વનાં સંચિત હોય તેને જ સાંપડે. આવા આવા વિચારો મારા દિલમાં આવતા હતા. આવી તક મળે તે પણ એક લહાવો જ હતો. મારા પિતા સુજરી ગયેલા ત્યારે અનેક કડબાઈઓ વેડફી મરી જીનો ખ્યાલ પણ ખરો. સંવત ૧૯૮૧માં ત્યારે મેં

મારે મદદ તો કરવી જોઈએ એમ વિચારી માંજે હું હરિજન વાસમાં મજૂર માટે ગયો. જામી કુર્ચો, બંગી વાસમાં આવ્યો. બંગીનાં આઠ દસ ઘર. પાંગ-સાગ જેડૂતો ત્યાં જિનેલા જ હતો. આવતી કાલે તો મારે ત્યાં આવવું જ પડશે. દાણા આપ્યા છે. નહીં આવે તો ક્યાં જશો ? આમ દરેક ખેડૂન પોતાને ત્યાં મજૂરને લઈ જવાની હું સાતું સી કરતા હતા. ઉત્તરા કેટલાક વર્ગોથી હું આ તરફ આવેલો નહીં (મજૂરો કરવા) કાશ્મીર કે બધું કામકાજ નાનો ભાઈ જ સંભાળે. આ દરમિયાન જોતાં મને તેની અકળામણના શબ્દો યાદ આવ્યા. આવી લેનરી હોય અને મજૂર ન મળે તો અકળાય નહીં તો બીજું શું કરે ?

બંગી વાસનું દરમિયાન અરેબરું હતું. ધાક ધમકી કે લાલચ આપીને પોતાને ત્યાં ખેતરમાં પ્રવેશ કરતા હતા. બંગીવાસમાંથી વીશેક જણ મજૂરો કરે. તેમને મજૂરો સિવાય બીજો આધાર નહીં. 'સિઝનમાં મજૂરોએ આવોશું' એમ કહીને ધણાની પાસેથી દાણા, પૈસા વગેરેનો ઉપાડ કરી લાવે.

બંગી કામમાં કેટલાક વહેમી રિવાજો પણ ખરા. દસ ઘર વચ્ચે ચાર તો માતાની દેરીઓ હતી. દેરીમાં શ્રીકૃષ્ણ મૂકી રાખે. આંખ કે માથું દુઃખે તો પણ ધીનો દીવો કરી માતાની બાધા રાખે. બીજે કે ત્રીજે દિવસે માતા માટે શ્રીકૃષ્ણ, યાજ કે કંઈક માનતા તો કરવાની હોય જ. વરસમાં એક જ માંડવા પણ માતા આમળ નાખે. તેમાં સહેજે ૫૦ થી ૧૦૦ રૂપિયાનું ખર્ચ થઈ જાય. આવા વહેમોમાં જે લોકો કસાયેલા હોય તે ગરીબાઈથી શી રીતે છટે ? અવારનવાર ભૂવા અને ડાકલોના ઉત્સવ ઉજવે. બધા વખત તેમને મજૂરો મળે નહીં. સિઝનમાં જ ખાસ તો મળે. એટલે બ્યારે કામ ન મળ્યું હોય ત્યારે ગમના જેડૂતો કે શાહુકારો પાસેથી ઢોઢા-બમણા કરીને દાણા લાવે. આ બધું તેમને સિઝનમાં આડું આવે.

જેને ત્યાંથી દાખા કે ઉપાડ કર્યો હોય તેને ઘેર જોડી મજૂરીના દરે કામે જવું પડે. આવી સ્થિતિમાં આ લોકો જીવે. મને થયું : આ લોકો આખી જિંદગી મજૂરી કરે તો પણ તેમની સ્થિતિમાં ગુમારો ક્યાંથી થાય ?

તેમને રહેવાનાં ઘર એ પણ માટીના કૂળા કે સામાન્ય ઝૂંપડાં હતાં. બારણાનાં તો ઢેકાણાં નહીં. દિવસ આવે અને કપાદેક બહાર જાય તો દિવસો ગુપી તેમનાં ઘર એમ જ પડી રહે. નાનાં છોકરાં માટે ઘરમાં રોટલા ઢાંકીને મજૂરીએ જાય, તેમાં જો મૂતરાં પેચી જાય તો છોકરાં રોટલા વિના ટળવળે, રાત પડે ઘેર આવીને નવા ઘડે ત્યારે રોટલા બેઝાં થાય.

આ લોકોની સ્થિતિનો કોણ વિચાર કરે ? આગળ જણાવ્યું છે તે સંતબાલજીનું પ્રવચન મને યાદ આવ્યું. મને વિચાર આવ્યો કે આવા મારા ગામના પછાત બાઈઓ માટે કંઈક થઈ શકે તો સારું. હું આખા પ્રદેશમાં ફરીને જેડૂનોને ઉપ-યોગી થવા મારાથી બનતો પ્રયાત્ન કરતો હતો. તો મારા ગામના બંગી બાઈઓ માટે શું કરું ? તેમને જમીન મળે તો ઉત્તમ પણ જમીન તો ક્યાંથી મળે ? ત્યારે થયું કે બસે જેડવા જમીન ન પામે, પણ નાનકડું ઘર મળે તોય મુખેથી રહે. ઘરમાં જો વસ્તુ સાચવીને મૂકે, છોકરાંને પણ નિરાંત. અને મગનાથી ગામમાં રહે.

મારા મનમાં એક વસ્તુ તો રમ્યા જ કરતી હતી કે આ લોકોને પણ તેમને લાયકનાં ઘર મળવાં જોઈએ. સામાન્ય ઘેર પણ સારા માંડવામાં રહેનાં હોય છે, તો માણસ જેવાં માણસને ઘર નહીં ? પણ શું કરું ? મારા જન્મ બહારની વસ્તુ હતી. ઘર કેમ કરીને તેમને બંધાવી દેવાં ? સહકારી ઘર બાંધનારી મંડળી કરી દઉં તો થાય, પણ તેના હપ્તા બરવા નેપાર થાય

નહીં. કદાચ ત્રણ બંધાયા જ નૈયાર ન થાય. જોગને તો તદ્દન ગાદનશી જ થર મળે તો નૈયાર થાય.

મેં તો મન ગામે દૃઢ મંકડપ કર્યો કે આ લોકોને ઘર બંધાવી આપવા અને જો માટે મનમાં 'મોરચ' ન ખાવાનું નક્કી કર્યું. મોરચ ન ખાવાના મંકડપથી મને જાગૃતિ રહે જોડતા ખાતર જ આવે સંકલ્પ લીધો હતો. આની વાત મેં કોઈ કોઈને બહાર પાડી નહીં. વળી મારી સ્થિતિ પ્રમાણે ઘરમાંથી ૫૦૦ રૂપિયા લઈને જવારજ મોમાવટીમાં બંગીઓના ઘર નિમિત્તે અનામત જમા મૂક્યા.

જાહેર પ્રવૃત્તિ સાથે હવે તો મારું ઘણું જીવન જોડાયેલું હતું. જોડેલે અવારનવાર બહારગામ જવું પડે. સ્નેહીસંબંધીઓના વિવાદો પણ જવું પડે. આવા જોક પ્રમંથે મિષ્ટાન્ન ન ખાતાં તેમણે મને આશ્ચર્ય કર્યો અને મેં બધી વાત જાહેર કરી. વાત જાહેર થઈ તે મારું પણ થયું. હવે મને સગાસંબંધીઓ, સ્નેહીઓ મદદ કરવા લાગ્યા, કાર્યકર્તાઓમાંથી પણ મદદ મળી. સર્વોદય યોજના તરફથી મદદ મળી. આમ ધીમે ધીમે રકમ થતી જતી હતી. જોડેલે મને હિંમત આવી.

મેં એક દિવસ બંગીબાઈઓને જોલાવ્યા, અને વાત મૂકી : તમે જો ઘર કરવા તૈયાર થાઓ તો મારે તમને બધી વસ્તુઓ પૂરી પાડવી. મજૂરી તમારે જાતે કરી લેવી પડે. તમે માટીનાં બીંતડાં તૈયાર કરો, ચણવાની મજૂરી કરો. તો હું તમને લાકડાં, વળી, નળિયાં, ખારણાં તથા મુધારની મજૂરી પૂરી પાડું. જાણો છો તૈયાર ?

તેઓ બહુ રાજી ગયા અને કહેવા લાગ્યા, તમે આટલું બધું કરતા હો તો અમાગથી જોડેલું નહીં થાય શું ? અમે તૈયાર થઈશું.

પણ કોઈકે શંકા વ્યક્ત કરી કે અમે બીંતડાં ચણી

કાઠીએ અને તમે માળી આવો નહીં તો ચોમાસામાં પડી જાય. બીજા એકે કહ્યું, અમે મજૂરી કરીને ઘર કરીએ અને તમે હાંકો એ વાત સાચી, પણ એના ઉપર હક્ક કેના ! કાલ ભડીને અમને ઘરમાંથી બહાર તો નહીં કાઢેને !

મેં તેમને હૈયાધારણુ આપી કે આવો બધા રાખવાની જરૂર નથી. આ ઘર મંપૂર્ણ તમારી માલગીનાં જ રહેશે. નમને કોઈ તેમાંથી કાઠી થકશે નહીં. પણ સાંબળો, આ ઘર તમને તમારાં બાળકોનાં રહેવા માટે બનશે એટલે તમે વેચી જાઓ અને પાછા માંડવા પાડીને પડવા રહો તો હું તે વેચવા દઉં નહીં.

હેલ્લે બોસ્મા : બાપા ! તમે સાચે સાચ જ અમને ઘર બંધાવી આપવાના હો તો અમારી હકકયા માતાના મોર્ગંદ આઈને કહો કે બંધાનાર ઘર ઉપર મારો હક્ક નથી. તમે મોર્ગંદ ન ખાઓ ત્યાં સુધી અમે પાયા ગાળવાના નથી.

મને વિચાર થયો કે દૂધના દાઝેલા છાશ પણ કૂંડીને ખીએ એવી આ લોકોની હાલત છે. માટે પૂરેપૂરો વિશ્વાસ નહીં આપું તો અમને ગળે વાળ હિતરશે નહીં. આ લોકો વયોથી કળાયેલા છે, માટે ઠરે છે. મેં તેમને શાંત પાડવા અને કહ્યું : બુઝો, આમાં મોર્ગંદની જરૂર નથી. હું મોર્ગંદ આઈને ફરી બઈ તો તમારી હકકયા માતા મને શું કરે ? માટે એવું મનમાં રાખશો નહીં. પછી માંડીને મેં તેમને બધી વાત કરી. મારો પ્રતિજ્ઞાની વાત જાણનાં તેમના હૃદયમાં પણ લાગણી જન્મી.

તેમ છતાં ફરી પાછું એક જણ બોલ્યો : આ અમારી હકકયા મા તો ખેદાન મેદાન કરી નાખે. વંશવેલો ન રહેવા દે એવી ભગતી છે. પણ હવે અમે સાંજે વિચાર કરીને તમને જવાબ દેશું.

મેં કહ્યું : ભલે, પણ બહુ મોડું ન કરના. આપણે

અખાત્રીજ પહેલાં ચળુનર પૂરું કરી કઈએ તો છાપરાં વહેતાં
દંકાર્થ જાય.

અમે છટા પડયા.

સાંજે ફરી પાછા બધા મળ્યા. મેં પૂછ્યું : કેમ ! હવે
બધા તૈયાર થયા છે ?

તો કહે, હા પછી એમણે પોતાના પેટની વાત કરી.
તેમના મનમાં હજુ કંઈક શંકા રહી ગઈ હતી. તે તેઓ
ગામમાં ફરીને એ ચાર તેમના વિવામ હશે તેમને મળીને
ખાતરી કરી લાગ્યા.

કહે, હવે પાયા ગાળવાનું ક્યારથી કરીએ ?

મેં કહ્યું : આવતી કાલથી. આપણે સાડું મુદૂત એવડાવી
લઈએ. પછી તમે શરૂ કરો.

હું જોશી પાસે ગયો. જોશીએ મુદૂત નોઈ આપ્યું એટલે
હું બંગી વાસમાં આગ્યો અને તેની વાત કરી, પછી બધાંને
બેગા કરી ઘરની જમીનોની ખીસી મારવાનું વિચાર્યું. આમ
તો આડ જળુ હતો, પણ કોઈકના છેકરા જુદા થયેલા એટલે
એમણે કહ્યું : હસ ઘર થાય તો સાડું.

મેં કહ્યું : મારી પાસે અત્યારે તો આડ ઘરની પણ પૂરી
જોગવાઈ નથી. હું તો ભગવાનને બરોસે ચાલું છું. ઉવટે
પોલેરાની લાટીમાંથી ઉધાર ગાલ લાગીને પણ તમારાં ઘર
આળીશ, માટે અત્યારે તો આડ જ રહેવા દો.

પછી અમે ખીંટીઓ મારવા લાગ્યા. હવે ઘર ન્યારે
વ્યવસ્થિત બાંધીએ તો હારબંધ અને સરખાં હોય તો જ
દીરે. અને લાગે પણ સાડું. એટલે અમે તે પ્રમાણે જોડબું.
પણ તેમાં કોઈ કોઈની જમીન થોડી આવી પાછી કરવી પડે
તેમ હતી. આમ કરતાં તો તેમનું મન પાછું વંકાયું અને

કહેવા લાગ્યા, અમારી જમીન જરાયે આધીપાછી ન થવી
જોઈએ. એવું થાય તો અમારે ઘર નથી બાંધવાં એમ કહીને
બધા વેગળા જઈ બેઠા.

પાછા મેં સમજાવ્યા કે બલે, પાછલા જાગમાં આપણે
વધઘટ નીભાવી લેશું પણ બધાની એમરી તો એક સરખી
રાખવી પડશે. જોલો એમાં સંમત છે ?

પછી ખીલીઓ મરાળી અને મુદૂત થયું. તેમણે તે
પ્રમાણે પાયા ગાળવા ચરૂ કર્યા. હું જઈને મુયારન ગાળ્યો.
અને આડ ઘર માટે લાકડું, નળિયાં, વંછ, મજૂરી વગેરે
કેટલું થાય તેના અંદાજ કઢાવ્યો. નેના અંદાજ પ્રમાણે
મારી પાસે જે રકમ થઈ હતી તેમાં રૂપિયા બારસો ઘટતા
હતા. મને થયું : આમાં કોઈનું ઘર જોણું હાંકે નહીં થાલે.

એ મહિનામાં તેમણે બીનડાં ઝિભાં કરી નાખ્યાં. એટલે
ત્યાર પછીના કામ માટે હું વિચારવા લાગ્યો. તે અંગે હું
ધાલેરા ગયો. લાટીમાં મારી કંઈક જોળખાણ ખરી. મેં
જેત્રણ વેપારીઓને મારી વિગત સમજાવી. મને તમે માલ
આપો. હદાચ તમારે થોડા પૈસા બાકી રાખવા પડશે.

એક વેપારી જોલ્યા : એ શું જોલ્યા ? તમે તારે માલ
જોઈએ તેટલો લઈ જાઓ. પૈસા પછી મોકલી આપજો.

મેં કહ્યું : પણ લાવ તો તમારે રોકડાનો ચાલતો હોય
તે જ ભરવો પડશે. જો ઉધારનો બરો તો મારાથી આ ઘર
ચાળી શકાય નહીં.

તેઓ કબૂલ થયા. તેમણે કહ્યું : તમે તમારા ગામના
ભાંગીઓ માટે આટલું કરો છો તો અમે પણ વ્યાજ વગેરે
નહીં લઈએ. એમ માનીશું કે એક વરસ અમારો માલ નહોતો
વેચાણો, પડ્યો રહ્યોતો.

અખાત્રીજ પહેલાં ગળતર પૂરું કરી દઈએ તો છાપરાં વહેતાં
ઢંકાર્થે જાય.

અમે છટા પડ્યા.

સાંજે ફરી પાછા જયા ગયા. મેં પૂછ્યું: કેમ! હવે
જયા તૈયાર થયા છે ?

તો કહે, હા. પછી એમણે પોતાના ચેટની વાત કરી.
તેમના મનમાં હજુ કંઈક શંકા રહી ગઈ હતી. તે તેઓ
ગામમાં ફરીને જે ચાર નેમના વિશ્વાસ હશે તેમને મળીને
ખાતરી કરી લાવ્યા.

કહે, હવે પાયા ગાળવાનું ક્યારથી કરીએ ?

મેં કહ્યું: આવતી કાલથી. આપણે સારું મુઠ્ઠત નેવડાવી
લઈએ. પછી તમે શરૂ કરો.

હું જોશી પામે ગયો. જોશીએ મુઠ્ઠત નેઈ આખું એટલે
હું ભંગી વાસમાં આવ્યો અને તેની વાત કરી, પછી બધાંને
જોગા કરી ઘરની જમીનોની ખીટી ચારવાનું વિચાર્યું. આમ
તો આઠ જણ હતા. પણ કોઈકના છોકરા જુદા થયેલા એટલે
એમણે કહ્યું: દસ ઘર થાય તો સારું.

મેં કહ્યું: મારી પાસે અત્યારે તો આઠ ઘરની પણ પૂરી
નેગવાઈ નથી. હું તો ભગવાનને બરોસે ચાલું છું. છેવટે
ધોલેરાની લાટીમાંથી ઉધાર માલ લાગીને પણ તમારા ઘર
ચાળીશ, માટે અત્યારે તો આઠ જ રહેવા દો.

પછી અમે ખીંટીઓ મારવા લાગ્યા. હવે ઘર ન્યારે
વ્યવસ્થિત બાંધીએ તો હારણધ અને સરખાં હોય તો જ
હીરે. અને લાગે પણ સારું. એટલે અમે તે પ્રમાણે ગોઠવ્યું.
પણ તેમાં કોઈ કોઈની જમીન થોડી આધી પાછી કરવી પડે
તેમ હતી. આમ કરતાં તો તેમનું મન ખાણું વંકાયું અને

અંતરનો પ્રશ્ન

૧૫

આપણે મુખી મેં બાલપ્રદેશમાં ખેડૂતમંડળ મારફતે અથવા તો મુનિશી સંતબાલજીની દોરવાડી નીમી ચાલતી મરંધાએ મારફત જે પ્રદેશમાં કામ ચાલી રહ્યું છે તેની પ્રતિષ્ઠા વાનો લખી, દરેક દુઃખ પ્રદેશથી ઠીક ઠીક દૂર જોવા કચ્છમાં બનેલ એક પ્રશંસ-શુદ્ધિપ્રયોગની વાત રજૂ કરું છું.

કચ્છ આમ તો અમારા ખેડૂતમંડળના કાર્યપ્રદેશમાં ન આવે. પરંતુ બાલનગરકાંડાને પાસેજે કચ્છ પ્રાંતોગિક સંપત્તિ રચના સંતબાલજીની પ્રેરણાથી થઈ હતી, અને ખેડૂતોની મુશ્કેલી સામેથી અમારી પામે આવે ત્યારે એક ખેડૂત તરીકે તેને મરદ કરવી-અમારા મન પ્રમાણે--એ અમારી દરજ બની જતી હતી.

સ્વશક્તિ આપ્યા બાદ કચ્છનો વહીવટ મધ્યસ્થ સરકાર મારફતે થયો. તે વખતે ત્યાં મોટો ધરતીકંપ થયો. ધણાં મકાનો જમીનદોરન થઈ ગયાં, અને દબારોની નુકસાની થઈ. આ જોવા પંડિત જવાહરલાલ નહેરુ પણ કચ્છમાં આવ્યા. તેમણે પરિસ્થિતિ નજરે નિહાળી. લોકોને આશ્વાસન આપ્યું કે આપણે દિવન ખેતી ન જોઈએ. અંતર નવું જસાવીશું. પંડિતજીની આવી દેવાધારણ હોય ત્યાં બધું બને જ.

નવી જસાદત માટે ફંડ સરૂ થયું. કચ્છના આનેવાન કાર્યકરો જવાનજી અરજજી ખીમજી, શુભાજીચંદર પોળકિયા, કાંતિપ્રસાદ અંતાળી, પ્રેમજીભાઈ કલ્કર વગેરેએ સારો સહકાર અને પુરુષાર્થ કરી મોટી રકમ મેળવી. લગભગ છત્ત લાખ

રૂપિયા થયેલા એમ જાણવા મળ્યું. આ રકમમાંથી જેમનાં મકાન ધરતીકંપમાં પડી ગયેલાં તેમને નવાં મકાન બાંધી આપવામાં મદદ કરવાની હતી.

અંબારની દક્ષિણ દિશાએ આશરે બેઠો એકર જેટલો એક વિશાળ પ્લોટ પડ્યો હતો. જેમાં નવી વસાહત ધર્મ શકે તેમ હતી. બીજી તરફ તેની પૂર્વ દિશાએ અજોપાળની વાડીને નામે ઓળખાતી છત્તુ એકરની વાડી હતી. આ વાડીના માલિકો ધનવાન હતા. કલકત્તાની આસપાસ કેટલાક તો કોલસાની ખાણો ધરાવતા હતા, મોટા ઉદ્યોગપતિ હતા. તેમને અંબાર સાથે એટલે કે ઠંચ સાથે પણ બહુ જ ઓછો સંબંધ રહ્યો હતો. પરંતુ આ નવી વસાહત કે જે પોતાની વાડી ઉપર જ થાય તો તેમાં પોતાનાં નામ પણ દાખલ કરાવેલાં.

હવે આ વાડી, તેના માલિકો વર્ષોથી બહારગામ રહેના હોવાથી ખેડૂતો ખેડતા. તેના ઉપર આશરે સોજેક જેટલાં ખેડૂત કુટુંબો વસેલાં. તેઓ ગણોત્તિયા તરીકે હતા. ગણોત્તધારો લાગુ પડેલો હોવાથી ખેડૂતો પાસેથી આ જમીન છોડાવી નહીં ચકાય એવી તેમને ખાતરી થતાં એમણે બીજી યુક્તિ અજમાવી.

અંબારની નવી વસાહત માટે આ જમીન એકવાયર થાય એવા પ્રયત્નો થયા. અને તેમાં નવી જિબી થતી સોમા-યદીમાં પોતાનાં નામ પણ દાખલ કરાવી દીધાં. આથી આ વાડીના માલિકોને જે ત્રણ રીતે કાયદો થતો : (૧) એમની જમીન ગણોત્તિયા પાસેથી છૂટી જતી, (૨) ધરતીકંપના રાહત દરે મકાનો બંધાઈ જતાં, (૩) જમીન એકવાયર કરવામાં આવે એટલે જમીનની કિંમત જિંચી મળી ચકવાની પૂરી ચક્રવર્તી. કારણ કે એ રકમ પેલા છત્તુ લાખમાંથી ચૂકવવાની હતી. આમ કુનેદથી એક ઠાંકરે ત્રણ-ચાર પડી મારી ચકાતાં. ૧૮૬૦ આમાં બેઠા કોણ બન્યું? જમીન ખેડનાર ગણોત્તિયો.

તેનો રજી ખાવાનો રોટલો જતો. વરોળી કેળવેલી ફળદ્રુપ વાડી જતી.

બીજી બાગુચી ગણોતિયાને બાજુ કયાં વિના જમીન એકવાયર કરવાની વિધિ શરૂ થઈ ગઈ. સરકારી અમલદારો અને નવી વસાહતના આયોજકો જમીનમાલિકની વહાલે ધાયા. જમીન એકવાયર કરવાની પૂરી વિધિ કરી દીધી અને સરકાર પાસે મોસાઈટીઓએ જમીનનો કબજો માંગ્યો. પ્રાંત સાહેબે કબજો લેવાની કાર્યવાહી શરૂ કરી. ગણોતિયાઓને બોલાવી સમજાવ્યા કે નવી વસાહતો અંગે મોસાઈટીઓએ આ જગ્યા પસંદ કરી છે. તેના પૈસા પણ મરકારમાં બરાઈ ગયા છે. એટલે ખેડતા નહીં. તેનો કબજો વહેંચી તકે આપી દેવો પડશે.

ખેડૂતોએ સરકારમાં અરજી કરી. પાંતે સંરક્ષિત ગણોતિયા છે, વળી આજીવિકા માટે આ સિવાય બીજું કોઈ માધન નથી. તો સરકાર આ જમીન અમારી પામેથી ન પડાવી લે એવી વિનંતીઓ કરી.

આ બધી અરજીઓની કંઈ અસર થઈ નહીં અને જમીનનો કબજો મેળવવાની દબાવુપૂર્વકની કાર્યવાહી ચાલુ રહી. ધરમશી એકધવજી નામના ખેડૂત પાસે ૨૨ એકર જમીન હતી. તેઓ છ બાઈઓ હતા. ધરમશીનું પચીમેક માલુસનું કુટુંબ. તેમનું બરબુ પાપજી આ વાડી પર આવે. તેની પામેની ૨૨ એકર જમીનમાંથી છ એકરનો કબજો મેળવી તેના ઉપર નવી મોસાઈટીઓના પાયા નાંખાઈ ગયા. ધરમશીબાઈની છ એકર જમીન તો ગઈ. તેણે ન્યાય મેળવવા જ્યાં જ્યાં પ્રયત્ન કર્યો ત્યાં ત્યાંથી સફળતા મળી નહીં. છેવટે તે ત્યાંના સર્વોદય કાર્યકર અને કચ પ્રાયોગિક સંઘના મંત્રી મગનભાઈ સોની પામે ગયા. તેમણે મલાહ આપી કે આમાં સરકાર કંઈ કરી શકશે નહીં.

તમે મુનિશ્રી મંત્રાલયને મળો. તે માગી મતાદ આપી મદદ કરો. આ રીતે પરમગીભાર્થ મંત્રાલયને મળ્યા. મંત્રાલયએ જોમની તાન માબળી અને તેમાં ઠંઠક તથા જળાવાં ને બાઈને શુંદી ખેડુન મંડળની પામે મોકલ્યા.

ખેડુનમંડળના મંત્રી શ્રી અંબુભાર્થ મંત્રાલયની મતાદથી જાનનપામ અર્થે અંતર ગયા. ત્યાં લાગતા તમગતા જોને મળી જમીન અંગેની મંપૂર્ણ માદિતીઓ એકઠી કરી અને તે મુનિશ્રી મંત્રાલય આગળ રજૂ કરી. મંત્રાલયએ આ આખો પ્રશ્ન કમ્પ્ર પ્રાયોગિક મંપ અને ખેડુનમંડળને મોંખો. અને તેમાં જરૂર પડે તો ગુદ્ધિપ્રયોગ કરવા મુખીની સલાહ તેમજ મંમનિ આપ્યા.

પ્રાયોગિક સંધ તરફથી શ્રી નાનગંદભાર્થ અંતર પહોંચી ગયા. ત્યાં જઈ એમણે તાર કરી અમને તાત્કાલિક જોલાવ્યા. પ્રશ્ન ધણો વિઠટ હતો. એક તરફ સરકાર અને નવી વસાદ-તના વ્યવસ્થાપકો જે ઠીક ઠીક સાધનમંપન્ન ઠહેવાય. બીજી તરફ થોડા અમર્યાદ ગળોતિયા ખેડૂતો.

રાત્રે સભા કરી. તેમાં અમે આખો પ્રશ્ન ત્યાંની જનતા આગળ રજૂ કર્યો. નવી વસાદતો માટે અંતરની દક્ષિણ દિશાએ વિશાળ પ્લોટ હોવા છતાં અજેપાળની વાદીનો જમીન જ શા માટે પસંદ કરવામાં આવી? આથી ખેડૂત કુટુંબોની આજીવિકા જૂંટવાઈ જાય છે. આ એક અ-ધાય છે. આત્મ ટેઈ નિરાકરણ ન થતાં અમારે સરકારમાં મર્યાદિત સમયનો ગુદ્ધિપ્રયોગનો પ્રારંભ કરવો પડે છે વગેરે હકીકત ટૂંકમાં સમજાવી.

જેસલ-તોરણની મમાધિ પાસે આવેલા એક મકાનમાં અમારી છાવણી હતી. પ્રયોગ ત્રણ ઉપવાસથી પ્રારંભાયો. આ આ પ્રયોગમાં અંબુભાર્થ શાહ, નવલભાર્થ શાહ, જ્યંતીભાર્થ

શાદ વનેરે કાર્યકરો પણ આવી પહોંચ્યા હતા. આ દિવસોમાં અમે આમવાસનાં ગ્રામોમાં તથા અંબારમાં લોકભૂતિ મારે પ્રવળ કરતા. આ ઉપરાંત અમને રથાનિક કાર્યકર્તાઓને સહકાર મળી રહ્યો. તેમાં મગનભાઈ મેત્રી, દયારામ કેવજિયા, પ્રમુદાભાઈ, ગુલાબચંદર ધાવડિયા, સુનીલાલ મદારાજ, ખેડોનાં પરમશીભાઈ, કુંવરજીભાઈ વગેરે મળીને છાવણીમાં રૂપ જીવનની મંજ્યા રહેતી.

પ્રગોળને લઈને પ્રગાર બરાબર થતા લાગ્યો. મરહારની કબજે લેવાની કાર્યવાહી હીલમાં પડી. રથાનિક આગેવાનો, મરહારી અધિકારીઓ વગેરે શું થાય છે તેની શક્ય ભેદ રહ્યા.

આ વખતે મુંબઈ રાજ્યના બહેરબાંધકામ ખાતાના નાયબ પ્રધાન શ્રી પ્રેમજીભાઈ કપર દત્તા. તેઓ કચ્છના પ્રતિનિધિ હતા. વળી કચ્છના આગેવાન અને અમલી કોમિશ્ની શ્રી બવાનજી અરજી ખીમજી પણ આમાં રસ લેતા. અંબારની પાંજરાપોળના અમલી શ્રી હાંનિપ્રસાદ અંતાણી એક કુચળ વદીવટદાર અને બાળીના સેવક હતા. તેઓ પ્રેમજીભાઈ તથા બવાનજીભાઈને પરિચિનિધી વાકેફ ગણતા. કામજકે એ લોકો પેલા બહેર કુંઠના દરેકીઓ હતા.

અમારી મુખ્ય પાંજરાપોળ આગળના ચોકમાં થતી. તેમાં છાનું તો કંઈ હતું જ નહીં. એટલે સૌ કોઈ બધી કાર્યવાહી એક શકતું, માંબજી શકતું. શાસ્ત્રોજ થતી મુખ્યઓળી લોકમાનસમાં પડતો આવ્યો. લોકો આજો પ્રજા બરાબર સમજના થતા. અને બહેર મુખ્યમાં પ્રજો પૂછીને કેટલાક જવાબ પણ માગતા. પ્રયોગ સમિતિ તરફથી એક દૈનિક પત્રિકા પ્રગટ થતી. તેનો ચાર પાંના દૈનિકમાં પણ આવતો. આને લઈને આખા કચ્છમાં અંબાર પ્રશ્નની દવા ફેલાઈ ગઈ.

ભુજની કેમિસ્ટ સમિતિમાં પણ આની ચર્ચા થઈ. અને ત્યાંના પ્રમુખ કાર્યકર્તા શ્રી કુંદનલાલ પોળકિયાવગેરે અંતર આપ્યા. છેલ્લા ઉપવાસી તરીકે ત્યાંના વચોવૃદ્ધ આગેવાન અને કચ્છ પ્રાયોગિક સંઘના પ્રમુખ શુભાનંદર પોળકિયા હતા. આમ ૨૧ દિવસનો પ્રથમ તબક્કો પૂરો થયો. લોકમન એટલો પ્રબળ બન્યો કે અમારી છેવટની જાહેર સભામાં એવા કેટલાક પ્રશ્નો પુછાયા કે તેથી અમે સૌ પણ ખુશ થયા. લોકેઓ કહ્યું: ઉપવાસ કરીને જોળજોળ વાતો કે બાવજો ન કરો, પણ આ કામમાં જેઓ સરોવાયા હોય તેમનાં નામ જાહેર કરો. આવા લાભનાવળગતા લોકો પોતાના સ્વાર્થ માટે કુંદનો ઉપયોગ કરના હોય નો સમાજે તેમની સમક્ષ પગલાં ભરવાં જોઈએ.

અમે સભામાં ધીરજ આપી કે તમે જોયા કરો, જેણે ખોટું કહ્યું હશે તેને જરૂર પસાવો થશે જ. આવા માણસો સાથે અસહકાર કરવાની તક જીભી થાય તો તમે તૈયાર રહેજો. આપણે તો એવી વ્યક્તિનું હૃદય પરિવર્તન ઉપવાસ અને આપણી જાત ઉપર સહન કરીને કરવા માગીએ છીએ. તેમના પ્રત્યે વેરઝેર રાખવાનું નથી. પણ એમ ન માનતા કે હવે આ પ્રશ્નો અંત આવી જાય છે. વધુ સહન કરવાનું આવે તો તે માટે પણ તૈયાર રહેવું પડશે.

બોક્ષો, તેમાં તમારો સહકાર મળશે ?

સભામાંથી લોકો બોલી ઊઠ્યા: મળતો પૂરેપૂરો સહકાર મળશે. અહીં જ નહીં બહારથી પણ જરૂર પડશે તો માણસો આવી પહોંચશે.

મેં કહ્યું: અમારે એટલી જ જરૂર છે. પણ આપણે આપા રાખીશું કે એટલું ઉગ્ર આંદોલન કરતાં પહેલાં જો લોકોના હૃદયમાં આવી અપીલ થશે. રાજના દસ વાગ્યા સુધી જો અદીદજરની જાહેર મનામાં પ્રયોગ વિષે મારી રીતે કહેવાયું.

ખીજે દિવસે સવારે કાંતિપ્રસાદ અંતાળીએ સમાચાર આપ્યા કે મુંબઈથી પ્રેમજીભાઈનો ફોન હતો. તેઓ બધાને મળવા ઇચ્છે છે. એટલે પ્રયોગ બંધ થતાં મુંબઈ જાઓ. જોગાનુ જોગ મુનિશ્રી સંતબાલજીનું ચાતુર્માસ પણ મુંબઈમાં હતું.

મુંબઈ કોણે કોણે જવું તે અમે વિચાર્યું. કચ્છમાંથી ગુલાબશંકરભાઈ, ધરમશીભાઈ તથા કુંવરજીભાઈ જે ખેડૂનો અને ભાલનજકાંડા ખેડૂતમંડળ તરફથી અંબુભાઈ તથા હું આમ પાંચ જણનાં નામ નક્કી થયા. અમે મુંબઈ પહોંચ્યાં.

ઘાટકોપરમાં મુનિશ્રી સંતબાલજીની હાજરીમાં અમારી બેઠક રાફ થઈ. સવારના નવ વાગ્યાથી અગિયાર વાગ્યા સુધી અમારી પહેલી બેઠક ચાલી. પ્રેમજીભાઈએ અત્યાર સુધી ચાલેલી કાર્યવાહી રજૂ કરી. સરકારે સોસાયટીઓના પૈસા લીધા છે, પાવતીઓ અપાઈ ગઈ છે. જમીન વેચાણ અને ખરીદીનું કામ એકવાયર કરી બધી વિધિ પત્તી ગઈ છે. જ્યાં આટલી બધી સરકાર આગળ વધી હોય ત્યાં તેને માટે પાછા વળવું મુશ્કેલ છે. વળી ઘણી શૂંચો પણ જિલ્લી થાય.

અમે કહ્યું : આપ કહેા છે તે બધી વાત સાચી પણ આ કાર્યવાહી તો તમારા અધિકારીઓએ જ કરી, અને તે પણ ખેડૂતોને અંધારામાં રાખી. જ્યારે તેનો કબજો લેવાનો આવ્યો ત્યારે જ ખેડૂતોને ખબર પડી. આ તો અબજ ખેડૂતોનો ભોગ લેવાય છે. એનો અર્થ તો એ થયો કે વાડ જ ચીલડાં ગળે. અમારું કહેવાનું એટલું જ કે જેણે આમાં રસ લીધો હોય તેવા અધિકારીઓ અને આગેવાનોને તમારે કહેવું જોઈએ, તમે અમારા સાચા પ્રતિનિધિ. તમારી આગળ સાચી વાત કહીએ અને તમે જોમ કહેા કે અમારા હાથ બંધાઈ ગયા છે. તો અમારે શું કરવું ? તમારે જ આમાંથી રહેતો કાઢવો જોઈએ.

સંધરવા અને વાપરવા એ ખેડૂતનું કામ નહીં, ખેડૂતને તો જમીન જ જોઈએ. તેનું જીવન જમીન માથે જોડાયેલું છે.

કાન્તિભાઈ અંતાળી બહુ બાહોશ અને હોશિયાર માણસ હતા. તેમને યયું: આ રીતે પ્રશ્ન નહીં ઉકેલીએ તો રોજ એકર જમીન આપણને મળશે નહીં. તેમણે કહ્યું: અહીં તો આવી સરસ જમીન મળે તેમ નથી પણ મુંઝામાં મદાજનની વાડી છે. એ સારી છે. એ આપણને પ્રયત્ન કરીએ તો મળી શકે.

પણ ધરમશીભાઈને આમાં પોતાનું વનન અને જમીન બંને ઊંડવાનાં હતાં. તે સંમત થાય તો જ આ પ્રશ્ન આગળ ચાલી શકે. છેવટે ધરમશીભાઈ વાડી જોઈ આવ્યા, ત્યાં જવા તૈયાર થયા. અંતાળીભાઈએ મદાજન પામે દરતાવેજ કરાવી આપ્યો અને એ જમીન તેમને મળી ગઈ. એ વાડી સરસ હતી, ત્યાં જઈ ધરમશીભાઈએ અમને અમે જે સહકાર આપ્યો તેનો આભાર માનતાં કાગળ લખ્યો અને સાથે સાથે નવી વાડીની કેરીઓ ખાવાનું આમંત્રણ પાઠવ્યું.

આમ અજેપાળની વાડીનો પ્રશ્ન મુખ્ય રીતે ઉકળ્યો.

બાર વર્ષ પછી મારે ફરી કચ્છના બચાઉ તાલુકાનાં લાકડિયા ગામના પ્રશ્ન અંગે જવાનું થયું. ત્યારે હું ધરમશીભાઈ તથા તેમનાં કુટુંબીઓને મળ્યો. સૌ રાજ થઈ ગયાં. વાડી સારી હતી. તેમણે તેની પાસે આવેલી બીજી પણ વાડી રાખી હતી. બાર વર્ષ પહેલાંની કટોકટી અને અત્યારના દિવસોની પેટ ભરીને વાતો કરી. તેમણે કહ્યું:

ફલજીભાઈ! અમે તો તમ સૌના પ્રતાપે મુખી થઈ ગયા.

મેં કહ્યું: મોટો પ્રતાપ સંતબાલજીનો.

તેમણે કહ્યું: પણ મહેનત તો તમારી અને અંબુભાઈની. નદીંતર છ એકર ગઈ તેમ બધીયે જાત.

મેં હલુઃ એ બધા ફડો પ્રતાપ આપણા સંતબાલણનો. અમે તો તેમની રોસ્વલ્લી પ્રભાવો કામ કરીએ. બાકી ઘાટકોપરમાં તમે જોના હતા ને કે સરકારના દ્વાય પણ બંધાર્થ પ્રયા હતા. તે હટત ? માટે આપણે જીએ મનબાલણનો પાટ માનવો જોઈએ. પણ એ સાપુને શું ? જોનો પાક માનવાનો યો હોય ? નીતિને મારે ચાલીએ તો એ રાજી રાજી !

પછી અમે બધા મેવકોને યાદ કર્યા. જેમણે જેમણે આ પ્રશ્નમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સાથ આપ્યો હતો તે બધા મેવકોને સામીજાને.

બીજો દિવસે હું લાકડિયા જવા નીકળ્યો ત્યારે મારા મનમાં પણ કંઈ કંઈ પ્રશ્નો રમવા હતા.

ક્યાં બાલ, ક્યાં કચ્છ અને ક્યાં મુંબઈ ? કેટલા આંદાદેરા, કેવો શુદ્ધ પ્રયોગ, કેવી લોકચાહના ! આ બધું શું ? સંતનું બળ, સતનું બળ. દુનિયામાં છેવટે એ બળ જ અમર રહેવાનું છે !

ઘાટકોપરનો યાદગાર પ્રસંગ

૧૬

આગળ એક રસિક સંવાદના પ્રકરણમાં મેં લખ્યું છે તેમ કેટલાક જૂનો મુનિ સંતબાલજી તેમના સાધુ નથી એમ માનતા. તેથી તેઓ ઉપાશ્રયમાં જિતરી શકે નહીં એવું રૂઢિગત જૂનો માને પણ ખરા. તેમાં મુંબઈના ઘાટકોપર પરના જૈન સંઘતું આમંત્રણ આપ્યું. તેઓ ત્યાં પોતાનું ચાતુર્માસ ગાળે.

પરંતુ મુનિશ્રી વર્યોથી બાલનજાંડા પ્રદેશ સાથે સંકળાયેલા. એ ભૂમિને પોતાના પ્રયોગ તરીકે પસંદ કરી હતી. અને તેઓ મુંબઈ જાય તો પછી આ પ્રદેશનું શું? પરંતુ બીજી રીતે અમને આનંદ પણ થતો હતો કે આખરે જે ધર્મવૃક્ષનું તેઓ ફળ છે તેનાથી દૂર કેમ કરીને રહી શકે? બળી ત્યાંના સમાજનો આટલો બધો ગ્રેમ અને આદર હોય તે પણ આપણો સમજવું જોઈએ. આમ બધી રીતે વિચારીને આ પ્રદેશના કાર્યકર્તાઓએ તેમને ગ્રેમપૂર્ણ જવાની છૂટ આપી.

તેઓ મુંબઈ પહોંચ્યા. શરીરે તેઓ મુંબઈમાં હતા પણ તેમનું દિલ જાલમાં હતું. કારણ કે તેમનો ધર્મ પ્રયોગ જાલમાં ચાલતો હતો.

મુંબઈના લોકોએ તેમનો પપ્પો જન્મદિન ઉજવવાનું નક્કી કર્યું. તેમના આવા પ્રસંગમાં ગયોગનાં પ્રત્યક્ષ પાત્રોને ન નિમંત્રે એ તો બને જ કેમ? અમારે અદી જેતીની મોનમ સાહે સામાસના દિવસો. (મુનિશ્રી સંતબાલજીનો જન્મદિન યાજ્ઞી પૂર્ણિમા છે.) પણ થયું કે આટલા બધા

પ્રેમથી આપણને જોલાવે છે ને ન જઈએ તો ચોંચે નહીં. ભાલ-
નગકાંડામાંથી અમે પપ જાઈએ. બહેનો તા. ૧૮-૧૦-૧૯૫૮ ના
રોજ નીકળી બીજે દિવસે સવારે દાદર સ્ટેશને ઊતર્યાં.

ત્યાંના આગેવાન જેનોએ અમારું બાવણીનું સ્વાગત
કયું અને બધી જાતની અમારે માટે વ્યવસ્થા ગોડવી. અહીંના
ભાઈ જોએ ઘણી મહેનત કરી એક લાખને ફસ હજાર
રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા. તેમાંથી અડધી રકમ એટલે રૂ. ૫૫,૫૫૫ તેઓ બાલનગકાંડા પ્રદેશની પ્રવૃત્તિ માટે આપવાના
હતા. તેઓએ અમને જોલાવ્યા અને મુનિશ્રી સંતબાલજીની
હાજરીમાં તે વખતના મુંબઈ રાજ્યના પ્રધાન શ્રી રતુભાઈ
અદાણીને હાથે અમને આ રકમ આપી.

આ પ્રસંગમાં કોઈને અનિશ્ચયોક્તિ લાગશે કે ઘાટકોપર
વાળાઓએ આમાં વિશેષ શું કયું ? જે જે સંઘ સાધુને
આમંત્રે તે તેનો ખર્ચ ઉપાડે જ. પણ અહીં પ્રશ્ન જરા
જુદો છે. કારણ કે લીંબડી સંઘેએ તેઓ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ
ચલાવતા તેથી તેમને સંઘ બહાર મૂકેલા. તેમાં ઘાટકોપરના
સંઘે કાંતિ કરી સંતબાલજીને આતુર્માસ માટે આમંત્રણ આપ્યું.
એટલું જ નહીં પરંતુ તેઓ જે પ્રવૃત્તિઓ બાલનગકાંડામાં
ચલાવે છે તે સમાજહિતની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી અને સાચા
ધર્મમય સમાજરચનાનાં બી તેમાં છુપાયેલાં છે. તેમાં કશું
ખોટું નથી તેમ માની આટલી મોટી આર્થિક સહાય પણ
કરી. ધર્મના આચરણ માટે મથના એક કાંતિકારી સાધુને આ
દોષે સમાજમાં જઠ બંધનો તોડી હિંમત કરી અને
ટેકા આપ્યો.

માટે આ પ્રસંગનું મહત્ત્વ છે.

ત્યાર પછી તો તેમનાં બીજાં ત્રણ આતુર્માસો મુંબઈમાં

થયાં. સાયન, કપોળવાદી અને માદુંગા. મુંબઈના સમાજમાં તેમના માટેની માન્યતા ઝપાટાળાંધ ફેરવાવા લાગી. ત્યાં પ્રાયોગિક સંઘની સ્થાપના થઈ. તેના સંચાલન નીચે માતૃસમાજે સ્થપાયાં. જેમાં આજે લાખો રૂપિયાનો વહીવટ બહેનો જ કરે છે.

મુંબઈના આતુર્માસ પ્રસંગે ગ્રાધુ-સાધ્વી શિબિર ચાલી. તેના પરિણામ સ્વરૂપે ત્યાંની ગ્રામ્ય અંગેનાં પુસ્તકો છપાઈને બહાર પડ્યાં.

માતૃસમાજે પોતાનાં વિશાળ મકાનો મુંબઈમાં બાંધ્યાં છે. તેમાં અનેક બહેનોને ગૃહઉદ્યોગ મારફતે પૂરક રાશી મળે છે. સમાજને શુદ્ધ ચીજ વસ્તુઓ ત્યાંથી મળે છે.

મુનિશ્રી સંતબાલજી આજે ચિંચણીમાં રિયર થયા છે. તેમાં પણ મુંબઈનાં બાઈ બહેનોનો અને વિશ્વવાસી પ્રાયોગિક સંઘનો મોટો ફાળો છે. ત્યાંનું સંપૂર્ણ અર્થ પણ એ સંઘ જ બિડાવે છે.

ત્યારથી એટલે કે ૧૯૫૮થી માંડીને આજ દિન સુધી અમારો પ્રેમ સંબંધ દિવસે દિવસે વધતો જ ગયો છે. અમારો એટલે ગામડાનો એ મારે ભારપૂર્વક જણાવવું જોઈએ. ચંદ્રેરો અને ગામડાં વચ્ચે એક મોટી ખાઈ પડેલી જણાય છે. તે મહા-રાજાથી સંતબાલજી આ રીતે પૂરી રહ્યા છે. અમને ત્યાં જે આદરસન્માનથી રાખ્યા તે અમ ગૌ ખેડૂનો માટે એક જીવનનો ન ભુલાય એવો પ્રતિબંધ હતો. આ પ્રસંગ લખતાં એ બધા રોનીએનું સ્મરણ લાગુ થાય છે તેમાં કેટલાંક નામો વિસરાય એવાં નથી. જેમ કે, રતિલાલ બેચરદામ, હરિલાલ દોશી, દીપકભાઈ ગોગવાળા, દુર્લભજી ખેતાણી, કેવળગંદભાઈ, અનુભાઈ ગામલિયા, પ્રદીપભાઈ, અમૃતલાલ શી. મહેતા, ગાંધિજી કાનજીભાઈ, રતિલાલ શીવચંદ ગનેરે મુખ્ય હતા.

બહેનોનો પ્રેમ પણ જીવે જીવે નહોતો તેમાં
 વલિગાબહેન, ઇબલબહેન હડિયા, ચિવકોરબહેન, મધુકાન્તા-
 બહેન, દારીબહેન, દૂધીબહેન બધાં બહેનો અને બાઈ છોએ
 જમે જેમ અંગન મહેમાનો દોઈએ તેમ ખટ પગે અમારી
 બરદાસ કરેલી. આ ઉપરાંત મંડના મેનેજર, રસોઈયા, નોકરો
 વગેરે તો ખરા જ.

મુનિશ્ચીની જન્મ જયંતીના પ્રસંગ પાયા પછી અમારી
 મંડળીને મુંબઈ દેખાડવાનો ખાસ કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો.

ત્યારથી અમારી પ્રવૃત્તિઓ ભણે જોકે હોય તેવો જીકા-
 ત્મભાવ અમે અનુભવતા ધરા છીએ. જોડલા માટે જ પાટકો
 પસના મદનવના પ્રસંગને આમાં સ્થાન આપ્યું છે.

વાદ્યે આ પટેલા પ્રેરેલો વણી નાના મોટી ઢેરીમાં
ખંને ધાડ્યા મંડે. કે બ.કાગરો બામ બજારે. પતિયાને
તેના વિષે કોઈમા એક જગતી ડાકડીની કપેલી જે મદદાજી
આવત કનિયા લેવ.પો ઢે.ડી મદદાર બધે ? પણ પીને પીને
તેના મં'પો' જાણે. અવારનવાર મદ.વાજીને મળતે. ૧૫.
મદદાજીનો પણ એવી ડાકડા કે જે પ્રેરેલો મુવાજિયા
કોઈકોમાં મોટી તરનો જે કઈ એવ છે તે કો માર, તે
માટે તેનાં તંમની જ રાગિનાથી કોઈ ન. મદદાર ડાકડા
દગ.. વાદળનો મદદાર એમને અનાવામ મં'પે.

એક વખત ગાવતામાં મગમ,લગ્ન. મુન મુનિમાં
નાનકંદંડ મદદાર,જાડી દાજરીમાં આજા પ્રેરેલ. મુવાજિયા
પતિયાનું એક મં'પેલન જે.ક.વવ.મા આગુ તેમાં તે વખતના
નુકપપન (મોવાડના) રાગિનાથી પીધ. વગુભાઈ અજાડી
જનરે આપેલા. અને આ કોમને તંમની વાવમાવત કાજિને
એનાં લેવ. મં'પે.મા શમે લગ્ન.ડી લેવામ. આપે તે. ઘડી
લેલો મદ મોલ. જઈ અવ એ રીતે અવના કુલને મા
આપવાનું વિચારું. અંતુ તરફથી પ્રેરેલો કઈ પણ શી
ધ.વ તે: વાદળનો મં'પો' જાવતામાં આવતો અને તે માર
મમત રાગિની ગુધારણનો પ્રેરેલ લાધ મરવ.મા આવી

વાદળ પડી આમ અવારનવાર મદદારજીને
આવતો ત્યારે કોઈક પ્રેરેલો અંતે મારે પણ તેની
મં'પો' કપો. આ અનુભવ ઉપરાંતે આ લગ્ન'ક'. એથી વ
માર. ઘડી અને તેની સાલારીનો ખાત આવતો.

આ બાલપ્રેરેલો ખેતી, લાપાલન અને મજૂરી
પરમ મં'કાપેલો. પરમપરના મદદારથી મો મોની
સાલે. પરંતુ મુખ્ય આધાર ખેતી-ગણાવ. ખેતીમાં
મારીનો ગવ. માત્ર તેવાર મવા માટે ત્યારથી મા

આવ્યા પછી પણ ઘરફોડની બીતિ તો ખરી જ. આ માટે કેટલાંક ગામોમાં ચોકીની પ્રથા ખરી. આને લોકબાવામાં પગી-પણું કહેવાય. આવી ચોકીઓ રાખનાર ચુંવાળિયા પગીઓ. તેઓ પગીઓથી જ ઝોળખાય. આ પગીને ગામ આખું મળીને ચોકી આપે. તેના બે પ્રકાર : એક કાચું પગીપણું અને બીજું પાકું. કાચા પગીપણામાં સ્ત્રીમમાં જે ચોરી થાય તે પગીને માથે નહીં. ગામમાં પણ બહાર પડેલા માલની પગી જેખરેખ રાખે પણ તે ચોરાય તો તેનું વળતર આપવું જ પડે એવું નહીં. દાખલા તરીકે ખેતીના માલસામાન બહાર જ રહે. ગાડું, દળ, સાંતી વગેરે. કાચી ચોકીમાં આવી વસ્તુઓ જાય તો વળતર પગી ન આપે. પાકી ચોકીમાં ગામના સ્ત્રીમાડા સુધી પગીની જવાબદારી. ઊભા પાકમાં એક મણ સુધીના પાકના રક્ષણ માટે મૂકેલા રખોપા-ટોયા જવાબદાર. અને વધુ જાય તો પગીઓ જવાબદાર. આ ગામેગામની ચોકીઓ માટે ભાગે પગીઓ જ રાખે. જે પગીએ જે ગામની ચોકી રાખી હોય તેમાં બીજે પગી વચ્ચે પડી શકે નહીં. પગી રાખે એટલે બીજા પગીથી ચોરી પણ થાય નહીં એવું એમની જ્ઞાતિ નરકથી બંધારણ થયેલું. અને જો કોઈ કરે અને સાબિત થાય તો જ્ઞાતિ ચોરીનું વળતર અપાવે. એ વળતર ઘરઘણીને પગી આપે અને પગીને એની નાન અપાવે. આવી ગોડવણીથી પગીઓ આખા ગામનું જોખમ માથે લે. આ પગીનું મહેન-તણું ખેડૂતોમાં માંતી ઉપર અને બીજા વર્ગોમાં ઉંબરા ઉપર એટલે રહેવાના ઘર ઉપર નક્કી થતું.

અ: એક મુંદર વ્યવસ્થા હતી. તે જો વ્યવસ્થિત ચાલે તે. પ્રદેશના લોકોને ચોરીના રંજાડમાંથી ઉગરી જવાનું મોટું અ.ધ.કલ મળતું. એટલે જ ખાતર મંત્રમાલજી ચુંવાળિયા પગીને.નાં અવ.ગતવ.ર નમિત્તેના કરી પાનાના મંપક મનન ૫૩ ૨.૫૧.

આ જ્ઞાતિએ કેટલીક સ્વસ્થ વ્યવસ્થા બિભી કરેલી. જેમ કે જે પગીનું બાંધેલું ગામ હોય, વંશપરંપરાથી ચોકી રાખતો હોય ત્યાં ગામ પામેથી ઓણું મહેનતાણું લઈને બીજા પગીથી ચોકી રાખી શકાય નહીં. કોઈ ઈર્ષા કે અદેખાઈથી રાખે તો નાતમાં ફરિયાદ થાય. નાત ભેગી મળી તેનો દંડ કરે અથવા કચારેક અસહકાર કરે. દીકરા દીકરીની લેવડદેવડ બંધ કરે એટલે ગમે તેવો માયાભારે માણસ હોય તોપણ તેને નાત આગળ નમવું પડે.

એક બીજા વાત. કોઈ પગીએ રાણપુશીથી ચોકી છોડી દીધી હોય અથવા કોઈની ચોરીનું વળતર ન આપવાથી ગામ છોડી ગયો હોય તો ગામ બીજા પગી રોકે. આ સંભોગમાં જૂનો પગી ચોરી કરે કે કરાવે તોપણ તેનું નામ પોલીસ ખાતામાં ફરિયાદી તરીકે આપી શકાય નહીં. પગીએ તેની નાતને જ ફરિયાદ કરવી પડે. આવો નાતનો ભારે બંદોબસ્ત.

આ પગીઓ પગલાંના એટલા ગપા પારખુ કે ભક્ષમલાનાં પગલાં શોધી ચોરીઓ પકડી પાડે. આ એમની અજબકળા હતી. આ પગીઓ અને ચોરીઓ માટે એડૂતો તરફથી એડૂત-મંડળે જ કામ કરવાનું હતું. તેની જવાબદારી પણ મારે માથે આવી. આ પહેલાં તેમની કળાકૃંદીઓથી હું સાવ અજાણ. પણ આવા પ્રત્યંગ બનતાં તેમનો ગાદ સંપર્ક થયો.

હવે બાળું એણું કે મારા સાજાના ઘેર જ ચોરી થઈ. મારું સામકું ધંધુકા તાણકાનું ગાંફ ગામ. એ ગાંફ કાકોર-સાહેબનું ગામ. વ્યવસ્થા પણ સારી. ગામની ચોકી પગીએ રાખે. છતાં ચોરી થઈ. ચોરી થતાં જ મને તેડાવવામાં આવ્યો અને હું પહોંચી ગયો. એણું તો છાપરા ઉપરનાં નળિયાં ખમેડી, ખપેડો તોડીને અંદર ઊતરેલા. ખડકી બંધ ઘર. ઉનાગાના દિવસ, એટલે ગ્રામાં ફળીમાં સૂએ. ચોરો અંદર

આરેક દિવસ પછી હું તેને ગામ, લીંજડી પાસેના પાણ-
ગીળા ગામે ગયો. અને તેને મળીને જાણી વાત કરી

તેણે કહ્યું: મને જાણી વાત મળી છે, પણ મારે ઘેર
મારા ભાઈની દીકરીની જાન આવી છે, તે સાંજે જવાની છે.
તેને વળાવીને આપણે જઈએ. તમ તમારે નિરાંતે સૂઓ,
માલ ક્યાં જવાનો છે ?

તેની વાત સાંભળીને હું તો નવાઈ પામી ગયો. આ
માણસને ઘેર બેઠાં આ જાણી જાતની મળી ગઈ છે, આ તો
ગજબ કહેવાય ! પણ બેઈએ સાચું શું છે ? એમ મન મનાવી
હું સૂતો.

જાનને વળાવી તે પાછો આવ્યો અને કહે, ચાલો, હવે
તૈયાર થાઓ. ગાંધી એક ભાઈને મારી સાથે લીધેલા. સાંજે
ગાંધના પગી ખોડાભાઈ પણ આવી ગયા. અમે ગાડામાં અને
વાહણ ઘોડા ઉપર. સાંજ પડી ગઈ હતી. અંધારું ઘેરાતું જતું
હતું. તેણે અમને ઈચારો કર્યો, ગાડુ ઊભું રાખો. કો'ક માણસ
આવે છે. અમે ગાડું થોભાવ્યું.

પેલો માણસ નજીક આવતાં તે તો પોલીસ જેવો દેખાયો.
વાહણે ઘોડા ઉપર બેઠાં બેઠાં તેને રોક્યો અને પૂછ્યું: કોણ
છે ? ક્યાંથી આવ છે !

પોલીસવાળો કપાઈ ગયો અને બોલ્યો : ભાઈ સા'બ,
સામે ગામથી આવું છું. પોલીસવાળો છું. તે વક્તાજીને ઓળખી
ગયો હતો.

તેણે પૂછ્યું : શું થયું છે ?

ગાંધમાં મોટી ચોરી થઈ છે. પોલીસ અધિકારી આવ્યા
છે. ગામમાં જામી કરી ગયા.

વાહણે પૂછ્યું : માલ મળ્યો ?

પોલીમવાળો : ના, કંઈ દાથ લાગ્યું નથી.

આપી બધી વાનો કરી વાદળ અમારી પામે આગ્યો. ઘોડા ઉપરથી નીચે ઊતર્યો. અને કહેવા લાગ્યો : “ ફલજુમાઈ, ખેલ બગડી ગયો. ચોરો નામી ગયા. આપણે આજે જ માલ કબજે કરી લેજ. પણ આ પોલીમોની છીકે દમણાં તેઓ ગામ ઉપર આવશે જ નહીં. જોલો દરે મું કરીમું ?”

મેં કહ્યું : આમાં મારી કંઈ ચાંચ જૂડની નથી. તમને કીક લાગે ને કરો.

વાદળે કહ્યું : આ ફરિયાદ થઈ એટલે આપણી મુશ્કેલી વધી.

મેં કહ્યું : આ મોટી મારી, સુખીએ રિપોર્ટ કર્યો ને અધિકારીઓ આવ્યા. આપણે જોઈ ફરિયાદ કરી છે. અમે નો ચક્ર ઉપરથી કોઈનાં નામ પણ આપ્યાં નથી. પૂછો આ ખોટાભાઈને !”

વાદળ કહે, જોલો જે થવાનું હતું ને થયું. પણ મોદોને પાકો બદોમો આપ્યા વિના માલ નહીં આપે.

મેં કહ્યું : જો તો બધું તમારે કરવાનું.

તમે કરોશો તેમ અમે કરીશું.

જોલો, અત્યારે તો ગામ ઉપર પહોંચી જઈએ. એમ વિચારીને પાછું અમે ગાડું દાંક્યું.

અમે એક ગામને પારદે આવી પહોંચ્યા. રાતના બાર વાગ્યા હતા. ત્યાં જ ચાંદણમાં એક માણસને ડોકનો જોયો. વાદળે ઘોડો ડોડાવી નેને આંતરી લીધા. અમે જે ગામમાં આવ્યા હતા તે જ ગામના ચોર હતા. પેલા માણસને વાદળે જોજખી ઠાક્યો. નેને લગલગાળ્યો એટલે એણે બધી જાતની આપી મોદોનો માલ વહેંચવા નેજો એમ કહ્યું હતા પણ

પેલીસનો દગેટો પડનાં મેલો આમ લેમ મજ ગયા. મે
 ન પડ્યો હોત તો આપણને માત્ર અલ્પારે મળી જા-
 મેં કહ્યું: આ પેલીસને આ ગામનો અને આ
 મોનો કપાતો મક પડ્યો ?

વાહજે કહ્યું: એ તો મેં જ નામ આપેલાં.
 મેં કહ્યું: ત્યારે જૂન તો તમે કરી છે. તમારે
 નહોતાં આપવાં ભોળાં.

એણે સમજાવ્યું કે ને હીકનીના વિવાદ માટે અ-
 માત્રસામાન લેવા લીંબડી ગયેલ ત્યાં મારેજ મળ્યા. તેમ
 કહ્યું, ગાંધિમાં ચોરી થઈ છે. મારી પામે નામ આવેલાં તે મે
 તે અધિકારીને કહ્યાં. બે હું ખાટાં નામ આપું તો તે સંત-
 બાલજીને વાત કરે અને હું જોડો કરું. તેથી મારે આપવા
 પડ્યાં.

‘પણ હવે આગળનું વિચારો ને!’ વાહજ પગી બોલ્યા.
 શું વિચારીશું ?

પહેલી વાત તો આ પેલીસની તપાસ બંધ કરાવીએ
 તો જ આપણું કામ આગળ આવે.

એ આપણાથી શી રીતે બંધ કરાવાય ? પેલીસ તો
 તેની રીતે તપાસ કરે જ ને ? તેને આપણે ઉતાવળ ન કરાવીએ
 પણ શક્તિ તો ન જ શક્તિએ ને ?

વાહજ: તો આ ચોરો માત્ર આપીને જેલમાં જવા
 તૈયારી નહીં રાખે.

મેં કહ્યું: તે વિચારી લઈશું. આપણે બરોમે માલ
 આપે તો આપણાથી તેને જેલમાં ન જ પુરાવાય.

તેણે કહ્યું: આ લોકોને ભેગાં કરવા પડશે. અકવાડિયામાં

તપાસ કરોને હું તમને ખબર આપીશ. આમ કહી અમે
ઉઠા પડ્યા.

મારી સાર્થિકો બેઠેપગી બેઠે : ફલજીમ.ઈ, આ માંદની
મારી પાડી મોટી છે. તમારી પાછંએ પાદની જવાબદારી મારી
છે. મારો તો મળી ગયા છે. અમારી જૂની અદાવતને કારણે
આ લોકોએ આમ કયું છે. દવે અમારો ફેંસલો થયો. નાનના
રિવાજ મુજબ આત તો આપી કેવો પડશે પણ આ ફરિયાદ
આવી આવશે.

અમે માંદ પડેાઆ. ત્યાં અધિકારીએ મને તેડાવ્યો.
અને પૂછ્યું, શું કરી આપ્યા? કાઈ પત્તા ખાતો?

મેં કહ્યું : નામો તો તમને વાદળ પગીએ આપ્યાં છે.
તે વાત માધી? તો તને શું કયું?

‘અમદાવાદથી ખાસ અધિકારી આવ્યા અને અમે ફરોડો
પાડ્યો પણ માર કે માલ કયું લાય લાગ્યું નથી’. સાર્થિક
અમદાવાદ ગયા અને અમે અરી આવ્યા. તેમણે કહ્યું.

મેં પણ અમારી બનેલી બધી વાત કહી. અને કહ્યું,
તમારા ખાતાની બીક લાગે છે. બાકી માલ તો આપવા તૈયાર
છે. માટે તપાસ લીધમાં નાખો, આ તો ચમીઓની જૂની અદા-
વતને કારણે બન્યું છે. અમારી વિદિ ચાલુ છે.

તેમણે કહ્યું : બસ, તમે તમારી રીતે પ્રયત્ન ચાલુ રાખો.
મોટા રિવસ પછી વાદળ પગી નરકથી મને કહેજ
આવતાં હું ત્યાં ગયો. તે લોકોએ તેમની નાનના પચીસેક
જેટલા આગેવાનોને એકઠા કર્યા હતા. અને પણ દરેક જેટલા
હતા. વાદળ પગીએ કિમા થઈ નાનના પટેલો આગળ કહ્યું,
આ ફલજીમઈ આવ્યા. તમારે જે કહેવું લાય તે કહો.

તેમનામાંથી બે આગેવાન બેઠ્યા, વાદળપગી! અમારે

ફતુમાઈને કાંઈ કરેલું નથી. તમે નાનના આગેવાન છે. નાનને ભરોમાં આપો કે ફરિયાદીઓનો વાંકો વાળ નદી' થવા હઈએ તો માત્ર મગગે બીજી વાત તમારે વિષે : માત્ર ચાર એવું પણ કરે છે કે તમે મમકી આપો છો. તો એનો નિકાલ જલદી કરો. આવી એ તો કોની નાન આમળ માગતી છે. આ ચારો ઉપર તમારાથી માફી નહીં પુરાય, પકડાવાશે નહીં. માટે જે કરે તે વિચારીને કરજો. નદી'તર નાનને જવાબ આપવો પડશે.

સંતખાલજીએ આ પગી કોનને સુધારવાનો જે પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે તેનો પાછળ તેમની કેવી દીર્ઘદષ્ટિ રહેલી છે! બાકી આ લોકો તો કાંઈને બીધા જવાબ જ ન આપે. સરકારની અને પોલીસની તો તેમને બીક જ નથી.

મેં કહ્યું : હું મારા સાથીદારોને પૂછી જોઉં. પછી તમને ભરોસાની વાત કરું, એમ કહી હું અમારા જોડીદારોને ચર્ચા માટે લઈ ગયો. અમે માંદોમાદો ચર્ચા કરી. અમારા સાથીદારોને પગીઓના વિશ્વાસ પડતો નહોતો. તેમણે હાખલો આપ્યો કે એક વખત એક જવાબદાર ગામધણીને ત્યાં ચોરી થયેલી. તે લીંબડી દરબારના માનીતા આગેવાન હતા. તેમની ચોરી માટે લીંબડી દરબારે ચાખા ઝાસાવાડના પગીઓને બકારો દીધો. ઉચાળા ભરાવ્યા. તે ચાર ચાર મહિના ગામની બહાર તળાવની પાળે પડ્યા રહ્યા પણ માલ આપ્યો નહીં. પણ છેવટે દરબારને નમતું નોંધવું પડ્યું. ત્યારે આપણને સીધો જવાબ દેશે ? માટે હવે વિચાર કરો.

મેં કહ્યું : માલ તો આપણે ગયેલો જ છે. પોલીસ અપાવશે તેવી કંઈ ખાતરી નથી. વિશ્વાસથી છતી સકીશું, તો ડીક છે નહીં'તર સંતખાલજીને પણ ખબર પડશે કે આ કોમ ઉપર કેટલો વિશ્વાસ મૂકવા જેવો છે.

સોંપ્યા. ઠહેવા લાગ્યા, મારી નાતના ફેંસલા પ્રમાણે તમારી બધી રકમ-મારી પાકી ચોકી એટલે-ચૂકવી દઉં છું.

મેં પૂછ્યું: તમારી નાતે શું ફેંસલો કર્યો? ખોડા પગીએ કહ્યું: ફેંસલો સારો આપ્યો. એ લોકોની (નવાપગીઓની) માગણી જૂના મહેનતાણાની એકહજાર રૂપિયાની હતી પણ નાતે કહ્યું, આ મહેનતાણું ગામના ખેડૂતો હવે ખોડા પગીને આપવાના નથી. માટે તમને બસો રૂપિયા જ આપીશું અને બીજા બસો રૂપિયા ચાર જણ ચોરી કરવા આવ્યા તેની મહેનતના પચાસ પચાસે લેજે. એમ મળીને ચારસો બોધા આપ્યા. તે મારે તમને આપવા પડે. માટે લઈ લ્યો.

મેં કહ્યું: એ ચારેય જણે અમારા ઘરનું ખાતર પાડવાની મજૂરી કરી છે એટલે એ બસો રૂપિયા અમે ચૂકવીશું એમ કહીને અમે હસ્યા. ખોડાપગીએ આનાકાની કરી. મેં આમંત્ર કરીને આપ્યા.

અત્યાર મુખી ચોરી થયા પછી પાઈએ પાઈ ચોરો મારફતે જ પાછી મળી હોય એવો આ મારી જાણમાં પહેલો પ્રસંગ હતો. તેમાં મુનિશ્રી સંતબાલજીનું તપ અને વાહજ પગીનો પ્રવચન અને નાતની સમજાવટ આ બધાને પરિણામે અમારો પ્રશ્ન ઠીકઠીક ઉકલી ગયો. અમે માન્યું કે હવે નિરાંત વળી. ત્યાં તો વળી નવી કસોટી બોલી ચર્ધ.

પોલીસ અધિકારીએ મને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, તમારો માલ મળી ગયો ?

મેં કહ્યું: હા.

તેમણે કહ્યું: હવે એ માલ મને સોંપી દો. મુદામાલ દોય તો અમારો કેન્દ્ર મજબૂત થાય.

મેં કહ્યું: માલ તો આપને નહીં સોંપું. પગીઓની નાત

આમજ મેં વિશ્વાસ આપ્યો છે. પછી જ અને માલ મળ્યો છે. ખાટે દુર્ગ વચનજાંઝ નદીં ચાલું.

અધિકારી નોવ્યા : નો પછી તમે દેરાન મળો.

મેં કહ્યું : જે આવી પડ્યો ને મદન કરીશ. પણ વિશ્વાસ માન નહીં કરું.

અધિકારીએ જતા પહેલાં તેમની ગાંઠી અમારા ઘર આગળ દિબો રાખી અને કહ્યું : ફલજીભાઈ, આ ઉંચી મિનવણી આપું છું. માલ આવી દો તો અમારો કેમ સબજ થાય. અને તમારે દેરાનમનિ બોમવણી ન પડે.

મેં કહ્યું : સારુંબ ! દરે તો જે થાય ને !

જનાં જનાં ને કહેના મયા કે અમે સંતજાલજીને મળીશું. તેમની ફજફમાં માલ મોંપાસો છીએ એટલે તેમને પણ આશીર્વાહ આવવું પડ્યો.

હું તો ભારે ચિંતામાં પડ્યો. મદારાજસીને આવા પ્રશ્નમાં સંટાણે તો સારું ન કહેવાય. પણ હવે તો જે થાય તે.

થોડા દિવસ પછી ને અધિકારી સંતજાલજીને મળ્યા. બધી વાત મમબધી. અને કહ્યું કે ફલજીભાઈને ઘોરાગેલો મુદામાલ પાઉં મળી મથો છે. આ માલ જો અમને મળે તો અમારો પુરાવો અને કેમ સાચા કરે. તો આપ સમજવો કે તે માલ અમને મળે. અમે કોર્ટમાં આપીશું.

મદારાજસીએ વાદજુપતીને તથા અને બોલાવ્યા. અને બધી વાત કહી. મેં મારી સ્થિતિની જાણવટ કરી. માતાના મહે આખી ન્યાય વચ્ચે મેં વિશ્વાસ આપ્યો છે ને હું કેમ ફગીને બંધ કરું ! કોર્ટમાં બેઠે કેસ બધ. અને મારે જે સદન કરવું પડ્યું તે હું સદન કરી લઈશ.

સંતજાલજીએ પેલા પોલીસ અધિકારીને સમજાવ્યા કે

નમારા ઉપરી અધિકારીને આ જમીન ખ્યાલ આપો. પછી પણ
જો સરકારી કામો કાર્યાવાદી ગણાય, અને તેમાં ફત્તમદારીને
જો કહેવાનું હશે તે કોર્ટમાં માગેલાનું કરશે.

તેમ છતાં નેમજો મંત્રગાત્રની સત્તા પ્રમાણ આપો પ્રશ્ન
પોલીસના વડા અધિકારી સમક્ષ રજૂ કર્યો. તેમને પણ આ
આખી કાર્યાવાદી જો રીતે થઈ તેને યોગ્ય ગણી અને આપો
કેસ ફાઈલ કરી દેવાનો હુકમ કર્યો. પાછળથી તેઓ જ્યારે
મળ્યા ત્યારે જમીન વિગતે વાત અમને કરી. તેઓ અમારા
મિત્ર થઈ ગયા.

હવે આ પ્રશ્નની એક નાનકડી કડી છૂટી ગઈ છે તે પણ
અહીં નોંધી દઉં. ઘરમાંથી ચોરી થયેલી તેમાં કુલ ૬,૦૦૦
રૂપિયા રોકડની ચોરી સરકારમાં નોંધાવેલી હતી. જ્યારે અમારી
ભાંજગઢ ચાલતી હતી ત્યારે અમને ચોરોએ કહ્યું કે અમારા
હાથમાં ચાર હજાર જ આવ્યા છે. એટલે મેં ઘેર જઈને ફરી
બધાને પૂછ્યું. ખરેખર રકમ પૂરી હતી? તેમજો કહ્યું કે હા.

ખીણ તરફથી સાતિયું પંથ કહે, અમારા માણસો ખોડું
ગોલે નહીં, સાતિ આગળ તો ન જ ગોલે. અમને આનો
કંઈ ભેદ સમજાયો નહીં.

હવે વાત એવી બનેલી કે રૂપિયા ૬૦૦૦ પટારામાં હતા.
પટારો જો ચોરડામાં હતો એ ચોરડામાં આશરે બસોમણ
જેટલું ચણાનું ખાંજરું હતું. એટલે ચોરોએ પટારામાંથી પૈસા
ઠાઠા, ગાદલામાં બીટેલો એક ડબરો જેમાં ૨૦૦૦ રૂ. હતા
તે ચણાના ઢગલામાં પડી ગયો. ઘરનાં તેનો ખ્યાલ નહિ.
એટલે ફરીયાદમાં તો ૬૦૦૦ પૂરા જ લખાવેલા. ચણા પાછળથી
વેચ્યા અને તોલ કરી આપતી વખતે ઢગલામાંથી ડબરો નીકળ્યો.
એટલે અમને ખાતરી થઈ કે પગીઓની વાત નો સાચી. પણ

અમારાં ઘરનાં ગૈરોની વાન પણ જોટલી જ સાચી હતી. ધણી વખત તદ્દન નાના બનતા પ્રયત્નો પણ કેવી અમર મૂકતા હાથ છે ! આ પ્રયત્નોથી અમારા આખા કુટુંબ ઉપર પગીઓની એક ન બુલાપ તેવી છાપ પડી. તેઓ ચોરી કરે છે, પણ પ્રામાણિકતા જોટલી જ દેખાડે છે. જે ખુટતી રકમ હતી તે પેલા કુબરામાં હતી.

આ રીતે એક મોટો પ્રશ્ન પતી ગયો. અમારા પ્રદેશના પગીઓની પ્રામાણિકતા અને નેમની ચોરી કરવાની કુનેદ, પગની છાપ ઉપરથી પગેકું ચોધવું, તેમની જામિની નેમના મૌના ઉપરની આજ, પોલીસખાતાની કાર્યવાહી અને તેની કુનેદ આ બધા અનુભવો મને થયા.

કેટલાક પ્રશ્નો આપણા સનાતન પ્રશ્નો છે. ચોરી તેમાંના એક છે. જોને કેમ કરીને જેર કરવી તે અંગે હજુ મુખી કોઈને કંઈ સૂત્રયું નથી. જોની સાચી થાવી પોલીસખાતું નથી, પણ લોક-કેળવણી છે. સંતબાલજી મહારાજે વાદળ પગી મારફતે આ કામ ઉપાકયું. પણ જો કામ બહુ આગળ ચાલ્યું ચાક્યું નહીં, તેનો અમને સૌને વસવમેા રહી ગયો. વળી પાણું કોઈ જાગશે અને આવા પ્રશ્નોને સંતોજે ચીંધેલા પ્રેમ અને વિશ્વાસને માર્ગે આગળ વધારશે જોવી આશા રાખીએ.

એક ધાડમાં બલવેલી કામગીરી

૧૮

ઘેરથી તૈયાર થઈને હું અમદાવાદ જવા નીકળેલો. અરજેજ સ્ટેશને પહોંચું ત્યાં મારતી ઘોડીએ એક જળ મારી પાછળ આંબ્યો અને મને ઠહેવા લાગ્યો, પાછા વળો, લશ્મી-પુરાથી તેડું આંબું છે. ત્યાં રાત્રે ધાડ પડી છે. મેં પૂછ્યું: કોના ઘેર ?

નારસંગભાઈને ત્યાં.

લશ્મીપુરા એ શુંદી ગામથી હોટેલ માઈલ છેટે આવેલ તેનું પડું છે. ઐતિહાસિક લેખકની બિલકુલ પડખે છે. ત્યાં ગીસેક ઘર રજપૂતોનાં ખરાં. અને બધા સાથે અમારો ઘરોળો. નારસંગભાઈનું નામ પડનાં મેં અમદાવાદ જવાનું માંડી વાળ્યું અને ઘેર પાછો આંબ્યો. ઘેર આવી ગાડું ભેડી હું લશ્મીપુરા જવા નીકળ્યો.

નારસંગભાઈને એકાંતમાં બોલાવી બધી બાતમી પૂછી. કેલુ દગા, કેવા દગા, શું શું ગયું ? વગેરે વગેરે. તેમજે કમું: વીમેક દલાતની મના ગઈ છે. અને માયોમાય બંદકે પળ ગઈ છે.

મેં પૂછ્યું: તમે કયાં ગયેલા ?

દું કેડ મયેવ. રાત્રની મટલમાં દસ લાગ્યે ઝીનપોં. ત્યાં શુંદી સ્ટેશને ખગર મત્યા કે ઘેર ધાડ પડી છે.

મેં પૂછ્યું ધરનાં ભેરાં દાકરાં કાપી શકે ખરાં કે અઃવાં અ.વાં મ.ત્યું દગાં ?

ના, જે તો બધાં મનરાઈ ગયેલાં. જંદુકાશીએ એટલે
જેમનું શું મનું? પણ કદે કે એક મૂરવાલવાએ માળમ
હનો, માથે દેશમી કમાલ બાંધેલો હનો અને તે કળિયામાં
આમ તેમ આંટા મારતો હનો. ઘડીકમાં ઘરમાં આવે, પાછો
કંઈ સૂચના આપી બહાર જાય, પટારાની કંચીએ નો મારી
પામે દત્તી એટલે પટારો તોડીને માલ ભર્યો જાય.

પણ મારી મોટી દીકરીએ એક વાત કહી. તેણે બહુ
ધરણું પહેરેલું હતું. જે જઈ દીકરીને બધી રાખી અને
ટોકમાંથી દાગીના ઉતરાવતા હતા. ત્યાં પેલો બહાર આંટા
મારતો હતો તે આવ્યો અને એણે કહ્યું: દીકરીના દાગીના
ઉતાર્યો નહીં જેમ કહી દીકરીને એક પડખે બેસાડી દીધી.
જે ઉપરથી લાગે છે કે તે માળમ આ ટોળીને આગેવાન હશે.
બીજા મારવાં ઘરમાં પેટી જે લેવાય તે લૂંટતા હતા.

મામમાં બીજે ક્યાંય ગયેલા ખરા?

આ કાગુબાઈની દેલીએ ગયેલા, પણ પછી નાહા.

મેં કહ્યું: નારસંગબાઈ! આ સામાન્ય દાસી નથી. પાક
છે, એટલે આપણે મહેનત સારી પેઠે કરવી પડશે. ઉપરાંત
પાકપાણીએ કંઈ કાચી માટીના હોય નહીં, વેર રાખીને બહાર
લે તો બેવડું સહન કરવું પડે. જેમનો મુકાબલો કર્યો પડ્યો,
બોલો તૈયારી? બધો થયો અને માલ પાછો મળે કે ન
મળે એની કાંઈ ખાતરી નહીં. આ તો ખાતર ઉપર ફીવેલ છે.
પણ આપણે નમારી દિંમત હોય તો કામ ઉપાડીએ.

નારસંગબાઈએ બધી રીતે દિંમત બતાવી. મૂળ ઘણીમાં
દિંમત હોય તો પછી આગળનું કામ ચાલે. તેમની દિંમત
એઈ મને પોરો ચડ્યો. મેં કહ્યું: થઈ જાયો સાબલ, લાવો
પોરી, અન્યારે જ નીકળી પડીએ.

આવા પ્રસંગોમાં અમે વાહજી પગીની સલાહ લેતા અને તેની મારફતે બને તેટલા પ્રશ્નો ઉકેલના. એટલે સૌથી પહેલાં તેને મળવા વિચાર કર્યો.

અમે હડાળા સ્ટેશને ઊતરી પાણચીજી વાહજી પગીને ત્યાં પહોંચ્યા. તેને બધી વાનગી વાકેફ કર્યો. વાહજે તેના નાના ભાઈ સાગરને જોલાવી પૂછ્યું. અધ્યા ! લક્ષ્મીપુરા ગયા'તા ? તેણે કહ્યું, ના. અમે એ વિશે કંઈ જાણતા નથી. પછી મને કહે, ફલજીભાઈ ! આપણા આખા પ્રદેશમાં એ ત્રણ મોટી ટોળીઓ છે. તે સિવાય ધાડ પાડવાનું કોઈ નું ગણું નહીં. આ કાંઈ ફૂતરાના જેલ છે કે મોંમાં રોટલાનું ખટકું લઈ લપાઈ લપાઈને ચાલ્યા આવે ? ગામ બાંગલું એ તો હિંમત અને આવડતનો પ્રશ્ન છે.

મેં બધી વિગતે માંડીને વાત કરી. એ ઉપરથી તેણે કહ્યું : ફીકરીના દાગીના ઉતરાવ્યા નહીં, માટે નહીં... આ ટોળી હોતી જોઈએ એવો મન થક આવે છે. અમે જીરી કે ફીકરી-ઓના પહેરેલ દાગીના હોય તે ઉતરાવતા નથી. એવો અમારામાં નિયમ હોય છે.

મેં કહ્યું : અધ્યા વાહજી, તમે લોકોનું રજુનું લૂંટી લેતા, ત્યાં નિયમ ન આવે અને અહીં નિયમ આવે ? આ તે તમારી કેવી રીત ! તમારે લૂંટનારાને શું ?

ના, એવું નથી. અમે નીતિ નિયમોના જોરે જ ગામ બાંગી થકીએ છીએ. નહીંતર અમેય ખત્તા ખાઈએ. મન, નિયમ અને શુકન એ અમારો મોટો આધાર. પણ ચાલો, હવે આપણે મોડું કરવા જેવું નથી. હું તમારો સાથે લક્ષ્મી-પુરા આવું છું.

અમે લક્ષ્મીપુરા પહોંચ્યા. વાહજે બધું ઘરમાં ફરીને જોયું. પછી કહે, હવે મને જોક મનોજિયો માનસ આપો.

મારે બદાર જવું છે, મારો લોભિયો થાય તેવો. અમે કાશુ-
ભાઈને તૈયાર કર્યા. એ જાને જણા ગયા. અમે બધા ઘેર
બેસી રહ્યા.

દિવસ આયમ્યે તે પાછા આવ્યા. સાંજે વાળું પાણી વહેલાં
પતાવી અમે બહાર નીકળ્યા. વાહજે ગામની બહાર તળાવની
પાળે મને બેસાડી બધી વાત કહેવી થઈ કરી : શક સાચો છે.

મેં કહ્યું : શા ઉપરથી ?

આ હું ને કાશુભાઈ તમારા ગામની અડખે પડખે ફર્યા.
મારે બાળુ ફરી વળ્યા. મને જે સગડ (પમણા) મળ્યાં તે
ઉપરથી લાગતું હતું કે દિશા એ તરફની છે. વળી આઠથી
દસ જવું હતું. દિશા બેતાં લાગે છે કે નહીં એ ટોળી જ
હશે. હવે શું કરવું છે ? પાછળ પડવું છે ?

મેં કહ્યું : એટલા માટે તો તમને બોલાવ્યા છે.

પણ સાંભળો, આ જેવા તેવા કાચા માણસોતું કામ નથી.
તે લોકો ડાઘ રાખવાના અને વખત આવ્યે વેર લીધા વિના
છોડશે નહીં. આવા કામનાં જોખમો અમે જ સમજીએ, અમે
ધંધાભાઈ કહેવાઈએ. અમારા સમોવડિયા હોય ત્યાં અમારે
પણ જવું કરવું પડે. તેમને સાચવવા પડે. નહીંતર અમને
પણ ઘાટ આવે કૂંડી દે. આ બંદૂક એાઈ કોઈની શરમ રાખે
છે ? એમની પાછળ પડવું એ મહારાજ આગળ લાવણુ
સાંભળવા જેવું થોડું છે. એમાં તો જીવવું જોખમ છે, એમ
સમજીને ચાલજો.

મેં કહ્યું : તમારા મનમાં તો લીલાષિયી નથી ને ?

વાહજુ : તમે આવ્યા એટલે મારે આવવું જ પડે.
આ તો સંતબાલજી મહારાજનું કામ. તમે ન આવ્યા હોત તો
હું વચ્ચે ન પડત. પણ હવે મારાથી થોડું છુટાય છે ? બહે

મારા ઉપર એ લોકો રોગ કરે, હું મારો જનનો પુરુષાર્થ કરી છૂટીશ. અમે અમારું ફાડી લઈશું. મને તો તમારી ચિંતા છે.

મેં કહ્યું: વાહણ, અમેય રજપૂતના રીકરા છીએ. તારો જ્યાં આટલી દિંમત છે તો અમે મું કાગર ચર્મગું? જોડો, આ તૈયાર! એમ કહી હું જિભો યવા ગયો. ત્યાં વાહણે મને ધીરો પાડી કહ્યું: તમારો દિંમત તો છે જ. અમારે તો ધણીની દિંમત પણ જોઈએ. માટે બોલાવો નારસંગભાઈને. અમે નારસંગભાઈને જખી વાન કહી, આવા કામમાં લોકો હજાર જાતની અફવાઓ ઉડાડે, પોલીસ ખાતું જાતજાતનાં ફબાણુ લાવે, પૈસા ખર્ચાય, અને જીવનું જોખમ તો ખરું જ! એટલે મનોબળ પાકું કરવું પડે. જે તે વિચાર કે વાત સાંભળતાં ડગવું ન જોઈએ. અને જાત ઉપર જે આવી પડે તે સહન કરવાની તૈયારી રાખવી પડે. એમ કહીને મેં ગાંફના મારા સાળાની ચોરી, તેમાં વાહણ પગીની મહક, તેની જાતિ આગળ આપેલો વિશ્વાસ, પોલીસ ખાતાએ મારી કરેલી કસોટી આ બધું કહી સંભળાવ્યું.

નારસંગભાઈ અને કાળુભાઈએ જરાજરાની દિંમત ખતાવી. એટલે અમે બધા ઘોડાં લઈને વાહણ પગીની પાછળ પાછળ હંકાર્યાં.

લોથલના ટેકરા આગળ વાહણ ઘોડેથી ઊતરી ગયો અને અમને એક પીલુડી નીચે લઈ ગયો. અને કહેવા લાગ્યો: જુઓ, આ લોકો અહીં બેઠા છે. આ ખીડીનાં ફૂંડાં. તેમાં એક સિગારેટ પણ છે. પછે પેશાબ કર્યો છે. તેમના પગલાંમાં એક જણે ખાટાના બૂટ પહેર્યા છે. તેની છાપ ચોખ્ખી જણાય છે. હવે આ લોકો કઈ દિશાએથી આવ્યા તે ચાલો જતાવું. એમ કહીને અમને પૂર્વદિશાના ખેતરમાં લઈ ગયો. ઉનાળાના દિવસ

હતા. ખેતર બધાં ખેડેલાં હતાં. એટલે દસેય જણનાં પગલાં દેખાયાં.

એ સાંભળી અમે કહ્યું : ભાઈ વાહણ, તારી વાત તે : ખરેખરાની સાચી. એમ કહીને અમે બધા મલકાઈ ઊઠ્યા.

એણે કહ્યું : ત્યારે જ તમને કહું છું કે-- એ લોકો હશે ! પણ સમગ્ર મળી ગયાં એટલે માલ મળી ગયો એમ ન માનશો. આપણે જલ્દી નહીં કરીએ તો માલ હાથમાં આવશે નહીં. મામાન્ય રીતે અમારામાં એવો રિવાજ છે કે ત્રીજે દિવસે માલની વહેંચણી કરી નાખીએ. આજે બીજે દિવસ છે. આવતી કાલે તેઓ માલની વહેંચણી કરી નાખશે. માટે હવે બરાબર બાલુ ગોઠવવી પડશે. તેણે સમજાવ્યું કે હવે તમે પોલીસ અધિકારીને સાથે લઈને આવો. અમે અને કાળુભાઈ ઘોડાં ઉપર વટામણ બાજુ જઈશું.

પોલીસ અધિકારી આવી પહોંચ્યા, તે તો મારા પરિચિત જ હતા. ગાંધીની ચોરી તપાસમાં હતા તે જ. હવે તો મિત્ર જેવા બની ગયા હતા. તેમને દિલ ખોલીને બધી વાત કરી. વાહણે કહ્યું છે કે બહુ સાવધાનીથી વર્તીએ. નહીં તર એક સાથે આપણ બધાને ફુંકી મારશે. માટે તમે પણ પોલીસખાતાના વિશ્વાસુ માણસ સાથે રાખજો.

તેમણે કહ્યું : આવા કામમાં અમારા વિશ્વાસુ માણસો જ હોય. એમ કહીને અમને હિંમત આપી.

અમે ગામમાંથી લાયસન્સવાળાં હથિયારો અને ટેટલાક ચુન'દા સાથીઓને લઈને વટામણ તરફ નીકળ્યા.

વાહણપગીએ આગળની બધી કડીઓ મેળવી રાખી હતી. જાતમી પ્રમાણે—

....અચૂક ગામના મુખી આ ઘાટમાં આવેલાં હતાં. વળી

ગામ નાનું અને એક જ કોમનું. તેથી સંપ સારો. અવારનવાર આવાં કામ કરે. એટલે એ રીતે સંપથી જીવવું પડે. અમને ખાતમી મળેલી કે તે ગામમાં અદાર લાયસન્સધારી બંદૂકો-વાળા હતા. એટલે આ બધા વિચાર કરીને બૂદ્ધ ગોઠવ્યો.

ત્રી હથિયાર સાથે જીપમાં બેઠા. સાબરમતી નદી કિનારે બરાબર ત્રણ વાગે દિવસે અમે તે ગામમાં પેઠા. મુખીને ઘેર જ સીધા ગયા. મુખી હાજર ન હોતા. તેમના ઠાકા આવ્યા. તેમણે ખાટલા ઢાળીને અમને બેસાડયા. અને આ-પાણીની વ્યવસ્થા ગોઠવી.

હવે આ મુશ્કેલી સમજવામાં થોડી ગામની માહિતી આપી દઉં. ગામની બજાર ઉત્તર દક્ષિણ પાછડી પને અને પૂર્વ પશ્ચિમ સાથે સામે ઓળખાંધ ઘર. મુખીનું ઘર પૂર્વ દિશાનું. તેમની બાજુમાં જ ઉગમત્રી દિશાનાં બારણાંવાળાં બે ઘર તેમના ઠાકાનાં. એટલે એ મકાનમાંથી આખી વાટ બાળી શકાય. વળી એને બારીઓ પણ ખરી અને અમે પહોંચ્યા તે વખતે એ મકાનની મેડી ઉપર ધાડ પાડનારી ટોળી બેસીને માલની વહેંચણી કરી રહી હતી. અમારી જીપ પહોંચતાં તેમણે તેમનાં હથિયાર સાબરમાં રાખ્યાં. અમે નીચે તે ઉપર, અમે ખુણામાં તે ઘરના રક્ષણમાં એટલે અમે બધી તૈયારી કરીને ગયા છતાં અમારું બહુ ચાલે તેમ નહોતું.

પણ કુદરતની કરામત કેવી હોય છે! એ ધાડપાડનાર ભાઈમાંથી એકે મારી પાછડી ઓળખી. એટલે એણે સૌને ધીરા પાડ્યા. અને કહ્યું, અચ્ચા! આ તો જવારજવાળા ફલજીભાઈ. કેઈ બાર ન કરશે. તમારાં હથિયાર સાચવીને પાછલી બારી-એથી કિનારી પડો અને ચાલ્યા જાઓ. અમારા આવના પહેલાં જ માલની વહેંચણી થઈ ગઈ. અને બધા એક પછી એક અમને યાપ દઈને બાગી ગયા. આ વાતની જાણ તો અમને પાછળથી તેના આગેવાને કરી ત્યારે જ ખબર પડી.

મુખીના કાકાએ અમને મા-પણી કરાવ્યાં પછી પોલીસ અધિકારીએ મુકિત ચોડતી કે ગ્રામનાં બધાં દરિયાઈ બેગાં કરાવેા, મારે લાવચ-સ નપામવાં છે. ને રીતે બધી બંડકો એકઠી કરી રીધી. ચાર બરી બંડકવાળા પોલીસ પહેરેમોંદો ચોડતી રીધા. આ પાણી પતી ગયાં. પછી ખીને રૂદીને પોલીસ અધિકારીએ વાગ મૂકી કે, પાલણ તાલુકામાં લશ્મીપુરા ગામે ધાડ પડી છે. એટલે નપાસ મારે આવ્યા છીએ. અને અમને મુખીની બાનખી મળી છે. મુખી ક્યાં ગયા છે !

તે તો અદાર ગામ ગયા છે.

તમે શું થાઓ ?

હું તેનો કાકો પાઉં પણ મારો બત્રીએ આતું ન કરે. ને મામનો મુખી છે.

અધિકારીએ બધી બાજી ચોડતી રીધી દતી કે કદાચ જખી લઈએ અને એક સામટું ધાંપલ સાથ નો ગાત્રી જાનદાનિ સાથ નહીં.

મુખીના ઘરમાં જખી ચડે કરી. મુખી તો ચેર દના નહીં. મુખીના પડાવો જોલનાં તેમાંથી કારનૂમ નીકળ્યા. કારનૂમ ભેનાં વાદળ જોલી ઊઠ્યો : જુઓ મારેજ, આ જ કારનૂમ લશ્મીપુરામાં વપરાયેલા છે. આનો રંગ લીલો છે, તે પેટલાડ મિલાય ખીએ ક્યાંય મળવા નથી.

પછી અંદરના જોરકામાં ગયા. ત્યાં ઘડિયું કુંવજ (જંતુ) બદેલું હતું. અને તેના ઉપર પૂજા દના પણ કુંવજ તાળું દેંદા-ચેતું હતું. એટલે શક ગયો. નેમાં કાચ નાખનાં જ દાગીનાનો દાળટો કાચ લાગ્યો.

દરે જ-મું હતું એવું કે બાગ નો અમારા જતા પહેલાં વહેંચાઈ ગયેલ. મુખીએ પોનાનો બાગ લઈને તેનાં ધરેજાં ને દનાં તે દાળકામાં મૂકી કુંવજમાં ચંતાટ્યાં. અને રોકડ

રકમ હતી તેથી ડાહ્યા તબંને ગાડું ભેટી ખરીદી કાઢ્યા. અત્રીં નેમના ગયા પછી તેમનાં પત્નિયાળીને ઘરેળાં ભેરાઈ મન થયું. તેણે દાળડો કાઢ્યો અને ઘરેળાં ભેરા માંડ્યાં. ત્યાં જ આંગણમાં જીપ આવી જિખી એટલે તે ગભરાઈ ગયાં. તેણે ઝટપટ ઘરેળા ભેઈ દાળડો કુંવળમાં મંત્રાટી દીધા. આથી કુંવળ થી ખાગું. એટલે પંચાને વહેમ પડ્યો. અને અંદરથી તરત જ ઘરેળાં બરેલો દાળડો મળી આવ્યો. ભેયું તો અંદર નારંગજમાઈનાં જ ઘરેળાં. કેટલાંક તૂટેલાં હતાં તે તેમણે જોખખી બનાવ્યાં.

સાહેબે મુખીના કાકાને કહ્યું : તમે કહેતા હતા ને કે મારો બત્રીજો ન હોય ! આ મુદ્દા માલ તો ઘરમાંથી નીકળ્યો. પછી પંચનામું કરી માલ કળજે કર્યો.

વાહણે ઈશારો કર્યો, ચાલો હવે ઝટ કરો, ...પહોંચી જઈએ, નહીંતર મુખ્ય ઈસામી પકડાશે નહીં.

મુખી જે ગામ ગયા હતા તે દિશા તરફ અમે નીકળી પડ્યા. રસ્તામાં ગાડું મળ્યું. તેમાં એક જીવાન ગાડું હાંકતો હતો અને બે જણ પડખે ચાલતા હતા. ત્યાં વાહણની નજર પેલા લોકોના પગ ઉપર પડી. એકના પગમાં બાટના બૂટ હતા. તે ઉપરથી તેણે ઈશારો કર્યો, અને અનુમાન બાંધ્યું કે એ જ મુખી હોવા ભેઈએ.

સાહેબે તેમને જિખા રાખી પૂછ્યું : આ... ગામના મુખી તમે છો ?

તેમણે કહ્યું : હા. પછી તેમનું નામ પૂછ્યું. અને જણાવ્યું કે ચાલો આ જીપમાં બેઠી જાઓ. તમારું કામ છે. પછી રસ્તામાં વાહણે વાત ઉઠેલી. આ લક્ષ્મીપુરાની ધાડમાં તમે કાંઈ જાણો છો ? પહેલાં તો તેમણે આનાકાની કરી. પણ પછી જમી વગેરેની વાત કરી, મુદ્દા માલ પકડાયાની વાત કરી.

ઐટલે તે માની ગયા. અને પોપટની જેમ જાધી વાત સરખાવતી તે ઉવટ મુખી જે જન્યું તે જધું કહી સંભળાવ્યું.

અમે ગામ ઉપર આવ્યા. ત્યાં તો સોઝેક જેટલું માણસ ભેગું થઈ ગયું. સાહેબે જાણને બેસાડી દીધા. પછી મુખીને કહ્યું: હવે તમારી વાત તમારા ગામના લોકો આગળ પણ કરો. તે શરમાળા પણ હવે યાચ શું? તેમના કાકા આગળ તેમણે વાત કહી.

સાહેબે ઘરેલુમાંથી રામનોમી કાઢી. તેના ચગદા ઉપર નામ હતું. મુખીને પૂછ્યું ભણેલા છેને? વાચો, આ નામ શું છે?

તેમણે 'નારસંગભાઈ' એવું નામ વાંચી સંભળાવ્યું.

સાહેબે કહ્યું: જુઓ, આ મારી પાસે બેઠા છે, તે નારસંગભાઈ. હવે જાણને થયું કે વાત તો સાચી છે.

પછી પોલીસ યાજ્ઞે આવી આજો કેમ તૈયાર થયો. અને બીજા નામ મળ્યાં હતાં તેમની તપાસ આરંભી પણ તે લોકોએ અમને જોઈ લીધા હોય કે પછી જાતની મળી મઈ હોય. ગમે તેમ પણ અમને જ્યાં જ્યાં જઈએ ત્યાં ત્યાં પેલા માણસો હાથ લાગે જ નહીં.

વાહજુ કહે, હવે બીજી રીતે કામ લેવું પડશે. તેમના વિશ્વાસુ માણસો મારફતે સંપર્ક સાધવો પડશે. ઐટલે આ પોલીસખાતાએ તપાસ દીલમાં નાખવી પડશે. પોલીસ અધિકારી તે રીતે તૈયાર થયા. પછી આ રીતે બીજા એક આગેવાનને પકડયા. તેઓ મળ્યા. અને તેમણે જાધી વાત કબૂલ કરી. સાચોસાચ કહી દીધું કે તમે જો સાચે ન હોત તો અમે જાણને વીંધી નાખત પણ તમારી પાઘડી ઝાળખાળી ઐટલે મને રાટલાની શરમ આડી. (આ બાઈ કાઈ કામ પ્રત્નંગે કોકની

મારે માટે મેં આવેલા તેનો (નિવેળ મેં) નમારો માત્ર જંદો મેંગી સખામે નેરો મેંગીને નમને મળીયા

અમે ત્રી પાનપાનાને મામે જરા નેવાર પવા. આ આખી માડનાં કહેરો બોડનાં વડાળ પગી હોયો. તેને અમે કહ્યું બાઈ વાડળ? આ નમારા મગડ જોવાની રીત તો બારે છે! પગીઓનો કળા તો બારે બાઈ? અમને જરા નમજાવો.

વાડળ કહે, અરે રૂઝમાઈ! નમારે આ કળા મનુષ્યાની હાથ બાકી છે? એમ કહીને તે હાંચો. પગી તે અમને સમ જાવવા લાગ્યો. મગડ જોવાની અમારી ને રીત છે. જ્યારે ગામ ઉપાડે છેએ બંગાળ ત્યારે નેતાં મગડ આવનાતાં જોવાય.

મેં કહ્યું : તેનું કારણ?

કારણ? કારણ માંબળો. ગામ બાગનું એ કાંઈ મહેતું નથી. ગામમા કોઈ શૂરો બહાદુર હોય. અંને સામનો કરે તો તેની તૈયારી રાખવી પડે. તેથી ગામમાં ધાડ પાડવા જતી વખતે જ બધી વ્યવસ્થા ગોડવી લેવી પડે ગામથી થોડે દૂર બધા ભેગા મળીએ. અંદર કોઈ જવું, બહાર કોઈ રહેવું, સપડાઈ જવાય તો કયા સકેતો કરવા, અંદર જનારા માલ લાવ્યા હોય તેમાં હજો ન રમે, કોઈ થવાય તો તેને લઈને બાગવાનું અને ખૂન થાય તો લશ્કર કરવાનું કંઈ નહીં તો તે ન જોળખાય એટલા પૂરતું માત્ર લઈને પણ બાગવાનું હોય.

માલ લઈને છટા પડી જવાનું હોય. રખેને કોઈ બીજા ગામની મદદ આવી પહોંચે એટલે મળાય કે ન પણ મળાય. તેથી જુદી જુદી દિશાએ નાસતા ફરવું પડે. તેથી નીકળતી વખતે સગડ ભેગાં હોય નહીં. આવતી વખતે જ બધા ભેગા હોય. માટે ધાડમાં સગડ કંઈ દિશાએથી આવ્યાં છે તે જોવાય. એટલા માટે હું કાશુભાઈને લઈને તમારા ગામનીફરતે બધે ફરી વળ્યો હતો.

હવે સામાન્ય ઘરફાઠની-લૂંટની વાત કરું. ઘર ચોરીમાં સાથે મળીને જવાની જરૂર નહીં. તેમાં ટોળી ન ભેઈએ, હથિયાર ન ભેઈએ. તેમાં એ જણ હોય તો પણ ચાલે. તેઓ જુદા જુદા સ્થળેથી સંકેત મુજબ ભેગા થાય. તેમાં સંકેતની બાબત વાપરે. દાખલા તરીકે તેમણે ચોરીને સ્થાને ગોઠિયા શબ્દ નહીં કહેો હોય. એક જણ કહે: કેમ છે ગોઠિયા ? મનસબ કે ચોરી કરવા તું તૈયાર છે ? એટલે તે જવાબ આપે સારું છે. એટલે કે હું તૈયાર છું. સાથે આવીશ. આમ જુદા જુદા શબ્દો જુદા જુદા સંકેતો પ્રમાણે વાપરે. જે ગામમાં ખાતર પાડવાનું હોય તેમાં એક ખાતરીદાર હોય. તે 'જેવણિયો' કહેવાય. તે નહીં કરે તે દિવસે આ ગોઠિયા ભેવા જાય. જેવણિયો જે સ્થળ નહીં કરે ત્યાં બધા ભેગા મળે. બાર વાગ્યા મુધીમાં બધા ભેગા મળે. પછી જેવણિયો બધી ખાતરી અને માર્ગદર્શન આપે. પછી ખાતર પાડી બધા સાથે નીકળી જાય. સીમાડા મુધી ચાલી, માલની વહેંચણી કરી બધા જુદા પડી જાય. માટે ચોરી કે ખાતરનાં સમગ્ર જતાનાં લેવાય.

પણ ઘરચોરીમાં હરચોરી હોય.

મેં કહ્યું: એ શું વળી ? હરચોરી શબ્દ તો તમારી પાસેથી જ સાંભળ્યો.

હરચોરી એટલે જે બહાર રહ્યા હોય તે અંદર ગયેલાની જરૂતી લે. જરૂર પડે તો લૂંગડાં ઊતરાવીને તપાસ કરે. કંઈ છુપાવતો તો નથી ને ?

મેં કહ્યું: આ તો અવિશ્વાસ ગણાય. સાથે મળીને કામ કરે ત્યાં આવું કેમ ચાલે ?

વાહણ કહે, એ તો અમારામાં રિવાજ જ. ચોરી કરનાર જ કહે, હવે મારી હરચોરી કરી હવે તેથી સીમાડા મુધી

ભેગા જ જવું પડે. પછી માતાજીનું નૈવેદ્ય કાઢીને બાગની વહેંચણી કરે.

અમારી પગલાં પાડવાની રીત પણ જુદી. ક્યાંક નકરાં આંગળાં જ પડે ક્યાંક પાની જ પડે. એક પગ આજો તો બીજાની પાની. પગલાં બધા પગીઓ સમજી ન શકે. એની પણ આવડત નોઈએ. એ અમારી કળા છે. માટે જ હું તમને કહું છું કે ચોરી થયા પછી જેટલાં પગલાં મળે તેના ઉપર ટોપલો ઢાંકી રાખવો. પછી મને જોલાવો તો સાંજ પહેલાં હું તમને એ માલ ઉપર ઊભા રાખું. આ તમે જોયું ને કે બાટાના જૂટના પગલાંથી આ મુખીને મેં જોળખી કાઢ્યા. પગલાં પાડવાં, જોવાં, પકડવાં એ અમારું પગીઓનું કામ, માટે લોકો અમને ‘ચોરપગા’ કહીને જોળખે છે. ઘરમાં પડેલું પગલું અમે બરણજરમાં, બે માઈલ, પાંચ માઈલથી પણ જોળખી કાઢીએ. તમે તો મારી આખી કળાનો લેહ છતો કરાવ્યો.

તારી પાસેથી અમે ઓટો પાડ રીખ્યા. તમે પગીઓ તો ખરેખરા પગલાંના પરખંદા. ધાડપાડુઓ ધીમે ધીમે એક એક કરતા પકડાયા. અને માલ જેટલો મળ્યો તેટલો સોંપતા ગયા. તેમ છતાં તે બધા કસ્ટડીમાં પૂરાયા અને સરકારે તેની રીતે કોર્ટમાં કામ ચલાવ્યું.

થોડા વખત પછી મારા ઉપર જસાચિઠું આવી. તેની મતલબ એ હતી કે આ ધાડમાં અમારી પાછળ પડ્યા છે, પણ તેનું સાડું પરિણામ નહીં આવે. મારાં કુટુંબીઓને તેની જાણ થઈ એટલે બધાં ગજરાયાં. અને મને કપડો આપવા લાગ્યાં. આવા નબળા લોકોની સાથે વેર ઊભું કરવાથી ક્ષાયરો નહીં. નાહકનું શીદને વેર ઊભું કરો છો ?

મેં કહ્યું : સમાજમાં આવા યુના બને અને કોઈ હિંમત જ ન કરે તો એવાં અનિદ તરવોને ફૂલવા-ફાલવાની તક મળી

બય. કોઈ હિંમત જ ન કરે તો શુનેગારને ણીક જ ન રહે. વળી આ ધાડ તો આપણા સીમાડાની કહેવાય. નારસંગભાઈ આપણા જ માણસ કહેવાય. એટલે પડવું જ પડે.

પણ આ બધામાં મુખ્ય તો અમારો વાહણ પગી જ હતો. તેની હિકમત અને હિંમત બંને આમાં બળ્યાં. એટલે તરત પત્તો ખાધો.

આ ધાડના પ્રસંગમાં પોલીસને મદદ કરવા બદલ જિલ્લાના પોલીસ વડાઅધિકારી તરફથી મને-પ્રશંસાપત્ર-પ્રમાણપત્ર મળ્યું. એ તો એક સામાન્ય વસ્તુ હતી પણ તેની પાછળની બાવના ઠંદર કરવા જેવી હતી. આપણા જ લોકોને ત્યાં આવા પ્રસંગો બને ત્યારે હિંમતપૂર્વક સૂઝતાં પગલાં ભરીએ તો તેમાં આપણને શુભતરવોનો સાથ મળી રહે છે. અમને પણ એવો અનુભવ થયો.

આગળનો ચોરીનો પ્રસંગ અને આ ધાડનો પ્રસંગ બંનેમાં વાહણ પગીનો અમને પૂરેપૂરો સાથ. તેના સહકારથી અમે આ કામમાં કંઈક ઉપયોગી થઈ પડ્યા. પણ અમને જોડનાર તો સંતબાલજી મહારાજ. એટલે થયું: પ્રદેશનાં આવાં તરવોનું સંજોગ થાય તો કેટલું મોટું કામ થાય ! સમાજની પ્રગતિમાં તે કેટલો મોટો ફાળો આપી શકે !

બે વિગતો

૧૦

પ્રથમ વિગતો ત્રણ વાતોમાં, એક તાલિમીની તથા
ગિયાતની જાન હોવાથી મળતી રીતે તાલિમ અને ગિયાત
જાન હોવા હતા. ૧. અંગુષ્ઠ, ચરખાની અને રીમને તથા
આરેયા મહેમાનો, અમારો પરંપરા પરિચય થયો. આવનારો
મહેમાન હોવાની માન્યતાની જાણ કરે હતાં. રીમો આ જાણનાં
મગાં હોય તે અવારનવાર ત્યાં આવના તોમને પણ મંગળાત્મકતા
પ્રયોગમાં કરીને વળતી હતી. હોય તે આવી ત્યારે ચર્ચા કરે,

પંચા મિત્રો માન્યતાની. મંગળાત્મકતા કામ ખેડોનાં
ધાવ છે તે વાત એ જાણના હોય તે જ નહીં પણ સંતમાત્ર
પ્રત્યે આદર અને માન પરાવના હતા.

મહેમાને કહ્યું તમે બાલમા જુદીજુદી સંસ્થાઓ ચલાવો
છો તે વિશે અમારે જાણવું છે. તમે હોડેલા આગળ મું કરવા
માગો છો, એ અમારે જાણવું છે.

અંબુભાઈ જોડયા : આ બાલ પ્રદેશમાં સંતમાત્ર વ્યાપક
ધર્મદંડિઓ સમાજ રચનાનો પ્રયોગ કરી રહ્યા છે અને આ
સંસ્થાઓ મારફતે જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. ગાંધીજીની
સત્ય અને અદિ'સાની દંડિ નજર સમક્ષ રાખી કાર્યક્રમો
આપીએ છીએ. ખેડૂત મંડળ મારફતે આર્થિક ક્ષેત્રે—સહકારી
પ્રવૃત્તિ, લવાદી અને બચત નજર સમક્ષ રાખી જ્યાં જ્યાં
જરૂર પડે ત્યાં ત્યાં હોરવણી આપીએ છીએ. એ રીતે
અંબુભાઈએ આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને માર્કેટિક
દંડિએ બાલનજાકાં પ્રયોગની વાત દેખાવમાં કરી. અને તે

અંગે લોક ઘડનારનું કામ ચાલે છે. સાથે સાથે અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવામાં ગુદ્ધિપ્રયોગનો અનુભવ કેવો ભાગ બજવે છે, તે પણ કહ્યું. ઘણા પ્રશ્નો પ્રેમથી ઉકળ્યા છે, આંતરૈયુ'ટીનાળા અટપટા પ્રશ્નોમાં પણ છેવટે હેતુપ્રીત જળવાય છે અને પરસ્પર મીઠા સંબંધો રહે છે.

મહેમાન જોલ્યા: પણ તમે તો આ પ્રવૃત્તિમાં કેમિસને ટેકો આપો છો, તો જો પ્રવૃત્તિ તમારી શી રીતે કહેવાય ? કેમિસ કહે તે પ્રમાણે જ તમારે કરવાનું અને ચાલવાનું રહે. અને પાછા કહો છો કે અમે રાજકીય પક્ષ નથી. આ જે વાતનો મેળ શી રીતે પડે ? જો મારે સમજવું છે.

અંબુભાઈએ મારી નરક ઇશારો કરીને કહ્યું : ફલજીભાઈ ! આ તમે સમજવો.

જાણે તેમણે મારે માથે હાથ આપ્યો. કંડી બરાબર હતી અને તાપણી મળતી હતી એટલે બેકાં બેકાં ચર્ચામાં મળ આવે એવું હતું. મેં કહ્યું : આપણે બિન રાજકીય રીતે, લોકહિતની દૃષ્ટિએ સંગઠિત રીતે અમે તે પ્રવૃત્તિ ચલાવીએ તેમાં આ લોકશાહીમાં રાજકીય પ્રશ્નો તો આવવાના જ. હાખલા તરીકે ચૂંટણીઓ આવે ત્યારે અમારે અમારો મત કેને આપવો એવો સંસ્થા આગળ સવાલ આવે જ. ત્યારે આપણી પાસે ચોક્કસ નીતિ હોય તો જ કહી શકાય. માટે અમે અમારા ખેડૂત મંડળના બંધારણમાં જ કેમિસનું રાજકીય સમર્થન કરવાનું સ્વીકાર્યું છે. તેથી અમે કંઈ રાજકીયપક્ષ બની જતા નથી. કેમિસ અને તેની સરકાર લોકહિત વિરુદ્ધ કોઈ કાયદો કરે તો તેનો પ્રતિકાર કરવાનું પણ કરીએ છીએ. જેમકે ગણોત્સવારો. તેમાં અમે ગુદ્ધિપ્રયોગ સુધી પણ ગયા છીએ. તેથી અમે રાજકીયપક્ષ પણ નથી બનતા અને તેના હાથા પણ નથી બનતા.

જેને ધર્મ' દષ્ટિએ સમાજ રચના કહે છે તે નિર્માણ થાય. આમ બને તો જ આપણા દેશમાં આવેલી લોકશાહી મજબૂત બને. ભારતની સાંસ્કૃતિક પરંપરા છે તે સચવાઈ રહે, તમે કહો છો તે પ્રમાણે રાજકીય પક્ષ અમે જનીએ તો અત્યારે તમામ રાજકીયપક્ષોનાં મોઢા જેમ સત્તા તરફ છે અને સત્તા મારફતે જ લોકોનાં હિત કરી શકાશે એવી જે માન્યતા છે તેને ટેકો મળે. પણ અમે એવું માનતા નથી. સત્તાથી તો લોકો દુષ્કાર જવાના અને અંતે સત્તાની જ બોલબાલ થવાની. તેથી સાચું કામ તો લોક ઘડતરનું છે. આ કામ લોકસેવકો સંતોની દોરવણીથી કરે. રાજ્ય વગર જે ચાલવાનું હોય તો તો રાજ્યને ટેકો આપવાની જરૂર નથી. પણ રાજ્ય તો જોઈ શે જ. રાજ્ય વગર નહીં ચાલે. તો તમે કોના હાથમાં રાજ્યને વહીવટ સોંપી છો તે માટે તો જે રાજકીય પક્ષ હોય તેમાંથી જ તમારે કોઈ એકની પસંદગી કરવાની રહે. કોંગ્રેસ જેવો ઇતિહાસ બીજા એકે પક્ષને નથી. વળી તે બીજાના પ્રમાણમાં કંઈક સારો પક્ષ છે. તેથી જ અમે વિચાર કરીને અમારા બંધારણમાં 'કોંગ્રેસ' શબ્દ દાખલ કર્યો છે.

અમારી દૃષ્ટિમાં જે કોંગ્રેસ છે, તે બાપુજીની દૃષ્ટિવાળી કોંગ્રેસ છે, જે કોંગ્રેસમાં પણ એ દૃષ્ટિ નહીં આવે તો પછી વિચારવાની જૂમિકા રહેવાની. તેવે વખતે સાધુસંતો લોકસેવકોને અને લોકસેવકો જનતાને સલાહ આપશે. તેથી 'કોંગ્રેસ' શબ્દ અમને બારે પડશે એ ચિંતા અમને નથી. તેથી આ આમસંગઠન રચનાત્મક દૃષ્ટિ અને નૈતિક જૂમિકા રાખીને ચાલે છે. જે રાજ્ય સર્વોપરી થઈ જાય, અને લોકો સત્તાને આધીન જ બની જાય, તેમની શક્તિ કુંઠિત થઈ જાય તો લોકેના મતની કિંમત જ શી ? એવી લોકશાહી ચાલે ખરી ? એ તો કહેવા પૂરતી નામની જ લોકશાહી રહે. લોકોને જેમાં ઘડવાના હોય અને તેમની લોકશાહી સમજ બીલવી હોય તો જ સત્તા

લોકોને આપીન રહે એટલે આ ગ્રામમંડળન મારફતે એ કામ ચાલે છે. તેમાં અમે ૨૫ લઘુએ છીએ. અને રાજકીય પક્ષમાં એક માત્ર કેમ્પ પામે જ આવી આશા રાખી શકાય તેમ છે. તેથી અમે અમારા જંધારણમાં તેનો સ્વીકાર કરીને તેને ટેકો આપીએ છીએ. વળી સાયોમાથ આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, કેળવણી, આરોગ્ય જેવાં ક્ષેત્રોમાં સત્તા એમનું માથું મારે તે ક્ષેત્રોમાં આવાં ઘડાયેલાં મંડળોને કામ કરવા દે અને સત્તા જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં જ મદદ આવે, તે રાજ્યનો બોલે જોઈએ થાય, લોકોપયોગી કામો વ્યવસ્થિત ચાલે એમ અમારું માનવું છે. લોકોનો સહકાર લઈને જ આગળ વધવું જોઈએ. લોકો સહકાર આપે છે. આ અનુભવોને આધારે અમારી શ્રદ્ધા વધી છે.

સામ્યવાદી કાર્યકર્તા : આ તો તમારી આખી વાતમાં જિંટ ફુંડાળે નાખવાની વાત છે. લોકો, લોકસેવકો, સામુ-સંતો અને છેવટે રાજ્ય એટલે સત્તાનો સ્વીકાર તો તમે કર્યો જ. તમને હું સીધો પ્રશ્ન પૂછું છું કે આ સત્તા જેના હાથમાં આવશે તે તમને આ બધાં કામ કરવા દેશે ખરા ? તે તો લોકોમાંથી અને લોકસેવકોમાંથી તમારા તૈયાર કરેલા માણસોને પ્રલોભનો આપીને ખેંચી જશે. તમે તૈયાર કરેલા માણસો ગયા એટલે તમે તો હતા ત્યાં ને ત્યાં જ રહેવાના. માટે આવી લાંબી પ્રક્રિયામાંથી તમે માનો છો એવું પરિણામ મને તો દેખાતું નથી. સત્તા તો દરેક ક્ષેત્રે પોતાનું વર્ચસ્વ રાખશે જ. તેથી તમારી નૈતિકતાની અને શુદ્ધ સાધનની વાત ટકવાની નથી. તેથી એક જ રાજકીય પક્ષ ઉપર આધાર રાખવો અને લોકચાહી વિકસાવવી એ તો લોહાના ચણા આવવા જેવું છે. શુરકેલ કામ છે. માટે સત્તાધારી પક્ષને અંકુશમાં રાખે એવો હરીફ રાજકીય પક્ષ તો જોઈએ જ એમ અમે માનીએ છીએ.

... દરે બીજી વાત. તમારી અનુબંધવાળી વાતમાં ઘણા વર્ષો મુખી પરિણમ કરવો પડે. છતાં ધાયુ' પરિણામ આવે કે કેમ તેમાં શંકા છે. એટલે મને તો લાગે છે કે તમે રાજકીય પક્ષ બનીને તમારા જ પ્રતિનિધિઓ રૂંટીને મોકલો તો જ તમારું સંસ્થાબળ બાંધે અને બ્યક્તિત્વ ખીલશે. બાકી આવી વાતોથી પરિણામ નહીં આવે.

એવી જ વસ્તુ સત્ય, અહિંસા, સાધન શુદ્ધિ, ઉપવાસો વગેરેની છે. આ બધું સ્વરાજ્ય આપ્યા પછી બહુ ઉપયોગી છે, એમ અમે માનતા નથી. કારણકે ગાંધીજીએ એ બધી વસ્તુ બ્રિટિશ સરકાર સામે અજમાવી, આપણે શસ્ત્ર હીન હતા અને તેઓ શસ્ત્રસજ્જ હતા. તેવે વખતે ગાંધીજીની અહિંસાએ કામ કયું. પણ હવે રાજ્ય આવનાં આપણે જ શસ્ત્રસજ્જ થવું પડશે. અહિંસાને વળગી રહેવાથી આપણે રક્ષણ નહીં કરી શકીએ. એક સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે દુનિયામાં ઝીરક વધારવું હશે તો ફેરફાર કયા વિના છટકો જ નથી, નહીં તો બીજાં રાજ્યો તમને શાંતિથી રહેવા નહીં દે. માટે આ બધી બાબતોનો વિચાર પણ સાથે સાથે કરવો પડશે. આ તમારી અનુબંધ વિધારધારાવાળી વાતમાં તો નથી તમારાં ધામ સંગઠનો મજબૂત થવાનાં અથવા નથી તેનું મૂલ્ય કીમત થવાનું રાજકીય પક્ષો તમને આગળ વધવા દેવાના જ નથી. એમાં પણ તમે રાજકીય સંબંધો બંધારણમાં પહેલેથી જોડો પછી તમારું સાંભળે જ કોણ ?

એમ કહીને રાજકીય પક્ષ સિવાય મહત્ત્વ નથી એમ કહેવાનો તેમનો ભાવ હતો. આ સામ્યવાદી વિચારસરણી જ લોકો માટે ઉપયોગી સિદ્ધ થશે અને તેમાં ધનવાનો ઉપર અંકુશ આવશે બધા લોકોને સરખા હક્કો મળશે, અમે આ બધું સાંભળતા હતા. તેઓ પણ ઉત્સાહથી જોડાને જતા હતા. રાત

હાથમાં ? આમાં આધ્યાત્મિકતાની તો વાત જ નથી. વળી નૈતિક અને સામાજિક શક્તિ પણ તમારી મત્તા વિકસવા ન દે. અરે ! ઉત્પાદન અને વિનરણ પણ રાજ્યના હાથે થાય અને તમે લોકશાહી કહેતા હો તો કહો. આ તો સરમુખત્યારી જ કહેવાય. સર્વોપરી તો સત્તા જ છે લોકો નથી. રાજ્ય જે આદેશ આપે તે પ્રમાણે લોકોએ વર્તવાનું છે. કોઈની તાકાત હા કે ના કહેવાની રહેતી જ નથી. માટે સત્તા સર્વોપરી હોય, સાધન હિંસા હોય એવું સ્વરાજ્ય કે સ્વતંત્રતા સત્તા ભોગવનારાઓ માટે વાજબી હોય પણ લોકો માટે તો ઉપયોગી નથી જ.

આલો હવે બીજી વાત. સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિકતા તરફ તમારું દૃષ્ટિબિંદુ શું છે તે જરા વિસ્તારથી સમજાવો.

સામ્યવાદી કાયંઠર બોલ્યા : મેં તમને આગળ કહ્યું જ છે. અમે આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય ધ્યેય જ રાખ્યું છે. તેનાથી આગળ નૈતિક અને આધ્યાત્મિકતા તરફ આગળ નહીં વધી શકીએ. ત્યાં જ અટકી જઈશું.

મેં કહ્યું : આપણા આ ભારત દેશની પરંપરામાં સેવા, અને સત્તાનો જરા વિચાર કરીએ. પુરાણ કાળનો વિચાર કરીએ તો સત્તાએ પણ સંતો, મુનિઓને આદરમાન સાથે પૂજ્યા છે. રામાયણમાં દશરથ રાજા વશિષ્ઠમુનિની સલાહ લેતા, ધર્મના દંડને સત્તાના દંડ કરતાં વધુ મહત્તા આપતા. હગલે ને પગલે તેમની સલાહ લેતા. એવા હાખલા વાંચવા અને સાંભળવા મળે છે. વળી આ સંતોએ સંસ્કારના સિંચન માટે કયો સહન કર્યા છે. રામચંદ્રજી પિતાનું વચન પાળવા ખાતર વનમાં જાય છે. સીતા અને લક્ષ્મણ સાથે જાય છે. એક પતિધર્મ માટે અને બીજા વધીલ જંધુધર્મ માટે. હવે વનમાં કયો સહન કરવા પડે છે. ગ્રીતાજીનું હરણ થાય છે. રાવણને પણ વેશ

તો સાધુનો જ લેવો પડે છે. કારણકે તો જ આદરમાન મળે. તે બળવાન રાજા હોવા છતાં એટલું સમજતો હતો કે રાજા કરતાં સાધુનો આદર વધારે થવાનો. તો જ આ કાર્યમાં સફળતા મળશે એમ માની કપટ કયું”.

રામચંદ્રજીને આ બધું થઈ ત્યારે તે વખતની ત્યાંની સ્થાઈ પ્રજાના રાજા સુગ્રીવ, હનુમાન, બાંજુવંત વગેરેને ભેગા કર્યા અને સૌને પૂછ્યું : કોઈની પત્નીને છાનોમાનો કપટ કરીને કોઈ લઈ જાય તો તે વાજળી છે ? વળી સામાજિક વહેવારની પણ મર્યાદા રહે નહીં. આનો સૌ વિચાર કરો. સૌ બોલ્યા, તે તો ખોટું જ છે. એવાં મૂંઝવે સમાજમાં જિભાં થાય તો સમાજની વ્યવસ્થા જ ચૂંથાઈ જાય, કોઈ નીતિ કે મર્યાદા રહે જ નહીં. બળિયાના બે ભાગ જેવો ન્યાય થાય. તો રામચંદ્રજી કહે, તમને બધાને આ વસ્તુ ખોટી છે એમ લાગતું હોય તો મદદ કરો.

હવે આનો વિચાર કરીએ. રામ પોતે સમર્થ હતા. લક્ષ્મણ જેવા બંધુ સાથે હતા. અયોધ્યામાંથી પણ લશ્કર, ખરત, યત્રુદ્ધન વગેરેને બોલાવી ચક્રાત. છતાં સ્થાનિક પ્રજાને તૈયાર ન કરી હોત તો વાલી જેવા અનીતિના માર્ગે ચાલનારાઓને આ મૂંઝવે ન સમજત. તેથી જ રામે એક પત્નીવત રાખ્યું અને પોતાની જાતે કદ વેડીને પણ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિના સિંચન માટે મૂંઝવે જિભાં કર્યા. નારીબલિને પણ પ્રતિષ્ઠા અપાવી, યગરી જેવા પછાત વર્ગમાં જઈને પણ લોકોને બતાવ્યું. વાનર જેવી પ્રજા પણ એકઠી થઈ અને રામની સાથે લંકા મર્ધ. છતાં પહેલી વિઠિ કરવા અંગદને મોકલે છે. આ કૃત્ય ખોટું છે એમ રાવણ સમજે તો સમાજમાં ભૂલ કરનારા પણ પોતાની ભૂલનો પરતાવો કરે. તેથી તેમણે વિધિનો નિયમ સાચવ્યો. આવાં મૂંઝવે માટે રામે સહન ન કયું” હોત તો આજે તેમના નામની ‘જય’ બોલાવ ખરી ?

હું. માટે અમારો પણ શબ્દ માનવની જોવાનાં ગુરુ કરનાં નથી. અમને તો કોના હાથે અને કોનો માટે આ રમ્મો ગરજ અને મારો તો જે અહિંમાના રમ્મો કર્યાં મૂકી મલન કર્યાં કરશે ?

મેં કહ્યું : તમે જે સ્વામી અને સ્થાપિતલિતોનાં અનિષ્ટો બનાવ્યા તેનો વિચાર જ નહીં જતકે અમલ પણ કરવામાં આવે છે. આ મંગલાલજી નો જૈનશુનિ છે. તેમણે બાતનક-કાંડા પ્રાયોગિક મંગની રચના કરી છે. તેમાં સ્વિશંકર દાદા જેવા પવિત્ર અને પરોપકારી માણસને સુકાન સોંપ્યું છે. તેની કારોબારીમાં પણ કોને તેવા તેની કાળજી સખાપ છે. સંત-બાલજી પ્રેરણા આપે છે ખરા પણ મલતા તો સંસ્થાની જ છે. તે માટે ભગ્નતિ પણ રાખે છે. આ કહેક બુદ્ધી બુદ્ધી સંસ્થાઓની કાર્યવાદીની તપાસ પણ સંઘ રાખે છે. આર્થિક મદદ સંસ્થાઓને કરવા માટે કાળો પણ કરે છે. છતાં ધનની પ્રતિષ્ઠા ન વધે તે માટે કાળો આપનાર કોઈ વ્યક્તિનું નામ કોઈ પણ સંસ્થા સાથે જોડવામાં આવતું નથી. મતલબકે કીર્તિ માટે કોઈ દાન આપવા આવે અને નામનો આગ્રહ રાખે તો તે દાન આ સંઘ સ્વીકારતો નથી. આ નીતિનો આગ્રહ ખાસ સંતબાલજી રાખે છે, અને તેનો અમલ પણ કરાવે છે.

આજે અમેરિકા જેવી મહાસત્તા ધનના ભેરે જ ખીલ દેશોને સીધી કે આડકતરી રીતે દબાવે છે. તેમાંથી અશાંતિ જન્મે છે. તેથી ધનવાનોને પંપાળવાની કે શોષણજોરોને પ્રતિષ્ઠા આપવાની વાત છે જ નહીં. સાથે સાથે શોષણમાંથી મુક્ત કરવા માટે સહકારી સોસાયટીઓ મારફતે ધીરાણ, ઉપનન માલતું વેચાણ, વપરાશની ચીજોના બંડાર ચલાવી અનેક રીતે સહત મળે તેવા કામો ચાલે છે. તેમાં ખેડૂતમંડળ દેખરેખ રાખીને ગરજાડ ન થાય માટે પોતાના પ્રતિનિધિઓ પેટા

ઠાપણમાં સરકાર પાસે મુધારા કરાવી ઠાપણારીમાં મૂકે છે. આવા ઠાપુંકમિયાં પીમિપીમે ધન એક જ જગ્યાએ એકદુ' મનુ' અટકશે. માટે ધનવાનોને ચાકુ કરવા કરતાં આ રસનો શું ખેડો ?

બ્રિટિશ લોકમત દરમિયાન કરબા, નગરો, મદાનગરો જામ્યાં છે. બાગલા પાટીને રાજ્ય કરવું એ નીતિથી બુદ્ધિવાદ, મૂડીવાદને ચાકું છેત્ર મજબુ'. તેથી રાજા મદારાજ, જમીનદાર, ગીરામદાર વગેરેને હંકારો આપીને આ પરિસ્થિતિ કરી છે. આજે ઉધોમે મોટાં ચહેરોમાં છે. મૂડી પણ ત્યાં છે. ગામડામાં ૭૦ ટકા ઉપર વરની દોવા છતાં ગામડામાં મરીલી છે. માટે દરે આજારી પછી ગામડાં જામન થાય અને આર્થિક નીતિ આજ મુખી ગોઠવાએલી છે તેમાં વળાંક આવે તો જ ગરીબ પ્રજાને બેડી કરવાનું કામ થાય. ધનવાનોને લૂંટી લઈને ગરીબને આપવાથી બેમાંથી એકેયનું કંઈ થવાનું નથી આથી તો બેલટી અરાજકતા વધશે. આપણા દેશમાં મોટો ઉલોગ ખેતી છે. વધુમાં વધુ માવુનોનું પોષણ મનુ' હોય તે ખેતી ઉપર થાય છે. માટે ખેતીને સમૃદ્ધ બનાવી ઉત્પાદન વધારીએ તો આ ગરીબાઈનો પ્રશ્ન સહેલાઈથી ઉકેલે. તેથી રચનાત્મક દૃષ્ટિથી કામ કરતાં કરતાં આ માંખીલના રસને જ બધા સવાલોનો નિકાલ આવશે. અને આમી શાન્તિ પણ એમાં જ છે.

સામ્યવાદી કાર્યકર : આ તમારી વાત ઉપરથી તો રાજકીય પણ ન જોઈએ એવો અર્થ નીકળે. તો વિરોધી રાજકીય પણ હોવો જોઈએ નહીં કે એ વિરોધી નહોતો શું મન ? લોકશાહીમાં વિરોધી રાજકીય પણ ન હોય તો લોકોએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ સત્તાના મદમાં તેમને ફાંચે એવા ઠાપણ અને ઠાનૂનના જોરે લોકોને તુકડાન કરે તો તેમને મેનવીને તેમની પાસે જવાબ માગવો ન જોઈએ ? તમે શું માનો છો ?

મેં કહ્યું: આમ તો આ વાત આપણી ચર્ચામાં આવી જ જાય છે. છતાં આ પ્રયોગમાં મુનિશ્રી સંતખાલજી પાસેથી અમે જે સમજ્યા તે તમોને કહું, સામ્યવાદી પક્ષનું સાહિત્ય તો મેં વાંચ્યું નથી. પણ હિંસા અને સત્તા આ જે વસ્તુ આપણા ભારત જેવા દેશના લોકોમાં જ નથી. તો શ્રી રીતે અનુકૂળ થશે ? રશિયા અને ચીનમાં પણ સફળતા માટે ફેરફારો થયા જ છે. છતાં પૂરેપૂરા સફળ થયા નથી. બીજું આધ્યાત્મિકતા તરફ લઈ જનારાં લક્ષણોનાં તો અભાવ જ છે. તેથી એ વિચાર નહીં ચાલી શકે. હવે બીજા રાજકીય પક્ષો સમાજવાદી સમાજ રચના રાજ્ય મારફતે લાવવા માગે છે. જે સત્તા હાથમાં હોય તો જ કાન્તિ થઈ શકે એમ માની સૌ સત્તા કમજો કરવા મથે છે. સરકારી સર્વોદય યોજનાના કેન્દ્રો સ્થપાયા તેમાં પણ રાજ્ય જ રહ્યું. લોકો તો અતડા રહી ગયા. રચનાત્મક સેવકો વેરવિખેર થઈ ગયા. તેનું પરિણામ મેળવી શકાયું નહીં. રાજકારણી પુરુષો લોકશાહીમાં વિરોધ પક્ષ જોઈ એ એમ માને છે. અમારા આ પ્રયોગમાં અહિંસક કાન્તિ તો લોકો જ કરી શકે. માટે જ નૈતિક સંગઠનની વાત આવે છે, વળી રાજ્યની મર્યાદા રહેવાની. માટે જ આવાં સંગઠનો વિરોધ પક્ષ તરીકે નહીં પણ પૂરક અને પ્રેરક પક્ષનો કાર્યક્રમ કરે અને સત્તા ઉપર ગયેલા પક્ષને ડગલે ને પગલે ભગૂત રાખે. બીજી વાત એ છે કે વિરોધ પક્ષો અસરકારક બને તે પહેલાં વિદેશી સત્તાઓના હાથમાં રમી જવાના. કારણ કે તેમનું ક્ષેત્ર સત્તા જ રહેવાનું અને વિદેશી સત્તાઓ તમને અંદરોઅંદર નબળા પાડીને તમારો વિકાસ રુધિવાનું જ કામ કરે છે. ત્રીજી વાત. આવા પક્ષો પ્રજાના અ. કાનૂન ભંગ જેવા માર્ગો અપનાવી એવી પરિસ્થિતિ બની કરશે. તેમ જગેરે સ્થિતિ પેદા થશે.

તેમાંથી પરંપરા એવી મળશે કે આનું કગવનાર પણ પાને
મળા પર આવશે ત્યારે પણ તેને જ અજમાવેલા નુમખા
પેનાની જ સામે પાછા અજમાવાના. આથી પ્રજાની દાઢમારી
વધશે. લોકશાહી રાજકીય પંથોમાં જ મંડરની જગ્યામાં જેમ
મંજાજી મુંચવાઈ મયાં તેમ મુંચવાઈ જવાની. તેથી જ આ
પ્રયોગમાં સત્તાવાળા સામે પણ જે તે મફતન કરે તેા અદિ સક
પ્રતિષ્ઠા કરીને મેળવવાનો અવકાશ છે. તેથી ચરકારને ટેકો પણ
અપાય અને વિરોધ પણ કરાય. આમ રાજ્ય ચલાવનાર
પણને પણ વિચારવું પડે.

મનોની દોરજાની લઈને સત્તાથી પર ગેવા લોકમેલકો
પ્રેરકપણનું કામ કરે. લોક મંડળને પૂરકપણનું કામ કરે તેા
લોકો, મેલકો, સત્તા અને રાજ્યનો અનુગ્રંથ ભેટાઈ જાય.
પણી મમાએપયોગી તમામ ફેરોમાં રાજ્યનું માથે બદલુ બોલે
ન રહે. ફેરો આવાં મંજાનો મંજાએ રાજ્ય ફક્ત મદદ કરે.
મંદજણ વમેરે કાનો રાજ્ય પાને રહે. આમ આ દેશમાં વ્યાપ-
કના આરંભે તેા રાજકીય પંથો કરતાં પ્રેરક અને પૂરક પંથો
વહેલા સફળ થાય. લોકો પાને જ પેનાને અનુકૂળ સમાજ
વ્યવસ્થા ઝોડવે અને તેને મદદરૂપ બને એવા કાયદાનું રાજ્ય
એને સૂચન કરે. તેથી શોષન અને મંદરાખોરી અટકે. વળી
સર્વોપરી સત્તા પણ લોકોની જ રહે. આનું નામ જ માગી
લોકશાહી કહેવાય. અને તેમાં જ સાંતિ સ્થપાય.

રાજકીય પંથો કાયમ ગ્રહણ થા જ કરે તેમાં લોકોનાં હર્ષ
કામ થાય ખરાં ? થાય જ નહીં. તંત્ર પણ ગિચિત જ રહે.
આમાં એક વાત ખાસ છે કે પ્રેરક અને પૂરક પણનું મેલ
સત્તા મેળવવાનું નહીં હોય. સત્તા ઉપર બેઠેલા માણમે
લોકોના દિન માટે વધીવટ ચલાવે છે કે નહીં તે જ જોયે.
આમ આ પ્રયોગમાં ગાંધી વિચારની સાથે સાથે સર્વાંગી

કાર્યક્રમ મંત્રાત્મકની નિગારગરળીમાંથી અમે ગમત્યા છીએ. આ ને વાન તમારો આગળ કરી.

રશિનો ગમત પ્રતો ગમે દોનાથી, તાપળીએથી સો ગીડગા. અને મૂર્ધ ગયા

ગતારે ગીડગા દાનજ પાળી કરી આ ગીવા બેડા. રમે ધમેલ વાનો પાળી ગચાંરપદ દની. મામગાદી બાગમે કનુ: કલજગાઈ, આ તમારો અકયામ પાંગ-માન ચોપરીનો હોવા છતાં તમે પાળી ગેંગા પ્રકારની ગચાં કરી ગકો છે. મંતબા-લજના વિચારને બહુ જ સમજવપૂર્વક રજૂ કરી શકો છો. તમારું ચિંતન મારું છે.

મેં કનુ: તમારી વાન સાચી છે. અને ૧૯૪૭માં આ બેડુગમંડળ સ્થપાયું ત્યારે મને પણ બહુ ગમ પડતી ન હોતી. આ શાહીવાદ, મંસ્થાનવાદ, મમાજવાદ, સામ્યવાદ, મૂડીવાદ, જુદિવાદ આવા આવા શબ્દો વ્યાપે આવે ત્યારે સાંભળીએ ખરા પણ સમજણ ન પડે. સંતબાલજી પોતાના પ્રવચનમાં કોઈ વખત દ્વાજર હોય ત્યારે વિગતથી સમજાવે. અમે સાંભળીએ અને આ અંજુબાઈ બેડુલ મંડળના મંત્રી યથા, મારે તેમની સાથે બાતો સમય રહેવાનું થાય, બહાર ફરવાનું થાય, જુદા જુદા પ્રશ્નો ઉપર વિચારવાનું થાય. અંજુબાઈ મુનિશ્રી શું કહે છે તે વિગતથી મને સમજાવતા. એમાંથી આ જાણવા મળ્યું.

પણ એક વસ્તુ મારે જણાવવી જોઈએ કે મારી જિંદા-સાની સાથે શ્રદ્ધા પણ ખરી. આ બધા સંજોગોને કીધે જ એ તક મળી. તેથી જ આજે તમારી સાથે આટલી વાતો કરી શકું છું. મને પોતાને થોડો રસ પણ ખરો. પછી જુદા જુદા ઠેકાણે અનેક માણસોની સાથે મુલાકાતો થાય. સંતબાલજીને પણ કોઈ મળવા આવે. દાખલા તરીકે રવિશંકર દાદા જેવા

કોઈ મળવા આવ્યા હોય, અમે સામે બેઠા બેઠા સાંભળીએ. આવે અનુભવ તો તમને પણ થતો હશે. દારણકે તમે પણ એક કાર્યકર છો. નાનાધી માંડી મોટા નેતા મુખી સંપર્કમાં આવતા હશે. પ્રશ્નોમાં રસ લેતા હશે. પછી ધીમે ધીમે અનુભવ વધે, તેમ મારે પણ થયું છે.

આ બધામાં અંબુભાઈની સમઘવવાની રીતે મારા ઉપર ઘણી અસર કરી છે. આંટીઘૂંટીવાળો સવાલ આવે તો પણ અકળાયા વગર શાંતિથી વિચારીએ. રસ્તો દાઢે. તેમની બાવા સરળ અને સમજાય તેવી અમારા ખેડૂનોને માટે. સંતબાલજી જે દોરવણી આવે તે ખેડૂનોની ગામડી બાવામાં અંબુભાઈ સૌને ગળે ઉતરાવી શકે. આથી રાત્રે તેઓ બોધા અને મને તમારી સાથે ચર્ચા કરવા દીધી. આવા બધાં પાસાં મળીને અનુભવ થકાય છે.

તમે જાણો જ છે કે બાવા અમારા વેરાન, અને અજ્ઞાત પ્રદેશમાં આવે કોણ? આ સંતબાલજી જૈન સાધુ હોવા છતાં આવ્યા. તેમણે આખી પરિસ્થિતિ બોધને કાર્યક્રમ વિચાર્યો હશે. શરૂઆતમાં તો હું જ્યારે કોઈ વખત પ્રવાસમાં કોઈ ગામ ઉપર ગયા હોઉં ત્યારે પ્રાર્થના પછી સભામાં મને પણ બે શબ્દો કહેવાતું સૂચન કરે. શું કહેવું? હું કંઈ જોવે અશ્વધામ્મ નહીં. કદીબદ્ધ વિગતો તો સભા આગળ બોલી શકાય જ નહીં. એટલે જેમ તેમ બે શબ્દો આડાઅવળા બોલીને બેસી જતો. અંબુભાઈ વધુ સમજાવી શકતા.

આ પ્રદેશમાં જ્ઞાતિઓ પણ કેટલી? રજપૂતો, કોળી પટેલો, ભરવાટો, હરિજનો, વાઘરી વગેરે. આ લોકો જુદા, તેમના ધર્મ જુદા. સંતબાલજી તો જૈન સાધુ અને તેમની વાતો ગળે ઉતરાવવી તે પણ કઠણ. દરેક જ્ઞાતિની કંઈક કંઈક વિશેષતા છે. વેપારીની ધીરજ, શાંતિ, 'મીઠાશ' અને દરેક

વાતને જુદાં જુદાં પાસાંએ વિચારી તેનો ઉકેલ શોધે છે. ગાંધીજીએ અસ્પૃશ્યતા નિવારણનું કેવું શોધી કાઢ્યું ! મોટા મોટા પંડિતો અને વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પણ આ માટે તૈયાર નહોતા. ત્યાં એક વાણિયાને આ સૂઝ્યું. આ એમની કોમનો શુભ હરો કે લોહીનો ! આ પ્રસંગે મને પણ મારા જીવનનો એક હસવા જેવો પ્રસંગ યાદ આવે છે. અમે ખેતર જઈએ. ઘઉં વાઢવા કે કાલાં વીણવા હરિજનો મજૂરીએ આવે. ખીચું કોઈ પાણીનો છાંટો નાખનાર ન હોય. હવે છાંટ લીધા વિના તો ચાલે નહીં. એટલે અમે પાણીની માણ કે માટલામાં એક કાંકરો નાખીએ અને તેના છાંટા ઉઠે એટલે મનથી માની લઈએ કે છાંટ લઈ લીધી. આની આવી મનની જડતા અમારા મનમાં હતી. શુંદી આશ્રમમાં જઈ ત્યાં નવલભાઈ, અંબુભાઈ હરિજનોને અડે. એમના ઘરમાં આવે એટલું જ નહિ ભેગાં ખાતાં પણ ભાણું ત્યારે મને કાય કે આ લોકો કેવું ખોટું કરે છે ? અને હું તેમને કહેતો પણ ખરો. પણ ધીમે ધીમે મને અસ્પૃશ્યતા નિવારણની વાત સમજવા લાગી અને એ વહેમ નીકળી ગયો. અત્યારે મને લાગે છે કે આભડછેટ હરિજનના શરીરને અડવામાં નહોતી પણ મારા મનમાં હતી. મનમાંથી ગઈ એટલે ધર્મને પણ બાધ આવતો નથી. આવું દરેક પ્રશ્ન બાળનમાં સમજવું, જો વિચાર માટે મન પુરતું એટલે કે શ્રદ્ધા સાથે રાખીએ તો એાણું મળતર હોય તોપણ ચાલે એવો મારો અનુભવ મને કહે છે.

આપણે રાત્રે ચર્ચા કરતાઃ હતા ત્યારે તમે કહેતા હતા કે આપણી શક્તિ નહોતી તેથી બ્રિટિશ સરકાર સામે અહિંસા વાપરી. કોઈ પણ સત્તાની દેરખડતી લોહી રેડાયા વિના-હિંસા વગર થઈ શકે નહીં. આ પરંપરા રામાયણ અને મહાભારત કાગથી ચાલી આવે છે ખરું ને ? પણ આ પરંપરાને ગાંધીજીએ

બરહી. તેમી બારન જ નદી' દુનિયાના દેશોને અચરજ થયું.
 આંધ્રો પુરુષ બારનમાં રાષ્ટ્રપિતા અને વિશ્વમાં વંદનીય મહા-
 ત્મા કહેવાયા. આમાં વિચારનું ઊંડાણ નથી તો છીનું શું
 છે ? મનુદ્રનાં ઊંડાણ વિજ્ઞાનના જોરે ખાલી શકાશે, ચંદ્ર,
 મંજળ, પૃથ્વી કેટલાં છે તેનાં માપ બાજી શકાશે પણ વિચારનાં
 ઊંડાણ બળવાં મહેલાં નથી. અમારા સદ્ગ્રામ્યે અમને સંત-
 ભાલજી મળ્યા. અને અંબુબાર્ડ મળ્યા. અને શ્રીકૃષ્ણ કાંતનાર-
 વિચારનાર. નેમના સદવાસમાં રહીને આટલો મને પણ લાભ
 મળ્યો. અને વાળિયા.

શ્રી દસી પડ્યા.

અને અમારો સંવાદ પૂરો થતાં શ્રી પાત પાતાને રસ્તે
 ચલી ગયા.

ૐક ખૂનકેસમાં-સવારી

૨૭

ભાલનળકાંડા ખેડૂત મંડળની કારોબારી જ્યારે જ્યારે મળતી ત્યારે અમે ગામડાંઓમાં ગતા ગ્રથડાઓની ચર્ચા કરતા અને ગામડાંઓમાં આતા ગ્રથડા કેમ ઓછા થાય તેના ઉપાયો વિચારતા. ગામે ગામ જે પાંગ માળુગો ઓવા મજન હોય છે કે જે આતા ગ્રથડાઓના નિકાલ કરવા અંખતા હોય છે. તેઓ જાણે છે કે ધરના ગ્રથડા ઉંચકે ગામ સુધી ફેલાય છે. અને ગામમાં કુસંપનાં ળીજ વવાય છે. અમે પણ એક વિચાર કરેલો કે આપણી આસપાસના ગામોમાં ગ્રથડો સાંભળનાં આપણી ફરજ સમજી ત્યાં પહોંચી જવું. જાતમાલિતી મેળવવી. અને લવાહ મારફતે-પંચા મારફતે નિકાલ કરવો.

આ કામ અમને એટલું મલત્વનું લાગેલું કે અમે અમારી કારોબારીમાંથી ત્રણ સભ્યોને આ કામની ખાસ જવાબદારી સોંપેલી. કોઈ પણ પ્રશ્ન જિલો થાય તો એટલમંડળની આ સમિતિ આગળ આજો પ્રેન રજૂ કરવો.

એક બાઈ આવ્યા. તેમણે વાત કરી....ફલાણા બાઈ.... ગામના તળાવની પાળે ઉપવાસ કરવા બેડા છે.

અમે પૂછ્યું: શા માટે ઉપવાસ કરે છે ?

આવનાર બાઈએ કહ્યું: અમારા ગામમાં ભર જમરે સામસામી લાકડીઓ બેડી. તે બાઈ પૂછવા ગયા તો સીધો જવાબ ન આપ્યો. આમ વાત ચર્ચાય છે. વધુ અજાર નથી. આ તો તળાવની પાળે માતાજીનું મંદિર છે ત્યાં બેસી એ

બાઈ ઉપવાસ કરે છે. આજે તો ત્રણ ઉપવાસ થયા. ત્યારે મને થયું કે શુંદી જઈ ચાલે આની ખબર આપું.

અમે કહ્યું: તમે આવ્યા તે સારું કયું. મંડળની બેઠક પૂરી કરી અમે ચાર પાંચ બાઈઓ ગામ ઉપર ગયા. ઉપવાસી બાઈને મળ્યા. તેમના ત્રણ ઉપવાસ પૂરા થઈ ચોથો ચાલતો હતો. તે બાઈ ઘણું સમજુ અને ગામ દિતેશુ હતા. અમે તેમને પારણાં કરવાની વિનંતી કરી. અને હૈયાધારણ આપી કે તમે ગામના લિંગને અર્ચે સારું કામ કરો છો. અમે પણ બને તો તમને મદદ કરવા આવ્યા છીએ. જોડેલે આખો પ્રશ્ન અમને સમજાયો.

એક બાઈએ બીજા બાઈને લોકડીના બે ત્રણ કટકા માર્યા. તેમાંથી બધાંડો સળગ્યો. એક બીજાના પડખિયા બળ્યા. અને તેણે થોડું મોટું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. જોડેલે મેં ઉપવાસ શરૂ કર્યા. અમે માતાજીના ચોકમાંથી ગામ ઉપર ગયા.

કનિયાનાં મૂળ ઊંઠાં હતાં. વાત એમ બનેલી કે એક કુટુંબમાં બે ઓરમાન બાઈઓ. બાપ એક અને મા જુદી. બાપના શુશ્રૂષી ગયા પછી વહેંચણી કરીને બંને બાઈઓ છુદા રહેતા. તેમના સગા કાકાના દીકરાને કંઈ પ્રજા નહીં તેથી મોટા બાઈએ પોતાનો દીકરો તેમને ખોળે બેસાડેલો-હત્તક આપેલો. નાનાબાઈને એમ થયું કે આ મારા કાકાના દીકરાની કુલાતી બાદ એમની મિલકતમાં અમારો સરખો હિસ્સો પડે પણ બધી મિલકત મોટાબાઈએ લેવા પોતાનો દીકરો તેમને ખોળે બેસાડયો. ગામટાના હિસાબે આ મિલકત-જમીન ઘર, દરદાગીના વગેરે મારું ગણાય. તેથી નાના બાઈએ વાંધા ઉઠાવ્યો. પોતાના મોટાબાઈને આ વાત સીધી કહી શકે તેમ ન હોવાથી પોતાનાં સગાંવડાલાં મારફતે કહેવરાવ્યું કે આ તમે જોડું કરો છો. વળી મોટાબાઈને સસરા પણ તરફથી

તેમના કાકાના દીકરા સાથે કંઈક સગપણ પણ ખરું. નાના-ભાઈને વહેમ પડ્યો કે તેમના સાસરિયાંએ મળીને મારો હક્ક રૂળાડવા આ કાવતરું કયું છે. મોટાભાઈ એનાથી ખાનગીમાં દીકરાને દત્તક આપે તે એને કેમ ગમે ? સગાંવહાલાંએ આ પ્રશ્ન ઉકેલવા પ્રયત્ન કર્યો. કાકાના દીકરાએ જવાબ દીધો કે મારી મિલકત છે, મારો વારસ હું ગમે તેને બતાવું તેમાં કોઈનાથી વાધો લઈ શકાય નહીં.

હવે બન્યું એવું કે મોટાભાઈનું ખૂન થયું. એના કારણમાં મિલકત અને દત્તકનો જ સુખ્ય પ્રશ્ન હતો. તેથી નાનાભાઈ ઉપર ખૂનનો શક ગયો. પોલીસ કેસ થયો. નાનાભાઈને પોલીસે પકડ્યો. ત્યાર બાદ પ્રશ્ન ધણે વધી ગયો. જાને ભાઈ જોનાં સગાંવહાલાં, ગામના પડખિયાઓ એક બીજાને પડખે થયા. કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો. તેમાં નાનોભાઈ નિર્દોષ છૂટી ગયો. આમ કોર્ટની રીતે તો ફેંસલો આવતાં વાત પતી ગઈ. પણ મરનારનાં જેરાં છોકરાને ડાઘ રહી ગયો. મનમાં ગાંડ વાળી કે જેવો એ ગામમાં આવે કે તુરત જ તેના હાલ તેના મોટાભાઈ જેવા કરવા.

આ બધી વાતો નાનાભાઈ સુધી પહોંચી. તેથી તે કોર્ટમાંથી છૂટ્યા પછી ગામમાં આવતો નહીં. છતાં નાના નાના પ્રસંગો વહેમના કારણે બની જતા. તેમાંથી આ અંદરો-અંદરના સંબંધીઓ વચ્ચે લાકડીઓના ફટકાનો પ્રમંગ ઊભો થયો.

ઉપવાસ કરનાર ભાઈએ અમારી સમિતિના મોવડી અંબુભાઈને કહ્યું કે આ બીના છે. આમાંથી જટ કંઈક રસ્તો કાઢી આપો. આ વસ્તુ નથી તેમના કુટુંબ માટે સારી, નથી ગામ માટે સારી. નેથી મેં મારી મતિ પ્રમાણે ઉપવાસ કરેલા. તમે આવ્યા તે બહુ સારું થયું. બે અમારા ગામનો આ પ્રશ્ન ઉકેલી બગ તો તમારો બહુ મોટો પાડ.

અંબુભાઈએ પ્રારંભિક સમજાવટ શરૂ કરી પણ એ હોકોના મનમાં નો જલતો લેવાની જ નીત ન ખન' હતી એટલે ફરી ફરીને એક જ વાત કરે કે અમારુ મધુ છે તપ' નેનું મધુ' એઈએ.

અંબુભાઈ કહે : વેરથી વેર કોઈનું શમ્યુ જલમ્યુ' નથી તમારી વાત નિષ્પાલસ અને પ્રેમથી પરપર નમજની એઈએ અને પશોને આ સમજાવટી એઈએ. ફક્ત આપણું એક જ શાંત ધ્યાનમાં રાખવાની કે આપણે માટે જાને પશો, પદ્મિ-વાઓ, ગામના આગેવાનો શ્રી સરખા. આપણાથી પક્ષપાતી ન થવાય. આટલું જ નજર સમજા રાખીશું તો આપણું પ'લે પરમેશ્વર આવી ભેમવાનો છે.

આથી રીને જાને પશોને તથા ગામના કેટલાક મેલવીએને આ પ્રમાણે વાતો કરી. પણ આ પ્રશ્ન તરત ને તરત તો સિક્કી થકે તેમ કહેતો જ નહીં. એ હોકોએ કહ્યું : અમે પ્રવત્ત ચાકુ રાખીશું. અમને યોગા. દિવસની મુદત આપો. અને અમે છૂટા પડ્યા.

અમે ગૃંદી આપ્યા. અમે વિચાર કર્યો કે જો નાનાંભાઈ ઉપર આ હોકોને રોષ છે તેમને જોલાપીને આપણે સમજાવ-વાનો પ્રવત્ત કરીએ, તેથી અમે તેમને ગૃંદી જોલાવ્યા. અને તેમને સમજાવ્યું : તમે કોટમાં નિરોષ છૂટ્યાં છો, પણ સમાજને તમારા ઉપર શક છે. તેથી તમારે ગામમાં જવાની સુરક્ષી છે, લીજી તરફથી તમે ગામમાં નથી જતા છતાં તમારે નામે અફવાઓ ચાલે છે. નવા નવા ફજમા ફૂટ્યા કરે છે. આ યોગા દિવસ પહેલાં જો ભાઈઓએ ભરજભર વચ્ચે ચલાવેલી લાંકડગાળ, ગામના ઉપવાસના મૂળમાં પણ તમારો પ્રશ્ન રહેતો છે. તમે કંઈયે નહીં કરો છતાં ગામમાં તો અપમેળા ચામ્યા કરવાનો, જો આમ કર્યો, નેમ કર્યો, ફલાવાભાઈને ત્યાં ને

જ રસ હતો. તેથી આખું ગામ સાક્ષી બને એનાથી વધારે શું
સાડું? ગામના લોકોએ તાળીઓ પાડીને ફેંસલાને વધાવી
લીધો, અને માંડોમાંડે ખુશી વ્યક્ત કરવા લાગ્યા.

ત્યાં રામજી મંદિરના પૂજારી જિલા થયા. જિલા થઈને
તેમણે કહેવા માંડ્યું, આ ભાઈઓએ આપણા ગામ ઉપર
આવી ગામની ઈજ્જત ભાળવી છે. ત્રણ ત્રણ દિવસથી રાત્રિવિષ
તેઓ આ પ્રમ્નની પાછળ પડીને તેનો સુંદર નીરેડો લાવ્યા
છે. ભગવાનની મરજીથી બધું સાડું પાર બિતધું છે. એટલે
હું જાહેર કરું છું કે આવતી કાલે મંદિરમાં આ મહેમાનને
હું જમણુ આપવાનો છું. તેમાં ગામમાંથી ઘર દીક એક એક
જણને આવવાનું આમંત્રણ આપું છું.

ગામના આગેવાનો બોલી ઊઠ્યા : મહારાજ! તમારા
તરફથી ન હોય. તમે ગામના પૂજારી કહેવાઓ. અમારું ખોટું
દેખાય. તમારે આવો ખર્ચ કરવાનો ન હોય. આ તો ગામે
કરવું ભોઈએ. મહારાજે કહ્યું : બહે, પણ મારું આટલું વેચ
રાખો. આ તો શાંતિ માટેનો મોટો યત્ન છે. તેમાં મારો આટલો
નાનો ફિરસો તમે સ્વીકારો. મહારાજની ફિલની લાગણી હતી.
તેથી સૌ સંમત થયા. બીજે દિવસે જમણવાર પતાવીને જઈ
એમ નક્કી થયું અને તે સભા પૂરી થઈ.

હવે ફેંસલામાં એક શરત એ હતી કે જે ભાઈ ઉપર
શક હતો, તે ગામમાં આવી શકતા નહોતા. તો તેમને મામના
આગેવાનો અને એ પંચો મામેથી તેડવા બધ. અને તેડી લેતે
ને પ્રમાણે તે ભાઈને તેડી લાવ્યા. રામજી મંદિરમાં આ મિલન
ગોઠવાયું. ત્યારે બને પક્ષે પત્રાપત્રપનાં આંગુ સાધી. એ પરિ
બ્રમિમાં આ કુટુંબના હૃદયની મેશ ધાવાઈ ગઈ. અને બધાં
જૂનાં પેરપેર બૂલી જવાયાં.

લવાદી પદ્ધતિથી કેવા પ્રત્નો ઉઠેલી ચકાય છે! અમારી શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠા વધ્યાં. આ પ્રત્નમાં અંજુભાઈની કુનેહ અને વ્યવહારુ રહાપણે મોટો ભાગ ભજવેલો.

ગામમાં શાંતિ થઈ, ખેડૂનમંદળે પોતાની એક ઉમદા ફરજ બજાવી અને પ્રદેશમાં શુદ્ધિની નવી રૂપા દેલાવી. આ બાદ અમને અભિનંદન મળ્યા. ગામડાઓમાં આજે પણ આવા નાના મોટા અવસરો આજ્યા જ કરતા હોય છે. લોકો નાની નાની વાતોમાં પણ ઘણી વખત કોટોને આશરો લેતા હોય છે. પણ સાચી વાત તો પંચોને જામત કરવાની છે. પંચ હોય ત્યાં પરમેશ્વર હોય એ કાંઈ ખોટું નથી.

જાન્યવાર ૧૯૫૫

૨૧

જેમણે મરખાના વહીવટમાં મળીવાતીને અને રાષ્ટ્રિય
 દેશનાં રક્ષણ મળતું ને વળતું પણ મામલો અનેક નાનામોટા
 વહીવટ તથા મોટાના કામો આ અધિકારી આપ પ્રદેશની વાત
 કરીને તે અહીં પણ અનેક પ્રકારના વહીવટ આપના. સીધા
 મરખાના વહીવટ તથા આંતરિક મામલો ખાતમ નામો કરેલાનાં.
 તેમને મહેનત પડે કરાવેલા આપના જ અન્યે પડતો. અધિકાર
 ધીમા મામલો નાના નાના જુદા જુદા વર્ગનાં તાપુકદારો,
 જાગીરદારો-એકાધિકારી નાના પ્રદેશનાના વહીવટ નીચે દતાં.
 તેમાં વહીવટની પ્રથા પણ જુદી જુદી હતી. વિદ્યોતી સાગ
 ઉપરાંત વધારાના કરવેરા જુદા. આ પરિસ્થિતિમાં એક જ
 નીમાડના લોકોએ આવેલા નામનાં પણ આ કારણે મળું
 નહન કરવું પડતું

કેવું સંબંધ કરવું પડતું તેના એક સમૂહ દાખલો અહીં
 દાંકું છું. સાગવટી વહીવટમાં પેટુતોએ પોતાનો પાકેલો માલ
 જુદાજુદા ખજાં તરીકે નાખવાનો હતો. આ પદ્ધતિ માખજ
 તરીકે એજખાતી. માખજ ઉપર માલિક (દરબાર) તરફથી
 એકિયાતો મુકાના. પોતાનું પાડેલું છતાં પોતાનાથી ખાવા
 માટે એક દાણો પણ લઈ જઈ શકાય નહીં. ખેડૂત થઈ
 પડે અને કાપણી ચાલે છતાં પણ કેટલાકને પોતાના પડેલા
 થઈ ખાવા નહોતા મળતા. કાપણ કે માખજમાં આવેલો સાગ
 પડેલાય પછી જ ખેડૂત પોતાનો હિસ્સો લઈ જઈ શકતો.
 આ મુદ્દા પૂનમ પછી કાપણી ચરૂ થતી અને ખજાં તૈયાર

શાં એક કુટિ પૂનમ તો આપે જ આવ. આ લે મદિનાન.
મરુમાં ખેડૂને બુધ.૧ કે બાજરી બદાવથી લાગેન આવી
પડ્યા.

ખડાં તેવાર સાથે આરે દરબારના મળુમાં ખડા બસવા
આપે. આજના પટેલાં નેચો લે ત્રણ વિવધ પટેલાં મામમા
કહેશે પીટાપી બટેલાન કરે કે દરેક ખેડૂ પેતપેતાના ખેલે
દાજર રહે આ જમને ખેડૂને દાજર રહેતું પટે મામળ
બનાવે અધિકારી મેલા પટેલા આપે તો માટે, પણ ખેડૂને તો
મેદીને કહાત ખડા આમળ જ લેખી રહેતું પટે. એક
મામળમાં વડોવટદાર આવ્યા. ખડા ઉપર મથા. પણ ખેડૂને
લેખા નહીં. તેમણે બૂમ પાડી : ક્યાં મથો ખેડૂ ! કેમ દાજર
નથી ? ત્યાં તો ખેડૂ ઉગ્રવદેઃ ઉગ્રવદેઃ આવ્યો. અને કહેવા
લાગ્યો : સાહેબ ! ક્યાંયે મથો દનો. પણ નેમને તો એ વાત
સાંભળવી જ નહોતી. તેમણે તો બસ દાજર નહોતાં માટે
દમ રૂપિયા દંડ ક્યો. ખેડૂને આલણ કરી, સાહેબ ! ત્રણ
વિવધથી એમને એમ ખતું પાડીને લેલો છું. આપારે જ
કુદરતી દાજર થતાં મથો દનો. બાજાટ કરે છે ? એમ કહીને
પંદર રૂપિયા દંડ ક્યો.

મામના આમંવાન પટેલ, કે જેમનું દરબારમાં માન
દતું તે પણ સાથે દના. તે બોલ્યા : આમાં ખેડૂની કમૂર
નથી. કુદરતી દાજરે બધ અને મોટા પટે તેમાં દંડ કર્યો
વાજબી નથી.

વડીવટદારે જવાબ આપ્યો : આવી કદપ ન રાખીએ તો
ખેડૂન કદરકાર કહે. માટે તમે વચ્ચે દલીલ ન કર્યો. અને
પંદર રૂપિયા દંડના આખા પછીથી જ તેનું ખતું બરાણું.

આ દાખલા ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે જમાનામાં
ખેડૂનો કેવું કેવું સહન કરનાં એ રીતે બુદ્ધા બુદ્ધા વડીવટ

અમે કરવેશનો નિર્દેશ કરતા નથી. પણ અત્યારે જે તેનું ધોરણ છે તે અમને અગોચર લાગે છે. જેનીને એક ધંધો ગણતા હોઈએ તો બીજા ધંધાઓની જેમ તેના ઉપર ભરે કર પડે. જેમ એક મિત્ર છે. મિત્ર પણ કર ભરે છે, પણ તે સાધન ઉપર ભરતી નથી પરંતુ નફા ઉપર ભરે છે. જેડૂતોને માટે સાધન એ તેની જમીન છે. અને મહેસૂલ એ જમીન ઉપરનો કર છે. ઉત્પાદન થાય કે ન થાય છતાં મહેસૂલ ભરવું પડે છે. દુકાળ, અતિવૃષ્ટિ વગેરેમાં જ મહેસૂલ માત્ર મુલતવી રખાય છે. બીજો વરમે તો તે વસૂલ કરાવાય છે. તેથી સાધન ઉપર કર ન નાખતાં નફા ઉપર કર પડ્યો જોઈએ. જો કોઈ ઉદ્યોગ ખોટામાં બાય તો સરકાર તેને રક્ષણ આપે છે. તે રીતે વરસ નળગ્રું જાય ત્યાં જેડૂતને પણ રક્ષણ મળવું જોઈએ, જેની પાસે પોષણક્ષમ કરતાં ઝોાઈ જમીન છે તેનું મહેસૂલ ન લેવું જોઈએ.

અમને લાગ્યું કે અમારી વાતથી કમિશનના સભ્યોને સંતોષ થયો. તેમને સંતોષ થાય જોટલે અમને તો થાય જ. તેના અમલ જે થાય તે ખરો, પણ આપણી વાત તે કમિશન ધ્યાનમાં રાખશે જોટલી હૈયાધારણ અમારે માટે પૂરતી હતી.

આજે વર્ગો પછી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે શુજરાત સરકારે નાના જેડૂતોનું મહેસૂલ માફ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

જેડૂતમંડળનું સંગઠન હતું, મુનિશ્રી સંતબાલજીની દોરવણી હતી તો મંડળ યોગ્ય વખતે પોતાને વાજબી લાગતી વાત રજૂ કરી શક્યું.

સેવાના કામમાં સંકટ ધણી

૨૨

મુનિથી અંતભાવજીના માર્ગદર્શન નીચે આ પ્રદેશમાં વિવિધ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે તે મેં આગળ જણાવ્યું છે. તેમાં એક ઔષધાલય પણ ચાલે. આ ઔષધાલય એક પિતા-પુત્રીની ભેટી ચલાવે. અને મુખ્યમંત્રીના પણ મનથી રાખી. તેથી પોતાનું કામ, કુટુંબ, મુખ્યમંત્રીની ઊંચીને આતના એક ઊંઠાવના કામમાં ભેળવે તેઓ જનતાની મેવા કરે.

આ જાહેનની સેવા જ એવી કે ફરતાં ગામોમાં, જણામાં તે બારે લોકમિય. ગામનું નાનામાં નાનું જમું પણ યોગ્યે. અને જાહેન, બા ફરીને મી નેમને નોતાવે. દવાખાનું પણ થઈ શકે. વિશ્વેનું. પણ ક્રિંદાવનું કામ એટલે અવારનવાર દવાઓ લેવા તેમને અમદાવાદ આવવું પડે, અને ને પણ બધ મળે ત્યાં મુખી ચાલીને કે ગામમાં આવવાનું થાય. તે રીતે તેઓ અમદાવાદ મળેલાં અને રાત્રે મિત્રાં આપ્યાં.

પોતાના નિયમ મુજબ સવારે તેઓ દવાખાને મળ્યાં. ત્યાં નવી લાવેલી દવાઓ વગેરે નોંધવા કરવાનું કામ દરે. તેથી કદાચ પહેલાં મળ્યાં દરે. ત્યાં મળ્યાં ને યોગી જ વારે નેમના રહેલાજી જાગૃતી જૂમ પડી. પણ નેમનું પ્લાન નહીં કેલેવે જે વાન જાગૃતી. એમને મનું નહીં જામનામાં કેલેવે નામ દરે.

દવાખાના અને નિયમ મનું મે.કું અંતર હતું. નિયમમાં જાહેન, કેલેવે, કેલેવે વગેરે કુટુંબ રહે. નિયમનું મારે તરફ પેનરે અને વાંડ આવેલી છે. તેમાં એક મિટો કેરી નામ રહે. ને અવારનવાર દેખા દે. જાહેન પણ ને ભેડેલાં. જાહેન મુખના આપણી કે કેલેવે નેમ છેલેલાં નહીં.

એટલે એ આવીને પોતાને માર્ગ આપ્યો જો. પણ આ ચીમ પડી એટલે એમને શંકા પડી કે જરૂર એકું આબડયું.

પણ બંગલે આવીને જુએ તો કમ્પાઉન્ડરનાં પાની બડે બળતાં હતાં. એડે સ્ટવ સજગી રહ્યો હતો. લૂગડાંની ઝાળ લાગી હશે અને એકદમ સજગી બિડયાં હશે. બારણાં ખુલ્લાં જ હતાં. કમ્પાઉન્ડર, ટાકેટર વગેરેએ મળીને તરત તેમને બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ એટલી વારમાં તો તે ઠીક ઠીક દાઝી ગયાં હતાં. બધાંએ તેમને બચાવવા પૂરતા પ્રયત્ન કર્યા, છતાં કાળે તેમને છોડ્યાં નહીં. અને એક બે કલાકમાં તેમનું પ્રાણ પંખેરું બિટી ગયું. મરનાર બહેનને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. બંગલામાં બહુ ઓછાં કુટુંબ રહે અને તેથી જે રહે તેમની સાથે કુટુંબીજન કરતાં પણ બહુ વધારે હેતસંબંધ એવું વાતાવરણ હતું. તેથી સ્મશાનેથી આવીને આ સેવિકાબહેન ખૂબ રહ્યાં. તેમને માટે તો કોઈ નિકટનું સ્વજન આવ્યું ગયું.

હવે આ સેવિકા બહેનની લોકપ્રિયતા એટલી બધી હતી કે ગામમાં પોતે હાથે તે કામ કરાવી શકે. વળી પોતે કૌમાર્ય-મત પાળે એટલે ગામનાં તમામ જનને પોતાનાં જ ગણે. પણ કેટલાંક સ્થાપિતહિતોને તેમની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ ખૂંચતી. તેથી આ તકને લાભ લઈને તેમણે અરજી કરાવી કે...આ બહેનને કમ્પાઉન્ડર સાથે આડો વ્યવહાર હતો. તેથી તેમણે કાવતરું કરી મરનારને છુપતી સજગાવી મૂકી છે. જેવી ફરિયાદ પોલીસમાં કરી તેથી જ સંતબાલણને પણ કરી. આ મામ્લો કંવા કુશળ હતા તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

એક દિવસ આ બહેન બહાર ગામે કોઈ દરરીની વિજિટે ગયાં હશે ત્યાં પોલીસ અધિકારી મળી ગયા. તેમણે વાત કરી કે....બહેન ! તમારે માટે આવી તપાસ અરજી આવી છે. બહેને કહ્યું : બહે, ગામ ઉપર આવીને તપાસ કરી શકે છે.

ખીજી જાણુ સંતબાલજી તરફ પણ આવી અરજી ગયેલી. તેમને તો મનમાં લેશ પણ શંકા હોય જ નહીં. તેમના નિષ્કલંક ચારિત્ર્યથી તેઓ પરિચિત હતા જ. પરંતુ એક સામાજિક બહેરસંસ્થાનાં કાર્યકર બહેન વિશે આવી કૃદિયાદ આવી એટલે સંસ્થાને બહુ કરવી બેઈએ. તેથી તેમણે પોતા ઉપર આવેલી અરજી ખેડૂત મંડળના પ્રમુખને સોંપી. અને તેની તપાસ કરવાનું સૂચવ્યું.

આ બહેનને તે વાત સાંભળતાં જ બારે આંચકે લાગ્યો. સરકાર પોતાની રીતે તપાસ કરે તે તો સમજી શકાય. પણ જેને પોતે પોતાની સંસ્થા માને છે, તે પણ આવી રીતે પોતા સામે તપાસ કરે આ કેવું! પણ પોતે સાચાં હતાં, નિષ્કપટ હતાં. વળી આ આક્ષેપ સીધો પોતાની ભત ઉપર મુકાયો હતો. એટલે તેમનાથી વધારે શું થઈ શકે?

ગામના કેટલાક બાઈએ આ વાત બહુ ડે તરત તેમની પામે દોડી આવ્યા. અને કહેવા લાગ્યા, બહેન! તમારો વિશે આવું સાંભળ્યું છે. પણ તમે જરાયે ગભરાતાં નહીં. કેટલાક માણસોને-કે જેમને સંતબાલજીની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ ગમતી નથી તેમણે આ વક્રનો લાભ લઈને અરજીઓ કરાવી છે. આ રીતે બે અહીંથી કેન્દ્ર ઊડી જાય તો પછી તેમને મનફાવ્યું કરવાનો છૂટો દોર મળી જાય. પણ અંતે તો સત્યનો જ જય થવાનો છે, અમે તમને સારીપેઠે જોગખીએ છીએ. માટે ગભરાયો નહિ.

પોલીસ અધિકારી ગામ ઉપર તપાસ કરવા આવ્યા. પંચનામું કમું. રટણ સળગતો હતો. બહેન રસોઈ કરતાં જ દાઝ્યાં હતાં, બારણાં ઉઘાડાં હતાં, ઘરમાં ખીજું કોઈ નહોતું એમ નજરે જોનારાઓએ બુબાની પૂરી. સેવિકાબહેન અને મરનાર બહેનના પતિ કમ્પાઉન્ડર તો જૂનો સાંભળીને પાછળથી દોડી આવ્યાં હતાં.

હું કંઈ બોલ્યો નહીં. મને મનમાં થયું : મહારાજશ્રીને સેવિકાબહેનની પવિત્રતાની પૂરી ખાતરી છે. છતાં કેટલી ભગૃતિ રાખે છે !

પોલીસ તપાસમાં અને સંસ્થાગત તપાસમાં તે બહેનની નિર્દોષતા સાબીત થઈ ચૂકી હતી. પણ આ તકનો લાભ લઈને પરિસ્થિતિ જીભી કરી તે માટે શું ? આવા લોકોને સમાજ આગળ ખુલ્લા ન પાડીએ તો એ લોકો પોતાનાં કરતૂટો આફ રાખવાના જ છે. સરળ અને સજ્જન માણસોને સહન કરવા-પણ આવશે. આ વ્યસ્તિય-ખંડનની પ્રવૃત્તિને અટકાવવી તે સવાલ પણ સંસ્થા સામે હતો જ.

સંતબાલણએ સલાહ આપી કે આ કાવતરું કરનાર અને કરાવનારની આપણને સો ટકા ખાતરી થાય તો જરૂર આપણે ગામની જનતા આગળ આ બધી હકીકતો મૂકી શકીએ.

બધી તપાસો તો પૂરી થઈ ગઈ હતી. પણ સ્ટવનો લેઈ સમજતો ન હોતો. તેમ છતાં કંઈક કહી મળી જાય તો સાડું એમ અમારા મનમાં જિંદેજિંદે થયા કરતું. એવામાં એક દિવસ ફરના ખીજા ગામના થોડા ખેડૂતભાઈઓ મળેલા. તેમાં આ પ્રશ્નની ચર્ચા નીકળતાં એક ભાઈ બોલી જાય : સ્ટવની વાત તો મેં નજરે જોયેલી. તે દિવસે હું મહેમાનગતિએ એ ગામ ઉપર જ હતો. જાજરૂ જઈને પાછો આવતો હતો ત્યાં બંગલા તરફથી હાથમાં સ્ટવ લઈને ઢોડતા મને એક ભાઈ સામા મળેલા. તે દવાખાના તરફ જતા હતા. હું જોસો રહ્યો. આ બધી ઢોડાઢોડી શાની છે ? એની તપાસ કરતાં જણાયું કે એક બહેન દાઝી ગયાં છે. હું ત્યાંથી ગામમાં આવ્યો, અને થોડીવારે જવ્યું કે તે બહેન ગુજરી ગયાં.

આ હકીકત તો બનાવ બન્યા પછી જે અઢી મહિને ત્રાહિત મારફતે અમને મળી. અમે તેમને મળ્યા. બધાને

ખાતરી થઈ કે વાત મોટકા સાગી છે. રટવની કહી બેઠી ગઈ, પણ મોટી મોટી.

અમે જે બાઈઓ ગામ ઉપર ગયા. અને ગામ આગે-વાનોને જોતાં. બનાવ બન્યો ત્યાંથી માંડીને બહારગામથી આવેલા બાઈએ અમને જે ખાતરીપૂર્વકની ખાતરી આપી ત્યાં સુધીની વિગત કહી સંભળાવી. સાથેસાથ આવા જોટા આસોપ મૂકી સંસ્થા અને કાર્યકર બહેનને મુશ્કેલીમાં મૂકી તેમની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાની જે ક્રિયા આગેવાને ઇશ્વારપૂર્વક કરી તેનું શું ? જે બાબતમાં ગામ લોકોએ વિચાર કરવો જોઈએ.

આગેવાનો કહે : જે તો જોટું જ હતું. સાડું નથી થયું તે તો છે જ. પણ હવે આમાં અમે શું કરીએ ? તેને સૂઝવું તે તેને થયું.

અમે કહ્યું : જોમ નહીં. જોટું તો થયું પણ તે જાહેર થયું જોઈએ. ગામની જાહેર સભામાં તે બાઈને જોતાવી ગામે જુલાસો માગવો જોઈએ કે આવું જૂઠાણું કરવાથી તેમને શો ફાયદો થયો ? અને તેમને લાગતું હોય કે આ જોટું થયું છે. તો જાહેરમાં ખસાવો કરવો જોઈએ.

ગામ આગેવાનો કહે : જે બાઈ ગામ તો અક્કડ છે, જોટા જૂલ કબૂલ કરશે કે કેમ તે વિશે અમને શંકા છે. તેમ છતાં અમા જોતાવીએ.

રાત્રે ગામની જાહેર સભા થઈ. તેમાં આ આખો કિસ્સો ગામના લોકો આગળ સમજાવવામાં આવ્યો. તે સભામાં પેલા બાઈને જોતાવવામાં આવ્યા. પણ જે જોમ કાંઈ આવે ? તેથી ગામની જાહેર સભામાં જોકે નિવેદનપત્ર વાંચવામાં આવ્યું. અને તેમને મોકલી આપવાનું કરાવ્યું. તેમાં જણાવ્યું કે તમે ગામની પ્રતિષ્ઠાને ધોખો પહોંચાડ્યો છે, જોકે જાહેર એવાભાવી

બીજા બાઈ : પછી તો સંતબાલજીવાળાઓએ કહ્યું : અમે આ તમારા ગામ આગળ સાચી હકીકત બહાર કરી. હવે ગામ આને વિચાર કરીને અડવાડિયામાં અમને જવાળ આપે. નહીં તો પછી શું કરવું તે અમારે વિચારવું પડશે. તમે ગામ લોકો મળીને સમાજની રીતે દીકરીના બાપને સંતોષ થાય એવું વિચારો તો અમને વાંધો નથી. સમાજમાં આવા શુભો થાય અને ઠાઈ પગલાં ન ભરે તો આવા બનાવો વધતા ભય અને આવાં કાવત્રાં કરનારનાં અભિમાન પોષાય. અમારી તપશ્ચ સંભવ છે કે અપૂરી હોય. તો ગામ પંચ નીમે પણ ગામે આ અંગે કંઈક કરવું તો જોઈએ એમ કહીને તેઓ ગયા.

સાત દિવસ પછી પાછા આવ્યા અને પૂછ્યું, બોલો, શું વિચાર્યું ? ગામ આગેવાનોએ જવાબ આપ્યો : આ તો હામાં પડીને આપઘાત જ કર્યો છે. આમાં તેમના ઘરનાં નિર્દોષ છે. માટે અમારે કશું વિચારવાનું રહેતું નથી કે પંચ નીમવાની પણ જરૂર નથી. વળી તમારી પાસે વાત આવી છે તો તે આ બાઈ અને ગામને ફક્ત પાડવા માટે હથ્થા અને અદેખાઈથી આવી છે. માટે ગામને આમાં કંઈ લેવા-દેવા નથી.

પછી તો તે લોકોએ ગુહ્યમયોગ કરવાની બહારાજ કરી. બીજે દિવસે અમારા ઉપવાસ શરૂ થયો એમ બહાર કહ્યું. નિયમ મુજબ ત્રણ ઉપવાસી તરીકે ...બાઈ બેડા. સાથે ૨૧ કલાકના સદાયક ઉપવાસીઓ બેડા. ગામ આખામાં વાત વહેતી થઈ ગઈ. ગામ આગેવાનોએ નિર્ણય કર્યો : “ઉપવાસીઓને સદાકાર આપવો નહીં. સતરવા દેવા નહીં. પારણા કરવા નહીં.”

તેમી ઉપવાસ તળાવની પાળ ઉપર બેઠીને શરૂ કર્યું. દનાગાનો વખત દનો. મધન ગરમી. જો કે ઉપવાસીને તે પાણી પિવડ્યું કશું લેવાનું દનું નહીં. પાણી તે. કંઈ

મરી તાવના પગ તાપમાં બેસવાની મુશ્કેલી પડતી. ત્યાં તે
મામપંચાયત તરફથી કરાવ કરીને સરપંચે મોકલ્યો. આ
મામનજની હદ પંચાયતના કબજામાં છે. આથી જે હદમાં
તમારે ઉપવાસ અર્થે બેસવું નહીં. પછી મામનજનાં એક
વાણમાં તેના માલિકે સંમતિ આપી તેથી ત્યાં છાવણી માત્ર
રાખી, કાયંકમ ચડ કર્યો.

જેમ જેમ દિવસો લંબાતા ગયા તેમ તેમ સીને જેમ
લાગુ: એક નો આ ગામે ખોટું કયું. શુદ્ધિપ્રયોગ કરનારની
બિલકુલ પરવા રાખી નહીં અને ઉપરથી શુનો કર્યો તે
પુષાગ્યો અને દાદાગીરી કરે છે આવી છાપ આસપાસના
ગામોમાં ઊભી રહ્યું. આથી ગામ ઉપરાંત આખી જ્ઞાતિ
વગોવાય છે જેમ સુમળને જ્ઞાતિના આગેવાનો બદાર ગામથી
આવવા લાગ્યા. છાવણીમાં આવે, ગામમાં જાય, સીને મળે.
શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિ પાસે તે તપાસના દેવાલ હતો તે જ
બચાવવાનો હતો. ગામ આગેવાનો પણ પોતાની વાતમાં
મક્કમ હતા.

આ બધું જોઈને ડેટલાંક આગેવાનોએ તેમની જ્ઞાતિના
ગોળમાં વાત મૂકી. આ ગોળ ચાર તાલુકાનો હતો. અને તેમાં
આશરે ચારસો જેટલાં ગામો હતાં. ગોળની કારોબારી મળી
અને આ પ્રશ્નની તપાસ કરવાનો કરાવ કર્યો. ત્યાર બાદ
જ્ઞાતિના પ્રમુખ અને મંત્રી જે ત્રણ કારોબારીના સભ્યો સાથે
મુનિશ્રી સંતબાલજીના માર્ગદર્શન અંગે તેમને મળ્યા.
સંતબાલજીએ તેમને શુદ્ધિપ્રયોગ પાછળની બાબત અને તેની
કાયંપદ્ધતિ સમજાવી. જ્ઞાતિના આગેવાનોએ આટલી તૈયારી
ખતાવી કે ત્યારે તેમને દિંમત આપી. અને જ્ઞાતિ પોતાની
રીતે જે નિર્ણય કરશે તેને શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિ આંબકારશે
જેમ કહ્યું. ગામ આગેવાનોએ જ્ઞાતિના પંચને માન્ય રાખ્યું.

વિચારોમાંથી તમને અને સમાજને એવ તાગે નેના ઉપર
 વિચાર કરો. આમ તો દરેક જ્ઞાતિઓ પોતાના જોગ કરીને
 સામાજિક રિવાજોમાં દીકરાદીકરીની લેવડદેવડ અને ક્યાંક
 પ્રવલ્લ દોષ તો નેનો નિશાલ પણ કરે છે. છતાં માટેનાગે
 અન્યાયનો જોગ બનવું પડતું દોષ તો તે દીકરીઓના હાથે
 જાય છે. મનલભ કે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓને વધુ સદન કરવું
 પડે છે. આપણે હવે એ વિચારવું પડ્યો કે શુદ્ધસાથમમાં
 માટે હાથે સ્ત્રીઓનો છે. તેથી જ શુદ્ધસાથમ ચોખે છે. વરની
 ઈચ્છા અને આગર સાચવવામાં પણ તેમનો જ હાથે વધુ
 દોષ છે. આપણામાં કહેવન છે કે 'ચોટે વડતો બાપ મરતો
 પણ છાણાં પીળતી મા ન મરતો.' આનો અર્થ એટલો કે
 મા પોતેની બીજની મજૂરી કરીને ખવરાવી માતાં કરશે
 અને બાપ બીજું લભ કરીને પોતેની દુઃખી કરશે. માટે
 નારી જાતિનાં મૂલ્યો તરફ હવે વિશેષ ધ્યાન આપવું પડ્યો.
 અમે જે પ્રશ્નમાં શુદ્ધિપ્રયોગ કરતા હતા, તેમાં તો કિલકું જ
 હતું. માતા બાઈની નજર નાના બાઈની વધુ ઉપર પડી અને
 કુદરિના દારજો જ બાઈ મરણને શરણ થઈ. હવે આવા પ્રશ્નોમાં
 જ્ઞાતિના આગેવાનો જ પક્ષાપક્ષી કરીને સાજડભાણું કરીને
 આવા કિસ્સા દબાવે તો શું પરિણામ આવે? આથી તો સમગ્ર
 સમાજને જ તુકસાન થવાનું છે. કાયદો કાયદાનો રીને કામ કરે
 પણ સમાજ જો જરાબર ભગત રહે તો આવા અન્યાયો અટકી
 જાય. માટે સ્ત્રીના રીલ રક્ષણ જાળવવાનો તૈયારી હવે સમાજે
 રાખવી પડ્યો. દિંસા અને કાયદો પૂરતું રક્ષણ નહીં આપી
 શકે. નૈતિક અને સામાજિક દબાણ જ ઉપયોગી નીવડ્યો. કદા
 જરૂર છે સમાજના આગેવાનોની તટસ્થતા અને જાગૃતિની.
 આ તમારો ચાર તાલુકાનો જોગ છે, તમારા પ્રમુખ
 વિચારશીલ માણસો છે છતાં આ દીકરીના

કેમ આવશે? પણ ખાતર ન

સુધી મોટે ભાગે સમાજમાં લાગવગો ચાલે છે. તેથી સામાન્ય માણસને ન્યાય માટે શક્તિ નથી. આવી મોટા ભાગની માન્યતા હોય છે. તેથી મનમાં શંકા રજા કરે છે. નહીં તો તમારો સમાજ ધારે તો એક વ્યક્તિ તો શું પણ આખું ગામ હોય તોપણ જ્ઞાનિની રીતે નમાવી શકે છે. આ ભાલ પ્રદેશમાં મુનિશ્રી સંતબાલજી તો જૈન સાધુ હોવા છતાં આ પ્રવૃત્તિઓ મારફતે નીતિમય વ્યવહાર અને આવાં ફપણો કરેલ સમાજમાંથી નાબૂદ કરવાં જોઈએ એ જ વાત કરે છે. તે સમાજ ભલે તે જ્ઞાતિનો હોય પણ સમાજની શુદ્ધિ માટે કોઈ વિચારવું તો પડશે ને ? માટે જ અમે ઉપવાસ કરવા ગયા હતા. ગામ લોકોએ અમને ગામતળની હદમાં ભેસવા પણ ન દીધા. આનો જવાબ માગતાર આપણો સમાજ છે તેથી ને તેમને સહેજે મનમાં કટપના હોત તો તેઓ આવું પગકું ભરી શકત ખરા ? પણ આવી વ્યવસ્થાની ખામીને કારણે જ આવા લોકો પોતાની મરજી મુજબ વર્તન કરે છે. તેથી આવા વર્તન કરવાવાળા ઉપર સમાજે ધ્યાન આપવું પડશે. આ તમારાં ચારસો ગામ છે. તમે એક એક પ્રતિનિધિ ગામદોડી નીમી દો. આવા અન્યાય કરનારાં તરવો જે ગામમાં હોય અને બતાવો અને તો સમાજને તુરત જ ખબર આપે આટલી બહેરાત કરશે કે તુરત જ મોટા ચમરખંધીને પણ વિચાર કરવો પડશે. આજે તો ગામમાંથી કોઈ સાચી વાત કહેવા પણ બદાર આવી શકતું નથી. કારણકે તેને કોઈની ફાંદે નથી અને ગામના માથાભારે માણસોયો ડરે છે. સમાજની શુદ્ધિ માટે આવી ચોકીઓ નહીં ગોઠવો તો કાળાંધોળાં કરનારાં કર્યાં જ કરશે. સમાજ તો ચાલશે પણ નીતિનાં, મમાજને ઉપયોગી એવાં મૂલ્યો નહીં મુલ્યવાય.

રામાયણ તો આપણે બધા વાંચીએ છીએ. રામ વાલીને

વિચારીએ તો જૈનો ઉપવાસથી ટેવાયેલા હોય છે. અને મદિના મુખીના ઉપવાસ કરે છે. તેમના ઉપવાસમાં પાણી શિવાય બીજું કંઈ લેવાય નહીં. અહીં ભાતમાં આવા પ્રયોગો જ્યાં જ્યાં થયા ત્યાં ઉપવાસો જાદાળ, વાળિયા, રજપૂત, કળી, પટેલો, ઢાળી પટેલો ચહુએ કર્યાં. એકલા પાણીથી ચા, કેફી, ફ્રૂટ, ફરાળ-કેઈ વસ્તુ લેવાય નહીં. અરે ! ચતમ, બીડી વગેરે પણ નહીં. એ રીતે હોંશથી ઉપવાસ કરે છે, બોલો, એ આ યુગના નવા જૈનો કહેવાય કે નહીં ? એમ આપણે પણ હવે દૃષ્ટિ બદલીને સમાજમાં સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારના સિંચન માટે એ તરફ મોઢું બદલવું પડશે. આવો તમારો મજબૂત સમાજ ઘરાબર કાળજી રાખે તો તમારામાંથી બીજા પણ પ્રેરણા લેશે.

આ રીતે જો કંઈ કહેવાનું હતું તે મેં મારી ભાષામાં કહ્યું. ત્યારબાદ જ્ઞાતિના પ્રમુખશ્રીએ મારો આભાર માન્યો અને તેમના જ્ઞાતિના પંચને કહ્યું : કલજીભાઈએ આપણને જાણત કર્યા કે તે બદલ આપણે તેમના આભારી છીએ. હોઠાનાં કામ કરતા તેમની વિચારગરબી અને અનુભવ કેવાં ઘડાયેલાં છે, તે આપણને મત્સદા બોલા મળ્યું. મેં સંતબાલજી મહારાજને અને શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિને બ હેધરી આપી કે આ પ્રશ્ન અમારી જ્ઞાતિનો છે, એટલે હવે આપ અમારા ઉપર છોડી દો અને શુદ્ધિપ્રયોગ બંધ કરો. તેની શુદ્ધિપ્રયોગ બંધ થયો. પણ હવે આપણી જ્ઞાતિની જવાબદારી વધી જાય છે. તે વખતે આ અંગેનો એક ઠરાવ થયો. અને જ્ઞાતિનાં આવા અનિષ્ઠો ફર થાય તે માટે તેમણે પણ એક નાનકડી સમિતિ નીમી.

આ સમિતિએ પેલો પ્રશ્ન હાથ ધર્યો. તેઓએ શુનેગારનો પુલાસો માગ્યો. ચરૂઆતમાં નો તેમણે અને ત્યાંના ગામ આગેવાનોએ આ પ્રશ્નને છાવરના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ પછી તેમને સમજાયું કે આ આપણે, જોડું કરીએ છીએ. એકાદ

મળકને તમે દોષે વખત ઇંગરી થકો પણ આખી સાતિને
વખત ઇંગરી થકો ? જગી ખેડામંડળે તો બધી કડીનલ
કરેલી જ હતી. છેવટે તેમની સાતિએ આપેા દેશલેા આ
૧. સાતિના સમાજે અમુક વખત મૂખી આ કડી
દીકરી આપણે નહીં.

૨. મુનેા કરનાર બાહ્યે મરનારની પાછળ અમુક ફરિ
ધર્માંદામાં વાપરવા.

૩. મુનેમાર પાતાની પાછલીમાં કાગી પટ્ટી રાખે.
આ આપા પ્રસન્નમાંથી આપણને જે તજ વાંતા ખાત
બળવા મળે છે. શીત-રક્ષા જે સરવરનો સવાલ છે. આપણી
મા, દીકરી, બહેન કે વડુ-આપણા ઘરની વડુ તે પારકા ઘરની
દીકરી જ છે-તેને પ્રરૂપે તરફથી નિર્ભયતા મળતી જોઈએ.
આ નિર્ભયતા સદજ થતી જોઈએ. અને અપારે કોઈ આવે
બનાવ અને ત્યારે કોઈ કમીરીએ ન ચડતાં સાતિના કે સમાજના
અ.મેવાનોએ વચ્ચે પડી તેનો તોડ લાવેા જોઈએ

અદી' શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિએ કામ ઉપાડ્યું' પણ સાતિ
આમેવાનો બહુ યતનાં આપેા પ્રશ્ન તેમને માંપી દેવામાં આવેા.
સંતબાલજી મનારાજની મૂળ દષ્ટિ એ જ છે કે લોકો બાકત
પછને પાતાના બધી જાતના પ્રશ્નો વિવેક અને ન્યાયથી ઉકેલે.
આમજ આપણે તવાદોના દેશલામાં પણ એ જોયું છે. કારણ
કે શુદ્ધિપ્રયોગ કે ખોળ મંડળ આખરે તો એક સંસ્થા છે.
અને સંસ્થા બધા પ્રશ્નોમાં પલોંચી કેવી રીતે શકે ? છેવટે તો
આપણું ઘર, ગામ કે દેશ આપણે જ જગવવાનો રહેયે. પેલા
પોલીસ અધિકારીને પણ પસ્તાવો થયો અને ફરી આવા મુનામાં
પોતે કમૂર નહીં કરે એવો જોકાર કયો. આ બધું પ્રેમથી
મયુ. કારણ કે તેની પાછળ એક સંતની અમીદષ્ટિ હતી. તેને
તો સમાજનું પરિવર્તન શિક્ષા કે કંડ દ્વારા નહીં પણ શિક્ષણ
અને સમજ વધારીને કરવું હતું.

જમીન ખેડના આવના સોય અને ગીઘા વારસદારો ગામના આવના સોય તેમજ નવાં કબૂલાતનામાં ભરી સદી કરાવી તે જમીન પોતાને ખાતે કરાવી લેવી અને કબૂલાત ફીના એક અરજી ફીડ રૂપિયા જે આપવાના ડરાવ્યા. કાકા, બાઈ કે દાદાની જમીન બિનવારમી હોય તો તેના આડા વારસદારોના નામે કબૂલાત ઉપર સદી કરી જમીન નામે ચડાવવી પણ જે રૂપિયા ફી ઉપરાંત તે જમીનનું જે ગણોત હોય તેનો એક પટ લેવો. દા. ન. જે સર્વે નંબર ૬૪ એકરનો હોય અને તેનું ગણોત રૂ. ૨૦ હોય તો વીસ વત્તા જે કબૂલાત ફીના એમ બાવીસ થાય, એ રીતે જેનો કબજો અને વારમો બંને કાકાના ઇકરા હોય તો પણ નામે ચડાવવી.

જે ગીરો કે વેચાણ હોય અને જેણે રાખી હોય તેની પાસેથી જે પટની રકમ ઉપરાંત જે રૂપિયા કબૂલાત ફી અને ગણોતની રકમ ઉપર સાડા બાર ટકા વધુ એટલે તેટલું ગણોત વધારવું એમ ત્રણ યોજનાઓ કરી. કબૂલાતનામાંના જે ફામ છપાવ્યા તેમાં અમારી મરજીના ખેડૂત છે, અમારી મરજી હોય ત્યાં સુધી ખેડી શકે એમ લખેલું. આ યોજનાથી જૂના હક્કો અને પૈસા, એમ જે રીતે વંશ પરંપરાના ગણોતિયાને નુકસાન થાય. અમારાં ૨૩ ગામો તાલુકદારીનાં. તેમાં દરેક ગામે વહીવટદારો સાથે દારબારી વગેરેએ જઈને ઉપર પ્રમાણેની દારવાલી કરવાની શરૂઆત કરી દીધી. ગામેગામ શરૂઆત થઈ ગઈ પણ અમારા ગામને છેલ્લું રાખ્યું. પછી અમારા ગામમાં આવ્યા. ગામ આગેવાનો સાથે આ યોજના અને બીજાં ગામોએ શરૂઆત કરી દીધી છે એમ વાત કરી અને સાથે સાથે હાલ જેના કબજામાં છે તેના જ નામે જમીન કરી આપીએ એટલે અમારા ચોપડા ચોખ્ખા થઈ જાય. અને તેમને પણ ફાયદો કે તેમને નામે જમીન થઈ જાય. તેથી બીજાના

જાને તમે જે ગણેાન આપો છે તે આપવાનું ના રહે જોમ
 કાવડા સમજાવ્યા. અમે સૌ મળ્યા. અને વિચાર કરીને જવાબ
 હઈયું જોમ કહ્યું. ચાર દિવસની મુદત આપીને ગયા. અમે
 ગામ આપું મળીને વિચાર કર્યો. આ નવી કબૂલાતોના આધારે
 આપણે તેમની મરજીના ખેડૂનો બની જઈએ છીએ. આપણે
 હક રહેનો નથી. અને રૂંચા પણ બધ છે. વળી વારમાની
 જમીનનો આપણે હક છે. તેમાં જોકે પટ વધુ યાનો ? માટે
 જૂની જે કબૂલાતો છે તે આધારે તેમણે વારસદારના નામે
 આપેલી પાવતીના આધારે નામ દાખલ કરવાં જ લેઈએ.
 તેમાં ગણેાન વધારવાનો સવાલ નથી. કારણ કે તેઓ બજારના
 હોવા છતાં વર્ષોથી આવા વેચાણો માન્ય રાખીને કબજેદાર
 પામેથી ગણેાત તો લીધું જ છે. એટલે નવાં કબૂલાતનામાં
 કરવાની જરૂર નથી. આમ અમે ગામે વિચાર કરી વાત મૂકવી
 જોવો નિર્ણય કર્યો.

ચાર દિવસ બાદ તેઓ ફરી આવ્યા. અમે અમારા ગામના
 નિર્ણયની વાત તેમને કરી. સાથે સાથે આ તમારી જે નવી
 કબૂલાતો તમે છપાવી છે. તેમાં તો અમારો હક્ક રહેનો નથી.
 અમે મરજીના ખેડૂન બની જઈએ છીએ. તો જૂની કબૂલાતો
 પ્રમાણે અમે તમને કહ્યું તે પ્રમાણે કરવા નૈવાર છીએ

કારભારી જોડ્યા : આ તો અમારો સંપૂર્ણ રોટના વદી-
 વડનો સવાલ છે. આમાં જોકે ગામ માટે અમે ફેરફાર કરી
 ચકીએ નહીં. માટે તમારે દરેક ગામની સાથે રહીને સૌ કરે
 છે જોમ કરવું પડશે. નહીં તો અમારે કાયદેસર પગલાં ભરવાં
 પડશે. માટે સમજીને કરો. આમાં તમને પુકયાન સવાલું નથી.
 આમ મમજળ સાથે ધમકી પણ આપી.

ફરી પાછું આ પ્રશ્નની વિચારણા અંજે અમારું ગામ
 મળ્યું. અને નિર્ણય કર્યો કે, ‘આપણે મંજૂર રહેવું.’

મક્કમ છે કે તમારું તે કોઈ માનવાના નથી. માટે રહેા અને આનંદ કરો. ગામ ચારું છે. તમારો માન મરતબો સાચવશે. સંબંધ રહેશે અને દરબારને તો તમે કહી શકો છો કે આ ગામનો સંપ તૂટી શકે તેમ નથી. આમ મારે અને મુખીને ઘણી વાતો થઈ.

મુખી સમજણવાળા હતા. તેઓ વિચારમાં પડ્યા અને ત્યાર પછી મને આ બાબતમાં કોઈ દિવસ વાત કરી નહીં. ગામ લોકો મક્કમ રહ્યા, બધા પ્રયત્નો પછી ખેડૂતો ઉપર મામલતદારની કોર્ટમાં દાવા કરવામાં આવી. મારી યાદ મુજબ સન ૧૯૪૫માં દાવા કરવામાં આવેલા. સન ૧૯૪૨ની કાંતિમાં પકડાયેલા કેટલાક કેંગ્રેસી નેતાઓ છૂટ્યા હતા. અમદાવાદ કેંગ્રેસ હાઉસમાં પ્રદેશ સમિતિમાં મોરારજીભાઈ બેસતા. આ દાવા થયા પછી અમે મળવા ગયા. લોગીલાલ લાલા (લાલા કાકા) પ્રદેશ સમિતિના આગેવાન હતા. અમે લાલાકાકાને મળ્યા. લાલાકાકા અમને મોરારજીભાઈ પાસે લઈ ગયા. અમેએ આખી વિગત રજૂ કરી. અમેને નિરાંતે સાંભળ્યા. ત્યારબાદ લાલાકાકાને સલાહ-મુચના અને મદદ કરવા કહ્યું. પછી અમને કહે : તમે ગામમાં સંપ રાખજો. તમારી જમીનમાં કોઈને પેસવા દેશો નહીં. સરકારી મામલતદાર કે કોઈ અધિકારી આવે તો તેનાથી ડરશો નહીં. તમને ખોટી રીતે દબાવુ કરે તો હું અહીં બેઠો છું. મારી પાસે આવજો. સારો વકીલ રાકીને મામલતદારને ત્યાં બિઝા રહેજો. તમારો સંપ હશે તો તમારી જમીન કોઈ લઈ ચકવાનું નથી એમ અનેક રીતે અમને સલાહ સાથે હિંમત આપી. અમે ગામ ઉપર આવ્યા અને આખા ગામની આગળ અમદાવાદની હકીકત કહી. ગામ આખું સંમત થયું. અને ખર્ચ માટે ફાળો કરીને આપણે સારા વકીલને રોક્યો એવો નિર્ણય કર્યો. અમે વકીલની ગોઠવણ કરી.

અને મામલગદારને ત્યાં દાવા ચલાવવા શરૂ કર્યા. તાત્કાલ મળે
મુલતો પડતી, અમને આંટાફેરા થયા, અને અમે આવા કેને
દરવાજો તડન અચળ દેવા. કાચદાની અમને અંજ નહીં. પણ
કેમિસ અને વકીલનું સલાહ પ્રમાણુ કરના.

એક દિવસ અમદાવાદથી વકીલે અમને તેડાવ્યા અને
સલાહ આપી કે આપણે દીવાની કોર્ટમાં દાવા દાખલ કરી
દેખો કે એ જમીનેના અમે કાયમી ખેતનો છીએ.

અમે કહ્યું : પણ દીવાની કોર્ટે લડવામાં આપણું ખર્ચ
વધી નહીં અથ ?

તમણે કહ્યું : ખર્ચની આપાદે બહુ ચિંતા ન કરો. ચિંતા
જમીનની કરો. હું નમારી પાસેથી વધારે ફી લેવાનો નથી.
પણ એ મોટા પડી જાય તો જમીન શુભાશુભ. માટે હાલ
ગુરુ મનાઈદુકમ મેળવી લઈએ. તમને બહુ સમજણ ન પડતી
હોય તો અમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો.

ઉપર દીવાની કોર્ટમાં દાવા દાખલ થયા. મનાઈ દુકમ
મેળવ્યો. એની એક નક્ક મામલગદારને પહોંચી. તેથી મામ-
લગદારે પણ કેમ ચલાવવા બંધ રાખ્યા અને મુલતો પાડી. આ
દરમ્યાન અમે પણ બધું સમજતા થયા. આમ બે વર્ષ નીકળી
ગયાં અને ૧૯૪૭માં આગલી આવી ગઈ.

કેમિસની સરકાર આવી. તેણે ગળેગધારો થકો. અને
ખેડોનાં દિલોત્ રક્ષણ કયું. ગળેગધારને હક્કી મળ્યા. એટલે
હવે તો દાવા ચલાવવાપણું રહ્યું જ નહીં. જમીન છોડાવી
શકાય તેમ હતું જ નહીં. ઉપરે દરખાસ્તના વહીવટદારોએ
સમાધાન કયું.

અમે બેયું કે આખા મામલો સંપ દનો તો અમે

દરબાર સામે ટકી શક્યા અને અન્યાયનો પ્રતિકાર કરી શક્યા. આ વસ્તુ એટલા માટે જણાવું છું કે નાનકડું પણ સંગડન હોય છે તો ધાર્યો અવાજ કાઢી શકાય છે. આવા અનુભવ પછી મારા મનમાં થયા કરતું કે ખેતીને બધા ચોપણોમાંથી છોડાવવા હોય તો તેમનું સંગડન કરવું જોઈએ. પણ અમારું એ કંઈ ગયું નહીં. કેઈ આગેવાન આગળ પડતો ભાગ લઈ પગલું ભરે તો બધા આવવા તૈયાર બરા. ત્યાં જ મુનિશ્રી સંતબાલજીએ પ્રદેશમાં ફરી ફરીને સંગડનનાં બીજ વેર્યાં. જે ગામોની ધરતી તૈયાર હતી ત્યાં તરત તે જિગી નીકળ્યાં.

7

ખેડૂતનું નાક કપાયું

૨૫

ખંડુના તાલુકાના રાવપુર મુકામે ખાદીઆમોયોગ મંડળ, પ્રાથેમિક મંડળ, શિક્ષણ સંસ્કાર સમિતિ અને મુલનદોષ મમિતિ આમ બધી સંસ્થાઓની કારોબારી મમિતિના સભ્યો ના. ૨૪-૬-૬૬ ના રોજ મળેલા. આવી રીતે વર્ષમાં એક બે વાર બધી સંસ્થાઓ એક સાથે મળીને પોતાના કામકાજ અંગેની વિચારણા કરતી. તે રીતે આ બધી સંસ્થાઓનાં વહીવટી કામે પૂરાં થયાં. એટલે બધી સમિતિઓના સભ્યોને ભેગા કર્યાં.

અંબુભાઈએ વાત મૂકી કે મુનિશીએ આપણને એક પત્ર મોકલી આપ્યો છે. તેના ઉપર આપણે વિચારણા કરવાની છે.

ત્યાં એક બાઈ બોલી કહ્યા: શા અંગેનો છે ?

તે તો બહુ ગંભીર. તેથી તો આપણને વિચારવા માટે મોકલી આપ્યો છે. કમ્પના લાકડિયા ગામના એક ખેડૂતનું નાક કપાયું છે. અંબુભાઈએ સહેજ અજુકારો આપ્યો.

પત્ર બધાં આગળ વાંચી સંભળાવ્યો. મુનિશીની એવી ઈચ્છા હતી કે આપણાથી જને તો શક્ય મદદ કરવી. એટલે બધાએ ભેગા મળીને ઠરાવ કર્યો કે આ પ્રશ્નની સમજ રીતે આપણે તપાસ થવા પછી આપણાથી મુંઝવે શકે તેમ છે તે અંગે આગળનાં વિચાર કરવો.

તપાસ ગમિતિમાં ચાલ જણનાં નામ નક્કી થયાં:
૧. નવલભાઈ શાહ ૨. દુલેરાય માટલિયા ૩. હરિવલ્લભ શાહ,

૪. કાગીજડેન મરેના ૫. લીલાનમંગ ૬. નાનુભાઈ અને
૭. રૂઝુભાઈ કાગી. આમ અમારી તમામ સમિતિએ
ના. ૨૭-૬-૬૬ની પોતાના કામનો પ્રારંભ કર્યો, ૨૮મીએ
અમે જૂજ પહોંચ્યાં. જૂજમાં કેંગ્રેસની ઓફિસે ગયા. ત્યાંના
પ્રમુખ શ્રી કુંદનલાલને મળ્યા. કચ્છ નિબાગના મંસદમુખ્ય
શ્રી નુલગીદાસ એડને મળ્યા. ત્યાર બાદ મૂળગંઢ ગોર વગેરે
અન્ય સામાજિક કાર્યકરોને મળ્યા.

ત્યાંથી અમે જે બાઈનું નાક કપાયું હતું તેમને તથા
તેમની સાથે ઇંગ પામેજા શ્રી યાવરબાઈની તબિયત ભેવા
માટે જૂજની ઈસ્પતાલમાં ગયા. ત્યાંના ડી.એસ.પી. ને મળ્યા.
ત્યાં રાત રોકાયા અને ણીએ દિવસે સવારે અમે બચાઉ આંખ્યા.
અહીં દેવજીભાઈ કરીને એક સામાજિક કાર્યકર રહે. તેઓ
મહારાજશ્રીની પ્રવૃત્તિ તરફ વિશેષ આદરભાવ ધરાવે. તેમની
પાસેથી હકીકત જાણીને અમે વોંધ આંખ્યા. વોંધ બચાઉ તાલુ-
કાનું આગળ પડતું કણુળી પટેલોનું ગામ છે. ત્યાંના જીવાનિયાઓ
અને આગેવાનોને મળ્યા. અને સાંજે અમે લાકડિયા પહોંચ્યા.

બચાઉ તાલુકામાં આ પછી એક આગળ પડતું ગામ ગભાય.
તેમાં નવસો જેટલાં ઘર તો ફક્ત ઓસવાળ જૈનાનાં જ. તેમના
ગોળનાં ૨૪ ગામો. આ ગોળના જ્ઞાતિના આગેવાન પણ અત્યારે
આ લાકડિયા ગામના જ હતા. અને જેમનું નાક કપાયું હતું
તે બાઈ પણ ઓસવાળ જ્ઞાતિના જ.

ઓસવાળ જ્ઞાતિના જૈન અને પાછા ખેડત તમને નવાઈ
લાગે છે નહીં? અમને પણ પહેલાં એવું જ લાગેલું. પણ
અહીં આંખ્યા પછી જોવા મળ્યું કે અહીંના ઓસવાળો
દણુળી ખેડોની જેમ જ જાત ખેતી કરે. તેમનો અને તેમનાં
ઘરનાંનો પોશાક પણ ખેડતનો જ. બહેનો પણ ખેતીમાં જાત
મજૂરી કરે. જેમનું નાક કપાયેલું તે નરસિંહભાઈ ને લાકડિયાથી

એએક માઈલ છેટે આશરે ત્રીએક વીધાંની વાડી. આ એમવાલ માઈએ ખડતલ, મહેનતુ અને ખેતીમાં ઉસાહી.

રાત્રે અમે ગામમાં જાહેર સભા બરી અને અમે છેક ભાલમાંથી આટલે છેટે શા માટે આંધા છીએ તેનું પ્રયોજન સમજાવ્યું. તેમના ગામમાં આવેા જનાવ જની ગયેા એટલે ગામ તો બધું જાણતું જ હતું, પણ જાહેરમાં જોણવાની કાજ હિંમત કરે? અમે તેમને બધી હકીકત સમજાવી, અને આ કામમાં તેમને સાથુ લાગે તો મદદ કરવા વિનંતી કરી.

હવે વાત એવી બનેલી કે આ લોકડિયા ગામ એ ફરખારી ગામ. ફરખાર ગામમાં જ રહે. અને મોટા ભાગના ખેડૂતો. આઝાદી આંધા બાદ ખેડૂતોને કેટલાંક કાયદેસરના હક્કો મળ્યા. કેટલાક તત્ત્વોને આ ગમ્યું નહીં. તેથી તેઓ સીધી અને આક્રમકરી બધી રીતે કેટલાક કુદ્દુબોને સત્તામળી કરવા લાગ્યા. તેમાં ખેતીમાં બેલાજી કરવું, બહેન દીકરીઓની કડામરકરી કરવી કે ઈજ્જત લેવી, બોરીઓ કરાવવી આવાં આવાં રંજાડનાં કામો ચાલુ રહ્યાં.

દિવસે દિવસે આવેા રંજાડનો ત્રાસ તો વધતો ચાલ્યો. ખેડૂતો મૂંઝાયા. ગામમાં રહેતું હોય તો હિંમત તો ફળવવી જ પડ્યે. એટલે તેમણે એક નાનકડું સંગઠન ઠેચું અને પોતાને જે ભતની રંજાડ થાય છે તે અંગેની અરજીઓ તથા કરાવેા કરીને કાંગ્રેસ, સર્વોદય કાર્યકરો તથા સરકારો પાસેસ તંત્ર વગેરેને જ્યાં મોકલવા છટે ત્યાં મોકલતા, આની તપાસ થતી. આથી પેલાં તત્ત્વો છંદિયાં. તેમાં પંચાયતી રાજ્ય આંધુ. તેમાં દબાયેલાના મતથી આવાં તત્ત્વોને પંચાયતમાં સ્થાન મળ્યું. એક તો તુમાખી હતી જ તેમાં સત્તાનો સહારો મળતાં તે ચઢી વાગ્યાં. અમને મળેલી માહિતી પ્રમાણે તે તાલુકાના પ્રમુખ પણ આવાં તત્ત્વોને હાથ ઉપર રાખી રંજાડ

૩. કાયદો અને કોર્ટ તેની રીતે કામ કરશે. એ ક્રિયા ધર્મી લાંબી ચાલે એની હોય છે. આ સ્થિતિમાં પ્રભક્ષીય રસ્તો કેવો લેવો ?

આવા બધા પ્રશ્નો વિચારી એવો નિષ્કર્ષ લેવામાં આવ્યો કે લોકડિયામાં શુદ્ધિપ્રયોગ કરવો. લોકડિયા સીધી રીતે પ્રયોગક્ષેત્રમાં નથી આવતું, પણ પહેલાંનું કચ્છ પ્રાયોગિક સંપત્તિ કામ તો હતું જ. એક ખેડૂતનો પ્રશ્ન છે, વળી ખીખ પ્રદેશોમાં પણ આવા પ્રયોગોથી લોકજનગૃતિ થાય તો આપણે આવું પગલું ભરવું. ત્યાંના કાર્યકરોની મદદ મેળવવી અને શુદ્ધિપ્રયોગ કરવો.

તા. ૬-૭-૧૯૬૯એ અમારી શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિ લોકડિયા પહોંચી ગઈ અને ત્યાં આ પ્રયોગની જાહેરાત કરી, આ માટે એક સાવજનિક સ્થાન પસંદ કરવામાં આવ્યું, સમિતિના સભ્યોનો ઉતારો ખાનગી ઘરમાં હતો, પરંતુ શુદ્ધિ-પ્રયોગનું કેન્દ્ર જાહેર રખાયું, જેની કોઈ પણ આવીને સહેલાઈથી મળી શકે. ત્રિપવાસી તરીકે કાશીજલ્દને શુદ્ધિપ્રયોગનો આરંભ કર્યો. ખીખ પાંચભાઈઓ સહાયક ઉપવાસી તરીકે બેઠા. અંબુભાઈ શાહ, હોદુભાઈ મહેતા, મુરાબાઈ ભરવાડ, હરિવંશજી મહેતા, દુલેરાય માલિયા અને હું આમ આટલા જણ સ્થાયી રહ્યા. બધાએ પોતપોતાની કામગીરી સંભાળી લીધી.

અમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ જનતાની જાગૃતિનો હતો. જનતા જાગે, લોકો પોતે અવા પ્રસંગોમાં પ્રતિકાર કરના થાય તો આવા પ્રશ્નો ઓછા થાય. સંગઠિત થઈ એવાં તત્ત્વોનો સામનો કરે અને ઈલાકાં પાડે તો ને શક્તિ કૂલનાં અટકી જાય. વળી જનતાની સાથે મારો સામાજિક સંસ્થાઓ અને સરકારી તંત્રે પણ પોતાની ચિથિલતા ધોરવી બેઈએ. અમારે માનુષ અસહાય

ચર્ચ, લાચાર બની રક્ષણની માગણી કરે ત્યારે પણ તે તેની આવી સ્થિતિ થાય તો પછી આ કેવી લોકચાહી !

મારે જાગે આસપાસનાં ગામડાઓમાં ફરીને પ્રચાર કરવો, લોકોને તૈયાર કરવા અને તેમને સાચું જાગે તો આ પ્રશ્નમાં ઉપવાસી તરોડે અથવા બીજી રીતે સફાવ કરવા વિનંતી કરવાનું હતું. તે રીતે હું રાજ આસપાસનાં ગામડાંમાં ફરતો. મારી સાથે કેટલાક સ્થાનિક બાઈઓ પણ આવતા. પહેલાં તો અમે ગામના જે લોકોને મળવા જેવું જાગે તેમને મળી લેતા. અને પછી રાતના ગામના શામજી મંદિરમાં અથવા તો જલેશ્વરમાં સમા ભરના.

આ રીતે હું બચાઉં તાલુકાના સામખાયાળી, ચેંધ, મનહરા, ખાસોઈ, સકરા, આંબરદી, કુંભારિયા, મોરમર, ચીરઈ, લલીયાબુલ, મુકરપુર, નાના કુંભારિયા તથા રાપર તાલુકાના ચીત્રોડ, ધાત્રીપર, રાપર, માંચાદર, ઘોરીઆલી વગેરે ગામડાંમાં ફર્યો. મને ઠીક ઠીક લોકોનો ટેકો મળવા લાગ્યો. તેમાંથી કેટલાક ગામડાંની દુકાનીઓ શુદ્ધિપ્રયોગ છાવાળીમાં આવવા લાગી. તેઓ ઉપવાસ કરે અને ત્રીજે દિવસે જાય.

બચાવે અને શુદ્ધિપ્રયોગ આરંભ્યો ત્યારે અમને લોકો હમ્મલા હતા. આ લોકો શું કરવાના છે ? તેમાં વિખસતોથી પરિભ્રમો પણ હતાં. સામાજિક સંસ્થાઓ સિધ્ધિ લેતી. તેમને મનુ' કે આ બહા ના કાયકતાઓ અહીં આવી અમારા પ્રશ્નને આ માટે ગૂંચે કે ? કેટલાકે તો અમે સફળ ન થઈએ તેના દોરીસંચાર ચાર કરી દીધેલો.

પ્રયોગ માર્ગદિશ સમયનો ૨૧ દિવસ માટે હતો. પ્રયોગનું માતાવરણ બરાબર જમણું જનું હતું. રાજે રાજ પત્રિકાઓ પ્રગટ થતી. ગામે ગામ તેનો વ્યવસ્થિત પ્રચાર થતો, કમળનાં

શ્યાનિક અખજારોમાં પણ તેના ઉતારા લેવાતા. આમ બધી રીતે લોક માનસ ઘડાતું જતું હતું.

પણ સામે પક્ષે જે લોકો હતા તે માથાભારે માણસો હતા. તેથી તેા પ્રશ્ન આટલો બધો વળસી ગયો હતો. મારા ગામોના પ્રવાસમાં થયેલા એક જે અનુભવો અહીં જણાવું.

જ્યાં જ્યાં અમારે જવાનું હોય ત્યાં ત્યાં અમારી પાછળ પાછળ એક દુકડી છપ લઈને આવે. પાછી આ દુકડી દધિ-યારધારી. હું તેા કોઈને જાણું નહીં, પણ મારી માથે આવેલા બાઈઓ મને કહે. એ રીતે એક ગામમાં અમારી સમાનું ગોઠવાયેલું. સમામાં કેટલાંક માણસો એકઠાં થયેલા ત્યાં એક જિંટ આવીને ઝિખું રજું. જિંટ ઉપર જે દધિયારધારી અમવારો હતા. અમારી સમા મળવાની હતી તે ચોક્કસ જિંટ ઝિસો રાખ્યો અને દધિયાર સાબડાં કરીને ઝિતયાં.

અમારી સાથેના બાઈઓને યોડી દહેશન લાગી કે આ લોકો કાંઈક ધાંધલ કરશે. નાદકની આપણે ઉપાધિ વડોરવી નથી. એટલે તેમણે મને એક ગામ જોડાવીને વાત મમજાવી. પેલા અમવારો નમ્ર થયે ન હોયું. નક્કી આજ ધાંધલ થશે, માટે આજની સમા છેડી દો.

મને કશું કામ છેડીને ચાલ્યા જઈશું તેા મમા ઉપર યોડી અમર રહે. હવે તેા જાગવાનના એક વચ્ચે છીએ જે સવાનું હતું તે પહેલે એમ કરીને ને મારે જે કહેવાનું હતું તે રૂઝ કહ્યું ને સામ પડ્યું. પ્રવાસ મારું થયો. મારા મીત્રજનું હરણ કરી દેવા. ને અંતરજીએ વિચાર્યો. મિ.કાપા, પણ તે કે જેને મંજૂર નહીં. છેવટે ન.મ-મજબૂત મુદ્દ મળ્યું. તેમજ મ.ર. ન.ર. ને દ.ર. ને એક પાછી એક મુમ.વવ મંડાયાં તેમજ તેમજ મ.ર. દંડરજી પણ જાગવાને દ.ર. દ.ર. ને રૂઝ મ.ર. ને એમને તે મુલકમાં પાતે કે દી મને અને તેને

જમણો. કુંભાવું પૂરે છે: કેમ બાઈ! અને કેમ જમણો? રાત્રી સીતાદરજી માંડીને મુદ્દ મુખીની બધી વાત કરે છે અને કહે છે કે હરે તો અને રામનો હર તો છે. દાસતાં, ચાલતાં, મૂર્તિ રામના જ વિચારો આવે છે, માટે અને મદદ કરવા તને જમણો છે.

કુંભાવું દમીને કહે છે કે બાઈ, આ બધા જેલ ખોટો રમી, અને હવે પાત્રાચો કર્યો છે નહામો છે. વિભીષણને કાઢી મૂક્યો છે મિત્રી મૂલ કરી. તને જો હર તો છે, તે રામનો નથી, પણ તું સીતાદરજી કરીને તોયો તે પાપનો હર છે. એ તને હંમે છે, મને રામનો હર તોમનો નથી, કારણ કે મેં પાપ કર્યું નથી. આ તો તારી વાચના તને હંમે છે. તું રામને છત્રી ગણાવો નથી, આપણા આખા કુળનો નાશ થઈ જશે. હું તો તને મદદ કરીશ, રવિવિદ્યાનમાં જઈશ. રામના હાથે મારું મૃત્યુ થવાનું જ. કારણ કે આપણું પતનું જ ખોટું છે. તો પછી આપણી છત્રી રીતે થ.વ. ઉપર કુંભાવું પણ મરાઈ છે તે કયા આપણે બનીએ છીએ.

માટે બાઈમો, જો ખોટું કરે છે તેને તેનું પાપ જ બીજાએ છે, તે મને તેની મદદ માટે વલખાં મારે છે. પણ ઉપર તે તને પસારો થવાનો જ છે. ખોટું કરીને તેને પુષાવવા માટે બીજું એ ખોટું કરાવે તો તો તેવા માણસનું પછી સમાજમાં સ્થાન જ રહેતું નથી.

મમા પૂરી થઈ. પેલા ઝેરે લેખીને બંદુકવાળા બાઈએ આખા દના તે પણ વિદાય થયા. કંઈ પાંખલ થયું નહીં. પણ આવી રીતે અમારી બધી સમાજોમાં સુમરો અથવા તો આવા ઠગવતાર મોકલીને અમે કોઈ પણ રીતે કરી જઈએ તેવા પણ મનનો ચાલતા અને નેનો અહેવાલ તે તોકો મેળવતા.

આ રીતે મારે ગામડાઓમાં ફરવાનું રહેતું અને

મારી સમજણ પ્રમાણે શુદ્ધિપ્રયોગ અને તેની પાછળની ભાવના સમજાવતો. લોકોએ છેવટે તો પોતાનો ખયાવ કરવાનો છે. તે માટે આત્મજાગૃતિ કેળવવી પડશે. નિર્ભયતા કેળવવી પડશે.

આ ગામોમાં એક જંગી કરીને ગામ હતું. તે ગામ આયરોતું હતું. ત્યાં મોટું મંદિર હતું. અને ગામના સરપંચ તરીકે એક ભાઈ જે 'બાવા'થી ઓળખાતા તે હતા. અમારે તો બધી કામોનો ટેકો મેળવવો હતો. તેમાં આયર કામ કેમ બાકાત રહે ? તેમનાં બાર ગામ. અને તેના આગેવાન આ 'બાવો' ગણાય. અમે તેમને મળ્યા. અને તેમને બધી વાત સમજાવી, તે ભારે હિંમતવાન હતા. તે અમારી સાથે તૈયાર થયા અને અમે કહીએ તે ગામે ભાવણ પહોંચે.

તેમના વિચારો એટલા તો દૃઢ થયા કે તેમણે નછી કમું કે તાણકા પંચાયતમાં અમારાં બાર ગામોના સરપંચો મળીને અમે આ પ્રશ્નની ચર્ચા ઉપાડીશું.

આ રીતે તેમના તરફથી અમને સારી મદદ મળી.

પછી એક બીજા ગામે ગયા. આ ગામના માલિક દરબાર હતા. જે ભાઈઓ. પણ જે ભાઈઓ વચ્ચે કાંઈક ખટરાગ ચાલ્યા કરે. નાનોભાઈ મિત્રબુએટ થઈને બાપુકી ખેતીમાં પડેલો.

અમે તેમને ઘેર ગયા. ત્યાં તેમના નોકરે કહ્યું: હમણાં જ ખેતરે ગયા. પણ હું જોલાવી લાવું છું. અમે જોડા. અને તે ઘોડા ઉપર જઈને જોલાવી લાગ્યો. જુવાન ઢનો તો પાળી-દાર, વળી ગામનો સરપંચ. એટલે તેના વિના ગામનો ટેકો મળતો મુશ્કેલ ઢનો. અમારી વાનો શરૂ થઈ મેં કહ્યું: આ તમે દરબાર છો, નરસિંહભાઈનું નાક કપાયું અને દુમલો થયો. તેમાં....ભાઈનું નામ આવે છે, અને તમારા તાણકામાં પંચાયતમાં તેઓ જવાબદારીમયું સ્થાન સંભાળે ॥ તેમના

દેવર તો આરે તેમ કોઈ તો નમને દાનિ નથી નીચાએતું
મનુ'કે નથી' નમિ શું ખાતો છે ?

ગુણ : રૂતજીભાઈ ! નમ સી વાન કું સમજી મળે. એ
ભઈ અપારો દાનિના છે. અધિ અરેજ રજપૂતો કહેવાઈએ.
કેવ મદામવના-ભાવાનો. આ ભયીરો તર્કને અપારા વડ-
વાનો કીરોજા. એ કાઈનું નામ આરે છે તેમની સીત જ અધી
એવી' છે કે તે અમને પકડે નથી.

આમ જાણ મારાસી તંત્રમાં પાઈમ અધિકારીનો કોઈ
પાવના હવા. ઉંમર મવા પછી નિવૃત્ત થઈ તેઓ મામે રહ્યા.
સમમાં સરખેય અન્ના. તેમની મર્ષિમ દરમ્યાન પિલા બાળના
છવનની કૈલીકે નાંધા નાસીઅવાર લંગેલી હતી. આમ જાણ
આરે પંચાવનની મમ્માએ. મને અને તાનુકે અવ ત્યારે સમામાં
મેરવાઅધી વાનનો વિરોધ રૂન. આ તેમને જુ'મનું. એક
રિપજ તાનુકે અવા નીકળ્યા ત્યાં પાંચે રહ્યારે રિપજના દસ
વાએતેમના દેવર દુમતો કતો તેમનું જૂન કનું. નરસિંદભાઈનું
નાક તો અંધારે કપાનું અને ધારા જાણ તો આવી વરતી વધી
જૂની દુમશમાં આવા મવા. દુમવાએતો છપમાં એમીને બામી
છટવા. કેમ કમો પત્ર ગુણને અમાને હતી મવા.

મે' કનું : નમિવ રજપૂત છે અને દુ'વ રજપૂત મું.
આપણી રતોમાં મરમ કોઢી વહે છે. તમને તમારા જાણના
જૂન મવા પછી એ દંખ તો સનાવતો દેયોને ?

ગુણ : આપનું જૂન કોઈ ખૂલી થકે ?

મે' કનું : આપણા ગુમમાં ભાંધીછ થઈ મવા. તેમને પ્રભને
અનેક નવા પાક શીખવ્યા છે. ચેરમી ચેર સમનું નથી પણ
તેની ખર્પરા વધે છે. દિ'વાને રસને યાંત્રિ ન મગનાં અયાંત્રિ
અને ખુવારી જ સાવ છે, માટે અદિ'વાને રસને કાવર થઈને
નથી' પણ આવાં કૃતિયો કરનારને સમાજ આગળ દેવાડા પાડીને

મારી સમજણ પ્રમાણે શુદ્ધિપ્રયોગ અને તેની પાછળની ભાવના સમજાવતો. લોકોએ છેવટે તો પોતાનો બચાવ કરવાનો છે. તે માટે આત્મજાગૃતિ કેળવવી પડશે. નિર્ભયતા કેળવવી પડશે.

આ ગામોમાં એક જગી કરીને ગામ હતું. તે ગામ આયરોનું હતું. ત્યાં મોટું મંદિર હતું. અને ગામના સરપંચ તરીકે એક બાઈએ 'બાવા'થી જોળખાતા તે હતા. અમારે તો બધી કોમોનો ટેકો મેળવવો હતો. તેમાં આયર કોમ કેમ બાકાત રહે ? તેમનાં બાર ગામ. અને તેના આગેવાન આ 'બાવા' ગણાય. અમે તેમને મળ્યા. અને તેમને બધી વાત સમજાવી, તે બાદે હિંમતવાન હતા. તે અમારી સાથે તૈયાર થયા અને અમે કદીએ તે ગામે બાવળ પળ કરે.

તેમના વિચારો એટલા તો દૃઢ થયા કે તેમણે નબ્બી કપુરું કે તાવુકા પંચાયતના અમારાં બાર ગામોના સરપંચો મળીને અમે આ પ્રશ્નની ગયાં ઉપાડીશું.

આ નીતે તેમના તરફથી અમને સારી મદદ મળી.

પછી એક બીજા મામે મળ્યા. આ ગામના માલિક હરભાઈ હતા. જે મ.ઈ.એ. પત્ર જે બાઈએ વચ્ચે કાંઈક ખટરાગ ચાલ્યા કરે. નાને.બાઈ મેઝયુએટ થઈને બાપુદી ખેતીમાં પડેલા.

અમે તેમને મળે મળ્યા. ત્યાં તેમના નોકરે કવું હમણાં જ ખેતરે મળ્યા. પત્ર દે. બે.સા.ની સાતું છું. અમે બે.સા. અને તે દે.સા. કોઈ જઈને બે.સા.ની સ.એ. બુલાવે દે.સા. ને. પાછી દે.સા. વળી મળે. મ.ઈ.એ. એટલે તેના વિના મ.ઈ.એ. ટેકો મળે. એટલે દે.સા. અને અમારી વતે. મરુ કઈ મેં કવું. અ. તમે હ.ઈ.એ. હે. ન.ઈ.એ.નું ન.ક કો.પુ. અને દ.મ.વે. થયે. તેના... જઈને નામ અ.વે છે, અને નમા. ન. પુ. મા. પંચ.વતનાં તે. અવ.મડ ની.પુ. એ.ન નં. ને છે તેમના.

ઉપર-શક આરે તેમ હોય તો તમને શાનિ તરીકે નીચાનેહું
ખડું કે નદી ? તમે શું માને છે ?

મુવાન : હવેજીભાઈ ! તમારી વાત હું સમજી ગયો, એ
ભાઈ અમારી શાનિના છે. અમે જાહેરા રજપૂતો કહેવાઈએ.
કમ્મ મદારાવના બાપાતો. આ જાગીરો લઈને અમારા વડ-
વાઓ ઈતરેલા. એ ભાઈનું નામ આવે છે તેમની રીત જ ગંધી
એવી છે કે તે અમને પસંદ નથી.

મારા જાપુ સરકારી તંત્રમાં પોલીસ અધિકારીના હોદ્દો
ધરાવતા હતા. ઉંમર યથા પછી નિવૃત્ત થઈ તેઓ મામે રહ્યા.
જામમાં સરપંચ જન્મ્યા. તેમની અવિંસ દરમ્યાન પેલા ભાઈના
જીવનની કેટલીક નોંધો તારીખવાર લગેલી હતી. મારા જાપુ
જ્યારે પંચાયતની સભાઓ મળે અને તાલુકે જાય ત્યારે સભામાં
મેરવાજીની વાતનો વિરોધ કરના. આ તેમને ખૂંચતું. એક
દિવસ તાલુકે જવા નીકળ્યા. ત્યાં પોળે દફાટે દિવસના દસ
વાગે તેમના ઉપર દુમકો કરો તેમનું ખૂન કર્યું. નરસિંહભાઈનું
નાક તો અધારે કપાનું અને મારા જાપુ તો આવી વરતી વચ્ચે
જૂની દુમલામાં બાધ્યા મયા. દુમલાખોરો જીપમાં બેસીને બાળી
છૂટ્યા. કેસ ઠેર્યા પણ પુરાવાને અભાવે છૂટી મયા.

મેં કહ્યું : તમેય રજપૂત છો અને હુંય રજપૂત છું.
આપણી રંગોમાં ગરમ લોહી વહે છે. તમને તમારા જાપુના
ખૂન યથા પછી એ દંડ તો સતાવતો હશેને ?

મુવાન : જાપનું ખૂન કોઈ જૂલી શકે ?

મેં કહ્યું : આપણા યુગમાં બાંધીજી થઈ ગયા. તેમણે પ્રજાને
અનેક નવા પાઠ શીખવ્યા છે. વેરથી વેર શમતું નથી પણ
તેની પરપરા વધે છે. હિંસાને રસ્તે શાંતિ ન મળતાં અશાંતિ
અને ખુવારી જ થાય છે, માટે અહિંસાને રસ્તે કાયર થઈને
નદી પહોંચ્યા આવાં કૃત્યો કરનારને સમાજ આગળ ઉઘાડા પાડીને

મારી સમજણ પ્રમાણે શુદ્ધિપ્રયોગ અને તેની પાછળની ભાવના સમજાવતો. લોકોએ છેવટે તો પોતાનો બચાવ કરવાનો છે. તે માટે આત્મજાગૃતિ કેળવવી પડશે. નિર્ભયતા કેળવવી પડશે.

આ ગામોમાં એક જંગી કરીને ગામ હતું. તે ગામ આયરોનું હતું. ત્યાં મોટું મંદિર હતું. અને ગામના સરપંચ તરીકે એક બાઈ જે 'બાવા'થી ઓળખાતા તે હતા. અમારે તો બધી કામોનો ટેકો મેળવવો હતો. તેમાં આયર કામ કેમ બાકાત રહે ? તેમનાં બાર ગામ. અને તેના આગેવાન આ 'બાવો' ગણાય. અમે તેમને મળ્યા. અને તેમને બધી વાત સમજાવી, તે ભારે દિનિમતવાન હતા. તે અમારી સાથે તૈયાર થયા અને અમે ઠંદીએ તે ગામે બાપણ પણ કરે.

તેમના વિચારો એટલા તો દૃઢ થયા કે તેમણે નહીં ક્યું કે તાલુકા પંચાયતમાં અમારાં બાર ગામોના સરપંચો મળીને અમે આ પ્રશ્નની ચર્ચા ઉપાડીશું.

આ રીતે તેમના તરફથી અમને સારી મદદ મળી.

પછી એક બીજા ગામે ગયા. આ ગામના માસિક દરબાર હતા. જે બાઈઓ. પત્ર જે બાઈઓ વચ્ચે કાંઈક ખટરાગ ચાલ્યા કરે. નાનોબાઈ મેન્ચુએટ થઈને બાપુડી જેતીમાં પડેલો.

અમે ઈમને ઘેર ગયા. ત્યાં તેમના નોકરે કહ્યું: દમજાં જ ખેતરે ગયા. પણ હું જોલાવી લાવું છું. અમે બેઠા. અને તે ઘોડા ઉપર જઈને જોલાવી લાગ્યો. જુવાન દનો તો પાળી-દાર, વળી ગામનો સરપંચ. એટલે તેના વિના ગામનો ટેકો મળતો મુશ્કેલ દનો. અમારી વાનો સરૂ થઈ મેં કહ્યું: આ તમે દરબાર છો, નરવિંદબાઈનું નાક કપાયું અને દુમતો થયો. તેમાં ...બાઈનું નામ આવે છે, અને તમારા તાલુકામાં પંચાયતમાં તેઓ જવાનદારીમયું સ્થાન મળે છે તેમના

ઉપર-શક આરે તેમ દોષ તો તમને જાનિ તરીકે નીચાનેલું
પડુંકે નહીં ? તમે શું માનેા છે ?

સુવાન : કૃષ્ણબાઈ ! તમારી વાત હું સમજી ગયો. એ
બાઈ-અમારી જાનિના છે, અમે બાદેબ રજપૂતો કહેવાઈએ.
હમણ મદારાવના બાપાતો. આ જાગીરો સર્થ ને અમારા વડ-
વાઓ ઈતરેલા, એ બાઈનું નામ આરે છે તેમની રીત જ બધી
એવી છે કે તે અમને પચાંદ નથી.

મારા બાપુ સરકારો તંત્રમાં પોલીસ અધિકારીનો હોરો
ધરાવતા હતા. ઉંમર યયા પછી નિવૃત્ત થઈ તેઓ મામે રહ્યા.
મામમાં સરપંચ બન્યા. તેમની સર્વિસ દરમ્યાન પેલા બાઈના
છવનની કેટલીક નોંધો તારીખવાર લખેલી હતી. મારા બાપુ
જ્યારે પંચાયતની સભાઓ મળે અને તાલુકે જાય ત્યારે સભામાં
ગેરવાજબી વાતનો વિરોધ કરતા, આ તેમને ખૂંચનું. એક
દિવસ તાલુકે જવા નીકળ્યા. ત્યાં પોળે દહાડે દિવસના દસ
વાગે તેમના ઉપર હુમલો કરી તેમનું જૂન કપડું. નરસિંહબાઈનું
નાક તો અંધારે કપાડું અને મારા બાપુ તો આંધી વરતી વચ્ચે
જૂની હુમલામાં આવ્યા ગયા. હુમલાખોરો છપમાં એસીને બાગી
છટયા. કેસ કયો પજી પુરાવાને અભાવે છૂટી ગયા.

મેં કહ્યું : તમિય રજપૂત છે અને હુંય રજપૂત છું.
આપણી રંગોમાં ગરમ લોહી વહે છે. તમને તમારા બાપુના
જૂન યયા પછી એ દંખ તો સળાવતો હશેને ?

સુવાન : બાપનું જૂન કોઈ બૂલી શકે ?

મેં કહ્યું : આપણા યુગમાં ગાંધીજી થઈ ગયા. તેમણે પ્રજાને
અનેક નવા પાઠ શીખવ્યા છે. વેરથી વેર સમતું નથી પણ
તેની પરંપરા વધે છે. કિંસાને રસ્તે જાનિ ન મળતાં અચાંતિ
અને ખુવારી જ ચાલે છે, માટે અકિંસાને રસ્તે કાયર થઈને
નહીં પણ આવાં કૃત્યો કરનારને સમાજ આગળ ઉઘાડા પાડીને

તેમને અપ્રતિષ્ઠિત કરવા એટલે તેમને આપોઆપ જ પસ્તાવો થશે. ટેકેદારો પણ અજગ્યા થશે. પછી મનમાં આવી ઇચ્છાઓ ઝોાછી જન્મશે. અમે અમારી ગ્રંથા મારફતે આ માર્ગ દીધો છે. ખીજાં દબાણો હિંસક છે. તે પ્રેમ વધારતાં નથી. આ અહિંસક દબાણ તુકસાન નહીં કરે, પણ પ્રેમ વધારશે.

યુવાન : તમારી વાત સાચી છે. મને પણ તે લાગ્યા જ કરે છે. (એમ કહીને તેમણે પાટલૂનના ગજવામાંથી રિવોલ્વર કાઢી) આ જુઓ, એવો ગદલો તેવા ઇચ્છત તો પાંચ મિનિટમાં લઈ શકું તેમ છું, પણ લાગે છે કે તે માર્ગ કરતાં ખીજા ઘણા અધ્યાત્મ માર્ગો છે, તેથી આને દાખી રાખું છું. એમ કહીને તેમણે રિવોલ્વર પાછી મૂકી દીધી.

મારા પાદગાર પ્રસંગોમાં આ પાણીદાર યુવાન એક એક જ પાત્ર હતો. મને યશું કે લોકડિયા શુદ્ધિપ્રયોગમાં આવ્યા તો આવાં આવાં છુપાં પાત્રોનો પરિચય થયો. જંગીનો ‘બાવો’ અને આ યુવાન એવા જ તેજીતા. કમ્પના પાણીદાર ઘોડા જેવા.

આમ અમારો પ્રયોગ ચાલતો હતો. સૂરજ ઊગે ને અંધારું અલોપ થાય. પ્રકાશનાં તેજ વધનાં જ જાય. તેજનાં કંડાણાં પ્રચરતાં જાય તેમ પ્રયોગને ચારે બાજુથી આવકાર મળવા લાગ્યો. લોકોમાં હિંમત આવવા લાગી. રચનાત્મક સેવકો અને સામાજિક ગ્રંથાઓ કરાવો કરીને પ્રત્યક્ષ મદદે આવીને અમને સહકાર આપવા લાગ્યા. કેએસ મમિતિઓ જે હજુ મુખી કંઈક શકે ભેટી હતી તે પણ હવે સજવજવા લાગી. શુદ્ધિપ્રયોગ માટેની લોકચાહના અને લોકઆદર વધતાં જ ગયાં. વધતાં જ ચાલ્યાં.

હવે ધૌલીક નરમિંહબાઈની વાત કરીએ. તેમને મૂજની ઉસ્પિતાલમાં દાખલ કર્યા હતા. ત્યાંથી વિમાનમાં મુંબઈ લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં પ્લાસ્ટિક સર્જરી કરવાના હતા.

મુંબઈમાં ઓસવાલ જ્ઞાતિનાં તેમજ કચ્છના જ્ઞાતિ ભાઈઓનાં
 ઘણાં ઘર. તેમણે નરસિંહબાઈની સ્થિતિ ઈસ્પતાલમાં નજરે
 નીહાળી. આથી ત્યાંની કચ્છી પ્રજાની અસાધારણ સદ્ગુણો
 મળવા લાગી. પૈસા પણ જરૂર પડે તેટલા મળી રહેવાનાં
 વચન મળ્યાં.

આમ કુદરતી રીતે એમને મુંબઈની મદદ પણ મળી.
 હવે તો લોકો, લોકોનાં સંગઠનો, રાજકીય અને સામાજિક
 સંસ્થાઓ આ બધાં તરફે દિવસે દિવસે વધારે જાગૃત
 બનવા લાગ્યાં.

અમારા કાર્યક્રમમાં સમાની જેમ સરવસનો પણ એક
 વિચિત્ર કાર્યક્રમ રહેતો. તે રીતે લોકડિયાથી અમે જે સરવસ
 કાઢ્યાં. એક બહેનોનું અને એક ભાઈઓનું. તેમાં ઠીકઠીક
 મોટી-સો જેટલી સંખ્યા જોડાઈ. આ સરવસ તાલુકાના મધ્યક
 ભયાઈ ગયું. ત્યાં પોણે પોણે અને ચેરીએ ચેરીએ ફરીને
 તેણે સૂત્રોચ્ચાર દ્વારા શુદ્ધિપ્રયોગનો એટલે કે અન્યાયનો
 પ્રતિકાર શી રીતે કર્યો તેનો અહિંસક સંદેશો પહોંચાડ્યો.

મુંબઈથી રાજ ટેલીફોન આવે. અને રાજેરાજની
 માહિતી પુછાય. રાજ્યકક્ષાએ પણ કચ્છના પ્રતિનિધિઓને
 પ્રશ્નો પુછાય. નજીકના બનાસકાંઠા જિલ્લાના આગેવાનોએ-
 શ્રી ભલ્લભાઈ પટેલ અને તેમના સાથીદારોએ આમાં રસ
 લીધો. આથી ત્યાં પણ ચર્ચા થવા લાગી. બીજી તરફથી
 સૌરાષ્ટ્રમાંથી સર્વોદય કાર્યકર શ્રી અમુલખભાઈ વગેરે આવેલા
 એટલે ત્યાં પણ ચર્ચા થતી. આમ ચારે તરફ લોકજાગૃતિનો
 ભુવાળ ઉઠાળા મારવા લાગ્યો.

મુંબઈથી પણ કેટલાક આગેવાનો આવ્યા. જિલ્લાની
 ક્રાંતિસ પણ જાગૃત ધર્મ ગઈ હતી. તેણે આ અંગે તપાસ
 કરવાનું નક્કી કર્યું. જે ભાઈ ઉપર શક આવતો હતો તેને

બોલાવી ખુલામો પૂછ્યો. પણ પોતે નિર્દોષ છે એમ તેણે કશું-
શુદ્ધિપ્રયોગ સમિતિ આગળ કેંએ સમિતિએ આ વાત મૂકી કે
હવે તમે આ પ્રયોગ બંધ કરો. અમે અમારી સંસ્થાગત રીતે
સંપૂર્ણ તપાસ કરીને ઘટતાં પગલાં લઈશું. અમારો ઉદ્દેશ
પણ એ જ હતો. સ્થાનિક પ્રજા પોતાના પ્રશ્નો ઉકેલે તો ફરના
લોકોએ તેમાં પડવાની જરૂર નથી. તે રીતે હવે લોકજાગૃતિ
થતાં અમે તેમને પ્રશ્ન સોંપ્યો. મુબઈથી આવેલા બાઈએને
હસ્તે ઉપવાસીઓનાં પાસણં થયાં. આમ ૧૬ દિવસ સુધી
આ લોક-જાગૃતિનો શુદ્ધિયત્ન ચાલ્યો.

પૂર્ણાહુતિ નિમિત્તે આખા તાલુકાનું ખેડૂત સંમેલન
બોલાવવામાં આવ્યું. તેમાં સારી સંખ્યામાં ખેડૂતોએ હાજરી
આપી. પેલા જંગીના બાવા, પેલો યુવાન અને બીજાં એવાં
આગેવાનોએ સભામાં પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા અને સંમેલન
બહુ સારી રીતે પૂરું થયું.

આ પ્રસંગ અંગે મારે ૨૭ જૂન ૧૯૬૬ થી ૨૮ મી
જુલાઈ ૧૯૬૬ સુધી ત્યાંમાં રોકાવું પડ્યું. આ એક મહિનાનો
અતુલ્ય ભારો જીવનમાં તદ્દન નવા પ્રકારનો હતો. કારણકે
અત્યારસુધી હું કામ કરતો હતો તે એવો પ્રદેશ હતો કે જ્યાં
મારો લોકો સાથેનો કંઈક પરિચય હતો, ભૂમિ પરિચિત
હતી. અને તેથી હિ મતથી હું કેટલાંક પગલાં ભરી શકતો.
પણ આ તો પ્રદેશ તદ્દન અજાણ, લોકો અજાણ, તેમની તળજોલી
જુદી, જ્ઞાતિ જુદી. આ બધા વેઠ હોવા છતાં મને ત્યાં કામ
કરવાની મજા આવી. એક તો અમારું મંડળ એક વિચારનું
હતું, મુનિશ્રીનું માર્ગદર્શન હતું અને પ્રશ્નની સમ્યાઈ હતી.
તેમાં લોક-જાગૃતિની કંઈ ખૂટતી હતી તે અમારા ત્યાં રહેવાથી
અને પ્રચારથી પુરાર્થ. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે આમાં યશના
ભાગીદાર કેવળ અમે નથી. પણ સમગ્ર લોક-ત્યાંની જનતા

છે અને એ જનતાને જગાડવાના કામમાં ત્યાંની સંસ્થાઓએ તથા કાર્યકર્તાઓએ-બહેનોએ અને બાઈઓએ સારી બેઠમત ઊઠાવી હતી.

મુંબઈમાં વચ્ચતા તેમના જ્ઞાતિ આગેવાનોએ જ્ઞાતિનું સંમેલન બોલાવ્યું અને બધી રીતે મદદ કરવાનું નક્કી કર્યું. આવા પ્રસંગોમાં નાનામોટા મતબેદો બૂલી જઈ જ્ઞાતિબંધુને સહાય કરવાના કરાવ કર્યા. આ રીતે બચાઉં તાકુકાના તથા વાગડ પ્રદેશનાં રહેવાસીઓના સંમેલનો મળ્યાં. નરસિંહબાઈ હનુમંત્રિપંતાલમાં સારવાર લઈ રહ્યા હતા. તેમને પણ આ બધાની સારી કૂંફ મળી.

આ પહેલાં અજેપાળની વાડીનો એક પ્રસંગ કચ્છનો મેં નોંધ્યો છે. આ પણ કચ્છનો. આમ એ કચ્છના અનુભવ થયા. આ ઉપરથી અને લાવ્યું કે આવા પ્રસંગોમાં સ્થાપિત હિતો, સરકાર અને કોંગ્રેસ આ બધાનો તેમને વધતોઓછો ટેકો મળી રહેતો. જ્યારે સત્તા અને કોંગ્રેસનો ટેકો મરી ગયો ત્યારે સ્થાપિત હિતો ઠરી ગયાં. તેથી અમને લાગે છે કે આ સાચી વસ્તુ બદલ લાવનારું એક તટસ્થ બળ જોઈએ. આ માટે સામાન્ય જનતાની બાંધ પકડનારું, સંતોની દોરવણી લઈને ચાલનારું નિરવચારી મંડળ હોય તો સત્તા અને સત્તાધારી રાજાનો પછોને સાચી વસ્તુ સમજવા માટે સરળ રહેતો થઈ જાય છે. વાંઝના અધિકારીઓ પણ ભગૃતિ સાથે પોતાની ફરજ બજાવે છે. અને સ્થાપિત હિતો જે ધન અને સત્તાને જોરે પોતાનું ધાણું કરાવે છે તેમના હાથ હેઠા પડે છે એ ઉપરના પ્રસંગો કહી જાય છે.

આ તો રામજીનું કામ છે

૨૬

અમદાવાદના કોંગ્રેસ હાઉસમાં પ્રદેશ સમિતિના જવાબદાર હોદ્દેદારો, મહેસૂલ ખાતાના પ્રધાન અને તે ખાતાના મુખ્ય અધિકારીઓ સાથે હું અને અંબુભાઈ મુખિમ કોર્ટના જજમેન્ટ પછીની કેટલીક વિગતો રજૂ કરવા મળેલા. ચર્ચા કરીને અમે નીચે જિતયાં. અમારું કાર્યક્ષેત્ર ચાર તાલુકા પૂરતું મર્યાદિત હતું. તેમાં એક તાલુકાના જવાબદાર કાર્યકર પણ હાજર હતા. અમે બધા સાથે નીચે જિતયાં નીચે જિતરીને અમે ચાલતા થયા ત્યાં તેમણે અમને રોક્યા. અંબુભાઈ! ફલજીભાઈ! જરા બિમા રહો. મારે તમને થોડીક વાતો કહેવી છે. પછી તેમણે કહ્યું: આજે તો તમે બહુ સરસ રીતે આખો પ્રશ્ન રજૂ કર્યો. અમે કોંગ્રેસની શિસ્તથી બંધાયેલા એટલે અમારાથી મર્યાદિત ચર્ચા જ થાય. પણ તમે તો બરાબર રજૂ કરી.

હીક! હવે કયાં જવા વિચાર છે?

અમે કહ્યું :...મામે આજે સાંજે પહોંચવું છે. ત્યાંના ખેડૂતોને રાતે મળવાનું ગોઠવવાનું છે.

તેમણે કહ્યું: તો ચાલો, મારી ગાડીમાં આવી જાઓ. આપણે સાથે જઈશું.

તે બાઈ મુખી સંપત્ત અને છતાં મેવાભાષી દંત. તાલુકાના આગેવાન કોંગ્રેસી હતા. અને પેન્ટની ઘરની મોટરગાડી હતી.

અમે બધા મોટરમાં ગોઠવવા. ફીક આડીઅવળી વાતો પછી તેમણે એક ગંભીર વાત કહી તેમણે કહ્યું: અંબુભાઈ!

‘આ તમે જેડૂતોનાં પ્રાન્નમાં આટલો બધો રસ લો છે. તેથી મને અંગત રીતે ખૂબ ગમે છે. પણ જેમનાં હિતોને નુકસાન થાય છે તે બધા ઉરકેરાયા છે. તેમના મનમાં ભારે ઉરકેરાટ છે. તેથી તમે રાત્રિની મુઆફરી વખતે ખાસ ચેતીને સાવધાની રાખજો. મને ચોક્કસ ખાતરી મળી છે. માટે તમને કહું છું. આટલો ખાતર હું શુંદી આવવા વિચાર કરતો હતો, પણ સાડું થયું કે આપણે અહીં મળી ગયા.

અંબુભાઈએ બધી વાત કહે કહેને સાંભળી. અને શ્મિત વેરતા બોલ્યા : એ તો જે થવા કાળ હશે તે થશે. એટલી વાત સાચી છે કે અમારે ભયત રહેવું જોઈએ. પણ જેડૂતોનું કામ લઈને બેઠા છીએ એટલે જવું તો પડે જ ને ! આ તો રામજીનું કામ છે. અમે તો તેના બરોસે કામ કર્યા કરીએ છીએ. એણે જે વાર તારીખ નક્કી કરી હશે તે જ આવશે. પાંચમની છક્ર તેમાં થવાની નથી. મેં તો બધી ચિંતા છોડી છે, મનમાં હર રાખવાથી આવાં કામ થોડાં થઈ શકે ?

આગેવાન : એ તો ઠીક છે કે આપણે કાર્ય લીધું એટલે જવું તો પડે જ. પણ તમે કોઈ વાહનમાં જવાનો આશય રાખો, તો ?

અંબુભાઈ : વાહન તો હજી રાખી શકાય તેવી સંસ્થાની સ્થિતિ નથી. અને હાલ તુરત એની જરૂર પણ લાગતી નથી.

આગેવાન : તમારી સંસ્થા વાહન ન વસાવી શકે એ હું સમજી શકું છું. તો પછી તમે આ માડું વાહન રાખો. આ તો માડું અંગત વાહન છે. હું કોઈની પાસેથી તે માટે મદદ લેતો નથી. એટલે તમારે જરૂર પડે ત્યારે મંગાવી લેવું, જરૂર પડ્યે પાછું ચોક્કસ આપવાનું.

અમે : તમારો આભાર, પણ જા.

તે ઠીક નહીં દેખાય. એવું હશે ત્યારે તમને જળાવીશું એમ
કહીને મને મારા જીવનના હોઠે આવેલા એક બે પ્રસંગો તેમને
સંભળાવવાનું મન થઈ આવ્યું.

એક વખત અમે ધોળકામાં ખેડૂતમંડળના આગેવાનોની
સભા રાખેલી. જવારજમી અમે છ સાત ભાઈઓ જવાના
હતા. બધા સાથે નીકળ્યા. ધંધુકા તરફથી આવતી ચટલ વહેલી
આવે. અંધાડું હોય ત્યારે. અમે નીકળ્યા હતા તો બધા
સાથે, પણ હું પાછળ રહી ગયો. અને પેલા ભાઈઓ આગળ
નીકળી ગયા. મને એકદમ છાતીમાં ગજરામજુ ઉપડી. એટલે
મને થયું કે હવે મારાથી ચાલી નહીં શકાય. અને હું એક
દમ ભેંસી પડ્યો. પણ ઠંડી ઘણી હતી. મને થયું કે જરા
તાપણી કરી શરીર શેકું તો દમ વળી જશે. એટલે મેં ચાંડાં
રાડાં એકઠાં કરી તાપણી કરી. દીવાસળી ચાંપી, તાપણું ઝગ્યું.
પણ માડું ભાન આવ્યું જતાં હું બેશુદ્ધ થઈને ઢળી પડ્યો.

અમારા ગામમાંથી કોઈ મહેમાનનો સામાન મૂકવા કોઈ
બહેન ચટલ ઉપર બેસેલી. તે પાછી આવી ત્યારે તેણે મને
રસ્તામાં તાપણી પાસે પહેલો બેસે. પણ હું તો ભેમાન
સ્થિતિમાં જ હતો. તેણે મને તાપણીથી જરા આવો કર્યો અને
મારાં કપડાં જરા તરા સળગ્યા હશે તે ખુજાવી નાખી ઢોટમ-
ઢોટ ગામમાં પહોંચી ગઈ. ગામમાં અને ઘેર ખબર આપી.
અને મને ગાડામાં નાખીને ઘરે લઈ ગયા. પાછળથી ડોક્ટર
વગેરેની સલાય મળતાં મને ભાન આવ્યું. આમ મને ઈશ્વરે
બચાવી લીધો.

હવે એક બીજો પ્રસંગ સાંભળો.

ખેડૂતોના ગળોતધારાના પ્રશ્ન અંગે અમારા કેસ દિલ્હીની
મુખ્ય ઠોટમાં ચાલતો હતો. તેમાં હું ને અંબુભાઈ પ્રતિનિધિ

[illegible]

此書乃係作者所著，其內容之豐富，非筆墨所能形容。其書之價值，實非他書所能及。其書之內容，實為作者多年研究之結晶。其書之價值，實為作者多年研究之結晶。其書之內容，實為作者多年研究之結晶。其書之價值，實為作者多年研究之結晶。

[illegible][illegible][illegible]

મને બધી હકીકત પૂછવા લાગ્યા, મેં મારી જોગબાણ આપી.

પેલા વૃદ્ધ જુવાનને કહ્યું : ટાંગો લઈ આવી તેમને ઉતારે પહોંચાડો. તે પ્રમાણે તે બાઈ ટાંગો લઈ આબ્યો. અને અમે કરોલબાગ તરફ ચાલ્યા. ત્યાં રસ્તામાં સ્ટેશન આવતાં અંબુભાઈને ભાળ્યા. તે મારી ચિંતા કરતા હતા. આમ અમારો ભેટો થઈ ગયો.

લાગણીનો છેડો ક્યાંથી ક્યાં જોડાય છે ! એ શીખ બાઈએ સાથે અમારે જરાયે જોગબાણ પિછાણ નહીં. છતાં તેમણે મને બચાબ્યો. આમ જોમના હંમે ઈશ્વર વરચે તે હું બચ્યો.

અમારી ગાડી સડસડાટ ચાલી જતી હતી. અને વાતો પણ ચાલતી હતી, છેવટે તેમની મોટર ગાડીએ અમને અમારે જે ગામ જવું હતું ત્યાં સમયસર પહોંચાડ્યા. રાત્રે સભા થઈ. અમે અમારું કામ પનાબ્યું અને રાત્રે બાર વાગ્યે શુદ્ધિ આશ્રમમાં અમને જિનારી ગાડી તેને ઠેકાણે ગઈ.

સામાજિક કાર્યો કરતાં જોખમો પણ ડગલે ને પગલે આવતાં જ હોય છે. આપણી વાત બધાંને ન પણ રુચે. એટલે આપણે આપણા વિરોધી કોઈને ન માનતા કોઈએ છતાં સંબંધ છે કે કોઈકના મનમાં કંઈ ધર કરીને રહ્યો હોય. પણ આ બધામાં તો ઈશ્વર ઉપરની આસ્થા આપણી નાવ પાર ઉતારી શકે. આખરે તો એ જ સાચો રક્ષણદાર છે. જે એને ભરોસે રહે છે તેને એ જરૂર સદાયરૂપ થાય જ છે ને ?

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

ઉત્તમ પુસ્તકો

આવી કાલના નાગરિકને સમાજમાં જીવવાનું છે. એટલે એ જો ઉત્તમ નાગરિક નહિ બને તો તેનું જીવન રૂંધાર્ધ મળે. ઉત્તમ નાગરિક બનવા માટે ઉત્તમ પુસ્તકોનું વાંચન જીવન ઘડતર માટે સારી સામગ્રી પૂરી પાડે છે. આવા ઉત્તમ પુસ્તકો આપના ઘરમાં વસાવો અને આપના જીવનને ઉન્નતિના પંથે લઈ જવો.

રૂ. પૈ.

આદર્શ મૃદસ્થાન (જીવી આદર્શ)... ૫-૫૦

વાસલ્ય મંજરી... ૧-૫૦

ધી 'આચાર્ય' સૂત્ર... ૫-૦૦

સાધક સંકલ્પ... ૧-૫૦

સર્વધર્મ ઉપાસના... ૦-૫૦

અનંતની આરાધના... ૨-૦૦

સંમુદા (પ્રાર્થના સંગ્રહ)... ૧-૨૫

કરુણ (લોક ગીતો)... ૧-૨૫

જન્મજાના પત્રો... ૧-૦૦

શુદ્ધિપ્રયોગનાં સ્વર્ણ ચિત્રો (ઈનામને પાત્ર) ૩-૦૦

મુનિશ્રી સંતબાલજી સાથેનાં પચ્ચીસ વર્ષ... ૧૦-૦૦

•

•

•

સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજકીય ઉન્નતિ ધર્મના માધ્યમથી કરી શકે છે. શકાય તે સરળ રીતે દર્શાવતા પુસ્તકો ધર્માનુગ્રંથી વિશ્વદર્શન } ૨૫-૭૫
ભાગ ૧ થી ૧૦ }

: પ્રાપ્તિ સ્થાન :

હડીમાર્ગની વાડી

દિલ્લી દરવાજા બહાર

અમદાવાદ-૧

(ગુજરાત)

